

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

M. Amonboyev, B. Mamayev, N. Oppoxonov, B. Dehqonov

**TURIZMDA ATROF-
MUHIT IQTISODIYOTI**

(Kredit-modul bo‘yicha)

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan

TOSHKENT – 2021

UO‘K: 38.48(075.8)

KBK 65.43ya7

A 56

**M.Amonboyev, B.Mamayev, N.Oppoqxonov, B.Dehqonov.
Turizmda atrof-muhit iqtisodiyoti. Darslik – T.: «Innovatsion
rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 – 238 b.**

ISBN 978-9943-7661-6-7

Darslikda turizm marketingning o‘ziga xos tomonlari ko‘rsatilgan. Darslik talabalarga turizm marketingning nazariy jihatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Tadqiqotchilarga turizm sohasida marketing izlanishlarini amalga oshirish uchun ba’zi bir yo‘nalishlar berilgan.

Darslikni tayyorlashda mahalliy va xorijiy mualliflarning turizm marketingiga oid ilmiy va amaliy ishlaridan foydalanilgan.

The textbook covers the specifics of marketing in tourism. The textbook allows students to gain a deeper understanding of the theoretical aspects of tourism marketing. Researchers are given some guidelines for conducting marketing research in the field of tourism.

Scientific and practical works of local and foreign authors on tourism marketing were used in the preparation of the textboo

UO‘K: 38.48(075.8)

KBK 65.43ya7

Taqrizchilar:

S.S.Ro‘ziyev – BuxDU “Turizm” kafedrasi dotsenti, i.f.n;

S.S.Sayfutdinov – “Turizm va servis” kafedrasining dotsenti.

ISBN 978-9943-7661-6-7

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021.

KIRISH

Hozirgi kunda mamlakatimizda xizmatlarning yuqori texnologiyalarga asoslangan va bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan turlari jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasini hamda mamlakatimizda turizm sohasini tezkor rivojlantirish hozirgi kunning talabidir.

Xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish, avvalambor, qishloq joylarda ko'rsatilayotgan xizmatlarning turini kengaytirish hamda sifatini yaxshilash va buning asnosida mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror va jadal rivojlantirishda, aholining bandligini ta'minlash, daromadini ko'paytirish va farovonligini yuksaltirishda xizmat ko'rsatish sohasining roli hamda ahamiyatini oshirish hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda.

Bugungi kunda iqtisodiyotni harakatlantiruvchi kuchlaridan biri sifatida namoyon bo'layotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, shuningdek, ushbu sohaning taraqqiyotida o'ziga xos o'rin egallaydigan xizmat ko'rsatish va servis sohasi O'zbekiston taraqqiyotining eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Chunki, ma'rifatli rivojlanish yo'lidan borgan har qanday jamiyat va davlatda xususiy mulkchilik munosabatlari mavjud ekan, barqaror taraqqiyot uchun zaruriy shart-sharoit yaratiladi. SHu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining mazkur yo'nalishga taaluqli qonun va kodekslari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining turizmga oid qator Farmonlari ishlab chiqilib hayotga tadbiiq etildi.

Shuni ta'kidlash lozimki, so'nggi yillarda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirish bo'yicha izchil choralar ko'rilmoqda. Xizmatlar bozori tarkibiy xizmatlarning yangi istiqbolli turlari—turizm, bank—moliya, sug'urta, axborot—kommunikatsiya xizmatlari va boshqalarni rivojlantirish hisobiga takomillashib bormoqda. Oilalarni murakkab maishiy texnika, kompbyuterlar va shaxsiy avtotransport bilan ta'minlashning keskin oshirish, ularga ko'rsatilayotgan xizmatlarning tobora ko'payishiga imkon yaratdi.

Ayniqsa, so'nggi yillarda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirish bo'yicha izchil choralar ko'rilmoqda. Aholi bandligini oshirish va daromadlarini ko'paytirish hamda mahalliy byudjetlarni to'ldirishning istiqbolli manbai sifatida xizmat ko'rsatish

imkoniyatlaridan kam foydalanilmoqda. SHu bilan birga, xizmat ko'rsatish sohasi, ayniqsa qishloq joylarda juda sust rivojlanmoqda. Bozor munosabatlari sharoitida ushbu soha tez rivojlanadigan sohalardan biridir. CHunki, ushbu soha juda katta mablag' talab qilmaydigan, kichik va xususiy tadbirkorlikka mos va juda tez rivojlanishi mumkin bo'lgan sohadir. Ana shularni hisobga olib, Samarqand viloyati uchun xizmatlar

Mamlakatimizda zamonaviy turizm rivojiga mustaqillikning dastlabki vaqtlaridanoq asosiy davlat siyosati darajasida qaraldi. O'zbekistonning xorijiy mamlakatlarda obro'-e'tiborini oshirish va respublikaning turistik salohiyatini keng targ'ib qilish, shuningdek, mamlakatimizning jahon xo'jaligiga integratsiyalashishini faollashtirish maqsadida xalqaro turistik tashkilotlar, ayniqsa, Butunjahon Turistik Tashkiloti bilan yaqin hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yildi.

Shu munosabat bilan zamonaviy xizmat ko'rsatish va servis sohasini faol rivojlantirish, respublikamizning turistik imkoniyatlaridan samarali foydalanish, turistlarga sifatli xizmat ko'rsatishni tashkil etish turizm sohasining eksport salohiyatini kengaytirish orqali uning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga qo'shayotgan salmog'ini muttasil oshirib borish bugungi kundagi dolzarb muammolardan hisoblanadi.

1-BOB. “TURIZMDA ATROF-MUHIT IQTISODIYOTI” FANIGA KIRISH

1.1. Turizmda atrof-muhit iqtisodiyotining mazmun mohiyati

1.2. “Turizmda atrof-muhit iqtisodiyoti” fanining maqsadi va vazifalari.

1.3. Atrof-muhit iqtisodiyotining asosiy jihatlari.

1.4. Iqtisodiyotning atrof-muhit o‘zgarishlaridagi roli

1.1. Turizmda atrof-muhit iqtisodiyotining mazmun mohiyati

Turizmning barqaror variantlari to‘g‘risida xabardorlikni yaratish va sezgirlik.

Vaqt o‘tishi bilan turizm ekotizimdagi ekzotik ko‘pincha yo‘q bo‘lib ketadigan, zaif o‘simlik va hayvonot dunyosini saqlash, himoya qilish va saqlash bo‘yicha xabardorlikni keltirib chiqardi.

Butunjahon yovvoyi tabiatni muhofaza qilish jamg‘armasi, BMT atrof-muhit dasturi va Tabiatni muhofaza qilish kabi tashkilotlar barqaror turizmning kun tartibidan oldinroq turadigan strategiyalar, siyosatlar va dasturlarni belgilab olishdi. Xalqaro va mahalliy sayyohlar, Shuningdek, aholi ham atrof-muhitni saqlash va saqlashning qadr-qimmatini tobora ko‘proq anglamoqda.

2. Normativ tadbirlarni qabul qilish va amalga oshirish

Turizmning mumkin bo‘lgan salbiy tomonlarini cheklash bo‘yicha me‘yoriy-huquqiy choralarni ko‘rish orqali hukumat atrof-muhitning bir qator zararli ta’sirlarini bartaraf etishga muvaffaq bo‘ldi.

Bunday chora-tadbirlar sayyohlarning tashrif buyuradigan sonini nazorat qilish, qo‘riqlanadigan hududlarda kirish imkoniyatlarini aniqlash va cheklash hamda uglerodni ofsetlash dasturlari kabi atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan cheklov qonunchiligini o‘z ichiga oladi. Ushbu siyosatni qo‘llab-quvvatlagan holda, sayyohlik joylarining hayotiyliigi va yaxlitligini ta‘minlash va atrofdagi tabiiy resurslarni hamda ekotizimlarni muhofaza qilish osonlashdi.

3. Infratuzilmani rivojlantirish

Yo‘llarni, elektr tarmoqlarini, telekommunikatsiyalarni va Shuningdek, ijtimoiy obodonlashtirishni takomillashtirish sayyohlik

yoʻnalishidagi joylardagi jamoalar atrofida amalga oshirilgan baʼzi afzalliklardan biridir. Bu, ayniqsa, chekka hududlarda turmush darajasini yaxshilashga olib keladi; Shuningdek, hududning landshaft va estetik tabiatini yaxshilash.

4. Tarixiy yodgorliklar va madaniy merosni saqlash

Baʼzi xalqaro sayyohlar madaniyati xilma-xilligini va ularnikiga nisbatan manzaralaridagi farqni boshdan kechirishga intilishadi. Ushbu ehtiyoj mahalliy aholidan oʻz madaniyatini saqlab qolish hamda tarixiy yodgorliklarni saqlab qolish talabini keltirib chiqaradi, chunki bu sayyohlik maskaniga aylanadi.

Ularning zamonaviy sivilizatsiya tomonidan yoʻq qilinmagan baʼzi madaniy amaliyotlari hududning tabiiy yashash joylari bilan bogʻliq. Dori-darmon uchun oʻsimliklardan foydalanish yoki baʼzi yovvoyi hayvonlarni tarixiy ahamiyatga ega boʻlgan bogʻlash kabi amaliyotlar ularning ekotizimini saqlab qolish va saqlashga yordam beradi.

Dunyo miqyosida tez rivojlanayotgan sanoat sifatida turizm bilan taʼminlanadigan afzalliklarga qaramay, u ekoturizmga yoki barqaror turistik variantlarga ehtiyoj tugʻdiradigan atrof-muhitga juda kam boshqariladigan va nazoratsiz salbiy taʼsirlarni qoldirdi.

Odamlarning eʼtiboriga etkazilishi kerak boʻlgan barqaror boʻlmagan sayyohlik amaliyotlarining baʼzi salbiy taʼsirlariga quyidagilar kiradi:

5. Tabiiy ekotizimlar va estetik landshaftning buzilishi va yoʻqolishi

Sayyohlik tashriflari natijasida vujudga kelgan keng asfaltlama va qumli va plyajli qazish ishlari, rejasiz ravishda dam olish maskanlari, mehmonxonalar, yoʻllar, aeroportlar, elektrostansiyalar, suv omborlari va chiqindilarni yoʻq qilish tizimlari kabi infratuzilmalarning notoʻgʻri rivojlanishi. Yovvoyi tabiat, botqoqli yerlar, marjon riflari, koʻllar, oʻrmonlar, minerallar, okeanlar, unumdor tuproqlar va daryolar havzalari uchun tabiiy yashash joylari kabi nozik va sezgir.

Mehmonxonalar, yoʻllar va sayohlarni qurish uchun oʻsimlik va hayvonot dunyosining tabiiy yashash joylariga kirib borish yoʻqolib ketish xavfi ostida boʻlgan turlar uchun katta xavf tugʻdiradi va koʻpincha yovvoyi tabiatni koʻchib oʻtishga undaydi, unchalik koʻp

bo‘lmagan joylarni qidirib toping yoki o‘rmonga noqulay ko‘payish, o‘lja bo‘lishi mumkin. , kamuflyaj va ovqatlanish muhitlari.

Rivojlanish loyihalari yovvoyi tabiatni uzoqroq tabiatni tabiatga surishdan tashqari, aksariyat hollarda tabiiy yashash joylarining manzaralari va estetik tabiatiga ta’sir qiladi va shu bilan birinchi navbatda uni turistik diqqatga sazovor joyga aylantiradigan sifatni yo‘q qiladi.

6. Atrof muhitni har xil ifloslanishiga olib keladi

Umuman olganda sayyohlik va sayyohlarning ba’zi bir harakatlari vaqt o‘tishi bilan atrof-muhitning har xil ifloslanishi, shu jumladan havo, er, suv va tuproq orqali manzilga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Masalan, ba’zi sayyohlar atrofdagi axlatni tashlaydilar va axlat yoki chiqindilarni tashlaydilar, Shuning uchun ular atrofdagi atrof-muhitni ifloslanishiga, plastik ifloslanishiga va sigaretaning ifloslanishiga olib keladi.

Qayiqda dam olish faoliyati tufayli suvning ifloslanishi bir xil darajada qayd etilgan. Masalan, Ocean Conservancy hisob-kitoblariga ko‘ra, dengiz hayotining tabiiy yashash muhitiga ta’sir ko‘rsatadigan Karib dengizidagi kruiz kemalaridan yiliga 70 ming tonna chiqindi suv ishlab chiqarilganligi qayd etilgan.

Ba’zan, tabiat yo‘llarini yaratish va butalarni kesish hamda piyoda sayr qilish va lager faoliyatini osonlashtirish uchun o‘tin yoqilg‘isini olish natijasida erning tanazzulga uchrashi tuproq eroziyasi shaklida ham bo‘lishi mumkin.

Sayyohlik, Shuningdek, bayram fasllari va tadbirlarida shovqinning ifloslanishi bilan juda bog‘liq, ayniqsa, yovvoyi tabiatni bezovta qilishi va hatto yovvoyi tabiatning tabiiy faoliyat tartibini o‘zgartirishi mumkin bo‘lgan avtoulavlar, avtobuslar, samolyotlar va dam olish transport vositalarining shovqin darajasi. Va turizm barcha havo qatnovlarining 60% dan ko‘prog‘ini tashkil qilganligi sababli, havo ifloslanishining havoga chiqadigan chiqindilarning katta qismi uchun u bir xil darajada javobgardir.

7. Tabiiy boyliklarning kamayishi va mahalliy mavjudotlarga og‘irlik tug‘dirishi

Vaqt o‘tishi bilan hududga tashrif buyuradigan sayyohlar soni ushbu hududni ushlab turish darajasidan oshib ketganda; keyinchalik bu mavjud mahalliy resurslardan haddan tashqari foydalanishga olib

keladi, bu esa atrof-muhitga ziyon keltiradi. Ko'pgina hollarda, turizm haddan tashqari iste'mol tufayli allaqachon kam bo'lgan mahalliy tabiiy resurslarga ziyon keltiradi.

Turistlar soni ko'payganda mehmonxonalar va dam olish maskanlarida oziq-ovqat, toza suv va elektr energiyasidan foydalanish yuqori quvvatga ko'tariladi, bu esa mahalliy aholining bunday xizmatlardan yoki manbalardan foydalanishiga ta'sir qiladi.

Rekreatsion baliq ovida qatnashadigan dengiz sayyohlari to'g'ri nazorat qilinmaydigan holatlarda, natijada ba'zi suv turlari xavf ostida bo'lib, suv ekologik funksiyalarining nomutanosibligini keltirib chiqaradi.

8. Mahalliy va atrof-muhit meroslarini saqlashga qaratilgan ijtimoiy va madaniy me'yorlarning eroziyasi

Xalqaro sayyohlar turli xil ijtimoiy-madaniy xatti-harakatlar bilan kelishadi, bu ko'pincha mahalliy aholining odatiy usullaridan ajralib turadi. Turizm mahalliy aholi uchun yangi tajribalar, yangi amaliyotlar, dinamik hayot tarzi, yangi urf-odatlar va yangi tarixiy voqealar bilan aralashish va ta'sir qilishni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, bu ba'zi joylarda odamlarga o'zlarining an'anaviy urf-odatlari, e'tiqodlari, me'yorlari, dinlari va qadriyatlaridan yangi o'zlashtirilgan odatlardan voz kechishlari va shu bilan hayot tarzlarini buzishlariga ta'sir ko'rsatdi.

Bunga misol qilib an'anaviy tibbiyotdan foydalanish, ba'zi mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarini iste'mol qilish va ularni himoya qilish, yovvoyi tabiatdagi ba'zi hayvonlarni yoki xudo yoki xudo yashaydigan joylar deb hisoblanadigan joylarni muhofaza qilish, natijada tabiiy muhitni saqlashga yordam beradi.

Masalan, Avstraliya, Braziliya, ba'zi Afrika mamlakatlari va Xitoy singari turistik joylarda an'anaviy turmush tarzi va e'tiqodlari, tabiiyki, abortlar ko'pincha tabiatga zarar etkazmaslik uchun iloji boricha harakat qilish orqali tabiat va inson faoliyati o'rtasidagi muvozanatni saqlab turishadi - biologik xilma-xillikni va tabiiy ekotizimlarni saqlash.

Ularning e'tiqodlari va qadriyatlari shundan iboratki, tabiat hayotdir va bu ularga ota-bobolari bilan bevosita aloqani ta'minlaydi. Ammo yangi yoki tashqi madaniyatlarning kirib kelishi va ta'siri bilan,

bu tabiiy ekotizimlarning tanazzulga uchrashiga olib keladigan bunday amaliyotlarni yo‘qqa chiqarishi mumkin.

9. Global isish va iqlim o‘zgarishiga hissa qo‘shadigan kishi

Turizm atmosferada chiqadigan issiqxona gazlarining asosiy hissasi bo‘lib, ular global haroratning oshishi va iqlimning o‘zgarishi uchun asosiy sabab ekanligi ilmiy jihatdan isbotlangan. Buning sababi shundaki, turizm odamlarning yashash joylaridan yangi yo‘nalishlarga harakatlanishiga olib keladi.

Atrof-muhit bo‘yicha mutaxassis muttasil ko‘tarilayotgan global haroratni quyosh nurlarini ushlab turadigan issiqxona chiqindilarining ko‘payishi bilan izohlaydi. Issiqxona gazlarining etakchi yo‘nalishlaridan biri uglerod dioksidi bo‘lib, asosan atmosferaga tabiiy gaz va yoqilg‘i yoqilg‘isi yoqilishi natijasida elektr energiyasini ishlab chiqarishda, sanoat tarmoqlarida, avtoulavlarni energiya bilan ta‘minlash natijasida paydo bo‘ladi.

Turizm global miqyosda harakatlanishning 55% dan ortig‘ini tashkil qiladi va shu sababli u umumiy karbonat anhidrid chiqindilarining 3% ini tashkil etadi. Yillar davomida sayyohlar soni oshgani sayin, emissiya darajasi ko‘tariladi va iqlim o‘zgarishi ham yomonlashishi kutilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, turizmni rivojlantirishda ham ekologik barqarorlik eng katta muammo hisoblanadi. Bu erdagi munozaralardan kelib chiqqan holda, atrof-muhitga nisbatan turizmning afzalliklari va tekshirilishi kerak bo‘lgan tahdidlari bor degan xulosaga kelish to‘g‘ri.

Bu sog‘lom va barqaror sayyohlik amaliyotlarini, ayniqsa ekoturizmni qo‘llash zarurligini talab qiladi. Sayohat paytida yoki chet elda sayohat qilishda har doim atrof-muhitni asrab-avaylash va himoya qilish har kimning ishtiroki va tashabbuskorligini talab qiladi, chunki turizm va atrofdagi ekotizimlar hamda tabiiy resurslar o‘rtasida o‘zaro manfaatli birgalikda yashashni ta‘minlash mumkinligi isbotlangan.

Qat‘iy qonunchilik va to‘g‘ri talqin yordamida samarali boshqarish va to‘g‘ri rejalashtirish ham mahalliy va ham tashrif buyuradigan sayyohlar uchun ekologik ongni shakllantirishning kalitidir.

1.2. “Turizm da atrof-muhit iqtisodiyoti” fanining maqsadi va vazifalari

Iqtisodchilar yuzlab yillar davomida turli xil tabiiy resurslar masalalari haqida o‘ylab kelgan bo‘lsalar-da, atrof-muhit iqtisodiyotining ma’lum bir iqtisodiy sohasi sifatida faqat 1960-yillarga borib taqaladi, bu yuqorida muhokama qilingan atrof-muhit muammolari to‘g‘risida xabardorlikning ortishi bilan bir vaqtda ekologik iqtisodchilar asosiy iqtisodiy prinsiplarni qo‘llaydilar. atrof-muhit va tabiiy resurslar masalalariga.

Yaqinda (1980-yillardan boshlangan) ekologik iqtisod iqtisodiy va ekologik tizimlarning o‘zaro ta’sirini o‘rganish uchun turli ilmiy fanlarning qarashlarini birlashtiradigan soha sifatida paydo bo‘ldi. Atrof-muhit iqtisodiyotidan farqli o‘laroq, ekologik iqtisod ma’lum bir iqtisodiy tamoyillarni qo‘llash bilan emas, balki hayotni, shu jumladan insonning barcha faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi biologik va fizik tizimlar sharoitida iqtisodiy faoliyatni tahlil qilish orqali aniqlanadi.

Biz ko‘rib chiqadigan iqtisodiy va ekologik tahlillar ko‘plab nuqtai nazarlarni taklif etadi, bularning barchasi ko‘plab ekologik muammolarni hal qilishga yordam beradi. Ammo atrof-muhit iqtisodiyoti va ekologik iqtisodiyotni bir necha jihatdan farqlash uchun etarli darajada farqlar mavjud.

Atrof-muhit iqtisodiyotining asosiy tamoyillari

Atrof-muhit iqtisodiyoti atrof-muhit muammolariga bir necha asosiy iqtisodiy nazariyalar va prinsiplarni qo‘llashga asoslangan. Biz atrof-muhit iqtisodiyotining asosini to‘rtta tushunchadan tashkil topgan holda aniqlashimiz mumkin:

1. Atrof-muhit tashqi ta’sirlari nazariyasi
2. Umumiy mulk va jamoat mollarini optimal boshqarish
3. Vaqt o‘tishi bilan tabiiy resurslarni maqbul boshqarish
4. Atrof-muhitga oid mahsulotlar va xizmatlarni iqtisodiy baholash.

XVIII asrda Adam Smit davridan beri iqtisodchilar ta’kidlashlaricha, xaridorlar va sotuvchilar o‘rtasidagi ixtiyoriy bozor almashinuvi har ikkala tomonni ham ish boshlagandan ko‘ra yaxshiroq qoldiradi. Ammo bozor almashinuvi xaridor va sotuvchilardan tashqari boshqa tomonlarga ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Masalan, benzin sotib oladigan odam boshqa odamlarga ta'sir qiladi, masalan, benzin ishlab chiqarish va yoqishdan havoning ifloslanishiga duchor bo'lganlar. Iqtisodchilar uzoq vaqtdan beri tashqi faoliyat deb nomlanuvchi ushbu "uchinchi tomon" ta'sirini bozor faoliyatining umumiy xarajatlari va foydalarini baholashda hisobga olish kerakligini tan olishgan. Iqtisodiy nazariya tashqi ta'sirlar mavjud bo'lganda samarali siyosat ishlab chiqish bo'yicha ko'rsatma beradi.

1.3. Atrof-muhit iqtisodiyotining asosiy jihatlari

Tashqi xususiyatlar bozor muvaffaqiyatsizligining misoli - tartibga solinmagan bozor butun jamiyat uchun eng foydali natijani bera olmaydigan holatlar. Bozor etishmovchiligining yana bir muhim hodisasi atmosfera va okeanlar kabi umumiy mulk resurslarini hamda tabiiy bog'lar va hayvonot dunyosi qo'riqxonalari kabi jamoat mollarini taqsimlashdir. Ushbu manbalar xususiy mulk emasligi sababli, biz odatda bozorlarni etarli darajada etkazib berishda ularga ishonib bo'lmaydi va umuman ulardan foydalanishni tartibga soluvchi prinsiplar xususiy va sotiladigan tovarlarga ta'sir qiladi. Atrof-muhit iqtisodchilari umumiy mulk resurslari va jamoat mollari tegishli iqtisodiy nazariyalar to'plamini ishlab chiqdilar.

Asosiy iqtisodiy nazariyaning uchinchi qo'llanmasi tabiiy resurslarni vaqt o'tishi bilan boshqarish bilan bog'liq. Ushbu istiqbolga ko'ra, tabiiy resurslarni boshqarish jamiyatni avlodlar davomida jamlangan eng yuqori umumiy foyda bilan ta'minlash uchun boshqarilishi kerak. Kelajakda yuzaga keladigan imtiyozlarni hozirgi kunda olinadigan foydalarga nisbatan qanday qadrlashimiz bu tahlildagi muhim savol.

Atrof-muhit iqtisodiyoti atrof-muhit va tabiiy resurslar masalalarida asosiy iqtisodiy tamoyillarni qo'llaydigan iqtisodiyot sohasi.

Ekologik iqtisodiyot - bu turli xil o'quv fanlari nuqtai nazarlarini birlashtiradigan va iqtisodiy tizimni kengroq ekotizimning bir qismi va biofizik qonunlariga bo'ysunuvchi sifatida ko'rib chiqadigan soha.

Atrof-muhit iqtisodiyotidagi asosiy konsepsiya shundan iboratki, aksariyat ekologik tovarlar va xizmatlar, asosan, pul ko'rinishida baholanishi mumkin. Atrof-muhit iqtisodchilari havoning ifloslanishi,

yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan turlarning afzalliklari yoki manzaraning ahamiyati kabi astma kasalliklari kabi narsalarning pul qiymatini baholash uchun bir qator usullardan foydalanadilar. Ushbu ta’sirlarni pul bilan o‘lchab, iqtisodchilar xarajatlar va foydalarni taqqoslash asosida atrof-muhitni muhofaza qilishning “maqbul” darajasini aniqlashga intilishadi.

Ekologik iqtisodiyotning asosiy tushunchalari

Ekologik iqtisodiyotdagi asosiy tushunchalarni aniqlash biroz qiyinroq, chunki bu atrof-muhit iqtisodiyotiga qaraganda kengroq sohadir. Shuningdek, ekologiya iqtisodchilari orasida biologiya, ekologiya va boshqa fanlarning istiqbollari, Shuningdek muhandislik, tizimlarni modellashtirish, tarix va falsafa nuqtai nazarlari va intizomiy yondashuvlari ko‘proq farq qiladi.

SHunga qaramay, biz ekologik iqtisodchilar odatda obuna bo‘lgan asosiy tushunchalar to‘plamini aniqlashimiz mumkin. Ushbu uchta asosiy tushunchalar:

1. Iqtisodiy tizim kengroq ekologik tizimning bir qismidir
2. Barqarorlik iqtisodiy emas, balki ekologik mezonlarga muvofiq belgilanishi kerak
3. Ekologik muammolar haqida tushuncha berish uchun iqtisoddan tashqari, bir qator ilmiy fanlar va istiqbollarga tayanish zarur.

Ushbu asosiy tushunchalar iqtisodiy tahlil qanday o‘tkazilishi va siyosat tavsiyalariga ta’sir qiladi. Ushbu uchta asosiy konsepsiyalarning har birini ushbu atrof-muhitning asosiy iqtisodiy yondashuvlari bilan taqqoslab o‘rganamiz.

1.4. Iqtisodiyotning atrof-muhit o‘zgarishlaridagi roli

Atrof-muhit va iqtisodiyot

Atrof-muhit iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. Bu quyidagi hissalarini qo‘shadi:

- tovarlarni ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan suv, yog‘och va minerallar kabi resurslar va xom ashyolarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’minlash orqali;

- bilvosita, ekotizimlar tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar, shu jumladan uglerodni ajratish, suvni tozalash, toshqin xavfini boshqarish va ozuqa moddalarining aylanishi.

Shuning uchun tabiiy resurslar nafaqat bugungi, balki kelajak avlodlar uchun ham iqtisodiy o'sish va rivojlanishni ta'minlash uchun juda muhimdir. Iqtisodiy o'sish va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar murakkabdir. Iqtisodiyot ko'lami va tarkibi, xususan, YaIM tarkibidagi xizmatlarning ulushi sanoatning asosiy tarmoqlari va ishlab chiqarishdan farqli o'laroq - va ishlab chiqarish va iste'molga oid qarorlarning atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish imkoniyatiga ega bo'lgan texnologiyalar o'zgarishi kabi bir necha xil haydovchilar o'ynaydi, iqtisodiy o'sishni ham boshqaradi.

Ko'pgina asosiy tabiiy resurslar va ekotizimlar xizmatlari kam yoki bosim ostida bo'lgan holda, barqaror iqtisodiy o'sishga erishish mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarishni atrof-muhitga ta'siridan mutlaqo ajratib olishni talab qiladi. Bu ekologik resurslarni barqaror iste'mol qilishni anglatadi - xoh resurslarni sarflash samaradorligini oshirish orqali bo'lsin, xoh yangi ishlab chiqarish texnikasi va mahsulot dizaynini o'zlashtirish orqali. Bu Shuningdek, tabiiy aktivlar o'rnini bosa olmaydigan va iqtisodiy faoliyatning kerakli darajasini qo'llab-quvvatlay olmaydigan o'ta muhim chegaralar buzilishining oldini olishni anglatadi. Xavfli ob-havoning o'zgarishiga yo'l qo'ymaslik bo'yicha mavjud majburiyatlar, global iqtisodiyot kengayib borayotgan sharoitda ham, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishni talab qiladigan, mutlaqo ajralish zarurligini ko'rsatmoqda.

Empirik dalillar Buyuk Britaniyaning ko'plab havoni ifloslantiruvchi moddalar va uglerod chiqindilari uchun mutlaqo ajralishiga erishayotganini ko'rsatsa-da, bu barcha atrof-muhit resurslari va rivojlangan iqtisodiyotlar uchun to'g'ri kelmaydi. Bundan tashqari, dalillar Shuni ko'rsatadiki, Buyuk Britaniyada ajralish qisman ishlab chiqarish joyining o'zgarishi bilan izohlanadi, Buyuk Britaniyada iste'mol qilinadigan ko'plab tovar va xizmatlar endi boshqa mamlakatlarda ishlab chiqarilmoqda. Bu nafaqat Buyuk Britaniyada, balki global miqyosda atrof-muhitga ta'sirni kamaytirishda texnologiya va innovatsiyalarning ahamiyatini va Buyuk

Britaniyaning biznes va sanoat tarmoqlari uchun yaratadigan imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy o'sishni ta'minlash

Qisqa muddatli pasayish va muvaffaqiyatsizliklarga qaramay, so'nggi 200 yil ichida iqtisodiy ishlab chiqarishning uzoq muddatli tendensiyasi shubhasiz yuqoriga ko'tarildi. Bu ish bilan bandlik va daromad darajasining ko'tarilishiga olib keldi va kam uglerodli va resurslarni tejaydigan o'sish yo'liga o'tishni osonlashtirish uchun texnologiya va infratuzilma uchun ham davlat, ham xususiy investitsiyalarni jalb qilishning asosiy omili bo'lib qolmoqda. Iqtisodiy o'sish rivojlanayotgan mamlakatlarga o'z fuqarolarining hayot sifatini yaxshilash va ular duch keladigan ekologik muammolarni hal etish uchun ko'tarilish imkoniyatini ham berdi. Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlardan sarmoyalar, yordam va importga bo'lgan talabning barchasi butun dunyo bo'ylab iqtisodiy o'sish va rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi.

Iqtisodiy o'sish tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish uchun kapitalning har xil turlarini birlashtirishni o'z ichiga oladi. Bunga quyidagilar kiradi:

- ishlab chiqarilgan kapital, masalan, texnika, binolar va yo'llar;
- malaka va bilim kabi inson kapitali;
- tabiiy kapital, masalan, biz erdan qazib oladigan xom ashyo, o'rmonlar va tuproqlar tomonidan ta'minlanadigan uglerodni ajratib olish bo'yicha xizmatlar; va
- ijtimoiy kapital, shu jumladan institutlar va jamoalar ichidagi aloqalar.

Tabiiy kapital kapitalning boshqa turlaridan bir qancha sabablarga ko'ra farq qiladi. Tabiiy kapitalning ba'zi elementlari tanqidiy chegaralarga ega, ular chegaralaridan to'satdan va keskin o'zgarishlar yuz berishi mumkin; ba'zilar cheklangan chegaralarga ega; tabiiy kapitaldagi o'zgarishlar potensial ravishda qaytarib bo'lmaydigan; ta'sirlar ko'p avlodlarga tarqaladi. SHu sababli, tabiiy kapital o'sishni yaratish uchun ishlatilsa, uzoq muddatda o'sishni ta'minlash uchun uni barqaror va samarali ishlatish kerak. Bu qayta tiklanmaydigan manbalar, masalan, neft va minerallar sharoitida aniq ko'rinib turibdi, ammo o'rmonlar va baliqchilik kabi qayta tiklanadigan manbalarni iste'mol qilish darajasi va biologik xilma-xillik va uglerodni ajratib

olish kabi ekotizim xizmatlari, ularning nisbati bilan ham hisobga olinishi kerak.

Shu nuqtai nazardan, qanday qilib tabiiy kapitaldan uzoq muddatli istiqbolida iqtisodiy o'sish va farovonlikni ta'minlaydigan tarzda foydalanish va saqlash mumkin? Kapitalni shakllantirish - ishlab chiqarilgan bo'ladimi, insonmi, ijtimoiymi yoki tabiiymi - iqtisodiy o'sish uchun juda muhimdir. Ba'zi tabiiy boyliklar darajasining pasayishi, masalan, minerallar va metallarning ishlab chiqarishda ishlatilishi - ularni yo'q qilish to'g'risidagi qaror, ularning etishmasligi va ularning o'rnini bosadigan miqdorni hisobga olgan holda, atrof-muhit resurslarining haqiqiy xarajatlarini aks ettirganda qabul qilinishi mumkin, faqat boshqa kapital turlariga etarli sarmoyalar kiritilgan taqdirdagina. Ammo, agar atrof-muhit resurslari ularni boshqa kapital turlari bilan almashtirib bo'lmaydigan darajada muhim chegaralarga ega bo'lsa, ushbu chegaralar oshib ketishiga yo'l qo'ymaslik uchun choralar ko'rib chiqilishi kerak.

O'sishni ta'minlashda ekologik siyosatning o'рни

Ekologik siyosatning o'рни hozirgi va kelajak avlodlar uchun farovonlik va farovonlikni yaxshilashga yordam beradigan tarzda atrof-muhit resurslarini ta'minlash va ulardan foydalanishni boshqarishdir. Bunga erishish uchun hukumat aralashuvi zarur bo'lgan bir qancha sabablar mavjud. Xususan, atrof-muhit resurslarini ta'minlash va ulardan foydalanishdagi bozordagi muvaffaqiyatsizliklar, davlat aralashuvi bo'lmagan taqdirda tabiiy boyliklar haddan tashqari ishlatilishini anglatadi. Ushbu bozor muvaffaqiyatsizliklari tabiiy muhitning ommaviy xususiyatlaridan kelib chiqadi; Resurslardan bir tomonning foydalanishi boshqalarga ta'sir ko'rsatadigan "tashqi" xarajatlar va foyda; atrof-muhitni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlariga sarmoyalarning to'liq foyda olishdagi qiyinchiliklar; va ma'lumotlar buzilishi. Bozorning ushbu nosozliklarini bartaraf etish uchun bir qator siyosatlar mavjud, jumladan:

- Yevropa Ittifoqi tomonidan chiqindilarni savdosi sxemasi, chiqindixonalarga soliq va atrof-muhitni muhofaza qilish uchun to'lovlar kabi bozorga asoslangan vositalar;

- To'g'ridan-to'g'ri tartibga solish, masalan, suv sifati va avtomobillar chiqindilari bilan bog'liq;

- Davlat xarajatlari va texnologik dasturlari, masalan, toshqin infratuzilmasini rivojlantirish, barqaror mahsulotlarni davlat xaridlari va elektromobillar kabi kam uglerodli texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash; va

- Axborot ta'minoti va xatti-harakatlarning o'zgarishiga to'sqinlik qiladigan boshqa siyosatlar, masalan, mahsulotni markalash siyosati va atrof-muhit va moliyaviy tejashni ta'minlaydigan resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish siyosati.

Effektiv atrof-muhit siyosati, ehtimol takroriy takrorlash va keraksiz tartibga soluvchi yuklardan qochish bilan birga, bir nechta vositalardan foydalanishni talab qiladi, ularning har biri muammoning boshqa bir qismiga qarshi kurashadi. Atrof-muhit manbalariga narxlarni to'g'ri belgilash tabiiy resurslarni barqaror ta'minlash va ulardan foydalanishni boshqarishda yordam beradi. Izchil va izchil ekologik siyosat investitsiyalarning qiymati to'g'risida aniqroq ma'lumot beradi va yangi texnologiyalar va innovatsiyalarga uzoq muddatli biznes sarmoyalarini rag'batlantiradi. Va nihoyat, atrof-muhit siyosati, shu jumladan infratuzilma va boshqa investitsiyalar, iqtisodiyot va korxonalarining salbiy ekologik hodisalarga nisbatan qanchalik zaifligini kamaytirishi mumkin - bu ekologik xavfni kamaytirish orqali va iqtisodiyotning ushbu xavflarga chidamliligini oshirish orqali. Masalan, xavfli iqlim o'zgarishini oldini olish uchun nafaqat chiqindilar miqdorini kamaytirishga yordam beradigan investitsiyalar, balki iqtisodiyotning o'tmishdagi va hozirgi chiqindilar tomonidan yopib qo'yilgan iqlim ta'siriga moslashishiga yordam beradigan investitsiyalar ham.

Atrof-muhit siyosatining iqtisodiy ta'siri

Atrof-muhit siyosatining iqtisodiy ta'siri, u qo'llaniladigan kontekstga - atrof-muhitga ta'sirning mohiyati va zo'ravonligiga, tanlangan siyosat dizayni va unga ta'sir qiladigan sohalarga bog'liq bo'ladi. Energiya, suv va materiallar kabi resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradigan siyosat nafaqat atrof-muhitga foyda keltiradi, balki korxonalar uchun moliyaviy tejashga imkon beradi. Masalan, 2007 yilda Buyuk Britaniyadagi korxonalar o'zlarining energiya samaradorligini oshirish uchun energiya va suvdan foydalanish hamda hosil bo'ladigan chiqindilar miqdorini kamaytirish

orqali arzon yoki arzon narxlardagi choralarni ko‘rish orqali yiliga 6,4 milliard funt sterlinggacha tejashlari mumkinligi taxmin qilingan.

Umuman olganda, atrof-muhit resurslariga to‘g‘ri narx belgilashga qaratilgan siyosat yaqin kelajakda xarajatlarni oshirishi mumkin. Biroq, bu siyosat rag‘batlantirishi mumkin bo‘lgan yangilik va resurslardan foydalanish samaradorligining yuqoriligiga qarshi ko‘rib chiqilishi kerak. Ekologik siyosat, korxonalar duch kelishi mumkin bo‘lgan kelajakdagi siyosiy muhit haqida aniqroq ma‘lumot berish orqali, innovatsiyalarning kuchli harakatlantiruvchisi bo‘lishi mumkin. Biroq, bu qisqa vaqt ichida o‘shish foyda keltiradigan daraja atrof-muhitga ta‘sirining kamayishi bozor narxlarida aks etishiga bog‘liq. Atrof-muhitni tartibga solish va o‘shish (yoki hosildorlik) o‘rtasida qisqa muddatli o‘zaro qarama-qarshiliklarning mavjudligiga oid ba‘zi dalillar mavjud, ammo bu ta‘sirlar odatda kichik yoki hatto ahamiyatsiz deb topilgan.

Masalan, Yevropa Ittifoqining emissiya savdosi sxemasi ta‘sirini iqtisodiy modellashtirish makroiqtisodiy ta‘sirni deyarli ahamiyatsiz deb topdi. Bundan tashqari, atrof-muhit siyosati va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi har qanday qisqa muddatli kelishmovchiliklarni yanada kamaytirish uchun aqlli va tejamkor siyosat dizayni ishlatilishi mumkin. Bunga quyidagilar kiradi:

- tashqi ta‘sirga narx belgilashdan tortib, texnologiya va infratuzilmaga sarmoya kiritish va xatti-harakatlarga ta‘sir qilishgacha bo‘lgan ekologik maqsadlarni amalga oshirish uchun eng yaxshi vositalarni ko‘rib chiqish;

- korxonalar va iste‘molchilar uchun hozir va kelajakda ishlashi uchun aniq me‘yoriy-huquqiy bazani ta‘minlash; va

- ma‘muriy va siyosat xarajatlari jihatidan kengroq iqtisodiyotga nisbatan tartibga soluvchi yuklarni minimallashtiradigan usullarda siyosat ishlab chiqish.

Uzoq muddatli istiqbolda tabiiy boyliklardan barqaror va samarali foydalanishni ta‘minlash uchun amaldagi o‘shish xarajatlari amalda bo‘lmagan xarajatlardan kichikroq bo‘lishi mumkin. Masalan, iqlim o‘zgarishi sharoitida, Stern (2006), ob-havoning katastrofik o‘zgarishini oldini olish uchun xarajatlar 2050 yilda global yalpi ichki mahsulotning 1 foizli o‘shishidan 3,5 foizgacha pasayishiga qadar o‘zgarishini taxmin qilmoqda, ammo buni amalga oshirmaslik

xarajatlari juda katta bo'lishi - global YAIMning 5% dan 20% gacha. Hozirda atrof-muhitga nisbatan barqaror ishlab chiqarish va iste'mol usullariga o'tish uchun to'g'ri imtiyozlarni yaratish kelajakda yanada keskin va qimmatbaho tuzatishlar zarurligini kamaytiradi.

Tayanch so'z va iboralar: atrof-muhit iqtisodiyoti, ekologik iqtisodiyot, ekotizimlar, ekologik siyosat, iqtisodiy o'sish, atrof-muhitda iqtisodiy munosabatlar

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Atrof-muhit iqtisodiyotiga ta'rif bering.
2. Ekologik iqtisodiyot deganda nimani tushunasiz?
3. Atrof-muhitdagi iqtisodiy munosabatlar haqida tushuntirib bering.
4. Atrof-muhit va ekologik iqtisodiyotning farqini tushuntirib bering.
5. Atrof-muhit iqtisodiyoti mohiyatini izohlab bering.
6. Iqtisodiy o'sishni ta'minlashda ekologik siyosatning o'rni qanday?

2-BOB. TURIZMDA ATROF-MUHIT IQTISODIYOTINING O‘ZIGA HOS JIHATLARI

- 2.1. Atrof-muhit va ekologik o‘zgarishlar.**
- 2.2. Turizmda atrof-muhitga ta’sir etuvchi omillar**
- 2.3. Atrof-muhitni tartibga solishda xorij tajribasi.**
- 2.4. Atrof-muhit va turizmning o‘zaro bog‘liqligi**
- 2.5. Atrof-muhitni tartibga solishning xuquqiy asoslari.**
- 2.6. Investitsiyalar va atrof muhitning ta’sirlanishi.**

2.1. Atrof-muhit va ekologik o‘zgarishlar

Global iqlim o‘zgarishi va unga bog‘liq iqlim o‘zgarishi to‘g‘risidagi munozaralar xalqaro va milliy siyosatda, birinchi navbatda bizning iqtisodiy va ijtimoiy farovonligimizga tahdid qilganligi sababli, ilmiy doiralar va ommaviy axborot vositalarida muhim mavqega ega bo‘lgan bir paytda, turizm bilan aloqalarni muhokama qilish dolzarbdir. iqlim o‘zgarishini qo‘zg‘atuvchi va qabul qiluvchi sifatida u bilan birga. Ushbu kitobning mavzusi shundan iboratki, turizm tabiiy muhitga ta’sir qilmasdan va ta’sir qilmasdan bo‘sh joyda bo‘lmaydi. Yana bir mavzu shundaki, turizm iqlim va tabiiy resurslarga juda bog‘liq. Iqlim, plyajlar, okeanlar, tog‘lar, o‘rmonlar, yovvoyi tabiat va ular bilan bog‘liq ekotizimlar ko‘plab yo‘nalishlarning diqqatga sazovor joylarini ta’minlaydi. Tabiiy resurslarni toza suv kabi etkazib berish turistik yo‘nalishlarning ishlashini ta’minlash uchun juda muhimdir. Ushbu resurslar asosida o‘nlab yillar davomida muntazam xalqaro va ichki turizm oqimlari barpo etildi. O‘rnatilgan sayyohlik oqimlari odatda ba’zi taxminlarga asoslanadi, masalan, O‘rta er dengizi issiq va quruq yozga ega bo‘ladi, Karib dengizi har yili quruq mavsumni bashorat qilinadigan vaqtda o‘tkazadi va Shimoliy Amerika va Yevropaning tog‘chang‘i kurortlari qishda muntazam ravishda qor yog‘adi. Ammo, bu taxminlar hozirgi vaqtda global isish natijasida prognoz qilinayotgan iqlim o‘zgarishlari tahdidi ostida bo‘lganga o‘xshaydi. Tirikligi turizmga bog‘liq bo‘lganlar uchun xavotirga soladigan narsa, iqlim o‘zgarishi turistik talabga qanday ta’sir qilishi to‘g‘risida noaniqlik mavjud.

Iqlim o'zgarishining turizmga ta'siri

Iqlim o'zgarishini bashorat qilish fanining noaniqligi, turizmning iqlim o'zgarishiga qanday ta'sir qilishi to'g'risida aniq ishonch yo'qligini anglatadi. Biroq, muz qatlamlarining erishi, dengiz sathining ko'tarilishi, qorning pasayishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi va ekotizimlarning o'zgarishi turizm uchun o'z ta'sirini ko'rsatishi muqarrar. Ob-havo va tabiiy muhitning turizm uchun ahamiyati tufayli, bu qishloq xo'jaligi bilan bir qatorda iqlim o'zgarishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan iqtisodiyotning tarmoqlaridan biridir. Jahon sayyohlik tashkiloti (2003) ma'lumotlariga ko'ra, o'ziga xos tahdidlarga quyidagilar kiradi: dengiz sathining ko'tarilishi, ko'plab qirg'oq mintaqalari va kichik orollarga tahdid solishi; harorat ko'tarilishi yog'ingarchilik tartibini o'zgartiradi, suv ta'minoti muammolari kuchayadi; va iqlim o'zgarishi bo'ronlar va dengiz toshqinlari kabi ekstremal iqlim hodisalarining kattaligini, chastotasini va xavfini oshiradi. Aniqrog'i, dengiz sathining ko'tarilishi bilan plyaj va qirg'oq eroziyasi kuchayishi ehtimoli bor; qirg'oqlarni suv bosishi ehtimoli yuqori; qirg'oq ekotizimlarini yo'qotish; va ba'zi pasttekislikdagi orollar va qirg'oq tekisliklarining to'liq suv osti suvlari. Iqlim o'zgarishining odatdagi kichik orol rivojlanayotgan davlatiga mumkin bo'lgan ta'sirini Karib dengizidagi Barbados misol qilib keltirishi mumkin. Orolning janubiy va g'arbiy qirg'oqlarini dengiz sathining 1 metrga ko'tarilishi va 3-toifadagi bo'ron natijasida hosil bo'lgan bo'ron ko'tarilishi oqibatlarini taxmin qilish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosida, Karlebe iqlim o'zgarishiga moslashishni rejalashtirish agentligi Belle shahrida keltirilgan. va Bramvell quyidagilarni izohladilar: "natija hayratlanarli, chunki hozirgi rivojlanishning aksariyati, shu jumladan turizm infratuzilmasi ushbu suv ostida bo'lgan zonada joylashgan". Barbados suvga bog'liq bo'lgan toza suv qatlamlariga sho'r suvning kirib borishi dengiz sathining ko'tarilishining yana bir mumkin bo'lgan natijasidir. Dengiz sathidagi potensial ko'tarilishlar Maldiv orollari va Seyshel orollari kabi pasttekislikdagi orollarning turizm sohalariga haqiqiy xavf tug'diradi. Kichik orollar va qirg'oq bo'ylab sayyohlik uchun ob-havoning o'zgarishi tahdidi bilan bir qatorda, qishki sport turlarining davom etishi, ayniqsa past darajadagi balandlikdagi tosh markazlarida kam ishonchli va kam yog'adigan qorlar bilan tahdid qiladi.

Keyinchalik talabni yuqori balandlikdagi kurortlarga ko'chirish bo'lishi mumkin, bu esa ularni atrof-muhit bosimini oshirishi mumkin.

Iqtisodiy faoliyat sifatida turizmga tayanadigan jamoalar uchun ob-havoning o'zgarishi oqibatlarini bo'ladi. Kamaytirilgan talab nafaqat turizmga band bo'lganlarning hayotiga bevosita ta'sir qiladi, balki turizm bilan aloqasi bo'lgan tarmoqlar uchun ham ta'sir qiladi, masalan. qishloq xo'jaligi, baliqchilik, qurilish va hunarmandchilik. Iqlim o'zgarishi qishloq xo'jaligi va baliq ovlash kabi birlamchi iqtisodiy tarmoqlarning o'zlariga ham ta'sir qiladi. Biroq, iqlim o'zgarishi ba'zi sohalarga talabga tahdid solishi mumkin, boshqalari uchun bu imkoniyatlar yaratadi. Masalan, iqlim o'zgarishi natijasida SHimoliy Yevropa yozgi ta'til uchun yanada jozibali bo'lib, ob-havo doimiy ravishda iliqroq va quruqroq bo'ladi, O'rta er dengizi havosining harorati juda isishi, landshaft yanada quriydi va chastotaning ko'payishi bilan jozibadorligini yo'qotishi mumkin. toshqinlar va o'rmon yong'inlari kabi tabiiy ofatlar (JST, 2003). SHimoliy Amerikadan Karib dengizigacha bo'lgan sayyohlik holatida, xuddi Shunday ta'sirlar sayohatga ta'sir qilishi mumkin. O'rta er dengizining singari, Karib dengizidagi turizm asosan iqlim va plyajga bog'liq bo'lib, uning asosiy bozori SHimoliy Amerikadan sovuq qish iqlimidan qochib chiqadi. Biroq, AQSHning ba'zi qismlari iliqlashishi va dam olish uchun yanada jozibador bo'lishi mumkin, dengiz sathining ko'tarilishi Karib dengizidagi ba'zi orollarga tahdid solishi, plyajlarga zarar etkazishi va infratuzilmaga zarar etkazishi mumkin. Konditsionerga bo'lgan talabning oshishi, Shuningdek, orolning suv va energiya manbalariga bosim o'tkazadi. Iqlim o'zgarishining ta'siri qish va yozgi turistik turlardan tashqari maxsus faoliyat turistikasiga ham ta'sir qilishi mumkin. Sayyoradagi biologik xilma-xillik bo'yicha ikkinchi o'rinda turadigan marjon riflari dengiz haroratining ko'tarilishiga juda ta'sir qiladi, natijada mercan oqaradi va rif o'ladi. Ular, Shuningdek, kuchaygan bo'ron va bo'ron faolligiga qarshi himoyasiz. Dunyoning ko'plab mintaqalarida riflarning biologik xilma-xilligi sho'ng'in uchun foydali bozorni jalb qilmoqda. Riflarning o'limi bu tahdid ostida qolishi mumkin edi. Turizmning boshqa turlari, Shuningdek, barqaror iqlim va ekotizimlarga bog'liq, masalan. yovvoyi tabiat turizmi, Shuningdek, ekotizim o'zgarishi va bioxilma-xillikning yo'qolishi bilan tahdid qilishi mumkin.

Turizmning iqlim o'zgarishiga qo'shgan hissasi

Turizm tabiiy muhitga ta'sir va oqibatlariga olib keladi. Keyinchalik, iqlim o'zgarishi turizmga ta'sir qilganda, turizmning o'zi o'zgarishlarni keltirib chiqaruvchi omil deb hisoblanadi. Turizm ustki tuzilishidan ifloslanish bilan bir qatorda, masalan, mehmonxonalar, diqqatga sazovor joylar va restoranlar, bu muhim masala global isish sari turizmning transport elementi. Masalan, AQSH misolida, turizmning issiqxona chiqindilariga qo'shgan hissasi 76,5 foizi transportdan olinadi, qolgan qismi boshqa turistik xizmatlardan, masalan. turar joy va restoranlar (JST, 2003). Turizmning global isishga qo'shgan hissasi haqidagi munozaralarning aksariyati havo transportining roliga bog'liq, garchi turizm uchun transportning aksariyati avtoulovga asoslangan bo'lsa. Biroq, bu boshqa transport turlariga nisbatan havo transportiga bo'lgan talabning tez o'sishi va yo'lovchilarning har kilometrda yuqori ifloslanish darajasi bilan bog'liq bo'lib, bu alohida xavotirga solmoqda, ba'zi iqlimshunoslarning ta'kidlashicha aviatsiya iqlim o'zgarishining eng tez o'sayotgan sababi hisoblanadi. Aviatsiyaning global chiqindilarga qo'shgan hissasi nisbatan past bo'lsa-da, samolyotlarning karbonat angidrid bilan ifloslanish miqdori 1,2 milliarddan 1,4 gacha bo'lishi taxmin qilinmoqda. Samolyot chiqindilari balandlikda chiqarilgandan so'ng, CO₂ chiqindilarining global isish ta'siri avtomobillar yoki elektr stansiyalaridan chiqadigan chiqindilarga nisbatan taxminan 2,5 baravar yuqori deb hisoblanadi. Xususan, uchish ommaviy axborot vositalarida katta e'tiborga sazovor bo'ldi, chunki qisman uning turizm bilan aloqasi uni elita va imtiyozli faoliyat ayblovlariga sabab bo'ladi. Muammoni hal qilishning texnologik echimi bo'lishi ehtimoldan yiroq emas, chunki talabning oshishi va uchish o'sishi Shuni anglatadiki, chiqindilarni kamaytirish texnologiyasi takomillashganiga qaramay, aviatsiya chiqindilarining umumiy miqdori ortib bormoqda. YAkuniy echim axloqiy va iqtisodiy tamoyillarga asoslanadi. Axloqiy munozaralar tabiiy muhit va kelajak avlodlar uchun ko'proq foyda olish uchun shaxsiy hayotdan uchadigan shaxsiy zavqlarni kechirishga tayyor bo'lishiga bog'liq. Iqtisodiy prinsip ekologik xarajatlarni aks ettiruvchi aviachiptalar narxiga asoslanadi. Agar ekologik soliqlar uchish natijasida yuzaga keladigan salbiy tashqi ta'sirlarni hisobga olgan holda aviabiletlarga joylashtirilsa, rekreatsion turizm bozorining

yuqori narx egiluvchanligini hisobga olgan holda talab kamayishi mumkin edi.

2.2. Turizmda atrof-muhitga ta'sir etuvchi omillar

Turizmning salbiy ta'siri, tashrif buyuruvchilarning foydalanish darajasi atrof-muhitning ushbu foydalanishni qabul qilinadigan o'zgarish chegaralarida engish qobiliyatidan kattaroq bo'lganda yuzaga keladi. Nazorat qilinmaydigan an'anaviy turizm dunyoning ko'plab tabiiy hududlari uchun potensial tahdidlarni keltirib chiqaradi. Bu hududga katta bosim o'tkazishi va tuproq eroziyasi, ifloslanishning ko'payishi, dengizga tashlanishlar, tabiiy yashash muhitining yo'qolishi, yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlarga bosimning oshishi va o'rmon yong'inlariga nisbatan zaiflikning kuchayishi kabi ta'sirlarga olib kelishi mumkin. Bu ko'pincha suv resurslariga qiyinchilik tug'diradi va mahalliy aholini muhim resurslardan foydalanish uchun raqobatlashishga majbur qilishi mumkin. Turizmni rivojlantirish tabiiy resurslarga bosim o'tkazishi mumkin, chunki resurslar allaqachon kam bo'lgan joylarda iste'molni ko'paytiradi.

Suv resurslari

Suv va ayniqsa chuchuk suv eng muhim tabiiy resurslardan biridir. Turizm sohasi odatda mehmonxonalar, suzish havzalari, golf maydonlari va sayyohlarning suvdan shaxsiy foydalanish uchun suv resurslaridan ortiqcha foydalanadi. Buning natijasida suv tanqisligi va suv ta'minotining tanazzulga uchrashi hamda chiqindi suvning katta hajmini keltirib chiqarishi mumkin. O'rta er dengizi kabi qurituvchi mintaqalarda suv tanqisligi masalasi ayniqsa tashvishlantiradi. Issiq iqlim va sayyohlarning ta'til paytida uydan ko'ra ko'proq suv iste'mol qilish tendensiyasi tufayli foydalaniladigan miqdor kuniga 440 litrgacha etishi mumkin. Bu o'rtacha Ispaniya shahri aholisi ishlatganidan deyarli ikki baravar ko'pdir. Golf maydonchasini parvarishlash toza suv resurslarini ham kamaytirishi mumkin. So'nggi yillarda golf turizmi ommalashib bormoqda va golf maydonchalari soni tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Golf maydonchalari har kuni juda katta miqdordagi suvni talab qiladi va suvni ortiqcha qazib olishning boshqa sabablari singari, bu suv tanqisligiga olib kelishi mumkin. Agar suv quduqdan kelib chiqsa, ortiqcha nasos yordamida er

osti suvlariga sho‘r kirib borishi mumkin. Golf kurortlari tobora ko‘proq muhofaza qilinadigan hududlarda yoki resurslari cheklangan hududlarda yoki ularning yonida joylashgan bo‘lib, ularning ta‘sirini kuchaytiradi.

Mahalliy resurslar

Turizm energiya, oziq-ovqat va allaqachon etishmayotgan boshqa xomashyo kabi mahalliy resurslarga katta bosim o‘tkazishi mumkin. Ushbu resurslarni ko‘proq qazib olish va tashish ularni ekspluatatsiya qilish bilan bog‘liq jismoniy ta‘sirlarni kuchaytiradi. Soha mavsumiy xarakterga ega bo‘lgani sababli, ko‘pgina yo‘nalishlarda yuqori mavsumda aholi past mavsumga qaraganda o‘n baravar ko‘p. Ushbu resurslarga sayyohlarning tez-tez kutadigan yuqori talablarini qondirish uchun yuqori talab (to‘g‘ri isitish, issiq suv va boshqalar) qo‘yiladi.

Yerlarning buzilishi

Muhim er resurslariga minerallar, qazib olinadigan yoqilg‘i, unumdor tuproq, o‘rmonlar, botqoqli hudud va yovvoyi tabiat kiradi. Turizm va ko‘ngilochar inshootlar qurilishining ko‘payishi ushbu resurslarga va tabiiy landshaftlarga bosimni oshirdi. Turistik ob‘ektlarni ta‘minlashda tabiiy resurslarga tiklanadigan va qayta tiklanmaydigan to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir erlarni turar joy va boshqa infratuzilmani ta‘minlash uchun foydalanish hamda qurilish materiallaridan foydalanish natijasida yuzaga kelishi mumkin.

O‘rmonlar ko‘pincha turizmni yoqilg‘i yoqilg‘isini yig‘ish va erlarni tozalash natijasida hosil bo‘lgan o‘rmonlarni yo‘q qilish shaklida salbiy ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Masalan, Nepalda bitta trekking sayyohi - va allaqachon o‘rmonlarning kesilishi oqibatida aziyat chekayotgan hudud - kuniga to‘rt-besh kilogramm o‘tin ishlatishi mumkin.

Ifloslanish

Turizm boshqa sohalar kabi ifloslanish shakllarini keltirib chiqarishi mumkin: havo chiqindilari, shovqin, qattiq chiqindilar va chiqindilar, chiqindi suvlar, neft va kimyoviy moddalar chiqishi, hatto me‘moriy / vizual ifloslanish.

Havoning ifloslanishi va shovqin

Havo, avtomobil va temir yo‘l transporti dunyo bo‘ylab xalqaro havo yo‘lovchilarining soni 1972-yildagi 88 milliondan 1994-yilda 344 million kishiga ko‘tarilganligi to‘g‘risida xabar berilganligi sababli doimiy ravishda o‘shib bormoqda. Havo transportining o‘shishining natijasi shundaki, hozirgi kunda turizm havo qatnovining 60% dan ortig‘ini tashkil qiladi va Shuning uchun havo chiqindilarining muhim qismi uchun javobgardir. Bir tadqiqotga ko‘ra, bitta transatlantik qaytish parvozi yiliga o‘rtacha bir kishi iste‘mol qiladigan barcha boshqa manbalar (yoritish, isitish, avtoulavlardan foydalanish va boshqalar) tomonidan ishlab chiqarilgan CO₂ chiqindilarining deyarli yarmini chiqaradi.

Transport chiqindilari va energiya ishlab chiqarish va ulardan foydalanish chiqindilari kislotali yomg‘ir, global isish va fotokimyoviy ifloslanish bilan bog‘liq. Havoning sayyohlik transportidan ifloslanishi global darajaga, ayniqsa transport energiyasidan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan karbonat angidrid (CO₂) chiqindilariga ta‘sir qiladi. Va bu mahalliy havoning jiddiy ifloslanishiga hissa qo‘shishi mumkin. Ushbu ta‘sirlarning ba‘zilari sayyohlik faoliyatiga xosdir. Masalan, ayniqsa, juda issiq yoki sovuq mamlakatlarda turistik avtobuslar tez-tez motorlarini bir necha soatlab tashlab ketishadi, sayyohlar ekskursiyaga chiqishadi, chunki ular qulay konditsioner avtobusga qaytishni xohlashadi.

Samolyotlar, avtoulovlar va avtobuslar, Shuningdek, qor mototsikllari va reaktiv chang‘ilar kabi ko‘ngil ochish vositalarining shovqin bilan ifloslanishi zamonaviy hayotning tobora o‘shib borayotgan muammosidir. Odamlarga bezovtalik, stress va hatto eshitish qobiliyatini yo‘qotish bilan bir qatorda, bu yovvoyi tabiatni, ayniqsa sezgir joylarda bezovta qiladi. Masalan, qor mototsikllari tomonidan hosil bo‘ladigan shovqin hayvonlar o‘zlarining tabiiy faoliyat turlarini o‘zgartirishi mumkin.

Qattiq chiqindilar va axlatxonalar

Turistik faoliyatning yuqori konsentratsiyali va jozibali tabiiy jozibali hududlarida chiqindilarni yo‘q qilish jiddiy muammo bo‘lib, ularni noto‘g‘ri tashlash tabiiy muhitni - daryolarni, manzarali joylarni va yo‘l bo‘ylarini talon-taroj qiluvchiga aylanishi mumkin. Masalan, Karib dengizidagi kruiz kemalari har yili 70 ming tonnadan ortiq

chiqindilar ishlab chiqarishi taxmin qilinmoqda. Bugungi kunda ba'zi kruiz yo'nalishlari chiqindilar bilan bog'liq ta'sirlarni kamaytirish uchun faol ishlamoqda. Qattiq chiqindilar va chiqindilar suv va qirg'oqning tashqi ko'rinishini yomonlashtirishi va dengiz hayvonlarining o'limiga sabab bo'lishi mumkin.

Tog'li hududlarda trekking sayyohlari juda ko'p chiqindilarni keltirib chiqaradi. Ekspeditsiyadagi sayyohlar o'zlarining axlatlarini, kislorod ballonlarini va hattoki lager uskunalarini qoldiradilar. Bunday amaliyotlar axlatni yig'ish yoki yo'q qilish joylari kam bo'lgan chekka hududlarda rivojlangan mamlakatlarga xos bo'lgan barcha detritlar bilan atrof muhitni buzadi. Peru Andesidagi va Nepalda sayyohlar tez-tez tashrif buyuradigan ba'zi yo'llar "Koka-kola izi" va "Tualet qog'ozi izi" deb nomlangan.

Kanalizatsiya

Mehmonxonalar, dam olish va boshqa inshootlarning qurilishi ko'pincha kanalizatsiya ifloslanishining kuchayishiga olib keladi. Atıksu, sayyohlik ob'ektlarini o'rab turgan dengiz va ko'llarni ifloslantirdi, o'simlik va hayvonot dunyosiga zarar etkazdi. Kanalizatsiya oqimi mercan riflari jiddiy zarar etkazadi, chunki u filtr bilan oziqlanadigan mercanlarni qoplaydigan suv o'tlarining o'sishini rag'batlantiradi va ularning yashash qobiliyatiga to'sqinlik qiladi. SHo'rlanish va loyqalanishning o'zgarishi qirg'oq muhitiga keng ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kanalizatsiya ifloslanishi odamlar va hayvonlar sog'lig'iga tahdid solishi mumkin.

Estetik ifloslanish

Ko'pincha turizm o'z tuzilmalarini boradigan joyning tabiiy xususiyatlari va mahalliy me'morchiligi bilan birlashtira olmaydi. Turli xil dizayndagi yirik, hukmronlik qiladigan kurortlar har qanday tabiiy muhitda o'zgacha ko'rinishga ega bo'lishi va mahalliy tuzilish dizayni bilan to'qnashishi mumkin.

Ko'plab yo'nalishlarda erdan foydalanishni rejalashtirish va qurilish qoidalarining yo'qligi qirg'oq bo'ylari, vodiylar va tabiiy marshrutlar bo'ylab rivojlanishni osonlashtirdi. Keng tarqalishga sayyohlik ob'ektlari va yo'llar, xodimlarning turar joylari, avtoturargohlar, xizmat ko'rsatish zonalari va chiqindilarni yo'q qilish kabi infratuzilma kiradi.

Jismoniy ta'sirlar

Qumli plyajlar, ko'llar, daryo bo'ylari va tog 'cho'qqilari va yon bag'irlari kabi jozibali landshaft joylari ko'pincha turlarga boy ekotizimlar bilan ajralib turadigan o'tish davri zonalaridir. Odatda jismoniy ta'sirga bunday ekotizimlarning degradatsiyasi kiradi.

Ekotizim - bu barcha tirik organizmlar (odamlar, o'simliklar, hayvonlar va mikroorganizmlar), ularning fizik atrofi (tuproq, suv va havo kabi) va ularni ta'minlovchi tabiiy sikllarni o'z ichiga olgan geografik hudud. Parchalanish xavfi ko'proq bo'lgan ekotizimlar ekologik jihatdan mo'rt joylar, masalan, alp mintaqalari, yomg'ir o'rmonlari, botqoqli erlar, mangrovlar, marjon riflari va dengiz o'tlari. Ushbu ekotizimlarga tahdid va bosim tez-tez jiddiy bo'lib turadi, chunki bunday joylar ham sayyohlar, ham ishlab chiquvchilar uchun juda jozibali.

Jismoniy ta'sirlar nafaqat sayyohlik bilan bog'liq erlarni tozalash va qurish, balki sayyohlik faoliyatining davom etishi va mahalliy iqtisodiyot va ekologiyalardagi uzoq muddatli o'zgarishlar tufayli yuzaga keladi.

2.3. Atrof-muhitni tartibga solishda xorij tajribasi

Hozirgi vaqtda shimoliy Skandinaviya mamlakatlari, xususan Shvetsiya, atrof-muhitni muhofaza qilish mexanizmlaridan foydalanish bo'yicha eng kuchli tajribaga ega. Shvetsiya Qirolligi ko'kalamzorlashtirish tamoyillarining eng sodiq izdoshidir. Shvetsiya fuqarolarining deyarli uchdan bir qismi ekologiya va atrof-muhitning ifloslanishini eng dolzarb muammolardan biri deb bilishadi, umuman Yevropa Ittifoqida bu ko'rsatkich atigi 7 foizni tashkil qiladi. Shunday qilib, Shvetsiya ko'kalamzorlashtirish tamoyillarini amalga oshirishning bir qator o'ziga xos xususiyatlariga ega.

Birinchidan, Shvetsiyada chiqindilarning 99% qayta ishlanadi va u yoki bu usulda qayta ishlatiladi. Ushbu hodisa «Shvetsiyadagi qayta ishlash inqilobi» nomini oldi. Amalda, har bir shved oilasining kvartirasida yoki uyida axlatni saralash uchun bir nechta kassalar mavjud: shisha, karton, metall, plastmassa, gazeta va oziq-ovqat qoldiqlari. Axlatlarni saralashning ahamiyati shvedlar ongida shu qadar mustahkam o'rnatilgan, ularning ko'plari buni avtomatik

ravishda bajaradilar. O'sha paytda dunyodagi biron bir mamlakat chiqindisiz ishlab chiqarishni to'liq bajarishga muvaffaq bo'lmadi. Rossiya chiqindilarni saralash jarayoni bilan endigina tanishishni boshlamoqda, shu sababli ushbu jarayon targ'ibotchi, kamyob va mutlaqo tizimli bo'lmagan xususiyatga ega.

Ikkinchidan, davlat darajasida qo'llab-quvvatlanadigan innovatsion ekologik echimlardan foydalanish Shvetsiyaning ko'kalamzorlashtirish yo'lidagi kuchli raqobatdosh ustunligi hisoblanadi. Shvetsiya hukumati ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha tadqiqotlar olib borish uchun 400 million kronadan ko'proq mablag' kiritdi. Bioyoqilg'i, aqlli tarmoqlar, Shuningdek, uglerodni yig'ish va saqlash eng mashhur ishlanmalar sirasiga kiradi. 2013 yilda tadqiqot va ishlanmalarga sarflangan xarajatlar YAIMning 3,3 foizini tashkil etdi. 15 yilda Rossiyada atrof-muhitni muhofaza qilish xarajatlari YAIMning 0,7 foizini tashkil etdi, ekologik vaziyatni yaxshilash uchun ushbu ko'rsatkich YAIMning kamida 3 foizini tashkil qilishi kerak.

Uchinchi o'ziga xos xususiyati - Shvetsiya soliq tizimini ko'kalamzorlashtirish. Aynan shu mamlakatda hukumat birinchi marta soliq islohotini amalda amalga oshirishga qaror qildi: ekologik soliqlarning amaldagi stavkalarini joriy etish yoki oshirish, shu bilan birga daromad solig'i yukini kamaytirish. Shunday qilib, ekologik soliqlarning ko'payishi daromad solig'i bo'yicha imtiyozlar bilan qoplanmoqda. 1991 yilidayoq Shvetsiyada elektr energiyasi va uglerod chiqindilariga soliqlar bo'lgan. Shvetsiya soliq tizimining ko'kalamzorlashtirilishi bioyoqilg'i (oziq-ovqat va organik chiqindilar, etanoldan olinadigan) qiymatining oshishiga olib keldi - 2009 yilda mamlakat o'z energiyasining 32 foizini ishlab chiqardi. Bundan tashqari, 1980 yilga nisbatan mamlakat yalpi ichki mahsuloti 90 foizga o'sdi va karbonat angidrid chiqindilari, Shuningdek iqtisodiyotning energiya intensivligi 40 foizga kamaydi. 1990 yilga nisbatan 2020 yilga kelib issiqxona gazlari chiqindilarini 40 foizga kamaytirish va 2030 yilgacha qazib olinadigan yoqilg'idan butunlay voz kechish vazifalari Shvetsiyaning ekologik siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

To'rtinchi xususiyat - bu mamlakatni va uning alohida tarmoqlarini ko'kalamzorlashtirish jarayonida alohida muhofaza

qilinadigan tabiiy hududlarning o'ri. Ularning faoliyatining asosiy maqsadlari biologik xilma-xillikni saqlash, muhofaza qilinadigan tabiiy komplekslar va ob'ektlarni tabiiy holatda saqlash, ilmiy tadqiqotlar, ommalashtirish, ekologik ta'lim va eng muhimi atrof-muhitga bevosita ta'sir ko'rsatadiganlardir. ekoturizmni rivojlantirish. Shvetsiyada 30 dan ortiq alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar va 3600 qo'riqxonalar mavjud. Shvetsiyaning har bir tumanida Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligining (Atrof-muhitni muhofaza qilish agentligi) bo'limi mavjud bo'lib, u erda 20 ga yaqin kishi ishlaydi; taxminan 21 ta bunday tuman mavjud.

Davlat muhofaza etiladigan hududlarni rivojlantirishda mahalliy tashkilotlar bilan quyidagi xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha kelishuvlar asosida ishtirok etadi:

1. turistik lagerlarni tashkil etish;
2. o'tin tashish;
3. magistral yo'llarni nam joylarda joylashtirish;

4. qo'riqlanadigan hududlarda tozalik va tartibni saqlash. Shunday qilib, hukumatning mahalliy aholi vakillari bilan intensiv hamkorligi mavjud. Qishloq xo'jaligi landshaftlarini ochiq holda saqlash uchun - aholiga tabiiy qo'riqxonalarining ayrim hududlarida qishloq xo'jaligi hayvonlarini erkin boqishga ruxsat beriladi; mahalliy aholi hududlarni atrof-muhitni muhofaza qilish departamenti bilan shartnomalar asosida ishlaydi (Shvetsiya atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligining bo'linmasi):

1. ekologik yo'llarni, nam joylarda yo'lak qoplamalarini qo'llab-quvvatlash;

2. tabiiy qo'riqxonalar hududida buyurtmani qo'llab-quvvatlash;
3. keng bargli turlarning stendini qayta shakllantirish va hk.

Shuni ta'kidlash kerakki, Shvetsiyaning qo'riqlanadigan hududlarida ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda, ularning aksariyati mamlakat hukumati, Shuningdek mablag va idoralar homiyligida. Eng muhim tadqiqotlar qo'riqlanadigan hududlarning tur tarkibini saqlab qolish, energetika, iqlimning atrof muhitga ta'siri, hayvonlar populyasiyasini o'rganish, yangi texnologiyalarni joriy etish va boshqa sohalarda olib borilmoqda.

Shvetsiya atrof-muhitni muhofaza qilish agentligi va chet ellik sheriklar bilan hamkorlikda hukumat atrof-muhitni yanada samarali

boshqarish tizimini ishlab chiqishda maslahat va texnik yordam ko'rsatmoqda. Yaxshi boshqaruv tamoyillariga asoslangan kuchli institutlarni tashkil etishni tarmoqlararo qo'llab-quvvatlashdan tashqari, hukumat xalqaro hamkorlikni quyidagi ustuvor yo'nalishlarga qaratmoqda:

1. Biologik xilma-xillik;
2. Iqlim va havo;
3. Atrof muhitni monitoring qilish va ma'lumotlar;
4. Shaharlarning barqaror rivojlanishi.

2.4. Atrof-muhit va turizmning o'zaro bog'liqligi

Turizmning atrof-muhitning tabiiy va madaniy boyliklariga tayanishi har doim uning rivojlanishi ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Hukumatlar, nodavlat tashkilotlar (nodavlat notijorat tashkilotlari), xususiy sektor, donorlik agentliklari, akademiklar va jamoatchilik o'rtasida turizmning ekologik ta'siri to'g'risida xabardorlik oshdi. Ushbu qiziqish XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asrda sodir bo'lgan atrof-muhit bilan o'zaro munosabatimizga bo'lgan munosabatlarning sezilarli o'zgarishini aks ettiradi. Ikkinchi Jahon Urushidan keyin jamiyatning tashvishlari, avvalambor, Yevropa iqtisodiyotini tiklash bilan bog'liq bo'lib, atrof-muhitning ustuvor yo'nalishlari keyinchalik past bo'ldi. 1960-yillarning oxiriga kelib, iqtisodiy o'sishga intilishning atrof-muhitga ta'siri aniqroq namoyon bo'lganda, atrof-muhit muammolari ko'proq ahamiyat kasb eta boshladi. 1967-yilda Torrey Kanyonidagi yirik neft tankerining birinchi parchalanishi, Angliyaning janubi-g'arbiy qirg'og'iga neft chiqarilishiga olib keldi, bu jamoatchilikni yuqori darajada tashvishga solib qo'ydi va hayot darajasining oshishi emasligini ta'kidladi ekologik xavfdan xoli. Bunday narsa birinchi marta sodir bo'lgan edi, chunki moy suvni iflos qildi va plyajlarga yuvindi. Qora moy va smola solingan qushlarning parvozlariga to'sqinlik qiladigan qushlarning ommaviy axborot vositalari tasvirlari achinarli edi. YOg 'baliqlar va qisqichbaqalar va hayotning boshqa turlarini o'ldirganligi haqidagi ma'lumot ham Shunday edi. O'sha yili Qo'shma SHtatlarda birinchi yirik neft to'kilishi Santa-Barbara yaqinidagi dengizdagi burg'ulash maydonidan kelib chiqib,

Kaliforniya sohillariga millionlab tonna xom neftni chiqarib yubordi. 1969-yilda Reyn daryosiga toksinlar oqib, millionlab baliqlarni zaharlab, millionlab Yevropaliklar uchun ichimlik suvi sifatiga tahdid solmoqda. Ushbu “ekologik ofatlar” bilan bir xil o‘n yillikda AQSHda dehqonchilikning tobora kuchayib borayotgan sanoatlashuvi, Shuningdek, Reychel Karsonning (1962) “Silent Spring” kitobida qishloq xo‘jaligi maydonlarida agrotexnik kimyoviy moddalardan foydalanish natijasida ekologik zarar uchun qattiq tanqid qilindi. Keyinchalik bu kitob jamoatchilik ongiga va natijada tartibga solish siyosatiga katta ta’sir ko‘rsatdi, ulardan foydalanishni taqiqlash yoki cheklash Karson eng xavfli deb topgan 12 ta pestitsid va gerbitsidga, shu jumladan mashhur DDTga qo‘yildi. Keyinchalik, sanoatning o‘sishi va taraqqiyoti atrof-muhit xarajatlaridan kelib chiqmaganligi to‘g‘risida tobora ko‘payib borayotgan dalillar mavjud edi. 1968-yilda dunyoning cheksiz va mo‘l-ko‘l boyliklarga ega ekanligi haqidagi tushunchalariga, Shuningdek, Amerikaning “Apollon 8” kosmik kemasidan tortib olinadigan va Erni kosmosda suzib yuruvchi sharni ko‘rsatadigan birinchi keng tarqalgan televidenie tasvirlari qarshi chiqdi. “Kosmik kosmik er” tushunchasi Boulding (1973) tomonidan atrof-muhitni o‘rganishda taniqli insho mavzusi bo‘lib, u tabiatni beparvolik va ekspluatatsiya bilan ishlatish bilan bog‘liq bo‘lgan “kovboy iqtisodiyoti” ni shubha ostiga qo‘ydi, u rivojlanishning g‘arbiy yondashuvini tipik deb hisobladi. Uning so‘zlariga ko‘ra, biz erni “kosmonavtlar iqtisodiyoti” deb tasavvur qilishni boshlashimiz kerak. SHu nuqtai nazardan qaraganda, er kosmik kemada bo‘lgani kabi, hech narsaning cheksiz zaxirasiga ega emas va odamlar o‘zlarining siklik ekologik tizimiga tahdid solmasdan o‘z o‘rnini topishi kerak. Biroq, turizm asosan atrof-muhit tanqididan immunitetni saqlab qoldi, turizm obrazi asosan “ekologik toza” faoliyat turlaridan biri, “tutunsiz sanoat”. Ushbu tasavvur ekzotik sayohlarni va quyosh nurlari bilan bezatilgan tog‘li hududlarning landshaftlarida tasvirlangan go‘zallik va bokiralik fazilatlarini o‘z ichiga olgan turizm tasvirlari bilan yaxshilandi. SHunga qaramay, turizmning “tutunsizligi” haqida bir-ikki xil fikrlar mavjud edi. Milne (1988) buni izohlaydi 1961-yilda Taitida Taitida turizmni rivojlanishi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ekologik muvozanatdan xavotir bildirildi. 1960-yillarda Yevropada sayyohlar sonining ko‘payishi

oqibatlarini kuzatish Mishanni (1969: 141) Shunday yozishga undadi: Bir paytlar Andorra va Biarritz kabi osoyishta va yoqimli shaharlar yangi mehmonxonalar va motorli tirbandlik changlari va guvillashi bilan xiralashgan. YUnoniston orollari Egey dengizida lidos sepadigan joyga aylandi. Delphi yaltiroq yangi mehmonxonalar bilan o'ralgan. Italiyada ko'chmas mulk odamlari Campagna bo'ylab ko'rilgan Rimga osmono'par bino bilan yondoshish misolida vahshiylik uchun javobgardir, sayyohlarning yillik bosqini esa o'tgan urushgacha bir vaqtlar mashhur bo'lgan Rapallo, Capri, Alassio va boshqa ko'plab dam olish joylarini o'zgartirgan. shunchalik befarq emaski, shunchalik beparvo Koni orollariga. 1970-yillarga kelib odamlar atrof-muhit muammolari to'g'risida ko'proq xabardor va xavotirga tusha boshladilar. 1972-yilda bir guruh olimlar va korxonalar rahbarlari tomonidan aholi sonining ko'payishi, resurslardan foydalanish va atrof-muhitning boshqa tendensiyalari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari "O'sish chegaralari: Rim klubi loyihasi uchun hisobot" (Meadows va boshq., 1972) da nashr etildi. Hisobotda ifloslanish, resurslarning kamayishi va oziq-ovqat va sog'liqni saqlash xizmatlarining etishmasligi oqibatida o'lim darajasining oshishi haqidagi bashoratlar atrof-muhit masalalarida jamoatchilik ongini oshirdi. 1979-yilda Pensilvaniya shtatidagi Thre Mile orolidagi yadroviy reaktorning deyarli erishi va keyinchalik katta ekologik falokat xavfi jamoatchilikni fuqarolik atom energiyasi dasturining xavfliligi to'g'risida ogohlantirdi. YAdro energetikasiga qarshi chiqish 1970-yillarda atrof-muhit harakatining markaziy yo'nalishiga aylandi, bu dasturning ekologik oqibatlariga va uning yadro qurolini yaratish bilan mustahkam bog'liqligiga asoslangan edi. 1970-yillar davomida turizm yangi geografik hududlarga kirib borishi va uning rivojlanishining salbiy ta'siri yanada ravshanlashishi bilan turizmning atrof-muhitga ta'siri to'g'risida savollar yanada keng ko'tarila boshladi. Turizm sabab bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarni tan olish Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) 1977-yilda turizm va atrof-muhitning o'zaro ta'sirini o'rganish uchun ekspertlar guruhini tuzishga olib keldi. Tabiatning landshaft yo'qolishi, ifloslanishi, o'simlik va hayvonot dunyosining yo'q qilinishi kabi turizmdan atrof-muhitga salbiy ta'siri allaqachon qayd etilgan edi. Ushbu xavotirlar akademik doiralarda ham bildirildi, Turner va

Eshning “Oltin O‘rda” (1975) nashr etilishida, unda butun turizm rivojlanishi jarayoni quyidagi parchada misol sifatida polemik tarzda so‘roq qilingan: Turizm - bu yuqori darajadagi tashqi bosqin, metropoliten markazlarini “madaniyatsiz” periferiyaga aylantirdi. Bu tushunarsiz va bilmagan holda yo‘q qiladi, chunki millionlab odamlarga yoki hatto minglab ishbilarmonlar va tadbirkorlarga yomonlikni yetkazish mumkin emas. Xalqlarning ommaviy harakati sifatida turizm shubha va bezovtalik bilan qarashga loyiqdir, agar u juda qo‘rqmasa. Xuddi Shunday, Goldsmit (1974: 10) turizmning salbiy ta‘sirini afsus bilan aytgan: Janubiy Ispaniya qirg‘oqlarining katta qismi, Fransiya janubi va Italiya Rivierasi allaqachon buzilgan. Ayniqsa, turizmdan aziyat chekkan orol - Gavayi. Bir paytlar go‘zal bo‘lgan bu orol behisob osmono‘par binolar bilan qiyofasini buzgan. 1980-yillarga kelib, inson faoliyati natijasida yuzaga keladigan global ekologik muammolar ommaviy axborot vositalariga aylana boshladi. Keyinchalik atrof-muhitni muhofaza qilish muammolari, shu jumladan global isish va ozon qatlamining pasayishi to‘g‘risida kengroq tushuncha paydo bo‘ldi. Shuningdek, dunyoning tropik o‘rmonlarining qishloq xo‘jaligi va daraxt kesish uchun kamayib ketganidan tashvish tobora kuchayib bormoqda. Yadro energetikasi muammo bo‘lib qolmoqda, chunki YYevropa 1986-yilda Ukrainadagi Chernobildagi eng dahshatli yadroviy falokatni boshdan kechirdi va yadroviy qulash oqibatlari YYevropaning bir nechta davlatlarida sodir bo‘ldi. 1980-yillarda O‘rta Yer dengizi havzasidan tashqarida ommaviy turizmning yangi hududlarga, shu jumladan Janubi-Sharqiy Osiyo, Afrika va Karib dengiziga tarqalishi rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish shakli sifatida turizmga e‘tibor kuchayganligini anglatadi. Rivojlanishning iqtisodiy jihatlaridan tashqari, ushbu yo‘nalishda turizmni rivojlantirishning ekologik va madaniy oqibatlari to‘g‘risida tashvish ham mavjud edi. Turizmning salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligi to‘g‘risida tushuncha BMT tomonidan tobora ko‘proq tan olinmoqda. Turizm xavotiri, Buyuk Britaniyada joylashgan insonparvarlik turizmini rivojlantirish bo‘yicha tashviqot guruhi va AQSHdagi Ekoturizm jamiyati, shu jumladan, bosim guruhlari 1980-yillarda ham mahalliy aholi va tabiat uchun axloqiy turizmni rivojlantirish uchun tashkil etilgan. Turizmni rivojlantirish ularning jismoniy va madaniy muhitiga ta‘siridan xavotirga tushgan mahalliy

bosim guruhlari, masalan, Hindistondagi Goa fondi kabi tashkil etildi. Goa jamg'armasi mahalliy aholi uchun resurslardan foydalanish huquqini yo'qotishi va uning rivojlanishi bilan bog'liq boshqa inson huquqlari buzilishi sababli turizmga qarshi chiqdi. Shuningdek, sayyohlarning haddan tashqari rivojlangan yoki o'ziga xos jozibadorligini yo'qotgan deb hisoblanadigan joylardan noroziligi kuchayganligi haqida dalillar mavjud edi. Masalan, Barke (1996: 302) 1980-yillarning oxirlarida Ispaniyaning Kosta-del-Sol mintaqasida turizm duch kelayotgan muammolarni sharhlar ekan, Shunday deydi: "Atrof-muhitning buzilishi va salbiy imidj odamlarning ko'pligi va xavfsizlik va gigiena standartlarining pastligi bilan mintaqaning jozibadorligini kamaytirish uchun turar joy va ovqatlanishning arzonroq turlarini ommalashtirish birga birlashdi;. '1990-yillarda mahalliy va global muammolarni aks ettiruvchi yangi ekologik muammolar paydo bo'ldi. Insoniy bo'lmagan hayot huquqlari bo'yicha atrof-muhit tashviqotiga axloqiy o'lchov tobora ko'proq tatbiq etilib, hayvonlarni eksperimentlardan ozod qilish uchun yuqori darajadagi va ba'zan zo'ravon harakatlar amalga oshirildi. Yo'l qurilishiga qarshi norozilik namoyishlari Buyuk Britaniyada va boshqa Yevropa mamlakatlarida atrof-muhitni targ'ib qiluvchilar uchun markaziy diqqat markaziga aylandi, chunki qishloqlar va tabiatning yo'qolishidan xavotir kuchaygan. Ushbu kampaniyaga bo'lgan ishtiyoq va xalqning ko'magi Buyuk Britaniya hukumatini transport sohasidagi strategiyasini, xususan, xususiy avtoulov va yo'l qurilishining rolini qayta ko'rib chiqishga olib keldi, bu ko'plab yo'l qurilish loyihalarini bekor qilishga olib keldi. Yevropada yashil siyosat 1990-yillarda demokratik siyosiy marshrutlar, xususan Germaniyada boshqaruvchi qizil-yashil koalitsiyani tashkil etish orqali tobora ko'proq tan olinmoqda. Darhaqiqat, o'n yillikning oxiriga kelib, yashil siyosatchilar Germaniya, Fransiya, Italiya va Finlyandiya atrof-muhit vazirliklariga mas'ul edilar (Bowkott va boshq., 1999). Buyuk Britaniyada nafaqat hayvonlarning hayotiga tahdid soladigan, balki odamlarga Kreysfeldt-YAkob kasalligi (CJD) shaklida ham yuqishi mumkin bo'lgan sigirning ingichka ensefalopatiyasi (BSE) paydo bo'lishi bilan dehqonlar tomonidan qo'llaniladigan amaliyotlardan xavotir kuchaygan. Yevropada genetik jihatdan modifikatsiyalangan ekinlar bilan bog'liq tashvishlar ko'tarildi va keyinchalik organik

ravishda ishlab chiqarilgan sabzavot, meva va go'shtga talab oshdi. Jahon savdo-sotiqidagi global tengsizlik va Jahon savdo tashkilotining savdo to'siqlari va import bojlarini olib tashlashni rag'batlantirishdagi roli to'g'risida ham katta norozilik namoyishlari bo'lib o'tdi. 1990-yillarning oxiriga kelib, turizmni rivojlantirish birinchi marta to'g'ridan-to'g'ri eko-jangchilar tomonidan hujumga uchradi. 1999 yil boshida Kolorado shtatidagi Vaylda tog chang'isi inshootlari yovvoyi tabiatga ta'sir qilishi mumkinligi sababli yoqib yuborilgan. 1990-yillarda ba'zi turoperatorlar, mehmonxonalar va aviakompaniyalar atrof-muhitga salbiy ta'sirini yumshatish bo'yicha harakatlarni boshladilar, turizmni muhofaza qilish va qashshoqlikni kamaytirishdagi rolini ko'rib chiqish nodavlat notijorat tashkilotlari va davlat idoralari, shu jumladan Butunjahon Tabiat fondi, Oxfam, Niderlandiya taraqqiyot tashkiloti va Buyuk Britaniyaning Xalqaro taraqqiyot vazirligi turizm bilan shug'ullanish uchun. O'sib borayotgan sayyohlar, xuddi shu kabi, turizmning ekologik jihatlariga turli darajalarda qiziqish bildirishdi, chunki yashil iste'molchilar ko'proq ommalashdi. Turizmning muqobil turlari, shu jumladan "ekoturizm" va "barqaror turizm" turistik tilda o'rnatildi. Ushbu asrning birinchi o'n yilligida turizm va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlar har qachongidan ham ko'proq qizg'in muhokama qilinmoqda. "Barqaror" atamasi hukumat siyosati va sanoat strategiyasiga qo'shildi. Tabiiy muhit uchun manfaatdor tomonlarning majburiyatlariga urg'u iste'molchilarni o'z ichiga olgan hukumat va sanoat zimmasidan tashqariga chiqdi. Bunga turizmning "uglerod izi" haqidagi munozaralar va har yili ma'lum miqdordagi marshrutdan ko'proq uchish axloqsiz deb hisoblangani orqali misol keltirilgan. Turizm tabiatni o'zgartiruvchi salbiy kuch sifatida harakat qilishi mumkinligi to'g'risida dalillar mavjud bo'lsa-da, u tabiatni muhofaza qilish agenti sifatida ham harakat qilishi mumkin. Ba'zida turizmga qarshi qo'yilgan vitriolik nutqni tabiiy resurslardan foydalanish yo'nalishlarga iqtisodiy va ijtimoiy foyda keltirishi va insoniyat taraqqiyotiga yordam berishi mumkinligini inobatga olish kerak. Rivojlanayotgan mamlakatlarning muqobil rivojlanish variantlari juda cheklangan bo'lishi mumkin bo'lgan va odamlar oziq-ovqat, toza suv va boshpanaga bo'lgan asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun kurash olib boradigan mintaqalar uchun bu juda muhim bo'lishi mumkin.

Shuningdek, ba'zi holatlarda turizm rivojlanish uchun boshqa variantlarga qaraganda kamroq ekologik zararli alternativani taklif qilishi mumkin. Biroq, bu turizmning atrof-muhitga salbiy ta'sirini kechirish uchun emas; ko'p holatlarda bo'lgani kabi, bu insonlarning yashash sharoitlarini yaxshilashga xayrixohlik istagidan ko'ra, odamlarning johilligi va ochko'zligi aralashmasidan kelib chiqadi. Turizmning atrof-muhitga ta'siri haqida bizning ma'lumotimiz hali ham cheklangan.

Bu quyidagi omillarning birlashuvining natijasidir:

- Ta'sirni o'rganish bo'yicha tadqiqotlar nisbatan pishmagan va tergovga haqiqiy ko'p tarmoqli yondashuv hali ishlab chiqilmagan.

- Turizmning ekologik oqibatlari to'g'risida tadqiqotlar reaktiv bo'lib boradi va Shuning uchun o'zgarishlarni kuzatib borish uchun bazani yaratish har doim ham oson emas.

- Turizmga tegishli ekologik ta'sirni boshqa iqtisodiy faoliyat yoki antropogen omillarning ta'siridan, masalan, odamlar yashashi va tabiiy muhit o'zgarishi kabi antropogen sabablardan ajratish har doim ham oson emas.

- Atrof-muhitga ta'sir qilish manbasini mahalliy aholi va sayyohlar o'rtasida ajratish har doim ham mumkin emas.

- Turizmning oqibatlarini baholash qiyin, chunki turizm rivojlanib borishi ko'pincha o'sib boradi va oqibatlari kumulator bo'ladi.

- Fazoviy uzilishlar turizmga xosdir.

Masalan, turizm bilan bog'liq bo'lgan havo va avtomobillar chiqindilaridan kelib chiqadigan havo ifloslanishining ta'siri yuzlab kilometr uzoqlikdagi o'rmonlarni yo'q qiladigan kislota yomg'iriga sabab bo'lishi mumkin.

Turizmning tabiiy muhitga ta'sirini salbiy va ijobiy o'zgarishlarning ikkita toifasiga ajratish mumkin. Muhokamaning tarkibiy tuzilishini ta'minlash uchun quyidagi bo'limning birinchi qismida turizmning salbiy oqibatlari, ikkinchi qismida ijobiy ta'sirlar haqida so'z boradi. Ushbu buyurtma kuzatuv va sharhlarning aksariyatini aks ettiradi, bu esa turizmni rivojlantirish natijasida yuzaga keladigan salbiy ekologik jihatlar to'g'risida xabardorlikni oshirdi, ammo an'anaviy ravishda ijobiy ekologik jihatlar unchalik aniqlanmagan.

Salbiy ta'sir

Turizmni rivojlantirish natijasida atrof-muhitga salbiy ta'sirlarning keng doirasi mavjud. Ular uchta asosiy tashvish turiga bo'linishi mumkin: tabiiy resurslardan foydalanish; xulq-atvorga oid mulohazalar; va ifloslanish.

Tabiiy resurslardan foydalanish va turizm

Turizm turli xil manfaatdor tomonlarni o'z ichiga oladi, ular turli xil tabiiy muhitga bo'lgan qiziqishlar va kutishlarga ega. Ular tarkibiga turistik sanoat, hukumat, sayyohlar va mahalliy jamoalar kiradi, ularning barchasi tabiiy resurslarga bosim o'tkazishi mumkin bo'lgan moliyaviy, iqtisodiy, eksperimental va ijtimoiy kabi turizmdan qandaydir foyda qidiradi. Turizmga asoslangan ba'zi tabiiy resurslar atrof-muhitni o'rganishdagi xususiyatlarga ega bo'lib, ular "umumiy hovuz resurslari" (CPR) deb nomlanadi. Ular istisno qilish va ekspluatatsiya qilish mezonlari bilan tavsiflanadi, bu erda istisno xarajatlar asosida amaliy emas yoki hech bo'lmaganda juda qimmatga tushadi va bir kishining resursdan foydalanishi boshqasiga foyda kamaytiradi (Ostrom va boshq., 1999). KPR-larning farovonligiga katta tahdid "topuvchilar-saqlovchilar" mentalitetidan kelib chiqadi; ya'ni hosilni yig'ish va resurslardan foyda olish uchun shoshilish boshqa birovdan oldin (Hardin, 1968). Turizm uchun ishlatiladigan odatda CPRga okeanlar, atmosfera, plyajlar, marjon riflari, botqoqli joylar va tog'lar kiradi. CPR haqida batafsilroq ma'lumot olish uchun 4.5-qutiga va Hardinning (1968) "Ommaviylar fojiasi" seminal inshoining xulosasiga murojaat qiling. Keyinchalik bobda muhokama qilinadigan okeanlar va atmosferani ifloslanish tahdidlari bilan bir qatorda, turizm uchun mercan riflari alohida e'tibor beradi. Ular tropik tropik o'rmonlardan keyin er yuzidagi biologik jihatdan xilma-xil ekotizim bo'yicha ikkinchi o'rinda turadi, okean tubining atigi 0,17 foizini egallaganiga qaramay, barcha dengiz turlarining taxminan 25 foizini tashkil qiladi va keyinchalik sayyohlar uchun ajoyib jozibadir. Ularning o'sishi uchun atrof-muhitning o'ziga xos sharoitlari, shu jumladan 25 dan 29 darajagacha bo'lgan suv harorati, dengiz sathidan 100 metrdan pastroq bo'lgan nisbatan sayoz platforma, yuqori kislorodli suv va cho'kindi va ifloslanishsiz joylar kerak. Marjon riflari uchta asosiy turi mavjud: to'g'ridan-to'g'ri qirg'oq bilan bog'lanadigan "qirg'oq riflari"; Qirg'oqdan lagun bilan ajralib

turadigan “to‘siq riflari”; va lagunaning atrofidagi mercan riflarning halqasidan iborat bo‘lgan “atolllar”. Riflar avvalgi biologik o‘shlarning skeletlari tepasida mavjud bo‘lgan tirik mercanlarning ingichka qoplamasidan iborat. Coral turizmning turli jabhalari, jumladan, turistik inshootlar qurilishi, odamlar chiqindilari bilan ishlash uchun etarli miqdorda kanalizatsiya tozalash choralari, mahalliy aholi va sayyohlarning xatti-harakatlari tahdidiga uchraydi. SHri-Lanka, Hindiston, Maldiv orollari, SHarqiy Afrika, Tonga va Samoada qurilish materiallari uchun marjon riflari qazib olingan (Mieckowski, 1995). Riflar qurilish materiallari uchun ishlatilishidan tashqari, masalan, Misr qirg‘og‘idagi Qizil dengizda rifga uchib ketadigan qurilish natijasida hosil bo‘lgan chang ta‘sirida ham joylashtirilishi mumkin. Goudie and Viles (1997) ma‘lumotlariga ko‘ra, Misr qirg‘og‘idagi mercan riflarning 73 foizi turizmga salbiy ta‘sir ko‘rsatgan deb o‘ylashadi. Suvga tozalanmagan kanalizatsiya qo‘shilishi ozuqa moddalarining boyishini yoki evrofikatsiyasini keltirib chiqaradi, suv o‘tlari o‘shini rag‘batlantiradi, bu esa marjon riflarni qoplashi mumkin, aslida ularni bo‘g‘ib qo‘yadi. Masalan, Gavayining Oaxu oroli yaqinidagi dengizga qisman tozalangan oqava suvlarning quyilishi *Diphyosphaeria cavernosa* suv o‘tlarining o‘shini rag‘batlantirdi, bu esa rifning katta qismlarini ag‘darib o‘ldirdi. Xuddi shu tarzda Buyuk to‘siq rifining Avstraliya qirg‘og‘idagi qismlari “tikanli toj” dengiz yulduzi, *Acanthaster planci* tarqalishi natijasida vayron bo‘lgan, ular rif bilan oziqlanadi va ifloslanish va ortiqcha baliq ovlash natijasida ko‘payib ketgan. ularning yirtqichlari. Buyuk to‘siq rifining kelajagi ham global isish tahdidi ostida. Mahalliy aholi va sayyohlarning riflarga nisbatan xatti-harakatlari, Shuningdek, bobda muhokama qilinganidek, mercanga zarar etkazishi mumkin. Turizm marjon riflarga salbiy ta‘sir ko‘rsatgan va boshqa tabiiy resurslarning boshqa turlaridan biri Keniya. Biroq, dunyodagi mercan riflarning yo‘q qilinishida aybni faqat turizm eshigi oldida qo‘yish mumkin emas va uning umumiy ta‘siri boshqa sanoat tarmoqlariga nisbatan katta deb o‘ylamaydi. Turizm boshqa tabiiy va insoniy sabablar bilan bir qatorda mercan riflarni yo‘q qilishga yordam beruvchi omil hisoblanadi. Bunga bo‘ron va bo‘ronlar, El Ni ~ no, ortiqcha baliq ovlash, erlarning o‘rmonlarning kesilishi natijasida hosil bo‘lgan cho‘kindi jinslarning ko‘payishi va sanoatning ifloslanishi kiradi. Bo‘ronlar tirik mercanni

rif tepasiga ko‘tarib o‘ldirishi mumkin, El Ni ~ no (bu Peru qirg‘og‘ida har ikki-o‘n yilda sodir bo‘lgan okean oqimi) okean oqimlari va dengiz haroratining o‘zgarishiga olib keladi. Dengizdagi haroratning o‘zgarishi global isish ta’siriga ham tegishli. Dengiz haroratining ko‘tarilishi quyosh energiyasini shakarga aylantirish uchun Zooxanthellae deb nomlangan mikroskopik suv o‘tlariga bog‘liq bo‘lgan mercanning oziq-ovqat ta’minotiga tahdid solishi mumkin. mercan poliplari uchun energiya beradi. YOsunlar juda haroratga sezgir va okean harorati ko‘tarilgach, suv o‘tlari poliplarni tark etadi, Shuning uchun ularni oziq-ovqatdan bosh tortadi, bu keyinchalik mercanlarning ommaviy o‘limiga olib kelishi mumkin. Davomiy global isish va okean haroratining ko‘tarilishi bilan marjonlarni oqartirish jarayoni muntazam ravishda sodir bo‘lishi mumkin deb o‘ylashadi. Marjon uchun qo‘shimcha tahdidlar odamlarning ko‘proq tajovuzkor harakatlaridan kelib chiqadi. Tropik Tinch okeanidagi Fransiya Polineziyasining riflari frantsuzlar tomonidan atom bombasini sinovdan o‘tkazish bilan tahdid qilingan, ammo 1960-yillarda Amerika va Buyuk Britaniyaning yadroviy sinovlaridan ba’zi atollarda qolgan qoldiq radiatsiya ularni yashash yoki sayyohlik uchun ishlatib bo‘lmaydi. Sanoat faoliyati ham marjonning farovonligiga tahdid solishi mumkin; Masalan, qalay uchun chuqurlashish natijasida siltingning ko‘payishi Tailanddagi marjon riflari xavf tug‘diradi. Marjon riflari yo‘q qilish nafaqat biologik xilma-xillikni yo‘qotishini anglatadi, balki turizm bog‘liq bo‘lgan boshqa atrof-muhit resurslariga ham tahdid soladi. Xuddi shu tarzda, mercan kabi asosiy tabiiy xususiyatlar o‘zaro bog‘liq va murakkab ekotizimlarning bir qismini tashkil qiladi. Coral nafaqat baliqlar uchun mo‘l-ko‘l oziq-ovqat beradi, balki qirg‘oq bo‘yi va plyaj hududlarini eroziyadan himoya qilishga yordam beradigan tabiiy suv toshqini vazifasini ham bajaradi. Ushbu tabiiy shovqinsiz plyaj eroziyasi odatdagidan ancha tezroq sodir bo‘ladi, ayniqsa mehmonxonalarni qurish uchun joy ajratish uchun plyajni barqarorlashtirishga yordam beradigan palma daraxtlari olib tashlanadi.

Insonning atrof-muhitga munosabati

Turizm tizimining ajralmas qismi sayyohlar va mahalliy odamlardir. Ikkala guruhning xatti harakatlari turizmning noinsoniy dunyoga oqibatlari salbiy yoki ijobiy bo‘lganligini aniqlashda juda

ta'sirli bo'ladi. Turistlarning o'zlari tashrif buyurgan manzil madaniyatiga bo'lgan xatti-harakatlari, Shuningdek, sayyohlik mahalliy aholi tomonidan ijobiy yoki salbiy kuch sifatida qaralishini aniqlashda ham ta'sirchan bo'ladi. Sayyohlarni jalb qilishning asosiy diqqatga sazovor joyi yovvoyi tabiatdir, lekin unga odamlarning xulq-atvorining ba'zi jihatlari salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tabiiy yashash joylarida yovvoyi tabiat turlarini ko'rish sayyohlar sonining ko'payishi uchun jozibali faoliyatga aylandi, natijada odamlar ilgari yovvoyi tabiatning qo'riqxonasi bo'lgan muhitga kirib kelishdi. Ajablanarlisi shundaki, sayyohlarning yovvoyi hayotni yaqin atrofda kuzatib, tabiat haqidagi tushunchalarini oshirishga bo'lgan istagi ular ko'rishni istagan yovvoyi tabiatning tabiiy xatti-harakatlarini buzishi mumkin. Turizmning yovvoyi hayotga ta'siri darajasi turistik faoliyat turi va turizmning rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Mathieson and Wall (1982), Shuningdek, yovvoyi hayotning odamlarning mavjudligiga chidamliligi turizmning ma'lum bir tur uchun zararli ekanligini isbotlash darajasiga ta'sir qiladi, deb qo'shimcha qiladi. Masalan, Keniya / Tanzaniya chegarasidagi Serengeti bog'ida qo'llaniladigan safari turizmi turi sayyohlarni mikroavtobuslarda parkga olib kiradigan mahalliy operatorlar va hayvonlar 30 yoki 40 ta transport vositasi bilan o'ralgan holda rivojlangan turizm darajasining vakili hisoblanadi. fotosurat olayotgan sayyohlar. Hayvonlarning hududiy makoniga bostirib kirish va shu bilan bog'liq shovqin darajasining oshishi hayvonlarning stress darajasini oshiradi, bu ularning ko'payishi va ovqatlanish tartibini buzadi. Masalan, gepardlar va sherlar oltidan ortiq transport vositasi bilan o'ralgan holda ovchilik faoliyatini kamaytiradi (SHackley, 1996). Mikroavtobus haydovchilariga o'zlarining transport vositalarining hayvonlarga yaqinligini belgilaydigan qonunlarni e'tiborsiz qoldirish, turistlardan ularga yaqinlashish uchun olgan qo'shimcha maslahatlar bilan tavsiya etiladi.

Ifloslanish

Turizm natijasida kelib chiqadigan fizik muhitning ifloslanishi har xil fazoviy darajalarda, shu jumladan, turizmni yaratadigan va boradigan joylar va boshqa turizm bilan bevosita bog'liq bo'lmagan, ammo ifloslanish joyi o'zgargan boshqa joylarda sodir bo'lishi mumkin. Biroq, turizm boshqa barcha xizmatlar va sohalar qatori

mahalliy va global ifloslanishni keltirib chiqaradigan omillardan biridir. Turizm bilan bog‘liq ifloslanish to‘rt asosiy turga bo‘linishi mumkin: suv, havo, shovqin va estetik ifloslanish.

Suvning ifloslanishi

Suvning ifloslanishi dunyoning ko‘plab sayyohlik mintaqalarida asosiy muammo hisoblanadi. Masalan, dunyoning eng ko‘p tashrif buyuriladigan sayyohlik mintaqasi - O‘rta Er dengizi bo‘yida joylashgan 700 dan ortiq shahar va shaharlarning atigi 30 foizi kanalizatsiyani dengizga quyishdan oldin tozalashadi. Har yili 170 million aholiga 100 million sayyoh qo‘shiladigan Karib havzasida, dengizga tushirishdan oldin kanalizatsiya kanalizatsiyasining atigi 10 foizi tozalanadi. Eng xavotirli jihati shundaki, dunyoning boshqa sohalari bilan taqqoslaganda, bu ko‘rsatkichlar yaxshi. SHarqiy Osiyo va Afrika va Tinch okeanining janubiy orollari kabi boshqa doimiy xalqaro sayyohlik joylarida, istisnolardan tashqari, aholi soniga umuman mos bo‘lmagan kanalizatsiya yoki tozalash inshootlari mavjud emas. Jenner va Smitning yozilishidan taxminan 20 yil o‘tgach, bu ko‘rsatkichlar yaxshilanishi mumkin edi, ammo har qanday yaxshilanish darajasi tartibsiz, ifloslanish sabablarini kamaytirish uchun siyosiy iroda va iqtisodiy manbalarga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Odamlarning oqova suvlaridan ifloslanish muammosi faqat turizm tufayli kelib chiqmaydi, balki mahalliy aholi va sayyohlar ehtiyojlarini qondirish uchun etarli infratuzilmani aks ettiradi.

Havoning ifloslanishi

Turizm sharoitida havoning ifloslanishining asosiy manbai transport bilan bog‘liq. Ham havo, ham avtomobil transporti qazib olinadigan yoqilg‘ilarni yoqish orqali atmosferaning mahalliy va global ifloslanishiga hissa qo‘shadi. Karbonat angidrid (CO_2) ning chiqarilishi global isishning asosiy sababi deb hisoblanmoqda va oltingugurt dioksidi (SO_2) chiqindilari Afinadagi Parfenon kabi o‘rmonlar va tarixiy yodgorliklarni yo‘q qiladigan kislotali yomg‘ir muammolariga yordam beradi. Bir yo‘lovchi kilometriga aviatsiya boshqa har qanday transport turiga qaraganda ko‘proq CO_2 ishlab chiqaradi. Ushbu natijalar turli xil transport turlari uchun CO_2 chiqindilarini o‘rganadigan turli xil hisobotlarni tuzishga asoslangan. Avtotransport uchun ko‘rsatkich bitta transport vositasiga berilgan,

chunki har bir yo'lovchiga chiqadigan emissiya darajasi avtoullovda sayohat qilgan odamlar soniga qarab belgilanadi.

Shovqin bilan ifloslanish

Odamlarni psixologik tadqiq qilishda shovqin ifloslanishi xatti-harakatga zararli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Mieczkowski (1995) ma'lumotlariga ko'ra, shovqin bilan bog'liq turizm bilan bog'liq shikoyatlarning aksariyati havo transportidan kelib chiqadi. SHovqin bilan ifloslanish, ayniqsa, gavjum xalqaro va mahalliy aeroportlar atrofida yashovchi aholi uchun muammo bo'lib, aeroportlarni rivojlantirishni rejalashtirish ba'zan Tokioda Narita aeroporti qurilishida bo'lgani kabi mahalliy aholi va norozilik guruhlarining shiddatli qarshiliklariga olib kelishi mumkin. Turizmdan kelib chiqadigan shovqin ifloslanishi, ayniqsa, sayyohlar tinchlik va osoyishtalikni izlayotgan joylarda sezilarli bo'ladi. AQSH va Himoloydagi Katta Kanyon kabi tinchlik kutilayotgan chekka hududlardagi havo reyslari sayyohlar va rekreatsiyalarga xalaqit berishi mumkin. Turizm ob'ektlari qurilishidan shovqin ifloslanishi ham aholi va sayyohlar uchun muammo bo'lishi mumkin. Briguglio va Briguglio (1996) kuzatuv joylarida mehmonxonalar qurilishi va boshqa qurilish ishlari natijasida kuchli shovqin paydo bo'lishini kuzatadilar. Tungi klublar erta tonggacha ishlaydi va sayyohlik harakatlaridan kelib chiqadigan avtoullovlarning ko'payishi, bularning barchasi sayyohlik yo'nalishlarida yashovchilar va sayyohlar tomonidan yuzaga kelgan shovqin ifloslanishiga qo'shiladi.

Ijobiy ta'sir

Odamlarning har qanday xatti-harakatlari inson xatti-harakatlarining zararli shakllaridan himoya qilish yoki saqlashdan tashqari, u o'zaro aloqada bo'lgan tabiiy muhit uchun foydali ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan yiroq emas. Shuning uchun, biz gaplashganda turizmning atrof-muhit uchun foydali ta'siri to'g'risida, biz aslida turizmni atrof-muhitni kesish va qazib olish kabi rivojlanish faoliyatining ehtimol ko'proq zarar etkazuvchi shakllaridan himoya qilish usuli sifatida foydalanish to'g'risida gaplashamiz. Ushbu vaziyatdan istisno turizmning qurilgan atrof-muhit bilan o'zaro aloqasi bo'lib, unda postindustrial landshaftlarda turizm shaharlarning yangilanishiga va atrof-muhit sifatini yaxshilashga yordam beradigan katalizator sifatida ishlatilgan. Biroq, turizm, odatda, mahalliy

iqtisodiyotda uzoq muddatli rol o'ynashni maqsad qilgan bo'lsa, turizmning rivojlanishi maqsadga yo'naltirilgan joyda "sifatli" muhitni saqlashga katta e'tibor qaratadi. Shunga qaramay, "sifatli" muhitning ma'nosi juda qadrli va munozarali narsadir. Shunga qaramay, turizmning uzoq muddatli iqtisodiy muvaffaqiyati ko'pincha sayyohlarning talablarini qondiradigan tabiiy muhitda sifat darajasini saqlashga bog'liqligi aniq.

- Turizmning ekologik oqibatlari to'g'risida xabardorlik jamiyat ekologik jihatdan ongli bo'lib borishi bilan o'sdi. Bir paytlar "tutunsiz sanoat" sifatida qabul qilingan sayyohlikning global miqyosda kengayishi uning atrof-muhitga ta'siri to'g'risida shubhalarni kuchayishiga olib keldi. Havo transportining kengayishi va uning CO2 chiqindilariga va keyinchalik global isishga qo'shadigan hissasi tobora ortib borayotgani alohida tashvish uyg'otmoqda.

- Turizm atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Resurslardan foydalanish, ifloslanishi va ular tashrif buyurgan atrof-muhitga nisbatan turistik xatti-harakatlar aspektlari bilan bog'liq asosiy muammolar. Atrof muhitga salbiy ta'sir jismoniy va madaniy jihatlarni o'z ichiga oladi. Biroq, ushbu salbiy ta'sirlar turizm orqali beriladigan iqtisodiy foydalarga qarshi qoplanishi kerak. Bular qashshoqlikka qarshi kurashda va rivojlanayotgan mamlakatlarda inson taraqqiyotiga yordam berishda muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

- Turizm atrof-muhitni rivojlanishning zarar etkazuvchi shakllaridan, masalan, daraxtlarni kesish va qazib olishdan himoya qilishga yordam beradi. Iqtisodiy tushkunlikka tushgan shahar muhitini tiklashda ayniqsa foydali rol o'ynashi mumkin.

2.5. Atrof-muhitni tartibga solishning xuquqiy asoslari

Ekologik huquq bu - atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlaydigan qonunning aspektlarini o'z ichiga olgan jamoaviy atama. Hozirda atrof-muhitga oid huquqiy tamoyillar kuchli ta'sir ko'rsatadigan tegishli, ammo alohida tartibga soluvchi rejimlarning to'plami o'rmonlar, foydali qazilmalar yoki baliqchilik kabi tabiiy resurslarni boshqarishga qaratilgan. Boshqa sohalar, masalan, atrof-muhitga ta'sirni baholash, har ikkala toifaga to'g'ri kelmasligi

mumkin, ammo shunga qaramay, ekologik qonunning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

2.6. Investitsiyalar va atrof muhitning ta'sirlanishi

Xalqaro ekologik huquq

Global va mintaqaviy atrof-muhit muammolari tobora ko'proq xalqaro huquq mavzusiga aylanmoqda. Atrof muhitni muhofaza qilish masalalari bo'yicha munozaralar xalqaro huquqning asosiy tamoyillariga zid keladi va ko'plab xalqaro shartnomalar va deklaratsiyalarga asos bo'lgan.

Xalqaro odatiy huquq xalqaro ekologik huquqning muhim manbai hisoblanadi. Bu mamlakatlarda odat tusiga kirgan normalar va qoidalar va ular shunchalik keng tarqalganki, ular dunyodagi barcha davlatlarni bog'lashadi. Qachonki prinsip odatiy qonunga aylansa, aniq belgilanmaydi va bog'lanishni istamaydigan davlatlar tomonidan ko'plab dalillar keltiriladi. Atrof-muhitga taalluqli bo'lgan xalqaro odatiy huquqning namunalariga boshqa davlatlarni atrof-muhit xarakteridagi belgilar va boshqa davlat yoki davlatlar ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ekologik zarar to'g'risida zudlik bilan ogohlantirish vazifasi va Stokgolm Deklaratsiyasining 21-prinsipi kiradi.

Yuridik jihatdan majburiy bo'lgan ko'plab xalqaro shartnomalar quruqlik, dengiz va atmosfera ifloslanishidan yovvoyi tabiat va biologik xilma-xillikni muhofaza qilishga qadar turli xil sohalarni qamrab oladi. Xalqaro ekologik shartnomalar odatda ko'p tomonlama (yoki ba'zan ikki tomonlama) shartnomalardir (konvensiya, bitim, protokol va boshqalar). Protokollar - bu asosiy shartnomadan tuzilgan yordamchi bitimlar. Ular xalqaro huquqning ko'plab sohasida mavjud, ammo atrof-muhit sohasida ayniqsa foydalidir, bu erda ular so'nggi ilmiy bilimlarni muntazam ravishda birlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Shuningdek, ular mamlakatlarga har bir tafsilot oldindan kelishib olinadigan bo'lsa, tortishuvlarga sabab bo'ladigan asosda kelishuvga erishishga ruxsat beradi. Xalqaro ekologik huquqda eng taniqli protokol Kioto protokoli bo'lib, u Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi to'g'risidagi konvensiyasidan keyin qabul qilingan.

Mavjud xalqaro shartnomalarni taklif qilgan, bahslashgan, kelishib olgan va pirovardida qabul qilingan organlar har bir kelishuvga qarab turlicha bo'lishiga qaramay, ma'lum konferensiyalar, shu jumladan 1972 yilgi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson atrof-muhit bo'yicha konferensiyasi, 1983 yil atrof-muhit va taraqqiyot bo'yicha Butunjahon komissiyasi, 1992-yilgi Birlashgan Millatlar Tashkilotining atrof-muhit va Rivojlanish va 2002-yil Barqaror rivojlanish bo'yicha Butunjahon sammiti ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Ko'p tomonlama ekologik bitimlar, ba'zan bitimni amalga oshirish uchun mas'ul bo'lgan Xalqaro tashkilot, muassasa yoki organ yaratadi. Yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan yovvoyi hayvonot va o'simlik dunyosining xalqaro savdosi to'g'risidagi konvensiya va Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi asosiy misoldir.

Xalqaro ekologik huquq, Shuningdek, xalqaro sudlar va sudlarning fikrlarini o'z ichiga oladi. Kam sonli va vakolatlari cheklangan bo'lsa-da, qarorlar sharhlovchilar bilan katta ahamiyatga ega va xalqaro ekologik huquqni ishlab chiqishda juda ta'sirli.

Tayanch so'z va iboralar: Atrof-muhit va ekologik o'zgarishlar, Iqlim o'zgarishining turizmga ta'siri, turizmga atrof-muhitga ta'sir etuvchi omillar, suv resurslari, mahalliy resurslar, yerlarning buzilishi, ifloslanish, qattiq chiqindilar, estetik ifloslanish, ekotizim

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Hozirgi kundagi atrof-muhit va ekologik o'zgarishlar haqida fikringizni bildiring.
2. Iqlim o'zgarishi turizm marshrutlariga qanday ta'sir ko'rsatadi?
3. Turizmga atrof-muhitga ta'sir etuvchi qanday omillarni bilasiz?
4. Estetik ifloslanishga ta'rif bering.
5. Ekotizim - bu nima?
6. Atrof-muhitni tartibga solishda qaysi xorijiy mamlakatlar tajribasini bilasiz?
7. Turizmning tabiiy muhitga salbiy ta'sirini tushuntiring va unga yechimlar bering.
8. Tabiiy resurslardan foydalanishda turizmning ahamiyati qanday?

3-BOB. TURIZMDA ATROF-MUHITNING IQTISODIY SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARI

- 3.1. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar mohiyati**
- 3.2. Atrof muhitni iqtisodiy baholash**
- 3.3. Atrof-muhitning iqtisodiy ko‘rsatkichlari**
- 3.4. Atrof-muhitni baholashning samaradorlik ko‘rsatkichlari.**
- 3.5. Atrof-muhitning turizm rivojlanishiga ta‘sirini baholash**
- 3.6. Atrof-muhit va ekologik rivojlanish omillari**

3.1. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar nima va ular nima uchun muhim?

Ularning nomidan ko‘rinib turibdiki, iqtisodiy ko‘rsatkichlar bu - iqtisodiyotning hozirgi holati to‘g‘risida aniqroq ma‘lumot olish uchun foydalaniladigan statistika. Eng muhim uchta misol - Inflyatsiya darajasi, yalpi ichki mahsulot (YAIM) va ishsiz aholining foizlari. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar va ularning ma‘lumotli manbalar bilan izohlanishi kelgusi yillarda iqtisodiyotning holati qanday shakllanishini bashorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu bashoratlarda, o‘z navbatida, iste‘molchilarga ham, ishbilarmonlarga ham kelajakdagi moliyaviy rejalari to‘g‘risida, masalan, qaerga va qancha kapital qo‘yish kerakligi, ishchi kuchini kengaytirish yoki kamaytirish, mulk sotib olish yoki hokazo kabi masalalar to‘g‘risida xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Inflyatsiya iqtisodiy ko‘rsatkich sifatida

Iste‘mol narxlari indeksi (CPI) ma‘lum vaqt oralig‘ida iste‘mol tovarlari va xizmatlarining namunaviy “savati” narxlarini tavsiflaydi. Inflyatsiya darajasi investitsiya qarorlariga ta‘sir qiluvchi muhim iqtisodiy ko‘rsatkichdir. Inflyatsiya sarmoyaning haqiqiy qiymatini pasaytiradi. Shuning uchun rentabellik darajasi bu pasayishni to‘ldirishdan ko‘proq bo‘lishi kerak. Shuningdek, iste‘molchilar sarfxarajatlariga ta‘sir ko‘rsatmoqda; Inflyatsiya darajasi oshgani sayin, iste‘molchilar kelajakda o‘zlari xohlagan buyumlar narxi yanada keskin oshib ketishidan qo‘rqib, ko‘proq pul sarflashga moyil. Bu ikki raqamli giperinflyatsiyani keltirib chiqarishi mumkin.

YaIM iqtisodiy ko'rsatkich sifatida

Yalpi ichki mahsulot (YaIM) bu -ma'lum bir mamlakat tomonidan ma'lum vaqt ichida ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar qiymatining dollar bilan ifodalangan o'lchovidan iborat bo'lgan iqtisodiy ko'rsatkich. U iste'molchilarga sarflanadigan mablag'lar, korxonalar va hukumat tomonidan sarflanadigan mablag'lar va uy-joy uchun sarmoyalar kabi narsalarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, u eksportning umumiy qiymatini va eksportni olib tashlagan holda eksport qiladi. Yalpi ichki mahsulot, ko'rib chiqilayotgan iqtisodiyotning sog'lom o'sishi yoki kontraktatsiya yo'li bilan kengayib borishini aniqlash uchun ishlatiladi.

Bandlik iqtisodiy ko'rsatkich sifatida

Bandlik bu - o'lchov uchun nisbatan oddiy hodisa. Ish bilan band bo'lgan fuqarolar ro'yxati olinadi va ishsizlik foizini hisoblash uchun ish izlayotgan ishsiz odamlar soni bilan taqqoslanadi. (Raqamda ish qidirishdan vaqtincha yoki doimiy ravishda voz kechgan ishsiz ishchilar hisobga olinmaydi. Shuningdek, noqonuniy ish bilan band bo'lganlar ham hisobga olinmaydi). Ish bilan bandlikning yuqori darajasida Inflyatsiyaning tegishli ravishda o'sishini oldindan taxmin qilish mumkin, chunki ish beruvchilar mavjud bo'lgan ishchilarni nisbatan kam sonini ko'paytirish uchun ko'proq ish haqi taklif qilishadi.

Mazkur ko'rsatkichlar tizimi mavjud resurslar va ulardan foydalanishning mos kelishi (tengligi) kuzatilganda, mamlakatdagi umumiy iqtisodiy muvozanatlik holatini aks ettiradi. Butun milliy iqtisodiyotning holatini xarakterlovchi muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni keltirishni lozim topdikki, bu o'quvchilarda mavzuni o'rganish uchun qulaylik yaratadi: —

- **tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish:** yalpi milliy mahsulot (YAMM), sof milliy mahsulot (SMM), milliy daromad (MD).

- **byudjet-soliq sohasi:** davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari, davlat byudjetining defitsiti (taqchilligi), YAIMdan soliqlarni olish darajasi.

- **pul-kredit sohasi:** Inflyatsiya darajasi, Markaziy bankning qayta moliyalashtirish stavkasi, pul massasi hajmi.

- **tashqi savdo:** eksport, import, tashqi savdo aylanmasi.

- **turmush darajasi:** aholi jon boshiga YAIM, aholi jon boshiga MD, aholi daromadlari, aholining shaxsiy tasarrufidagi daromadlar, iste'mol baholari indeksi.

- **aholi bandligi:** ishsizlik darajasi, ish bilan band bo'lganlar va ish kuchi soni.

Bu ko'rsatkichlar moddiy ishlab chiqarish va nomoddiy xizmat ko'rsatish sohalaridagi barcha xo'jaliklar iqtisodiy faoliyatining umumiy va pirovard natijalarini qamrab oladi. **Yalpi milliy mahsulot (YAMM)** – milliy xo'jaliklarda bir yil davomida vujudga keltirilgan va bevosita iste'mol– chilarga borib tushishi mumkin bo'lgan tayyor pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor narxidagi qiymatidan iborat bo'ladi.

Demak, **YAMM** milliy iqtisodiyotda yil davomida ishlab chiqarilgan barcha pirovard mahsulot (xizmat)larning bozor narxidagi so'mmasi. Bilamizki, joriy yilda ishlab chiqilgan barcha mahsulotlar sotilmasligi mumkin, ularning bir qismi zaxiralarni to'ldiradi. Ya'ni **YAMM** hajmini hisoblab topishda zaxiralarning har qanday o'sishi hisobga olinishi zarur, chunki **YAMM** yordamida joriy yildagi barcha mahsulotlar (sotilgan va sotilmagan) hisobga olinadi. Milliy ishlab chiqarishning yalpi hajmini to'g'ri hisoblab chiqish uchun, mazkur yilda ishlab chiqarilgan barcha mahsulot va xizmatlar bir marta hisobga olinishi zarur. **YAMM** hajmini topishda sotilgan va qayta sotilgan mahsulotlarni ko'p marta hisobga olishlarni bartaraf qilish uchun, xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida yaratilgan qo'shilgan qiymatlar yig'indisi olinadi. **Qo'shilgan qiymat** – bu korxonadan ishlab chiqarilgan mahsulot qiymatidan etkazib beruvchilardan sotib olingan va iste'mol qilingan xom ashyo va materiallar qiymati chiqarib tashlangandan keyin qolgan qismining bozor qiymati.

Boshqacha aytganda, qo'shilgan qiymat – bu korxonadan yalpi mahsulotidan yoki ishlab chiqargan mahsulotining bozor narxidan (amortizatsiya ajratmasidan tashqari) joriy moddiy xarajatlar chiqarib tashlangan miqdoriga teng. **YAMM** yordamida milliy iqtisodiyotda tovar va xizmatlar ishlab chiqarish yillik hajmini hisoblashga harakat qilinadi.

YAMM yil davomida ishlab chiqarilgan barcha pirovard tovarlar va xizmatlarning bozor narxidagi summasi bo'lganligi uchun tovarning

o‘zi, uning nafliligi ko‘paymagan holda baholar oshishi evaziga uning hajmi oshib ketishi mumkin. Baho ishlab chiqarish umumiy hajmining har xil elementlarini yagona umumiy asosga keltirishning eng keng tarqalgan ko‘rsatkichi sifatida foydalaniladi. Shuning uchun yalpi milliy mahsulotga baho berishda nominal va real milliy mahsulot hisobga olinadi. Joriy bozor baholarida hisoblangan milliy mahsulot nominal milliy mahsulot, o‘zgarmas baholarda hisoblangan milliy mahsulot esa real milliy mahsulot, deb yuritiladi. Turli yillarda ishlab chiqarilgan YaMM qiymatini faqat narx o‘zgarmagan taqdirda o‘zaro taqqoslash mumkin bo‘ladi. Bundan tashqari, narx darajasi bizga iqtisodiyotda **Inflyatsiya (narx darajasining o‘sishi)** yoki **deflyatsiya (narx darajasining kamayishi)** o‘pin tutganligini va uning miqyosi qandayligini bilish imkonini beradi.

Narx darajasi indeks shaklida ifodalanadi. Narx indeksi joriy yildagi ma‘lum guruh tovarlar va xizmatlar to‘plami narxlarini summasini, xuddi shunday tovarlar va xizmatlar miqdorining bazis davrdagi narxlar summasiga taqqoslash orqali hisoblanadi. Taqqoslashning boshlang‘ich davri «bazis yil» deyiladi.

G‘arb mamlakatlari va xususan AQSHda narx indeksleri ichida eng keng qo‘llaniladigani iste‘molchilik tovarlari savati narxlarini indeksi hisoblanadi. Uning yordamida tipik shahar aholisi sotib oladigan iste‘molchilik tovar va xizmatlarning 300 tupini o‘z ichiga oluvchi bozor savatining qayd qilingan narxlarini hisoblanadi. Ammo narxning umumiy darajasini hisoblash uchun YaMM narx indeksidan foydalaniladi.

YaMM narx indeksi ancha keng tushuncha bo‘lib, u o‘z ichiga nafaqat iste‘molchilik tovarlari, balki investitsion tovarlar, davlat tomonidan sotib olinadigan hamda xalqaro bozorda sotilgan va sotib olingan tovarlar va xizmatlar narxlarini ham oladi. YaMM narx indeksi, nominal YaMMni real YaMMga aylantirib hisoblash imkoniyatini beradi.

Nominal YaMM shu mahsulot ishlab chiqarilgan davrda amal qilib turgan narxlarda ifodalangan ishlab chiqarish hajmini bildiradi. YaMM bilan birga, uning tarkibiy qismlari sifatida hisoblanish mumkin bo‘lgan bir qator o‘zaro bog‘liq ko‘rsatkichlar mavjud bo‘lishini bildiradiki, ular milliy iqtisodiyotning turli tomonlarini xarakterlab beradi.

YaMM ko'rsatkichiga sof eksport (eksport va import o'rtasidagi farq) kiradi. Ammo turli mamlakatlarda tashqi savdo faoliyatining salmog'i keskin farqlanadi. Shu sababli milliy iqtisodiyot rivojlanish darajasini taqqoslash uchun ichki milliy mahsulot (IMM) ko'rsatkichidan foydalaniladi.

IMM ma'lum vaqt davomida (bir yilda) mamlakat hududida ishlab chiqarilgan va iste'mol qilishga tayyor pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor narxlaridagi qiymatidir. U barcha ishlab chiqarish sub'ektlarida qo'shilgan qiymatlar yig'indisi sifatida chiqadi. YaMM va IMM ishlab chiqarish yalpi hajmining ko'rsatkichi sifatida bitta muhim kamchilikka ega. Ular mazkur yilda ishlab chiqarish jarayonida foydalanilgan, asosiy kapitalning o'rnini qoplash uchun zarur bo'lgan qiymatni ham o'z ichiga oladi. YaMMdan joriy yilda ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan asosiy kapital qiymati yoki yillik moddiy xarajatlar summasi ayirib tashlansa, sof milliy mahsulot (SMM) ko'rsatkichi hosil bo'ladi.

YaMM – moddiy xarajatlar yillik summasi = SMM

Shunday qilib, SMM moddiy xarajatlar amortizatsiya ajratmasi summasiga kamaytirilgan YAMM sifatida chiqadi. SMM qiymatiga davlat tomonidan o'rnatiladigan egri soliqlar summasi kiradi. Egri soliqlar davlat tomonidan o'rnatiladigan narxga qo'shiladigan xarajat hisoblanadi. Bunday soliqlar og'irligi iste'molchi zimmasiga tushadi va uning hisobiga o'z daromadining bir qismini sarflaydi. Shuning uchun hozirgi davrda hisob tizimida SMMdan egri soliqlar chiqarib tashlansa, milliy daromad (MD) ko'rsatkichi hosil bo'ladi, deb ko'rsatiladi.

SMM – biznesga egri soliq= milliy daromad.

Sof milliy mahsulot – egri soliqlar = MD.

Milliy daromad – ijtimoiy sug'urta ajratmalari – korxonada foydasiga soliqlar – korxonada foydani taqsimlagandan keyin qolgan foydasi taqsimlanmaydigan foydasi + ijtimoiy to'lovlar = shaxsiy daromad.

Shaxsiy daromad – shu daromad hisobidan daromad soliqlar = soliqlar to'langandan keyingi daromad deb nomlanadi. YAlpi milliy mahsulotni hisoblash usullari. Milliy mahsulotni hisoblashda milliy hisob tizimidan foydalaniladi.

Milliy hisoblar bu - YAMM ishlab chiqarish, milliy daromadni hisoblash, taqsimlash hamda ulardan foydalanishni xarakterlaydigan o‘zaro bog‘liq makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar tizimidir. Milliy hisoblar tizimi deganda, mamlakatdagi xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda sarflangan xarajatlarni va ishlab chiqargan mahsulot va xizmatlarni hisoblash (buxgalteriya) majmuini tushunish zarur. Bunday hisoblar xalqaro statistikada standart tizim sifatida 1953-yildan boshlab qo‘llanila boshladi. Hozirgi davrda dunyoning 100 dan oshiq mamlakatlarida, shu jumladan O‘zbekistonda mazkur tizim keng qo‘llaniladi. Milliy hisoblar asosini yig‘ma balanslar tashkil qiladi. Bunga daromad va xarajatlar balansi misol bo‘lishi mumkin. Daromadlar xo‘jalik birliklari va aholi umumiy daromadlari (ish haqi, foyda, daromadlarning boshqa turlari, amortizatsiya) summasini aks ettiradi. Xarajatlar to‘rtta guruhdan iborat bo‘ladi: iste‘mol, investitsiyalar, davlat xaridi, sof eksport. Milliy hisoblar makroiqtisodiyotning me‘yorida – muvozanatli holatga erishish darajasini aniqlashga yordam beradi. YAMM (IMM) uch xil usul bilan hisoblanishi mumkin:

Birinchi usul – bu YAMMni hisoblashga qo‘shilgan qiymatlar bo‘yicha yondashuv. Bunda milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlari bo‘yicha yaratilgan qo‘shilgan qiymatlar qo‘shib chiqiladi (YAIM tarmoq va ishlab chiqarishlar bo‘yicha). Bu usul bilan hisoblangan YAMM (IMM) alohida tarmoqlarning shu mahsulotini yaratishdagi o‘rnini va hissasini aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchi usul – bu YAMM (YAIM)ni hisoblashga sarfxarajatlar bo‘yicha yondashuv. Bunda mazkur yilda ishlab chiqarilgan barcha mahsulot (xizmat)lar hajmini sotib olishga qilingan butun sarflar qo‘shib chiqiladi. Milliy iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan pirovard mahsulotlarni mamlakat ichida xo‘jalikning uchta sub’ekti – uy xo‘jaliklari, davlat, tadbirkorlar hamda tashqaridan chet ellik iste‘molchilar sotib olishi mumkin.

Uy xo‘jaliklarining iste‘mol sarflari. Bu kundalik tovarlarga, xizmatlarga, uzoq muddat foydalaniladigan iste‘mol buyumlariga va boshqalarga qilinadigan sarflardir.

Investitsion sarflar tadbirkorlik sektorining asosiy kapitalni yalpi jamg‘arishga qiladigan sarflardir. **Investitsion sarflar** acocan uchta qismdan iborat: a) tadbirkorlar tomonidan mashina, uskuna va

stanoklarning barcha xaridi; b) barcha qurilishlar; v) zaxiralarning o'zgarishi.

Birinchi guruh elementlarning «**investitsion sarflar**» tarkibiga kiritilish sababi aniq, qurilishlarning uning tarkibiga kiritilishi, o'z-o'zidan aniqki, yangi fabrika, ombor yoki g'alla ombori qurilishi investitsiyalar shakli hisoblanadi.

YAIM tarkibiga zaxiralarning ko'payishi, ya'ni ishlab chiqarilgan, lekin mazkur yilda sotilmagan barcha mahsulotlar kiritiladi. Boshqacha aytganda, YAIM o'z ichiga yil davomidagi zaxiralar va ehtiyojlar barcha o'sishining bozor qiymatini oladi. Zaxiralarning by o'sishi YAIM joriy ishlab chiqarish hajmi ko'rsatkichi sifatida qo'shiladi. Zaxiralar kamayganda, u YaIM hajmidan chiqarilishi zarur. Zaxiralarning kamayishi yil davomida milliy iqtisodiyotda ishlab chiqarilgandan ko'proq mahsulot sotilganini bildiradi. Boshqacha aytganda, jamiyat mazkur yilda ishlab chiqarilgan barcha mahsulotni va bunga qo'shimcha oldingi yillardan qolgan zaxiralarning bip qismini iste'mol qilgan bo'ladi.

Milliy hisoblar tizimida YaIMni hisoblashda yalpi, xususiy va «**ichki investitsiyalar**» tushunchasidan foydalaniladi. Xususiy va ichki investitsiyalar mos ravishda xususiy va milliy kompaniyalar amalga oshiradigan investitsion sarflarni bildiradi.

Yalpi investitsiyalar o'z ichiga joriy yilda ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan mashina, uskuna va qurilmalarning o'rnini qoplash uchun mo'ljallangan barcha investitsion tovarlar ishlab chiqarishni hamda iqtisodiyotda kapital qo'yilmalar hajmiga har qanday sof qo'shimchalarni oladi.

Yalpi investitsiyalar mohiyatiga ko'ra iste'mol qilingan asosiy kapitalni qoplash summasidan va investitsiyalarning o'sgan qismidan iborat bo'ladi. Boshqa tomondan «sof xususiy ichki investitsiyalar» tushunchasi joriy yil davomida qo'shilgan investitsion tovarlar summasini tavsiflash uchun ishlatiladi. Yalpi investitsiyalar va amortizatsiya (shu yili ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan asosiy kapital hajmi) o'rtasidagi nisbat, iqtisodiy yuksalish, turg'unlik yoki tanazzul holatida joylashganligini tavsiflab beruvchi ko'rsatkich (indikator) hisoblanadi.

Yalpi investitsiyalar amortizatsiyadan ortiq bo'lsa, iqtisodiy yuksalish bosqichida joylashadi, uning ishlab chiqarish quvvatlari o'sadi.

Turg'un iqtisodiyot yalpi investitsiyalar va amortizatsiya teng bo'lgan vaziyatni aks ettiradi. Bu iqtisodiyotda mazkur yilda YaIMni ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan vositalarni qoplash uchun zarur bo'lgan miqdorda asosiy kapital ishlab chiqarishni bildiradi. Boshqacha aytganda, sof investitsiyalar taxminan nolga teng bo'ladi, ishlab chiqarish quvvatlari kengaymaydi.

Yalpi investitsiyalar amortizatsiyaga qaraganda kam bo'lsa, ya'ni iqtisodiyotda ishlab chiqarilganga qaraganda kapital ko'proq iste'mol qilinsa, noqulay vaziyat vujudga keladi. Bunday sharoitda iqtisodiyotda investitsiyalarning qisqarishi ro'y beradi. Bu yil oxirida kapital hajmi yil boshida mavjud bo'lgandan kam bo'lib qolishiga olib keladi. Masalan, «Buyuk turg'unlik» davrida, aniqrog'i 1933 yil AQSHda yalpi investitsiyalar hammasi bo'lib 1,6 mlrd. dollarni, yil davomida iste'mol qilingan kapital – 7,6 mlrd. dollarni tashkil qilgan. Shunday qilib, investitsiyalarning sof qisqarishi 6 mlrd. dollarga teng bo'lgan.

Davlat sarflari – bu mahsulotlarni va iqtisodiy resurslarni, xususan ishchi kuchini sotib olishga davlatning (boshqaruvining quyi va mahalliy organlari bilan birga) qilgan barcha sarflarini o'z ichiga oladi.

Chet elliklarning milliy iqtisodiyot tovarlariga sarflari xuddi mamlakat ichidagi iste'molchilik sarflari kabi milliy ishlab chiqarish darajasiga bog'liq. Shu sababli YaIMni sarflar bo'yicha hisoblashda tovar va xizmatlarga chet elliklarning sarflari, ya'ni **eksport qiymati** ham qo'shiladi.

Boshqa tomondan, iste'molchilik va investitsion sarflar hamda davlat mablag'larining bir qismi import qilingan, ya'ni chet elda ishlab chiqarilgan tovarlarga sarflanadi. Milliy ishlab chiqarish umumiy hajmi asossiz oshib ketmasligi uchun import hajmi YaIMdan chiqariladi. Buning uchun eksport va import miqdorlari o'rtasidagi farq aniqlanadi. Bu farq tovar va xizmatlarning sof eksporti yoki oddiy qilib sof eksport deyiladi. Sof eksport ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin. Agar eksport importdan ortiq bo'lsa, bu ijobiy, eksportdan import ortiq bo'lsa, salbiy bo'ladi.

Qarab chiqilgan sarflarning to‘rt toifasiga notijorat muassasalar (kasaba uyushmalar, siyosiy partiyalar, diniy tashkilotlar va ijtimoiy tashkilotlar) sarflari va moddiy aylanma vositalari zaxirasidagi o‘zgarishlarni qo‘shib chiqish yo‘li bilan YaIM (IMM) hajmi aniqlanadi.

Uchinchi usul – bu YaMM (YaIM)ni daromadlar bo‘yicha hisoblash. Mazkur yilda ishlab chiqarilgan pirovard mahsulot hajmidan olingan barcha daromadlar uy xo‘jaliklari ixtiyoriga ish haqi, renta to‘lovlari, foiz va foyda shaklida kelib tushadi. SHu sababli bu usulda YaMM (YaIM) pirovard mahsulot hisobidan olingan ana shu barcha daromadlarni qo‘shib chiqish orqali aniqlanadi. YaMM (YaIM)ni daromadlar bo‘yicha hisoblashda uy xo‘jaliklari, korxonalar va davlat muassasalarining dastlabki, ya‘ni taqsimlangan daromadlarini mehnat haqi va yalpi foydaga (renta, ssuda foizi va tadbirkorlik foydasi va h.k.) ajratish mumkin.

YaMM (YaIM)ni mazkur usul bo‘yicha hisoblashda daromadlarning barcha summasiga iste‘mol qilingan asosiy kapital qiymati (amortizatsiya ajratmasi) va biznesga egri soliqlar so‘mmasi ham qo‘shiladi. Agar YAMMni hisoblashning oxirgi ikki usulini oddiy tenglik shaklida tasvirlasak:

Mazkur yilda ishlab chiqarilgan IMMni sotib olishga sarflar hajmi = mazkur yilda ishlab chiqarilgan IMMdan olingan pul daromadlari summasi.

Mahsulotni ishlab chiqarishga nima sarflangan bo‘lsa, bu mazkur mahsulotni ishlab chiqarishga o‘zining ishchi kuchi va moddiy resurslarini bozorda sotishga qo‘yganlari uchun daromad hisoblanadi.

3.2. Atrof-muhitni iqtisodiy baholash

Iqtisodiy baholash ta‘rifi

Atrof-muhit mahsulotlarini pul bilan baholash hozirgi kunga kelib ko‘plab iqtisodiy kitoblar va maqolalarning mavzusiga aylandi. Iqtisodiyot kasbiga qiziqish tobora ortib bormoqda va nazariy tushunchalar, uslubiy takomillashtirish va empirik topilmalar soni tez sur‘atlar bilan kengaymoqda. Bunday baholashning maqsadi odatda ekologik muammolarni xarajatlar va foyda tahliliga kiritishdir. Yana bir maqsad - ekologik jihatdan aniqlangan milliy daromad choralari

yaratish. Atrof muhit qiymatini baholash makroiqtisodiy modellar bilan birlashtirilgan, masalan. iqlim shartnomasining farovonlik ta'sirini baholash uchun Bundan tashqari, hozirgi kunda AQSHda zararli moddalarning to'kilishi natijasida tabiiy resurslarga etkazilgan zarar uchun qonuniy tovon puli to'lashga tayyor hisob-kitob qilish istagi qabul qilingan.

Baholashni shunchaki "pul qiymatlarini yoki atrof-muhitga tegishli tovarlar, xizmatlar yoki tabiiy resurslarni joylashtirishga urinish sifatida" aniqlash mumkin. Bu iqtisodiy tahlilning asosiy mashqidir va uning natijalari atrof-muhitga tegishli mahsulotlar va xizmatlarning qadriyatlarini to'g'risida muhim ma'lumot beradi. Ushbu ma'lumotlar o'rmonlardan va boshqa ekotizimlardan oqilona foydalanish va ularni saqlash bo'yicha qarorlarga ta'sir o'tkazish uchun ishlatilishi mumkin. Baholashning asosiy maqsadi - berilgan imtiyozlar yoki ba'zi ekologik xususiyatlar uchun qancha to'lashga tayyorligini o'lchash orqali odamlarning afzalliklarini aniqlash. o'rmon ekotizimini buzilmagan holda saqlang. Boshqacha qilib aytganda, baholash, Shuningdek, o'rmon tanazzuli kabi atrof-muhit holatining o'zgarishi natijasida o'zlarini qanchalik yomonroq deb hisoblashlarini aniqlashga harakat qiladi.

Iqtisodiy baho hech qachon aksiyalarga taalluqli emas, aksincha aksiyalarning o'zgarishi. Agar kimdir biologik xilma-xillikning iqtisodiy qiymati haqida gapiradigan bo'lsa, demak, har doim biologik xilma-xillikning o'zgarishi iqtisodiy qiymatini anglatadi. Gap biologik xilma-xillik yoki ekotizimlarning "haqiqiy" qiymatini aniqlashda emas, balki o'zgarishlarni baholashda va ularning alternativallari bilan taqqoslashda, masalan. golf maydonchasi va boshqalar. Shunday qilib, "Afrika milliy bog'lari qancha turadi?" deb so'rash mantiqsiz. Bu holda ishonchli savol tug'ilishi mumkin: 'Afrika milliy bog'laridan yovvoyi tabiat turlarining katta yo'qotishlariga yo'l qo'ymaslik uchun yangi siyosat taklif qildi. Ushbu siyosatning foydalari (ya'ni, iqtisodiy zararining oldini olish) ning pul qiymati qanday? Iqtisodchilar shu tariqa baho bioxilma-xillik yoki ekotizim darajasiga emas, balki o'zgarishlarga e'tibor berish kerakligini ta'kidlamoqda. Iqtisodchi bo'lmaganlar biologik xilma-xillik darajasini tez-tez baholashga urindilar, masalan, butun biosfera darajasi uchun ekotizim xizmatlari va tabiiy kapitalning qiymatini baholashning so'nggi misoli. Ammo,

bunday baholash yondashuvini iqtisodiy-nazariy qo‘llab-quvvatlash sust. Buning sabablari shundaki, to‘lashga tayyorlik yoki qabul qilishga tayyorlik o‘zgarishning kompensatsiyasi yoki ekvivalenti o‘zgarishiga asoslanadi va bu daromad darajasi bilan solishtirganda o‘zgarishi nisbatan kichik bo‘lishi kerak.

Atrof-muhit va tabiiy resurslar bo‘yicha iqtisodchilar ekologik tovar va xizmatlarni saqlashning afzalliklarini (va aksincha, bunday resurslar yo‘q qilinishida yoki tükenmesinde zararni) baholash usullarini ishlab chiqdilar. Agar atrof-muhitni muhofaza qilishning afzalliklarini o‘lchash mumkin bo‘lsa, ularni xarajatlar bilan taqqoslash mumkin. Qaror qabul qiluvchilar keyinchalik bunday tanlovlarning jamiyat uchun sof foydasini maksimal darajada oshiradigan ekologik siyosatni amalga oshirishi mumkin, bu iqtisodchilar ijtimoiy farovonlikni maksimal darajaga ko‘tarish deb atashadi. Ijtimoiy farovonlikni eng yuqori darajaga ko‘taradigan siyosat iqtisodiy jihatdan samaralidir va aksariyat iqtisodchilar foydaxarajatlarni tahlil qilish yo‘li bilan baholangan samaradorlikka yo‘naltirilgan harakatlarni, atrof-muhit siyosatini ishlab chiqishning muhim mezoni deb hisoblashadi. Ekologik tovar yoki xizmat ko‘rsatadigan iqtisodiy foyda jamiyatning barcha a‘zolari buning uchun to‘lashga tayyor bo‘lgan narsalarning yig‘indisidir. Yog‘, yer, yog‘och va o‘simlik kabi bozorlarda sotiladigan resurslar uchun oz miqdordagi bozor tovarlari qiymati ularning kuzatilgan narxi bilan o‘lchanishi mumkin. Raqobatbardosh bozorlarda narxlar etkazib beruvchilarga tovar ishlab chiqarishning chegara xarajatlarini ham, iste‘molchilar uchun ham chegaraviy qiymatini aks ettiradi. Narxlar osongina kuzatiladi va doimiy ravishda yangilanadi. Iqtisodiy baho antropotsentrikdir. Qulayliklar faqat insoniyat ularni qadrlaydigan darajada foydalidir. Bu ekotizim funksiyalarini yaxshilashni yoki siyosatning boshqa g‘ayriinsoniy ta‘sirilarini anglatmaydi. Ko‘p odamlar ochiq maydonni, yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan turlarni va biologik xilma-xillikni qadrlashadi va atrof-muhitni himoya qilish guruhlariga a‘zoliklari, mahalliy referendumlarda ovoz berishlari va xayr-ehsonlari orqali ushbu maqsadlar uchun ko‘p narsadan voz kechishga tayyor ekanliklarini ko‘rsatdilar. Biroq, ekologik qulaylikning qiymati odamlar ushbu qulaylik uchun qurbon bo‘lishga tayyor bo‘lgan narsa bo‘lib qolmoqda.

Iqtisodiy qiymat foydalanish va ishlatmaslik qismlariga ega. Foydalanish qadriyatlarini inson va atrof-muhit o'rtasidagi kuzatiladigan o'zaro ta'sirni o'z ichiga oladi, shu jumladan iste'mol qilish, masalan, ov qilish va piyoda yurish kabi iste'moldan tashqari maqsadlar. Ishlatilmaydigan qiymat odamlar va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'z ichiga olmaydi. Masalan, odamlar yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan tur (masalan, panda ayig'i) omon qolishi yoki toza hudud (masalan, Arktika yovvoyi tabiat qo'riqxonasi) mavjudligini bilishni qadrlashi mumkin, hatto ular hech qachon bunday resurslarni ko'rishni yoki ishlatishni rejalashtirmagan bo'lsalar ham (1). Variant qiymati - kelajakda xizmatdan foydalanish imkoniyatini tanlash uchun to'lashga tayyorlik. Jamiyat, kelajakda bunday resurslardan foydalanish imkoniyatini kutib, toza sahro zonasini, biologik xilmaxillik nuqtasini yoki yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlarini saqlab qolish uchun to'lashga tayyor bo'lishi mumkin. Amalda esa, opsiya qiymati ko'pincha kutilgan foydalanish bilan chalkashib ketgan va qiymatlarning ikki marta hisoblanishiga olib kelgan.

Qiymatning iqtisodiy konsepsiyasi asrlar davomida qilingan qat'iy fikrlar bilan qo'llab-quvvatlanadi, foyda va xarajatlarni tahlil qilish uchun qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi mandatlar tomonidan qo'llaniladi va tabiiy resurslarni boshqarish va zararni baholashning huquqiy asosi sifatida qabul qilinadi. Iqtisodiyot nimani qadrlashi mumkin va nimani qadrlay olmaydi? Iqtisodiyot cheklovdagi o'zgarishlarni baholashda va qaror qabul qiluvchilarga kelishuvlar to'g'risida maslahat berishda yaxshi ishlaydi. Tabiiy resurslarga oid siyosat qarorlarining aksariyati cheklangan va iqtisodiy vositalar bu kabi kelishmovchiliklarni o'lchash uchun mos keladi. Iqtisodiyot butun ekotizimlarning mavjudligi yoki yo'q bo'lib ketishi kabi hech qanday taqqoslashlarni baholashda kuchsizroqdir. Ba'zi tahlilchilar ekotizimlarning umuman yoki umuman yo'q qiymatini o'lchash uchun baholashni noto'g'ri ishlatishga urinishgan (2). Erning muhim ekotizim xizmatlarini yo'q qilish halokatli bo'ladi. Iqtisodiy baho global ekotizimlarni to'liq yo'q qilish qiymatini baholashga unchalik mos kelmaydi. Bunday sa'y-harakatlar "cheksizlikni jiddiy baholamaslik" ni keltirib chiqaradi. Iqtisodiy qadriyatlar, ularni kim baholayotganiga ham bog'liq. Jahon bozorlarida sotiladigan tovarlar uchun har bir kishi jahon narxida sotib oladi yoki sotadi va marginal

qiymatlar odamlar bo‘ylab mos keladi. Biroq, savdo qilinmaydigan tovarlar uchun qiymatlar ta’sirlangan odamlarga bog‘liq. Masalan, bir mamlakatda havoning ifloslanishidan boshqa mamlakatga etkazilgan zarar mamlakat daromadiga bog‘liq bo‘ladi. Kambag‘al mamlakatda yashovchilar kamdan-kam manbalariga nisbatan juda ko‘p bosimlarga duch kelishadi va shu sababli ushbu yagona xavf bilan kurashish uchun juda ko‘p mablag ‘sarflashni xohlamasliklari mumkin. Ular havoning ifloslanishini kamaytirishga boy davlatlardagi odamlarga qaraganda pastroq ahamiyat berishlari mumkin.

Iqtisodiyot ham o‘z vaqtida qiymat beradi. Saqlash yoki iste’mol qilish tanlovi va sayyora bo‘ylab sarmoya kiritish yoki qilmaslik tanlovi bozor foiz stavkasini yaratadi. Ushbu foiz stavkasi vaqt qiymatidir. Bugungi kunda xizmatlarni olish uzoq kelajakda xuddi shu xizmatlarni kutishdan ko‘ra ko‘proq ahamiyatga ega. Imtiyozlarni kechiktiradigan siyosat imtiyozlarni tezroq ta’minlaydigan siyosatlarga qaraganda kamroqdir. Biroq, barchamiz hozirgi kunni kelajakka nisbatan bir oz ko‘proq qadrlashimiz, sayyoramizni zudlik bilan qondirish uchun yo‘q qilishimizni anglatmaydi. Hosildorlikning ko‘tarilishi kelajak avlodlarga hozirgi avlodlarga qaraganda boyroq bo‘lishiga imkon beradi deb kutish uchun barcha asoslar mavjud. Ehtiyotkorlik bilan qaror qabul qiluvchilar kelajakda atrof-muhit resurslarini saqlab qolishadi, chunki ular kelajakda katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Baholash to‘g‘risidagi ma’lumotlarning siyosiy ahamiyati juda keng, ammo biologik xilma-xillikning ahamiyatini namoyish etishni o‘z ichiga olishi mumkin: xabardorlikni oshirish; erdan foydalanish to‘g‘risidagi qarorlar: konservatsiya yoki boshqa maqsadlarda; bioxilma-xillikni saqlashning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash (cheklangan byudjet doirasida); bioxilma-xillik bosqinlarini cheklash; biologik xilma-xillikka oid investitsiyalarning bioxilma-xillikka ta’sirini baholash; biologik xilma-xillikni yo‘qotganligi uchun zararni aniqlash: javobgarlik rejimlari; yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan turlar savdosini cheklash yoki taqiqlash; milliy iqtisodiy hisoblarni qayta ko‘rib chiqish; Biologik xilma-xillikni tejash uchun iqtisodiy vositalarni tanlash (masalan, soliqlar, subsidiyalar).

Tabiiy va atrof-muhit resurslarini baholashning ahamiyati

Nega biz tabiatning qadr-qimmatidan tashvishlanishimiz kerak? Tabiatning buzilishi, iqlim o‘zgarishi haqiqati emasmi; resurslar

kamayib bormoqda va hokazo atrof-muhitni va tabiatni cheklash uchun etarli sababmi? Albatta bu qonuniy dalil, ammo ko‘p hollarda bu boshqa axloqiy qadriyatlarga ega bo‘lgan odamlarni ishontirish uchun etarli bo‘lmaydi (masalan, “pul ishlash”). Atrof-muhit va tabiiy resurslarni pul bilan baholashda tashvishlanish sabablari quyidagilardir: Atrof muhitni baholash texnikasi biologik resurslarni muhofaza qilish bilan bog‘liq iqtisodiy qiymatni aniqlash orqali yashash joylarini saqlash siyosatini qo‘llab-quvvatlash uchun foydali dalillarni keltirishi mumkin. Pearce 2001 biologik xilma-xillikning iqtisodiy qiymatini o‘lchash ushbu resursni saqlashdagi asosiy qadamdir, deb ta’kidlaydi, chunki “bioxilma-xillikni kamaytirish uchun bosim shu qadar katta bo‘ladiki, biz iqtisodiy jihatdan namoyish qilmasdan [bioxilma-xillikni himoya qilish uchun) rag‘batlantirish imkoniyatiga egamiz. biologik xilma-xillikning qiymati biz baholash bilan shug‘ullanganimizdan ancha past. Biologik xilma-xillikka pul qiymatlarini berish orqali bioxilma-xillik bilan bog‘liq foyda to‘g‘ridan-to‘g‘ri alternativa manbalaridan foydalanish variantlarining iqtisodiy qiymati bilan taqqoslanishi mumkin, Shuning uchun (kattaroq) davlat va xususiy loyihalarning xarajatlar samaradorligini tahlil qilishda qo‘llanilishi mumkin va qo‘llanilishi kerak.

3.3. Atrof-muhitning iqtisodiy ko‘rsatkichlari

Atrof-muhit ko‘rsatkichlarini ishlab chiqishni o‘z ichiga olgan ko‘plab harakatlar mavjud. Masalan, indikatorlarni ishlab chiqish bo‘yicha faoliyatni o‘z ichiga oladigan quyidagi dasturlar: Qo‘shma SHTatlarning atrof-muhitni monitoring qilish va baholash dasturi (EMAP=Environmental Monitoring and Assesment Program), Atrof-muhitni muhofaza qilish agentligi (Environmental Protection Agency) va OECDda.

Atrof muhitni monitoring qilish va baholash dasturi (EMAP)

EMAP 1980-yillarning oxirida AQSHning tabiiy va atrof-muhit resurslari to‘g‘risida etarli ma’lumot bazasiga ega emasligini anglab etilishidan kelib chiqqan. EMAP uchta maqsadga ega. Birinchisi, millatning ekologik boyliklari, ularning holati va qanday o‘zgarishlarga duch kelganligini aniqlash. Bunga bog‘liq bo‘lgan

maqsad millatning ekologik boyliklarini yillik statistik xulosalarini va davriy baholarini taqdim etishdir. Ikkinchi maqsad - ushbu manbalardagi stress ko'rsatkichlarini va ularning holati ko'rsatkichlarini topish. Uchinchi maqsad - siyosatni tahlil qilish va loyihalashga yordam berish uchun tanlangan stress ko'rsatkichlari va ekologik resurslar ko'rsatkichlari o'rtasida "birlashmalar" ni topish. EMAP uchun tahlilning boshlang'ich nuqtasi "ekologik manba" dir. Ekologik resurslarni ekspluatatsiya qilish choralari ishlab chiqish doimiy vazifa bo'lib kelgan. EMAP 7 ta - agroekosistemalar, yaylovlar (ilgari qurg'oqchil ekotizimlar), daryolar, o'rmonlar, Buyuk ko'llar, er usti suvlari va botqoqli erlardan boshlandi. Keyinchalik yaxlit landshaft ekologiyasi komponenti qo'shildi.

3.4. Atrof-muhitni baholashning samaradorlik ko'rsatkichlari

EMAPning ko'rsatkichlarni ishlab chiqishga bo'lgan munosabati ekologik resurs darajasidan boshlanadi (1-rasm). Birinchi qadam resursdan kerakli xususiyatlarni yoki uning "ekologik qiymatini" aniqlashdir. Agroekotizimlar resursidan olinadigan ekologik qiymatning misoli "qishloq xo'jaligi tovarlari barqarorligi" dir. Keyingi bosqich - "baholashning so'nggi nuqtalari" ga olib keladigan bir qator baholash savollarini shakllantirish. "X mintaqasidagi R (ya'ni sub'ekt) resursining qaysi nisbati (maydoni, uzunligi yoki soni bo'yicha) C holatida (ya'ni xarakterli)?" Ushbu turdagi savollarga javob beradigan ma'lumotlar "shart ko'rsatkichlari" ni yaratish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, EMAP Shuningdek "stress omillari ko'rsatkichlari" ni - "ekologik resurs holatining o'zgarishiga olib kelishi mumkin bo'lgan atrof-muhitning har qanday xarakteristikasini" tuzishni taklif qiladi. Ko'rsatkichlarni ishlab chiqish jarayoni diagrammasi uchun 2-rasmga qarang. EMAP tajriba uchastkalarida dala ishlari 1990-yilda boshlangan. Reja geografik qamrovni kengaytirish va vaqt o'tishi bilan boshqa ekologik resurslarni qo'shishdan iborat.

Bosim, holat, javob (PSR) modeli (OECD's Pressure, State, Response Model)

Bosim, holat, javob (PSR) modelining asosi shundaki, inson faoliyati atrof-muhitga bosim o'tkazib, uning holatini o'zgartiradi. Jamiyat ushbu o'zgarishlarga salbiy oqibatlarni kamaytirish uchun ekologik va iqtisodiy siyosat va dasturlar orqali javob beradi. Ko'rsatkichlar PSR modelining har uch elementi uchun ishlab chiqilgan. PSR modeli uchun tahlil birligi ekologik muammo hisoblanadi. YAqinda chop etilgan bir hujjatda (OECD, 1993) OECD iqlim o'zgarishi, shahar atrof-muhit sifati va suv resurslari kabi mavzularni o'z ichiga olgan o'n to'rtta masalani aniqladi. PSR modeli diagrammasi uchun 3-rasmga va taklif qilingan, qisqa muddatli ko'rsatkichlar ro'yxati uchun 4-rasmga qarang. SHulze and Colbiy (1994) ta'kidlashicha, PSR modeli asosan atrof-muhit samaradorligini baholashni tashkil qilish formati sifatida ishlatilgan. Uchta atamadan foydalanish to'liq izchil bo'lmagan. Masalan, "Ba'zilar" Javob berish "atamasini Ekotizimning davlatdagi bunday o'zgarishlarni yumshatish uchun emas, balki stressga bo'lgan munosabatini anglatadi." 1993 yilgi OECD hujjatida keltirilgan masalalar, Shuningdek, umumiylik darajasi bilan farq qiladi. Ozon qatlamining emirilishi ozonni buzadigan gaz manbalarini aniqlash bilan bog'liq o'ziga xos muammo. Boshqa tomondan, shahar atrof-muhitning sifati potensial jihatdan toza suvdan foydalanish, sanoat va iste'mol manbalaridan havoning ifloslanishi kabi bir qancha omillarni o'z ichiga oladi. O'n to'rtta masala - iqlim o'zgarishi, ozon qatlamining emirilishi, evtrofikatsiya, kislotalash, toksik ifloslanish, shahar atrof-muhit sifati, biologik xilma-xillik, landshaft, chiqindilar, suv resurslari, o'rmon resurslari, baliq resurslari, tuproqning buzilishi va umumiy ko'rsatkichlar. (OECD, 1993, p12).

Atrof-muhit ko'rsatkichlarini ishlab chiqish uchun iqtisodiy asos

Atrof muhitni iqtisodiy tahlil qilishning asosi shundaki, inson faoliyati ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu faoliyatning determinantlarini tuShunish uning salbiy ekologik oqibatlarini kamaytirish bo'yicha siyosat va dasturlarni ishlab chiqishda yordam berishi mumkin. Iqtisodiy tahlil uchun ekologik ko'rsatkichlar inson faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini o'lchash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Iqtisodiy tahlil qilish uchun

ekologik ko'rsatkichlarni ishlab chiqish uchun biz ekologik muammolarning aniq ta'rifiga muhtojmiz. Shuningdek, ekologik muammolar va barqarorlik masalalarini ajratib ko'rsatish foydalidir. Farqni qishloq xo'jaligidan misol keltirish mumkin. Faraz qilaylik, fermer quyidagi uchta oqibatlarga olib keladigan ekinlarni ekish faoliyatini tanlagan. Birinchidan, bu traktorning eskirishiga olib keladi. Ikkinchidan, bu tabiiy tuproq unumdorligini pasaytiradi. Va nihoyat, bu tuproqni dehqon dalalaridan yaqin daryoga o'tishiga olib keladi, daryoning tashish qobiliyatini pasaytiradi va yaqin atrofdagi suv zavodida filtrlash xarajatlarini oshiradi. Ba'zi sharhlovchilar "muammo" atamasiga e'tiroz bildirishdi va inson faoliyati atrof-muhitni yaxshilashi mumkinligini ta'kidladilar. Biz bunga qo'shilmaymiz, ammo atrof-muhit ko'rsatkichlarini ishlab chiqishga qaratilgan sa'y-harakatlarning aksariyati atrof-muhit o'zgarishi ko'pchilik tomonidan salbiy deb qabul qilinganligi bilan bog'liqligini ta'kidlaymiz. Bundan tashqari, biz quyida keltirilgan atamaga aniq ta'rif beramiz. "Ekologik muammo" atamasiga qarshi bo'lgan o'quvchilar "salbiy tashqi" ni almashtirishni xohlashlari mumkin. Birinchi ikkita oqibat xususiy kapital zaxiralarining tugashini o'z ichiga oladi. Traktordan foydalanish fermerga tegishli ishlab chiqarilgan resursni kamaytiradi; ekin ekish amaliyoti fermerga tegishli tabiiy boylik bo'lgan tuproq unumdorligini pasaytiradi.

Tabiiy yoki ishlab chiqarilgan holda, dehqonning ekin ekish amaliyotining resurslarning barqarorligiga ta'siri, birinchi navbatda, fermer tomonidan seziladi. Kapital zaxirasini almashtirmasdan kelajakda traktor ham, tuproq ham unumli bo'lmaydi. Fermer tanlagan ekin ekish amaliyoti ushbu resurslarning bozor qiymatini pasaytiradi. Prinsipial jihatdan bozor qiymatining ushbu pasayishini o'lchash mumkin. Amaldagi milliy daromadlarni hisobga olish tartib-qoidalariga ko'ra, traktorning amortizatsiyasi hisobga olinadi; tuproqning amortizatsiyasi emas. YAshil milliy daromadlar hisobvarag'ida ushbu o'zgarish kapitalning amortizatsiya hisobiga tabiiy resurslar amortizatsiyasi qo'shilishi sifatida hisobga olinadi. Ekin ekish amaliyotini tanlashning uchinchi natijasi - barjada tashish uchun daryoning unumdorligini pasayishi va suvni qayta ishlash xarajatlarini ko'paytirish - ekologik muammo. Ushbu hosildor-

likning pasayishi narxini fermerdan boshqa kimdir o‘z zimmasiga oladi va bu ta’sir bozor orqali o‘tmaydi. Atrof-muhit muammosining ushbu ta’rifi salbiy tashqi ta’sirga o‘xshashdir - “agar bir agentning xatti-harakatlari boshqa agentning atrof-muhitiga narxlarga ta’sir qilmasa, ta’sir qilganda” (Varian, 1984, 259-bet). Varien tashqi ko‘rinishni baliqni va suvni ifloslantiradigan po‘lat fabrikasi bilan tasvirlaydi. Ushbu misol Baumol va Oates (1988) ta’kidlagan tashqi ta’sirlarning muhim xususiyatini - manbadan ko‘p foydalanuvchi va to‘liq nazoratga ega bo‘lmagan odamni aks ettiradi. Iqtisodiyotga asoslangan atrof-muhit ko‘rsatkichlari uchun biz ekologik muammoni atrof-muhit resurslarini jalb qiluvchi salbiy tashqi ta’sir deb ta’riflaymiz (quyida tavsiflangan). Ekologik muammo yuzaga kelishi uchun ikkita shart bajarilishi kerak. Birinchidan, resurs xizmatlaridan foydalanish bir nechta foydalanuvchi uchun foydali bo‘lishi kerak. Ikkinchidan, ushbu foydalanish manbaning boshqa foydalanuvchilariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi kerak va bu ta’sirlar bozorni chetlab o‘tishi kerak.

3. Atrof-muhitni baholashning samaradorlik ko‘rsatkichlari.

3.5. Atrof-muhitning turizm rivojlanishiga ta’sirini baholash

Yashil o‘shish va ekologik samaradorlik ko‘rsatkichlari

ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific) ekologik samaradorlikni jamiyat resurslarini ishlab chiqarish va iste‘mol qilish yo‘lidagi tub o‘zgarishlarni rag‘batlantirishning asosiy elementi va shu tariqa yashil o‘shish taraqqiyotini o‘lchash uchun belgilaydi. Ekologik samaradorlik konsepsiyasini 1970-yillarda “atrof-muhit samaradorligi” tushunchasi sifatida topish mumkin. 1990-yillarda Schaltegger va Sturm ekologik samaradorlikni “barqaror rivojlanishga biznes aloqasi” sifatida joriy etishdi. Keyinchalik, u 1992 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va taraqqiyot bo‘yicha konferensiyasi (**UNCED United Nations Conference on Environment and Development**) davomida **Barqaror rivojlanish bo‘yicha Butunjahon Biznes Kengashi (WBCSD World Business Council on Sustainable Development)** tomonidan ommalashtirildi. Ekologik samaradorlik tabiatning tovarlari va xizmatlariga nisbatan iqtisodiy faoliyat qanchalik samarali ekanligini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Bu biznes sohasi uchun barqaror rivojlanishga hissa qo‘shish uchun amaliy yondashuv bo‘lishi kerak edi: erning yuk ko‘tarish qobiliyatini hurmat qiladigan faoliyatni jalb qilish orqali uzoq muddatli foyda olishga intilish orqali. O‘shandan beri ekologik samaradorlik konsepsiyasi yuzlab kompaniyalar tomonidan qabul qilinmoqda va iqtisodiy hamda ekologik manfaatlarni oshirish uchun amaliy vosita sifatida isbotlangan.

Biznes sektori uchun amaliy vosita sifatida konsepsiyada resurslardan samarali foydalanish va ifloslanish darajasini pasaytirish orqali iqtisodiy va ekologik taraqqiyotga erishishda resurslardan foydalanish amaliyotiga e‘tibor qaratilgan. Shunday qilib, ekologik samaradorlik - bu resurslar samaradorligi konsepsiyasining yanada kengroq ifodasidir - mahsulot birligini ishlab chiqarishda ishlatiladigan resurslarni minimallashtirish - va resurslarning unumdorligi - resurslardan foydalanish natijasida qo‘shimcha faoliyat ishlab chiqarishdagi iqtisodiy faoliyat samaradorligi. U Shuningdek chiqindilarni ishlab chiqarishni o‘z ichiga oladi. SHu munosabat bilan, **WBCSD (World Business Council on Sustainable Development)** ekologik samaradorlik konsepsiyasini kompaniyaning barcha operatsiyalari davomida qo‘llashni taklif qiladi: resurslar sarfini kamaytirish,

tabiiy muhitga ta'sirini kamaytirish va mahsulot yoki xizmat qiymatini oshirish.

3.6. Atrof-muhit va ekologik rivojlanish omillari

Ekologik samaradorlik biznes sohasi uchun atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan katta qiymatga erishish uchun foydali vosita bo'lsa-da, u biznes sohasi va ishlab chiqarish uslublaridan tashqarida ham qo'llanilishi kerak. Ekologik samaradorlik tamoyillarini ishlab chiqarish usullarida qabul qilish hukumat siyosati / qoidalari, bozorga asoslangan vositalar va texnologik takomillashtirish tomonidan majburiy bo'lishi mumkin. SHu bilan birga, iste'mol madaniyatining ekologik samaradorligini oshirish jamiyat madaniyati va mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning xususiyatlari tufayli ishlab chiqarish uslublariga qaraganda ancha murakkab va qiyinroq bo'lar edi.

Ekologik samaradorlik prinsipini faqat mikro darajaga qo'llagan holda, tabiiy kapitalga bo'lgan katta bosim engillashtirilmaydi. Xususan, ekologik samaradorlik siyosatining mikro darajadagi kutilmagan oqibatlaridan biri bu qayta tiklanish effekti. **Rebound effektlari**, mohiyatan, resurslardan foydalanish samaradorligining pasayishi resurslardan foydalanish samaradorligining pasayishiga to'g'ri kelganda potensial samaradorlik yutuqlarini yo'qotishdir. Boshqacha qilib aytganda, tiklanish effekti Shuni anglatadiki, bir birlik uchun resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish tovarlarga bo'lgan talabning muttasil o'sishi va iste'moldagi resurslar samaradorligining pasayishi bilan ortda qolmoqda. Shunday qilib, ekologik samaradorlik konsepsiyasi ishlab chiqarish va iste'mol modellari hamda makro darajalariga qo'llanilishi kerak.

So'nggi yillarda ekologik iz, barqarorlik va boshqa ko'rsatkichlar va indekslar kabi bir qator chora-tadbirlar yoki ko'rsatkichlar taklif qilinmoqda, ammo ulardan hech biri resurslarni kamroq iste'mol qilish va ifloslanish bilan barqaror rivojlanishning asosiy tarkibiy qismi va sharti bo'lgan iqtisodiy o'sish yo'lini aniq ko'rsatib bermadi. Hatto mashhur ekologik indekslar, Atrof-muhit barqarorligi indekslari va Atrof-muhit samaradorligi indekslari (Er instituti, CIESEN, Kolumbiya va El universitetlari tomonidan ishlab chiqilgan) hamon atrof-muhit va iqtisodiyot o'rtasidagi munosabatni kam hisobga olgan

holda, asosan atrof-muhitga e'tibor berishadi. Ammo ularning eng katta hissasi - bu atrof-muhit muammolarini yaxshi bilmaydigan siyosatshunos va sodda odamlar uchun tushuncha soddaligi va qulayligi.

SHu nuqtai nazardan, ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific) ekologik samaradorlik ko'lamini ishlab chiqarish va biznes sektoridan tashqari butun iqtisodiyot darajasiga qadar kengaytirdi. Bundan tashqari, ESCAP (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific) siyosatchilarga ekologik samaradorlik konsepsiyasi va uning siyosiy oqibatlari to'g'risida aniq qarashlarni shakllantirishda yordam berish maqsadida iqtisodiyotdagi eko-samaradorlik holati va taraqqiyotini o'lchash uchun ekologik samaradorlik ko'rsatkichlarini (ESK) ishlab chiqishni o'rganib chiqdi. ESK, ham iqtisodiy, ham ekologik maqsadlarga erishish sharoitida barqarorlikning turli muammolariga javob berishni ko'zda tutadi. Ushbu muammolarga quyidagilar kiradi:

1. Iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta'siri (masalan, resurslarni iste'mol qilish, ifloslanish chiqindilari, chiqindilar);

2. Resurs unumdorligining iqtisodiyotga ta'siri (masalan, iqtisodiy samaradorlik);

3. Atrof-muhit buzilishining iqtisodiy mahsuldorlikka ta'siri (masalan, singdirish qobiliyatining pasayishi, o'rmon qoplaminig yo'qolishi);

4. Atrof-muhitni yaxshilashning jamiyatga ta'siri (masalan, tirbandlik xarajatlari, farovonlikning yaxshilanishi, ijtimoiy xarajatlar). ESKning yakuniy maqsadi hukumatlarni ekologik samaradorlik nuqtai nazaridan ularning ish faoliyatini o'lchash uchun amaliy vosita bilan ta'minlash va ekologik barqarorlik bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy siyosat uchun ekologik samaradorlik konsepsiyasidan foydalanishdir.

Ekologik samaradorlik ko'rsatkichlarining asosiy tushunchasi

YAshil o'sish konsepsiyasini davlat siyosatiga moslashtirish uchun vaqt o'tishi bilan iqtisodiy o'sish sifatini aks ettiradigan o'lchov kerak. Siyosat ishlab chiqaruvchilarni boshqarish uchun indikatorlar yoki konseptual asoslarsiz, YAshil O'sish siyosatni ishlab chiqishda paradigma o'zgarishi sifatida qiyin maqsadni isbotlashi mumkin. Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi mamlakatlarga iqtisodiy rivojlanishni milliy, butun tizim bo'yicha rejalashtirishning ekologik

samaradorligini oshirishga imkon berish uchun EEIdan foydalanish YAshil o'sishni o'lchashning asosiy vositalaridan biri sifatida belgilangan. EEI quyidagilar uchun ishlatilishi mumkin:

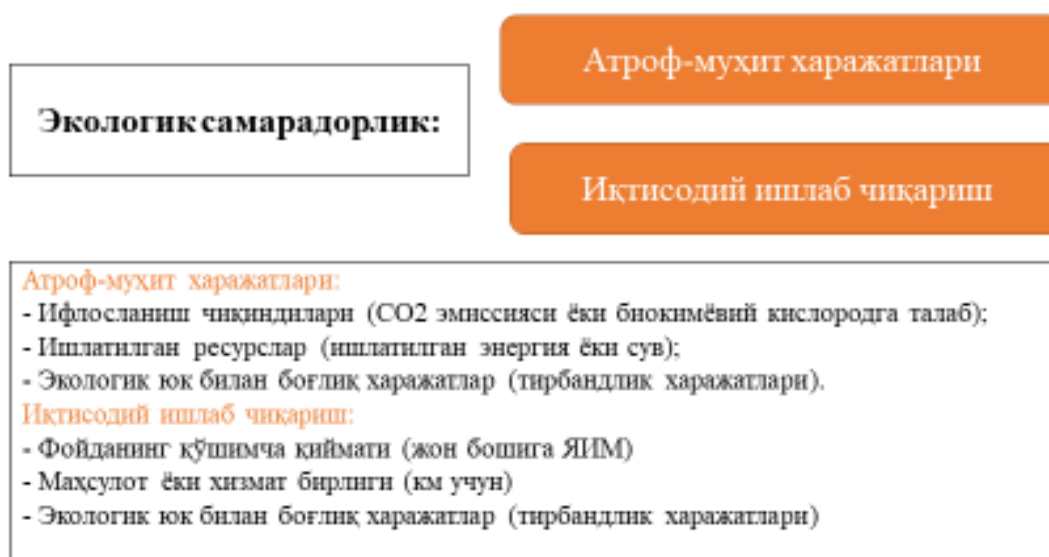
1. Mamlakat ichidagi turli tarmoqlarning ekologik samaradorligini o'lchash

2. Turli mamlakatlar iqtisodiy o'sishining ekologik samaradorligini taqqoslang

3. Iqtisodiy manfaatlarga erishishni takomillashtirish bo'yicha siyosat yo'nalishlarini aniqlang

4. Ekologik samaradorlik tendensiyalarini vaqt o'tishi bilan kuzatib boring.

EEI davlat sektorining rolini kuchaytirishi va uni mintaqa mamlakatlarning iqtisodiy o'sish uslubiga ta'sirini milliy va tarmoq miqyosidagi tizim darajasida oshirish uchun siyosatni shakllantirish vositalari bilan ta'minlashi kerak. ESK iqtisodiy faoliyat samaradorligini iste'mol va ishlab chiqarish (resurslardan foydalanish) jihatidan va uning atrof-muhitga ta'sirini o'lchash orqali o'sishning ekologik samaradorligini olish uchun mo'ljallangan. U iqtisodiy ko'rsatkichlarning yagona ko'rsatkichi emas, balki ko'rsatkichlar to'plamidan iborat. 2-1-rasmda ESKning konseptual ta'rifi berilgan. Ekologik samaradorlik manbalardan foydalanish intensivligi, atrof-muhitga ta'sirining intensivligi yoki ikkalasiga qarab olinishi mumkin. ESK quyidagicha ta'riflanadi:

Tayanch soʻz va iboralar: Iqtisodiy koʻrsatkichlar, inflyatsiya, bandlik, Yalpi ichki mahsulot (YaIM), byudjet-soliq sohasi, pul-kredit sohasi, Yalpi milliy mahsulot (YAMM), deflyatsiya, IMM, SMM, milliy hisoblar tizimi, uy xoʻjaliklarining isteʼmol sarflari va investitsion sarflarning

Mustaqil taʼlim va nazorat savollari:

1. Qanday iqtisodiy koʻrsatkichlarni bilasiz?
2. YaIMga taʼrif bering.
3. Byudjet-soliq va pul-kredit siyosati qaysi omillar asosida tartibga solinadi?
4. YaMMga taʼrif bering.
5. YaIM va YaMMning farqli jihati nimalardan iborat?
6. Qoʻshilgan qiymat qanday hosil qilinadi?
7. Inflyatsiya va deflyatsiyaning farqi nimadan iborat va ularga izoh bering.
8. Milliy hisoblar tizimi bu nima?
9. Uy xoʻjaliklarining isteʼmol sarflari va investitsion sarflarning farqli jihatini izohlab bering.
10. Hozirgi kunda Tabiiy va atrof-muhit resurslarini baholashning ahamiyati qanday

4-BOB. ATROF-MUHIT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA DAVLATNING ROLI

4.1. Xususiy va nodavlat sektorining atrof-muhitni boshqarishga ta'siri

4.2. Atrof-muhit xavfsizligini ta'minlashning turizmga ta'sirini o'rganish

4.3. Sayyohlik kompaniyalari va ekologiya.

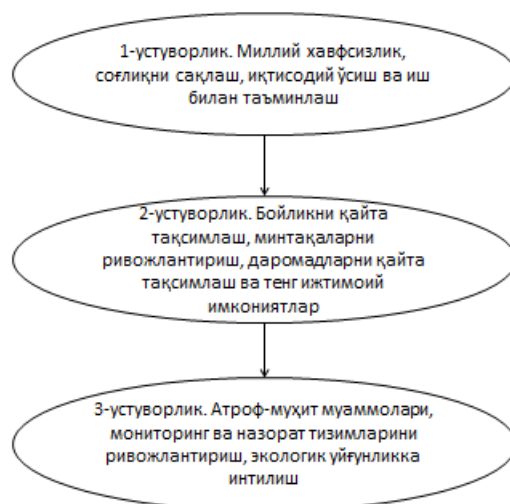
4.1. Xususiy va nodavlat sektorining atrof-muhitni boshqarishga ta'siri

Turizm va tabiiy muhit o'rtasidagi ba'zida salbiy o'zaro ta'sirni hisobga olgan holda, turizmni atrof-muhitni rejalashtirish va boshqarishga bo'lgan ehtiyoj hukumat, nodavlat notijorat tashkilotlari, mahalliy jamoalar, donorlik agentliklari va xususiy sektorni tashvishga solmoqda. Turizmdagi ushbu turli xil manfaatdor tomonlarning barchasi turizmning rivojlanishiga va uning atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirining ijobiy yoki salbiy darajasiga ta'sir ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

Davlatning roli

So'nggi bobda muhokama qilinganidek, tabiiy resurslarni tejashga e'tibor hozirgi paytda rivojlanish siyosatining ajralmas qismiga aylandi. Qonunchilikni qabul qilish va fiskal nazoratni qo'llash orqali hukumatlar potensial ravishda atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni kamaytirish maqsadida turizmni rivojlantirish bo'yicha keng vakolatlarga ega bo'ladilar. Biroq, hukumat tomonidan atrof-muhitni muhofaza qilish va saqlashga berilgan ustuvor yo'nalish tabiat qadriyatlariga nisbatan o'z falsafasining aksi bo'ladi. Milliy maqsadlar ierarxiyasida tabiatni muhofaza qilishning odatdagi hukumat ustuvorligini oldinga qo'yadi. O'rior (1981) ierarxiyasi shuni ko'rsatadiki, tabiiy muhitga g'amxo'rlik faqat milliy xavfsizlik va iqtisodiy taraqqiyotga erishilgandan so'ng sodir bo'lishi mumkin. Bu an'anaviy ravishda turizmni rivojlantirish siyosatida aks ettirilgan bo'lib, unda an'anaviy ravishda ish o'rinlarini yaratish va mintaqalarni rivojlantirish kabi iqtisodiy maqsadlar ta'kidlangan bo'lib, atrof muhitga asbob-uskuna bilan munosabatda bo'lish.

Tabiiy resurslarni boshqarish va tejashga ko‘proq e‘tibor qaratish zarurligi to‘g‘risida hozirgi kunda siyosatchilar o‘rtasida avvalgiga qaraganda yuqori darajadagi xabardorlik mavjud bo‘lsa-da, atrof-muhitni boshqarish iqtisodiy o‘rishni kamaytirishi kerak bo‘lgan ziddiyatlar mavjud. Ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarning g‘arbiy dunyoga qarshi qilgan da‘volari, go‘yo global miqyosda atrof-muhit siyosatini belgilashni xohlaydi, G‘arb atrof-muhitga nisbatan tashvishlanish uchun hashamatga ega, chunki u o‘zining ko‘plab milliy maqsadlarini asosan bajardi. Stoun (1993: 42) Shunday deb ta’kidlaydi: “Joan Martin Braun, YUNEP rasmiysi, quyidagicha ta’kidladi:” Uchinchi dunyo sizning yuqori turmush darajangizga erishish uchun qilgan ishingizni qilmasligingizni aytayotganingizni aytmoqda. Siz biz uchun nima qilmoqchisiz? ““ SHu sababli, ehtimol hukumatlar tabiiy muhitni muhofaza qilish ustuvor yo‘naltirilgan siyosatni amalga oshirishga tayyor ekanligi, barqaror rivojlanishning iqtisodiy maqsadlarga erishish qobiliyatiga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bunda ilg‘or tajriba modellari, ekologik xavfsiz texnologiyalarni rivojlantirish va tovar va xizmatlar narxlarida salbiy ekologik tashqi xarajatlarni hisobga olgan holda qayta ko‘rib chiqilgan bozor tizimiga asoslangan bilimlarni tarqatish asos bo‘ladi. Boylik yaratish uchun tabiiy resurslardan cheklovsiz foydalanish bosim global iqtisodiy muhit sharoitida yanada kuchaymoqda. Savdoni tartibga solish va iqtisodiyotni erkinlashtirishni rag‘batlantirish orqali hukumatlar chet el investitsiyalaridan bosh tortishi qiyin, ayniqsa mamlakatlar turli xil ijtimoiy va iqtisodiy muammolarga duch kelayotgan vaziyatlarda. Ushbu jarayonni rag‘batlantirish uchun xalqaro savdo shartnomalari, xususan GATT (tariflar va savdo bo‘yicha bosh kelishuv) va GATS (xizmatlar savdosi bo‘yicha bosh kelishuv) ayniqsa turizmga tegishli bo‘lgan. Ushbu shartnomalar 1995 yildan buyon faoliyat yuritib kelayotgan Jahon Savdo Tashkiloti tomonidan boshqariladi. GATSning asosiy sharti erkin bozorga kirish va har qanday proteksionistik choralarni rad etish bo‘lib, amalda mamlakatlarga cheksiz miqdordagi xorijiy investitsiyalarni ochishdir.

7.1-rasm. Milliy maqsadlar ierarxiyasi.

Transmilliy sarmoyadorlarning kapitalni mamlakatlar oʻrtasida oʻtkazish qobiliyati Shuni anglatadiki, koʻplab hukumatlar turizmni rivojlantirish loyihalari uchun kapital oqimi yoʻlida har qanday toʻsiqlarni, masalan, ekologik qoidalarni qoʻyishni istamaydilar. Masalan, hukumatning X hukumatining turizmni rivojlantirishning yirik loyihalarida atrof-muhitga taʼsirini majburiy baholashi toʻgʻrisidagi talabi chet ellik investorning xarajatlarini qoplashni kechiktirishni anglatishi mumkin, bu esa oʻz mablagʻlarini qaytarish muddatini uzaytiradi va investitsiyalarning rentabelligini pasaytiradi. Binobarin, investor oʻz investitsiyalarini ekologik qoidalar sustroq yoki umuman boʻlmagan Y mamlakatiga joylashtirish toʻgʻrisida qaror qabul qilishi mumkin. Hozir X mamlakat loyihadan olinadigan iqtisodiy foydalarni yoʻqotadi va hukumat, shubhasiz, investitsiyalarni rad etgani uchun siyosiy mashhur boʻlmaganligi uchun sudga murojaat qiladi. Binobarin, atrof-muhit baʼzi bir xalq tomonidan qadrlanadigan va uzoq muddatli farovonligining asosini yaratadigan narsa emas, balki rivojlanish yoʻlidagi toʻsiq sifatida qaralishi mumkin. Bundan tashqari, gʻarbiy banklar va hukumatlar oldidagi qarzlarni qaytarish, ayrim hollarda Xalqaro Valyuta Jamgʻarmasi (XVJ) talab qilgan ayrim milliy iqtisodiyotlarni “tarkibiy tuzatish” bilan bogʻliq davlat xarajatlari ustidan qatʼiy tashqi nazorat bilan birlashganda, mamlakatlarning resurslarni taqsimlash qobiliyatiga katta taʼsir koʻrsatmoqda. atrof-muhitni muhofaza qilish uchun. “Tuzilmaviy tuzatish” moliyaviy

yordam olish sharti sifatida Jahon Banki va XVF tomonidan joriy etilgan erkin bozor iqtisodiy siyosatining majmuini anglatadi. Ushbu tuzatishning bir qismi mamlakatning qarzdorlik darajasini pasaytirish uchun davlat xarajatlarini kamaytirishni o'z ichiga oladi, asosiy maqsad davlat iqtisodiy aralashuvini minimallashtirish va bozorga yo'naltirilgan o'sishni yaratishdir. Binobarin, agar atrof-muhitni muhofaza qilish hukumatning ustuvor yo'nalishlari ro'yxatida past bo'lsa, bu davlat xarajatlarini qisqartiradigan birinchi yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin. SHubhasiz, hukumat tijorat faoliyatini qandaydir tartibga solishni ma'qullamasa, u holda rivojlanish tezligi tezroq bo'ladi, ammo atrof-muhit uchun oqibatlarni kuzatib borish oson bo'lmaydi va halokatli bo'lishi mumkin. Garchi milliy ustuvorliklar va global iqtisodiy kuchlar atrof-muhitni muhofaza qilishni susaytirishi mumkin bo'lsa-da, hukumatlar ixtiyorida ekologik resurslarni muhofaza qilish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan bir qator siyosat va qonunchilik choralariga ega. Milliy, mintaqaviy va mahalliy darajadagi hukumatlar ko'rib chiqishi mumkin bo'lgan odatiy tadbirlar qatoriga siyosat va rejalashtirish tadbirlari kiradi:

- muhofaza etiladigan hududlarni qonun hujjatlari, masalan, milliy bog'lar orqali tashkil etish va YUNESKO tomonidan berilgan Jahon merosi ob'ekti (WHS=World Heritage Site) kabi muhim muhitni xalqaro miqyosda tan olishga ariza berish.

- rivojlanishni nazorat qilish uchun rayonlashtirish, tashish imkoniyatlarini tahlil qilish va qabul qilinadigan o'zgarish chegaralari (LAC=limits of acceptable change) kabi erdan foydalanishni rejalashtirish tadbirlarini amalga oshirish

- Muayyan turdagi loyihalar uchun atrof muhitga ta'sir tahlilini (EIA=environmental impact analysis) majburiy ishlatish

- atrof-muhit siyosatini amalga oshirishda davlat idoralari o'rtasida muvofiqlashtirishni rag'batlantirish va atrof-muhit auditi va atrof-muhitni boshqarish tizimlarini rivojlantirish kabi atrof-muhitni boshqarish siyosatini qabul qilishni rag'batlantirish uchun xususiy sektor bilan muloqotga kirishish.

4.2. Atrof-muhit xavfsizligini ta'minlashning turizmga ta'sirini o'rganish

Himoyalangan hududlar

Hukumatlar qonun hujjatlarida qo'riqlanadigan hududlarni tashkil etish vakolatiga ega va har xil belgilash turlari mavjud. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (YUNEP) homiyligi ostida olib borilgan ishlar asosida Jahon sayyohlik tashkiloti (1992) muhofaza qilinadigan hududlarning bir nechta tasniflarini ishlab chiqdi. Odamlar tomonidan ruxsat etilgan foydalanish darajasining tartibiga ko'ra tartibga solingan, eng cheklovchi tepada, pastroqda cheklangan bo'lib, ular quyidagilar:

- Ilmiy qo'riqxonalar / qat'iy tabiat qo'riqxonasi - ilmiy tadqiqotlar va ekologik ta'lim uchun hududning mavjud ekologik muvozanatini saqlash va himoya qilish.

- Milliy bog'lar - ta'lim, ilmiy va ko'ngilochar maqsadlarda foydalanish uchun ajoyib tabiiy va manzarali hududlarni muhofaza qilish. Odatda ular ernaing katta maydonlarini egallashga moyil, inson faoliyati ta'sirida moddiy jihatdan o'zgarmagan va qazib olish sanoatiga ularning chegaralarida kirish taqiqlangan.

- Tabiiy yodgorliklar / Tabiiy diqqatga sazovor joylar - ularning o'ziga xos qiziqishi yoki o'ziga xos xususiyatlari bilan aniqlangan milliy ahamiyatga ega tabiiy xususiyatlarni himoya qilish va saqlash uchun

- Boshqariladigan qo'riqxonalar / yovvoyi tabiat qo'riqxonasi - bu odamlar tomonidan manipulyasiya, masalan, yirtqich hayvonlarni yo'q qilish, biotik jamoalarning milliy ahamiyatga ega turlarini va landshaftning fizik xususiyatlarini himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan.

- Himoyalangan landshaftlar - odamlar va tabiatning uyg'un o'zaro ta'siriga xos bo'lgan milliy ahamiyatga ega landshaftlarni saqlash. Shuningdek, bu hududning odatiy turmush tarzi va iqtisodiy faoliyatiga xalaqit bermasa, dam olish va turizm orqali ushbu hududdan zavq olishga e'tibor beriladi.

- Resurs zaxirasi - kelajakda foydalanish uchun hududning resurslarini himoya qilish yoki saqlash, ularga tahdid solishi mumkin bo'lgan rivojlanish tadbirlarini taqiqlash.

- Tabiiy ravishda biotik zonasi / antropologik qo‘riqxonasi - atrof-muhit bilan uyg‘unlikda yashaydigan jamiyatlarning hayot tarzini zamonaviy texnologiyalar va inson faoliyati to‘xtatmasdan davom ettirishiga imkon berish.

- Bir necha marotaba boshqarish maydoni / boshqariladigan resurslar - suv, yog‘och, yovvoyi tabiat, yaylov va ochiq havoda dam olish aralashmasidan barqaror ishlab chiqarish uchun. Tabiatni muhofaza qilish iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, ushbu zonalar doirasida tabiatni muhofaza qilishning aniq maqsadlariga erishish uchun aniq zonalar ham ishlab chiqilishi mumkin. Ushbu muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning ba‘zilari uchun turizm atrof-muhitni boshqa rivojlanish shakllaridan himoya qilishda foyda olish va agar rejalashtirilgan va tegishli ravishda boshqarilsa, atrof-muhitni muhofaza qilishda ijobiy iqtisodiy hissa qo‘shishi mumkinligi nuqtai nazaridan to‘g‘ridan-to‘g‘ri dolzarbdir. Masalan, puxta tartibga solinadigan va boshqariladigan turizm, masalan, ilmiy ta‘limga qiziquvchi kichik guruhlar, ilmiy zaxirani tadqiq qilish va himoya qilishni moliyalashtirishga yordam berishi mumkin edi, turizmdan tushgan daromadlar esa, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda milliy bog‘larni tashkil etishga bevosita yordam bergan.

Xususiy sektorning roli

Tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha hukumatlarning ixtiyorida bir qator vakolatlar va rejalashtirish choralari bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini oshirish uchun xususiy sektorning atrof-muhitni muhofaza qilish majburiyati juda muhimdir. Xususiy tashkilotlar atrof-muhitni muhofaza qilish tashabbuslarini qay darajada qabul qilishlari ularning falsafasi, qadriyatlar va mavjud resurslariga bog‘liq bo‘ladi. Biroq, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (YUNEP) (2005) ta’kidlaganidek, xususiy sektorning tabiatni muhofaza qilishda va atrof-muhitni muhofaza qilishda faol rol o‘ynashi bilan afzalliklari mavjud. Bunga quyidagilar kiradi: xarajatlarni tejash; ularning asosiy biznes aktivlarini, ya’ni mijozlari tashrif buyurish uchun to‘lashga tayyor bo‘lgan tabiiy va madaniy muhitni saqlash; atrof-muhitga mas’ul tashkilot sifatida ularning obro‘sini oshirish. Ushbu so‘nggi nuqta, bizning tabiat bilan o‘zaro munosabatlarimiz haqida qanday fikr yuritishimiz va axloqiy

qarorlar chiqarishimiz o'zgaruvchan global sharoitda alohida ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Turizm tizimining asosiy ishtirokchisi sifatida turizmning atrof-muhitga ta'siri ijobiy yoki salbiy bo'lishini aniqlashda xususiy sektor katta ta'sir ko'rsatadi. Binobarin, atrof-muhitni boshqarish bo'yicha proaktiv yondashuv tabiiy resurslarni tejash uchun juda muhimdir. Turizm operatorlari tomonidan atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha ishlarni kuchaytirish bo'yicha tashabbuslarning misollari bor. Tabiiy resurslarni tejash va ifloslanishni minimallashtirish sharoitida ham o'z tashkilotlari, ham sayyohlik yo'nalishlari doirasida muhim texnika ekologik audit va boshqaruv tizimidir.

4.3. Sayyohlik kompaniyalari va ekologiya

Erdan foydalanishni rejalashtirish usullari

Sayyohlik yo'nalishlariga va muhofaza etiladigan hududlarga etkazilishi mumkin bo'lgan bosimlar uni rejalashtirish va boshqarishni tabiiy va madaniy boyliklarni saqlash hamda kelajakda turizmning afzalliklarini ta'minlash uchun juda muhimdir. Ushbu bobning keyingi qismida turizmning tabiiy muhitga salbiy ta'sirini boshqarish uchun mavjud bo'lgan rejalashtirish va boshqarish usullari ko'rib chiqiladi.

Rayonlashtirish- bu turli xil fazoviy miqyoslarda, masalan, qo'riqlanadigan hudud doirasida yoki mintaqaviy va hatto milliy darajada qo'llanilishi mumkin bo'lgan yerni boshqarish strategiyasi. Uilyamsning so'zlariga ko'ra (1998: 111): fazoviy rayonlashtirish - bu turistik muhitga mos keladigan yoki turlicha imkoniyatlarga ega bo'lgan maydonlarni aniqlash orqali turizmni atrof-muhitga qo'shishni maqsad qilgan erni boshqarish strategiyasi. Shunday qilib, sayyohlarni asosiy tabiatni muhofaza qilish joylaridan chetlashtirish uchun ularni rayonlashtirishdan foydalanish mumkin; ekologik abraziv tadbirlarni shu kabi tadbirlar uchun maxsus tayyorlangan joylarga yo'naltirish; yoki umumiy tashrif buyuruvchilarni ehtiyojlarini qondirish va ta'sirlarini nazorat qilish va boshqarish mumkin bo'lgan cheklangan miqdordagi joylarga yo'naltirish. Shunday qilib, rayonlashtirish hududda mavjud bo'lgan resurslarni to'g'ri tan olishini ta'minlashi va keyinchalik turizm qaerda bo'lishi mumkin va mumkin emasligini aniqlashi mumkin. Himoyalangan hududlarda rayonlashtirishni

qo'llash bo'yicha aniq ma'lumotlarga ega bo'lgan Jahon sayyohlik tashkiloti (1992: 26) quyidagilarni ta'kidlaydi: qo'riqlanadigan hududni qat'iy muhofaza zonalariga ("odamlar qo'riqlanadigan" qo'riqxonalar zonasi "), cho'lga (bu erda) ajratish mumkin. tashrif buyuruvchilarga faqat piyoda ruxsat beriladi), turizm (bu erda tashrif buyuruvchilar har xil mos keladigan tarzda rag'batlantiriladi) va imkoniyatlar to'plangan joylarda rivojlanish. Odatda hududni rayonlashtirish ikki asosiy bosqichni o'z ichiga oladi. Birinchi yoki "tavsiflovchi" qadam muhim qadriyatlarni va rekreatsion imkoniyatlarni aniqlashni o'z ichiga oladi, keyinchalik resurs xususiyatlari va rekreatsion imkoniyatlarning turlari inventarizatsiyasini ishlab chiqarishni talab qiladi yoki olib keladi. Ikkinchi yoki "ajratish" bosqichi qo'riqlanadigan hududlarda qaerda qanday qadriyatlar va imkoniyatlarni yaratish kerakligini hal qilishni o'z ichiga oladi. Tabiat boyliklarini tejash nuqtai nazaridan rayonlashtirishning afzalliklari quyidagicha umumlashtirilishi mumkin: (1) turli fazoviy hududlar va ekotizimlarga mos turistik va boshqa rekreatsion faoliyat turlarini aniqlash; (2) tashrif buyuruvchilarning ta'sirini boshqarish, ularning maqbul darajadan oshmasligini ta'minlashga yordam berish; va (3) turistik manfaatdor tomonlarning ekotizim va tabiiy resurslarning ekologik qadriyatlari to'g'risida xabardorligini oshirish.

Imkoniyatlarni tahlil qilish

Turizmni rejalashtirish bo'yicha adabiyotlarda eng ko'p tilga olingan metodlardan biri bu "tashish imkoniyatlarini tahlil qilish" dir. Ushbu konsepsiyaning kelib chiqishi o'tgan asrda, atrof-muhit tomonidan qo'llab-quvvatlanishi mumkin bo'lgan yovvoyi tabiat populyasiyasining darajasi to'g'risida tashvish bildirilgan paytdan boshlanishi mumkin. So'nggi paytlarda ushbu konsepsiya turizmga nisbatan qo'llanilmoqda. Jahon sayyohlik tashkiloti (1992: 23) tashish qobiliyatini quyidagicha belgilaydi: atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish uchun asos. Bu har qanday saytni resurslarga salbiy ta'sir ko'rsatmasdan, mehmonlarning qoniqishini kamaytirmasdan yoki mintaqa jamiyati, iqtisodiyoti va madaniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmasdan maksimal darajada ishlatishni anglatadi. Tashish imkoniyatlari chegaralarini ba'zan aniqlash qiyin bo'lishi mumkin, ammo ular sayyohlik va dam olishni rejalashtirish uchun juda

muhimdir. Farrell (1992) fikriga ko'ra, kamida to'rt xil tashish qobiliyati mavjud va O'Reilly (1986) iqtisodiy, psixologik, ekologik va ijtimoiy tashish imkoniyatlarini turizm uchun dolzarb deb topdi. Barchasining chegara darajalari bor, undan yuqori tashish hajmi ko'tarilgan deb hisoblanishi mumkin, bu esa ko'rib chiqilayotgan jihat sifatining yomonlashishiga olib keladi.

Imkoniyatlarning to'rt turi:

- Iqtisodiy yuk ko'tarish qobiliyati - iqtisodiyotning turizmga bog'liqligi darajasi
- Psixologik tashish qobiliyati - belgilangan manzil bilan bog'liq bo'lgan mehmonlarning qoniqish darajasi
- Atrof muhitni tashish qobiliyati - turizmning jismoniy muhitga ta'siri darajasi va darajasi
- Ijtimoiy tashish qobiliyati - mahalliy jamoatchilikning reaksiyasi turizm.

To'rta yuk tashish quvvati bir-biridan mustaqil emas, lekin boshqa bir quvvatga zararli ta'sir ko'rsatmasdan, cheklangan vaqt davomida bitta quvvat chegarasi chegarasidan oshib ketishi mumkin. Masalan, tog 'hududida trekkerlar sonining ko'payishi floraning oyoq osti qilinishidan yo'q qilinish darajasining oshishiga olib kelishi mumkin, hattoki hududning ekologik muvozanatiga ham tahdid soladi, ammo mehmonlarning mamnuniyati kamaymaydi. Ammo, agar sayr qiluvchilar soni ko'payishda davom esa va atrof-muhitga etkazilgan zarar mutanosib ravishda ko'paygan bo'lsa, oxir-oqibat atrof-muhitga zarar etkazish darajasi pol chegarasini kesib o'tishiga olib keladi va bu sayohatchilar tomonidan sahroda bo'lganidan qoniqish darajasini pasaytiradi.

Atrof-muhit auditi va atrof-muhitni boshqarish tizimlari

Atrof-muhit auditi jarayonini tushuntirib, Goodall (1994: 656) quyidagicha fikr bildirdi:

Atrof-muhit auditi bunday ishbilarmonlik amaliyoti uchun asos yaratadi [turistik firmalarning hozirgi atrof-muhit ko'rsatkichlarini yaxshilash] va menejment ta'sirlar va o'zgarishlarni doimiy ravishda kuzatib borish, bilimlarni rivojlantirish va o'zaro bog'liqlikni nazorat qilish asosida boshqariladigan siklik jarayon sifatida qarashlariga mos keladi. bu rasmiylashtirilgan jarayon orqali qaror qabul qilish.

Korxonalarni ekologik auditorlik tekshiruvida ishtirok etishga undashining sabablari uchta asosiy toifaga bo'linadi. Birinchidan, atrof-muhit to'g'risidagi qonun hujjatlari qabul qilinishi va atrof-muhitni ifloslantiruvchi turistik firmalarga nisbatan jazo choralari qo'llanilishi kompaniyani atrof-muhit sifatini yaxshilashga intilishi mumkin. Ikkinchidan, agar kompaniyalar o'zlarining operatsion xarajatlarini kamaytirishi va o'zlarining daromadlarini atrof-muhit auditi yordamida o'zlarining daromadlarini ko'paytirishi mumkinligiga ishonishsa, ular amaldagi auditorlik tekshiruvini davom ettirishlari mumkin. Uchinchidan, ba'zi kompaniyalar chin dildan xayrixoh bo'lishi mumkin va jismoniy va ijtimoiy muhitga foyda keltirishi uchun imkon qadar ko'proq choralarni ko'rishga tayyor. Parviainen va boshqalarning fikriga ko'ra. (1995), ekologik yoki ekologik audit odatda atrof-muhitni boshqarish aspektlarini qamrab oladi, shu jumladan: kompaniyaning atrof-muhit va sotib olish siyosati; ekologik amaliyotni xodimlariga etkazishining etarliligi va ularning ekologik tayyorgarlik darajasi; biznesning atrof-dagi jismoniy muhitga ta'siri, shu jumladan havo, suv, tuproq va er osti suvlari, shovqin va estetika; energiyadan foydalanish; chiqindilarni boshqarish va chiqindi suv sxemalari. Shuningdek, ular ekologik audit korxonalar uchun atrof-muhitni boshqarish tizimining (EMS) ajralmas qismini tashkil etishini ta'kidlamodalar.

Atrof-muhitni boshqarish tizimidan foydalanadigan sanoat uchun foydali jihatlarga quyidagilar kiradi:

- Atrof-muhitga etkazilgan zarar uchun moliyaviy javobgarlik xavfining kamayishi
 - mijozlar bilan aloqalar yaxshilandi
 - Operatsion xarajatlarni kamaytirish
 - qarz beruvchilar, sug'urtalovchilar va investorlarga kirish imkoniyati yaxshilandi
 - Normativ talablarsiz va hukumat aralashuvisiz atrof-muhit resurslarini yaxshilash.

Turizm uchun ekologik axloq qoidalari

So'nggi bir necha yil ichida tashkilotlar va shaxslarning xatti-harakatlarini boshqarish uchun hukumat, xususiy sektor va nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan turizmning salbiy ta'sirini yumshatish va atrof-muhit sifatini yaxshilash bo'yicha ixtiyoriy axloq qoidalari

ishlab chiqilgan. Turizmning atrof-muhit bilan o‘zaro ta’sirini yaxshilashga qaratilgan boshqa yondashuvlarga nisbatan turistik axloq qoidalarining foydaliligi YUNEP tomonidan quyidagicha tavsiflangan:

Turizm sanoatini barqarorlik yo‘liga qo‘yish uchun keng vositalardan foydalanish mumkin. Qoidalar, albatta, xususiy sektor faoliyat ko‘rsatishi kerak bo‘lgan me‘yoriy-huquqiy bazani aniqlash va minimal standartlar va jarayonlarni belgilash uchun juda muhimdir va qoladi. Ekologik muammolarni hal qilishda hukumat tomonidan iqtisodiy vositalardan tobora ko‘proq foydalanilmoqda. Biroq, ixtiyoriy proaktiv yondashuvlar, albatta, uzoq muddatli majburiyatlar va yaxshilanishlarni ta‘minlashning eng yaxshi usuli hisoblanadi. Xulq-atvor qoidalarining asosiy maqsadi munosabatlarga ta‘sir qilish va xulq-atvoringizni o‘zgartirishdir. Ushbu maqsadlar xususiy sektor, hukumat, mahalliy jamoalar va sayyohlarni o‘z ichiga olgan turizm sohasidagi manfaatdor tomonlarning keng doirasini qamrab oladi. Binobarin, odob-axloq qoidalarini ishlab chiquvchilar turli xil tashkilotlardan, shu jumladan hukumatlar va milliy sayyohlik kengashlari, sayyohlik sanoati va savdo uyushmalari va nodavlat tashkilotlardan, masalan, Ekoturizm Jamiyati va Butunjahon tabiatni muhofaza qilish jamg‘armasidan kelib chiqqan. Kodlar turizm sohasiga, turizm bilan shug‘ullanadigan mahalliy jamoalarga va sayyohlarga qaratilgan. Gudoll va Stabler so‘zlariga ko‘ra, turizm sohasiga oid kodekslarning taniqli tamoyillari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Resurslardan barqaror foydalanish
- Atrof muhitga ta‘sirini kamaytirish, masalan, atmosfera chiqindilari va oqova suvlarni yo‘q qilish
- Chiqindilarni kamaytirish va ortiqcha iste‘mol qilish, masalan, qayta ishlash hajmini ko‘paytirish
- Yovvoyi tabiat va mahalliy madaniyatga nisbatan sezgirlikni ko‘rsatish
- Atrof-muhit auditi kabi ichki atrof-muhitni boshqarish strategiyasini qabul qilish
- Mahalliy etkazib beruvchilardan iloji boricha foydalanish orqali mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash va jalb qilish
- Mas‘uliyatli marketingni olib borish.

Shuningdek, turizm ta'sir ko'rsatadigan mahalliy jamoalar uchun odob-axloq qoidalari belgilanishi mumkin. Bunday kodekslar quyidagi usullarda yordam berishi mumkin: turizmni rivojlantirishda mahalliy aholining o'zni to'g'risida maslahat berish; mahalliy madaniyat va an'analarni himoya qilish; mahalliy aholini tabiatni muhofaza qilish va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhimligini o'rgatish; va sifatli turistik mahsulotlar va tajribalarni taqdim etish.

- Turizm uchun ekologik siyosatni shakllantirishda hukumatning roli juda muhimdir. Bunga tabiatni muhofaza qilish va dam olish maqsadida muhofaza etiladigan hududlarni, ayniqsa milliy bog'larni tashkil etish kiradi. Ba'zi hollarda, xususan rivojlanayotgan mamlakatlarda, sayyohlikdan tushadigan daromad parklarni tashkil etish va boshqarishni moliyalashtirishga sarflanadi. Qonunchilik va moliya vakolatlari orqali u turizm bilan shug'ullanuvchi turli xil manfaatdor tomonlar tomonidan atrof-muhitning ustuvorligini rag'batlantirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlarga ega, ayniqsa, turizm sohasi. Resurslarni tejashga asoslangan turizm modelining muvaffaqiyati uchun turistik sohani qo'llab-quvvatlash juda muhimdir.

- Atrof-muhitni muhofaza qilishga erishish uchun erdan foydalanishni rejalashtirish va boshqarish usullaridan foydalanish mumkin. Bularga rayonlashtirish kiradi; tashish imkoniyatlarini tahlil qilish; qabul qilinadigan o'zgarish chegaralari; va atrof-muhitga ta'sirni tahlil qilish. Atrof-muhit auditi va menejment tizimlari turistik sanoat tomonidan qabul qilinishi mumkin bo'lgan asosiy boshqaruv uslubidir. Ular nafaqat atrof-muhit sifatini oshirishi, balki kompaniyalarning obro'sini yaxshilash bilan bir qatorda kompaniyalarning operatsion xarajatlarini ham kamaytirishi mumkin. Biroq, turizm sanoatining asosiy qismini tashkil etadigan ko'plab kichik va o'rta korxonalar uchun atrof-muhitni yaxshilashni amalga oshirishda yordam berish uchun texnik yordam kerak bo'ladi.

- Turizm sohasida ekologik mas'uliyat bo'yicha taniqli tashabbuslar qilingan bo'lsa ham, masalan. sayyohlik operatorlari tashabbusi, iste'molchining va bozorning ta'siri sanoatni boshqarishda markaziy ahamiyatga ega bo'ladi. Iste'molchining ta'siri kompaniyaning atrof-muhit to'g'risidagi ma'lumotlari va yozuvlari xaridorlarning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadigan darajaga bog'liq bo'ladi. Bozor, Shuningdek, tashqi ekspluatatsiya turistik tovarlar va

xizmatlar xarajatlarida aks etadigan bo'lsa, tashkilotlarning ekologik majburiyatlarni qabul qilishga moyilligiga ta'sir qiladi.

- Xulq-atvor qoidalarini turizmning turli manfaatdor tomonlari tomonidan ishlab chiqilishi va moslashtirilishi mumkin. Xususiyl sektor uchun ularni hukumat tomonidan belgilanadigan tartibga solish o'rniga, o'z-o'zini boshqarish shakli sifatida talqin qilish mumkin. SHu bilan birga, tanqidlar xulq-atvor kodekslaridan ham bo'lishi mumkin, jumladan, ularning foydaliligini monitoring qilish va baholashning etishmasligi va masofaviy cheklovlar.

Ekoturizm hukumatlar, turistik korxonalar, sayyohlar, tabiatni muhofaza qilish guruhlari va boshqa manfaatdor tomonlar tomonidan katta qiziqish uyg'otdi, chunki ekoturizm ommaviy turizm bilan bog'liq qimmat infratuzilmadan farqli o'laroq kichik hajmdagi mahalliy infratuzilmani ta'kidlaydi. Ekoturistlar nafaqat tabiat, balki ularni qabul qiladigan mahalliy jamoalar bilan ham uyg'un munosabatda bo'lishlari kutilmoqda. Shunday qilib, ular mezbon jamoalarni, ularning madaniyati va urf-odatlarini hurmat qilishlari kerak. Natijada, madaniy befarqlik va madaniy suiiste'mol qilishning turli shakllari to'liq bartaraf etilmasa, minimallashtirilishi natijasida bir xil sheriklik rivojlanishi kerak. Ekoturizmni qo'llab-quvvatlash uchun ilgari surilgan eng sevimli argumentlardan biri bu sayyohlarni kamroq jalb qilishidir. SHunga qaramay, sayyohlar soni barcha sohalarda muammo bo'lmasligi kerak. Turoperatorlar ko'proq xalqaro mehmonlarni jalb qilmoqchi.

Ekoturizmada turoperatorlarining roli

Turoperatorlar sayyohlik sohasida muhim rol o'ynaydi, chunki ularning ta'til va boshqa turlarni loyihalashtirish, tashkil qilish, paketlash, sotish va boshqarishda vositachilar rolini hisobga olgan holda. Xartanto (2001) sayyohlik operatorlari turizmni rivojlantirish siyosatini o'rnatish jarayonini tez-tez passiv kuzatuvchi bo'lishlarini tan oldi. Demak, sayyohlik operatorlari siyosat amalga oshirilganda har qanday majburiyatlarni tanqidiy bilishlari kerak. Xiggins (2001), Xollouey (1981) va Tmlinson va Gets (1996) turoperatorlar ekoturizmning asosiy ishtirokchilari ekanligini aniqladilar, chunki ular hududga olib kelingan sayyohlarning turlariga, Shuningdek, tashrif buyuruvchilarning taxminlari va faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Turoperatorlar, odatda, etkazib beruvchilar, xizmatlar, ishchi kuchi

yoki tasdiqlash bo'yicha rezidentlar bilan o'zaro munosabatda bo'lishadi, Shuning uchun ham iqtisodiy, ham madaniy, ham atrof-muhit rollari bo'lishi mumkin. Ko'pgina hollarda turoperatorlar mahalliy siyosatga ta'sir qilishi va aholini ekoturizmni qo'llab-quvvatlashni rag'batlantirishi va tabiatni muhofaza qilish uchun katalizator bo'lishi mumkin. YAxshi tashkil etilgan bo'lsa, turoperatorlar hukumatning yuqori darajalariga ta'sir o'tkazishga harakat qilishlari mumkin. Salbiy tomoni shundaki, ekotur kompaniyalari potensial ravishda individual e'tiborsizlik yoki jamoaviy haddan tashqari foydalanish orqali tabiiy va madaniy boyliklarning yo'q qilinishiga sabab bo'lishi mumkin. Ba'zi operatorlarning xatti-harakatlari boshqalarning obro'siga putur etkazishi yoki jamoat, hukumat yoki sayyohlarning reaksiyasiga olib boradigan joyning "yashil" qiyofasini salbiy ravishda o'zgartirishi mumkin. Adabiyotlarda ekotur operatorlariga bir oz e'tibor berilgan. Xiggins (2001) ta'kidlashicha, ekotur operatorlari tomonidan taqdim etilayotgan tajriba ekoturizmning hal qiluvchi jihati bo'lsa-da, ekoturlarni ishlab chiqarish muhofaza etiladigan hududlar, atrof-muhitga ta'siri, biologik xilma-xillik yoki iqtisodiy baho kabi boshqa mavzularga qaraganda adabiyotda juda kam e'tiborga ega.

Turoperatorlar turizm sanoatida markaziy rol o'ynaydi. Turistik operatorlar sayyohlar va turistik xizmatlarni etkazib beruvchilar o'rtasidagi vositachilar sifatida iste'molchilarning tanloviga, etkazib beruvchilarning amaliyotiga va yo'nalishlarning rivojlanish uslublariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu noyob rol turoperatorlar turistik turizmni barqaror rivojlantirish va sayyohlik sohasi uning saqlanib qolishi va o'sishiga bog'liq bo'lgan ekologik va madaniy resurslarni muhofaza qilishda muhim hissa qo'shishi mumkinligini anglatadi.

Turoperatorlar qo'riqlanadigan hududlarda turizmning barqaror rivojlanishiga turli xil yo'llar bilan yordam berishlari mumkin, masalan:

- qo'riqlanadigan hududlarni o'z yo'nalishlariga kiritish va xaridorlarga tashrif buyuriladigan joylarning tabiiy va madaniy xususiyatlari va ularning mahalliy ekotizimlarni saqlashdagi o'rni to'g'risida ma'lumot berish;

- qo'riqlanadigan hududlarga borishda ularning guruhlari sonini cheklash yoki katta guruhlarni kichiklarga bo'lish;

- muhofaza etiladigan hudud rahbarlarini tashriflar to'g'risida oldindan xabardor qilish va tashrif buyuruvchilar ta'sirini kamaytirish yo'llarini muhokama qilish;

- Barqarorlik tamoyillarini ularning etkazib beruvchilarini tanlash mezonlari va xizmat ko'rsatish shartnomalariga kiritish, mahalliy va boshqariladigan etkazib beruvchilarni tanlash;

- Tabiatni muhofaza qilish va rivojlantirish loyihalariga moliyaviy hissa qo'shish;

- mijozlarga muhofaza etiladigan hududlarni faol qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini taqdim etish; va

- Nozik joylarga borishda salbiy ta'sirlardan saqlanish, masalan, yovvoyi tabiatdan tegishli masofani saqlash, o'simliklarni oyoq osti qilmaslik yoki eroziyaga olib kelmaslik uchun yo'llarda turish, atrof-muhitga tegishli ta'sirlardan saqlanish uchun suv va energiya sarfini kamaytirish bo'yicha mijozlarga ko'rsatmalar berish.

Tayanch so'z va iboralar: GATT (tariflar va savdo bo'yicha bosh kelishuv), GATS (xizmatlar savdosi bo'yicha bosh kelishuv), atrof muhitga ta'sir tahlili (EIA=environmental impact analysis), qabul qilinadigan o'zgarish chegaralari (LAC=limits of acceptable change), himoyalangan hududlar, milliy bog'lar, fazoviy rayonlashtirish

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Tabiiy resurslarni boshqarish va tejashga ko'proq e'tibor qaratish zarurligi to'g'risida hozirgi kunda amalga oshirilayotgan qanday siyosatlarni bilasiz?

2. GATS tashkilotiga qo'shilishning asosiy shartlari nimalardan iborat?

3. Milliy maqsadlar iyerarxiyasi deganda nimani tushunasiz?

4. Himoyalangan hududlarning qanday turlarini bilasiz?

5. O'zbekistonda tabiatni muhofaza qilishda davlating ro'li qay darajada deb o'ylaysiz va unga izoh bering.

6. Rayonlashtirish bu nima?

7. Turizm uchun qanday ekologik axloq qoidalari joriy qilingan?

8. Turizm uchun ekologik siyosatni shakllantirishda hukumatning roli qay darajada deb o'ylaysiz va sizning mamlakatingizda qanday siyosat amalga oshirilmoqda?

5-BOB. SIVILIZATSIYA VA INNOVATSION RIVOJLANISHNING ATROF-MUHIT HOLATIGA TA'SIRINI BAHOLASH

5.1. Atrof-muhit holatining o'zgarishi va innovatsiyalar

5.2. Zamonaviy taraqqiyotning ta'sirini baholash

5.3. Zamonaviy ishlab chiqarish va ekomuhitning bog'liqligi

5.4. Innovatsion loyihalarning atrof-muhit ta'sirini baholash

5.1. Atrof-muhit holatining o'zgarishi va innovatsiyalar

Hech shubha yo'qki, iqlim o'zgarishi bizning zamonamizning eng katta muammolaridan biridir. So'nggi 150 yilda atmosferada zararli gazlarning konsentratsiyasi, xususan karbonat angidrid, metan va azot oksidi keskin ko'tarildi. Biz bilamizki, bu gazlar iqlim o'zgarishini tezlashtiradi, chunki ular atmosferadagi issiqlikni ushlab turadi va shu bilan erning o'rtacha harorati ko'tariladi. Ixtiyoriy texnologik siyosat choralari issiqxona gazlari darajasini barqarorlashtirish uchun etarli bo'lmaydi. Shuningdek, chiqindilarni cheklash va texnologik yangiliklarni rivojlantirish uchun etarlicha cheklovchi tartibga solish siyosati talab etiladi.

Ko'p jihatdan, innovatsiyalarni va texnologik o'zgarishlarni o'rganish, bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy rivojlanish va raqobatbardoshlik asosida turgan kuchlarni tushunish va shakllantirish istagi bilan bog'liq. Shunday qilib, asosan ijtimoiy olimlar tomonidan kiritilgan ko'plab adabiyotlar mavjud bo'lib, ular innovatsiyalarning ko'p qirralarini va bunga hissa qo'shadigan omillarni - shaxslar va tashkilotlarning xatti-harakatlaridan tortib, iqtisodiyotning alohida tarmoqlari yoki kompyuterlar, samolyotlar yoki qishloq xo'jaligi kabi maqsadli texnologiyalar sohalorida innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan hukumat siyosatining roli va samaradorligiga qadar o'rganadilar. Texnologik innovatsiyalarning havoning ifloslanishi va suvning ifloslanishi kabi ijtimoiy muammolarni hal qilishdagi roli ortib bormoqda. Farmatsevtika yoki elektronika kabi sohalardagi innovatsiyalardan farqli o'laroq - natijada iste'molchilar xohlagan yangi mahsulotlar (masalan, samaraliroq yoki arzonroq dori-darmonlar, uyali telefonlar va Internet xizmatlari) - aksariyat ekologik

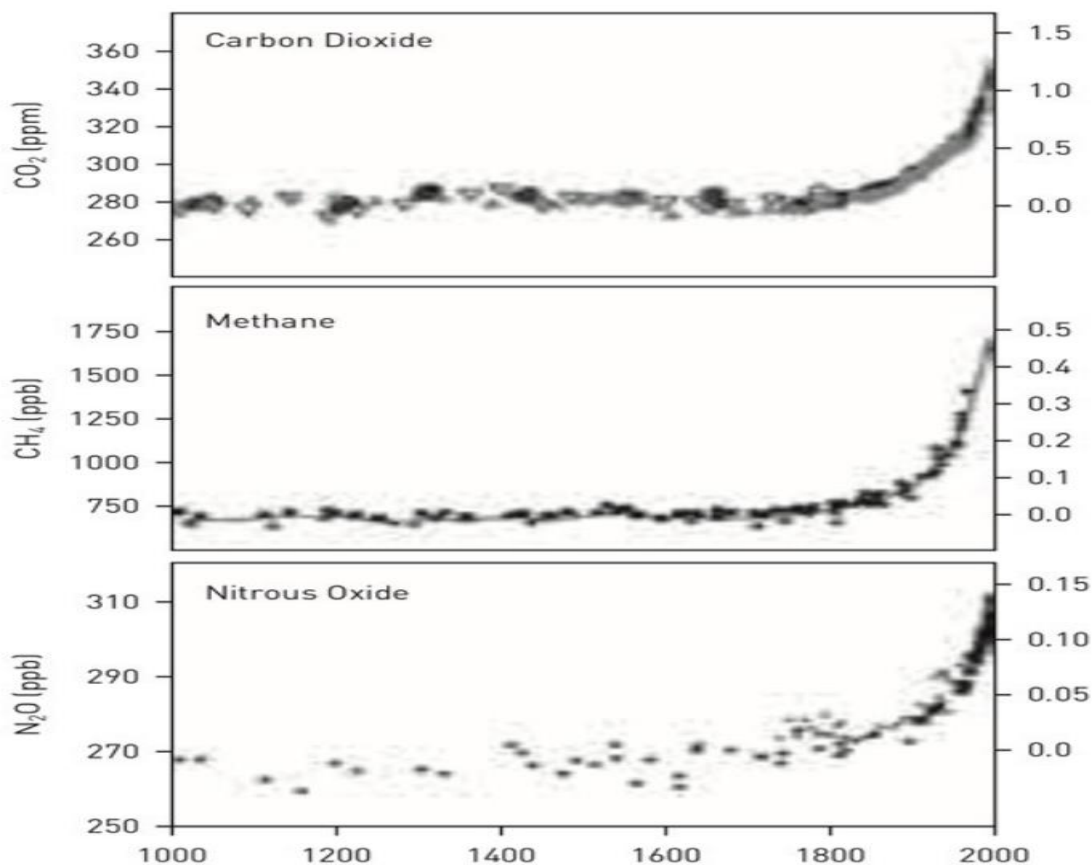
texnologiyalar uchun “tabiiy” bozor mavjud emas yoki yo‘q. Uning vazifasi atrof muhitga ifloslantiruvchi moddalarni chiqarilishini kamaytirish yoki yo‘q qilishdir. O‘zingizning avtomobilingizda havo ifloslanishini nazorat qilishni o‘rnatish uchun ixtiyoriy ravishda qo‘shimcha \$ 1000 to‘laysizmi, agar har bir iste‘molchining o‘zi qaror qilsa? Aksariyat shaxslar, agar barcha haydovchilar bir xil choralar ko‘rishni talab qilmasalar, ularning harakatlari havoning ifloslanishi muammosini hal qilish uchun juda oz yordam berishini anglab etmaydilar.

Bunday holatlarda hukumat siyosati va qoidalarining roli juda muhim bo‘lib qoladi, chunki aksariyat ekologik muammolar muammolarni samarali hal qilish uchun jamoaviy harakatlarni talab qiladi. Xuddi Shunday, ekologik nazoratning narxini pasaytiradigan va / yoki samaradorligini oshiradigan innovatsiyalarning mohiyati va darajasi ham barcha darajadagi davlat idoralarining harakatlariga bog‘liqdir.

So‘nggi 150 yil ichida atmosferada “issiqxona gazlari” (IG), ayniqsa karbonat angidrid (CO_2), metan (CH_4) va azot oksidi (N_2O) (1-rasmga qarang) konsentratsiyasida sezilarli o‘shish kuzatildi. Shuningdek, gidroflorodorodlar (HFC), perfluorokarbonlar (PFC) va oltingugurt geksافلورid (SF_6), shu jumladan sanoat issiqxonalari guruhi. Issiqxona gazlari sayyoramizning o‘rtacha haroratini ko‘tarishga moyil bo‘lgan atmosferadagi issiqlikni ushlab, iqlim o‘zgarishini boshqaradi. Bu, o‘z navbatida, yog‘ingarchilikning tartibini va intensivligini, Shuningdek, Er sharidagi havo va okean oqimlarining oqimlarini o‘zgartiradi - bularning barchasi iqlimga bevosita yoki bilvosita ta’sir qiladi (mintaqadagi bir necha o‘n yillar davomida o‘rtacha ob-havo sifatida tavsiflanadi).

Atmosferada issiqxona gazlari ko‘payishining asosiy manbalari insonning turli xil faoliyatidan kelib chiqadigan parnik chiqindilari hisoblanadi. 1-rasmda “ CO_2 ekvivalenti” tonajlari bilan ifodalangan global issiqxona gazlari chiqindilarining so‘nggi o‘sishi ko‘rsatilgan, bu esa turli gazlarning karbonat angidridga nisbatan issiqlikni saqlash qobiliyatidagi farqlarni hisobga oladi (batafsil ma’lumot uchun IPCC, 2007 ga qarang). Eng katta hissa moddasi yoqilg‘i yoqilg‘isi (asosan uglerod va vodoroddan tashkil topgan neft, ko‘mir va tabiiy gaz) yonishidan hosil bo‘lgan CO_2 . Bizning energiyamiz CO_2 bo‘lmagan

gazlarni (birinchi navbatda CH₄ va N₂O) chiqaradiganligi sababli, energiyadan foydalanish barcha gaz chiqindilarining taxminan 85 foizini tashkil qiladi.

1-rasm. Asosiy issiqxonalarning atmosferadagi konsentratsiyasining tarixiy tendensiyasi (Manba: IPCC, 2007a).

5.2. Zamonvaviy taraqqiyotning ta'sirini baholash

Texnologik o'zgarishlar uchun ehtiyoj

Global gaz chiqindilarining katta pasayishiga erishish uchun katta miqyosdagi texnologik o'zgarishlar zarur bo'ladi. 5-rasmdagi natijalar mamlakat yoki mintaqaning energiya tizimini o'zgartirish bo'yicha to'rtta umumiy strategiyani aks ettiradi:

1. Iqtisodiyotning barcha asosiy tarmoqlarida (binolar, transport va sanoat) energiyaga bo'lgan talabni kamaytirish, shu bilan talabni kamaytirish YOqilg'i moyi;

2. Energiyadan foydalanish samaradorligini oshirish, Shuning uchun “oxirgi foydalanish” energiya talablarini qondirish uchun kam qazilma yoqilg‘i talab etiladi, natijada CO₂ chiqindilari kamayadi;

3. Ko‘mir va neft kabi yuqori uglerodli qazib olinadigan yoqilg‘ilarni past uglerodli yoki nol-uglerodli alternativalar bilan almashtiring, masalan tabiiy gaz, yadro va biomassa, shamol va quyosh kabi qayta tiklanadigan energiya manbalari; va

4. Qazib olinadigan yoqilg‘ining yonishi natijasida chiqadigan CO₂ atmosferaga chiqmasligi uchun uni ushlab qolish va ajratish.

Texnologik o‘zgartirish jarayoni

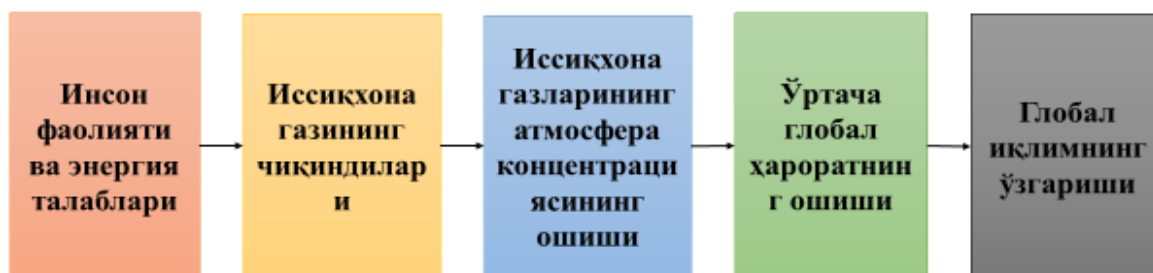
Boshqa joylarda muhokama qilinganidek, texnologik o‘zgarishlarning umumiy jarayoni bir qator bosqichlarni yoki bosqichlarni o‘z ichiga olishi bilan tavsiflanishi mumkin. Ushbu bosqichlarni tavsiflash uchun adabiyotda turli xil atamalardan foydalanilgan, ammo to‘rtta tez-tez ishlatiladigan tavsiflovchi:

- Ixtiro: kashfiyot: yangi bilimlar yoki yangi prototiplarni yaratish;

- Innovatsiya: yangi yoki takomillashtirilgan tijorat mahsuloti yoki jarayonini yaratish;

- Qabul qilish: yangi texnologiyani dastlabki joylashtirish va ishlatish;

- Diffuziya: texnologiyani tobora keng tarqalishi va qo‘llanilishi.

2-jadval. Texnologik o‘zgarish bosqichlari va ularning o‘zaro ta’siri (Manba: Rubin, 2005)

Birinchi bosqich - ixtiro - ko‘p jihatdan (lekin faqatgina emas) tadqiqot va tajriba-konstruktorlik (R&D), shu jumladan, ham fundamental, ham amaliy tadqiqotlar. Ikkinchi bosqich - innovatsiya - bu tez-tez texnologik o‘zgarishlarning umumiy jarayonini tavsiflash uchun so‘zlashuvda ishlatiladigan atama. Biroq, bu erda

ishlatilganidek, u faqat tijorat maqsadlarida taqdim etiladigan mahsulot yoki jarayonni yaratishni anglatadi; bu mahsulot qabul qilinishini yoki keng qo'llanilishini anglatmaydi. Bu faqat mahsulot texnologik yangilikning tijorat muvaffaqiyatini aks ettiradigan so'nggi ikki bosqichda - qabul qilish va diffuziyada muvaffaqiyat qozongan taqdir-dagina sodir bo'ladi. Ushbu ikki bosqich, albatta, texnologik o'zgarishlar orqali gaz chiqindilarini kamaytirish uchun eng muhim bosqichdir.

Tadqiqotlar Shuni ham ko'rsatadiki, 6-bosqichda ko'rsatilganidek, texnologik o'zgarishlarning bir bosqichi ikkinchisiga ergashadigan oddiy chizikli jarayon bo'lishdan ko'ra, yuqori darajada o'zaro ta'sir qiladi. Shunday qilib, innovatsiya nafaqat ilmiy-tadqiqot ishlari, balki tajribasi bilan ham rag'batlantiriladi. Erta o'zlashtiruvchilar, Shuningdek, texnologiya sifatida olingan bilimlar bozorda keng tarqalmoqda. Shunday qilib, "amalga oshirish orqali o'rganish" (mahsulot ishlab chiqarishda iqtisod) va "foydalanishda o'rganish" (mahsulot ishlashidagi iqtisod) ko'pincha yangi texnologiyalarni qabul qilish va tarqalishini ta'minlaydigan muhim elementlardir (har doim ham emas). Uzluksiz ilmiy-tadqiqot ishlari bilan bir qatorda (ba'zan "izlash orqali o'rganish" deb nomlanadi), bu bosqichlar ko'pincha yangi texnologiyalarning samaradorligini oshirishga va / yoki narxini pasaytirishga yordam beradi - odatda "o'rganish egri chizig'i" yoki "tajriba egri chizig'i" sifatida tavsiflangan va modellashtirilgan tendensiyalar".

Jarayonning har bir bosqichi, shuningdek, texnologik o'zgarishlarning umumiy maqsadini ilgari surish uchun turlicha turtki berishni talab qiladi. Jarayonning bir bosqichida yaxshi ishlaydigan rag'bat boshqa bosqichda samarasiz yoki hatto teskari bo'lishi mumkin. Keng miqyosli o'zgarishlarga "tizimlar" nuqtai nazaridan qarash va qarash kerak, chunki har qanday yangi texnologiyaning muvaffaqiyati ko'pincha boshqa texnologik va texnologik bo'lmagan omillarga bog'liq. Masalan, konditsionerlar va suv isitgichlari kabi maishiy texnikani avtomatik ravishda sozlashi mumkin bo'lgan energiya tejaydigan texnologiyalarning tarqalishi elektr tarmoqlarida "aqli tarmoq" texnologiyasini ishlab chiqish va tarqatishga bog'liq bo'lishi mumkin. Xuddi shu tarzda, energiya tejaydigan asboblarni tarqatish institutsional kelishuvlar bilan to'sqinlik qilishi mumkin, masalan, uy

egallari bilan ijarachilar o'rtasidagi munosabatlar, har ikki tomon ham qimmatroq, ammo energiya tejaydigan asbob sotib olishga unday olmaydi. Shunday qilib, texnik fikrlardan tashqari, yangi texnologiyani keng joriy etish va tarqatish texnologik o'zgarishlarning tabiati va tezligiga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy va institutsional to'siqlarni bartaraf etish choralarini talab qilishi mumkin.

5.3. Zamonaviy ishlab chiqarish va ekomuhitning bog'liqliligi

Texnologik innovatsiyaning ahamiyati

Issiqlik gazlari chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirishga qaratilgan har qanday muvaffaqiyatli strategiya nafaqat bugungi kunda mavjud bo'lgan kam emissiya texnologiyalarini joriy qilish, balki yangi texnologiyalar bo'yicha innovatsiyalarni rivojlantirish uchun ham harakatlarni talab qiladi. SHunga ko'ra, so'nggi yillarda bunday yangiliklarni rivojlantirish yo'llariga, xususan, hukumatlar ushbu jarayonda o'ynashi mumkin bo'lgan va o'ynashi kerak bo'lgan narsalarga qiziqish kuchaymoqda.

Tadqiqot va ishlanmalar innovatsion jarayonning asosiy elementi bo'lishiga qaramay, 6-rasmda ko'rsatilganidek, texnologik innovatsiyalar odatda texnologik o'zgarishlarning boshqa bosqichlari bilan o'zaro aloqalarni o'z ichiga olgan murakkab jarayon ekanligi tobora ortib bormoqda. Shunday qilib, yangi texnologiyalardan olingan yutuqlar ko'pincha amalga oshiriladi faqat keng qabul qilish bilan - bu jarayon odatda ancha vaqt talab etadi (ko'pincha o'nlab yillar) va odatda ish faoliyatini yaxshilaydigan va xarajatlarni kamaytiradigan bosqichma-bosqich takomillashtirish ketma-ketligini o'z ichiga oladi (Alic va boshq., 2003).

Ushbu maqola kontekstida asosiy savol quyidagicha: Qaysi strategiya va siyosat gazlar chiqindilarini kamaytirishga yordam beradigan texnologik yangiliklarni eng samarali tarzda qo'llab-quvvatlashi mumkin? Ilgari muhokama qilinganidek, issiqxona gazlari chiqindilari asosan jamiyat izlayotgan tovar va xizmatlarni etkazib berish uchun ishlatiladigan energiya manbalari va texnologiyalar turlariga bog'liq. Shunday qilib, texnologik yangiliklar turli yo'llar bilan gaz gazlari chiqindilarini kamaytirishga yordam beradi. Masalan:

Yangi yoki takomillashtirilgan texnologiyalar transport vositalari, mashinalar va jihozlar kabi qurilmalarga energiyadan samarali foydalanishga imkon beradi, shu bilan ularning energiya sarfini kamaytiradi va foydali mahsulot yoki xizmatning birligiga (masalan, bir milya masofa sayohat qilish yoki yorug'lik uchun yorug'lik yoritgichi kabi) chiqadigan gaz chiqindilarini chiqarishni kamaytiradi. yoritish).

Yangi texnologiyalar foydali mahsulot yoki xizmatning birligiga (masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalari yoki kam azotli yangi o'g'itlar kabi) ozgina issiqxona gazini chiqaradigan muqobil energiya tashuvchilar va kimyoviy moddalarni yaratishi yoki ulardan foydalanishi mumkin.

Yangi texnologiyalar issiqxona gazini kam sarflaydigan tovarlar va xizmatlarni taqdim etishning muqobil usullarini yaratishi mumkin (masalan, gaz chiqaradigan gaz miqdori past bo'lgan o'rnini bosuvchi mahsulotlar yoki materiallardan foydalanish yoki avtomobil va havo yo'llarini telekonferensiyalar bilan almashtirish kabi keng tizim o'zgarishlarini osonlashtirish). masofadan ishlash).

Texnologik yangiliklar ushbu imkoniyatlarning to'liq spektrini osonlashtirishi mumkin. Keyinchalik kengroq innovatsiyalar to'plami ijtimoiy va institutsional tizimlar va dizaynlarni o'z ichiga oladi. Masalan, shaharsozlik va obodonlashtirish sohasidagi yangiliklar transportda, Shuningdek, turar joy va tijorat binolarida kelajakda energiya talablarini (va ular bilan bog'liq gazlar chiqindilarini) kamaytirishga yordam beradi. Institutsional yangiliklar elektr energiyasini etkazib beradigan kompaniyalar va boshqalarni energiya sotishni ko'paytirishni ma'qullaydigan siyosatdan farqli o'laroq, energiya talabini kamaytiradigan choralarga sarmoya kiritishni rag'batlantirishi mumkin.

Hukumat siyosatining tanqidiy roli

Issiqlik gazlari chiqindilarini kamaytirishdagi muhim muammo shundaki, zarur bo'lgan ko'plab samarali va past emissiya texnologiyalari uchun bozor mavjud bo'lsa, juda kam. Masalan, CO2 chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirish uchun hech qanday talab yoki rag'bat bo'lmasa, qanday elektr ta'minoti korxonasi uglerodni tortib olish va saqlash texnologiyasiga katta mablag 'sarflamoqchi? Oddiy avtomashinadan ancha qimmatroq bo'lgan zamonaviy uglerod

izini kamaytirish uchun qancha odam o'z xohishi bilan sotib oladi? Firmalar yoki jismoniy shaxslarning issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo'yicha qimmatbaho harakatlari ushbu firma yoki shaxs uchun moddiy ahamiyatga ega emas yoki umuman yo'q. Faqatgina parnik gazlari chiqindilarini kamaytirishni talab qiladigan yoki moliyaviy jihatdan maqsadga muvofiqlashtiradigan hukumat tomonidan amalga oshiriladigan harakatlar natijasida faqatgina mahsulotlarni va xizmatlarni kamaytirishga imkon beradigan katta bozorlar yaratiladi. Shunday qilib, gazning chiqindilarini kamaytirish texnologiyalari uchun bozorlarni yaratish yoki takomillashtirish bo'yicha hukumatning harakatlari texnologik innovatsiyalar jarayonining muhim elementidir.

Texnologiya-siyosat tanlovlari

Texnologik siyosat choralari yangi texnologiyalarni rivojlantirish va joylashtirishni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash orqali innovatsiyalarni rag'batlantirishi va gaz gaziga mos texnologiyalar bozorlarini yaratishda yordam berishi mumkin. 3-jadvalda uchta toifaga birlashtirilgan bir qator mavjud choralar keltirilgan. Birinchisi, yangi bilimlarni (shu jumladan, yangi konsepsiyalar va texnologiyalarni) yaratish uchun ilmiy-tadqiqot ishlarini to'g'ridan-to'g'ri davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash. Bu davlat tomonidan innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashning eng keng tarqalgan shakli bo'lib, odatda turli xil davlat va xususiy tashkilotlarni qamrab oladi.

Ikkinchi ustunda yangi texnologiyalarni rivojlantirish, joylashtirish va tijoratlantirishni bevosita yoki bilvosita qo'llab-quvvatlaydigan qo'shimcha siyosat variantlari keltirilgan. Bunday choratadbirlar ilgari texnologiyaning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Masalan, Ikkinchi Jahon Urushidan keyin tijoratlantirishning dastlabki bosqichlarida AQSH hukumatining reaktiv samolyotlari va kompyuterlarini xarid qilishi, ularni keyingi rivojlanishi va bozorda keng tarqalishi uchun juda muhim edi. YAqinda sarmoyaviy soliq imtiyozlari va ishlab chiqarish uchun soliq imtiyozlari (yoki bojxona tariflari) ko'rinishidagi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi ko'rsatilganidek, shamol energetikasi tizimlarining tez o'sishiga turtki bo'ldi. Qarzlarni kafolatlash va namoyishlarni qo'llab-quvvatlash kabi qo'shimcha choralar hozirda ko'mirni gazlashtirish va uglerodni yig'ish va saqlash tizimlari kabi "toza ko'mir" texnologiyalariga sarmoyalarni rag'batlantirish uchun loyihalardan foydalanilmoqda.

3-jadvaldagi texnologik siyosat variantlarining uchinchi guruhi ta'limni va bilim tarqalishini rag'batlantirish choralarini aks ettiradi. Ular orasida ta'lim va o'quv dasturlarini qo'llab-quvvatlash, Shuningdek, yangi texnologiyalarning tarqalishini osonlashtiradigan kodlar va standartlarni ishlab chiqish kabi tadbirlar mavjud.

Технологик сиёсат вариантлари			Тартибга солиш сиёсати вариантлари
Илм-фан ишлаб чиқишни тўғридан-тўғри давлат томонидан молиялаштириш	Тижоратлаштириш ва ишлаб чиқаришни бевосита ёки билвосита қўллаб-қувватлаш	Билимларни тарқатиш ва ўрганиш	Иқтисодий миқёсдаги чора-тадбирлар ва тармоқ ёки технологияга хос қондалар ва стандартлар
<ul style="list-style-type: none"> - Хусусий фирмалар билан илмий-тадқиқот ишлари - Университетлар ва нотижорат ташкилотлар билан илмий-тадқиқот ишлари ва шартномалар - Давлат лабораторияларида илмий-тадқиқот ишлари - Консорциумлар билан илмий-тадқиқот ишлари 	<ul style="list-style-type: none"> - Илмий-тадқиқот ишлари учун солиқ имтиёзлари - Патентлар - Фирмалар учун ишлаб чиқаришни субсидиялаш ва солиқ имтиёзлари - Янги технологиялар фойдаланувчилари учун солиқ имтиёзлари ва чегирамалар - Кредит кафолатлари - Пул мукофотлари - Намойиш лойиҳалари 	<ul style="list-style-type: none"> - Таълим ва трейнинг - Техник билимларнинг кодификацияси - Техник стандартлар - Технологияларни кенгайтириш дастурлари - Очиқлик ва истеъмолчилар тўғрисидаги маълумотлар 	<ul style="list-style-type: none"> - Эмиссия солиғи - Савдо-сотиқ дастури - Эмиссия ставкалари учун ишлаш стандартлари - Ёқилғи солиғи - Портфел стандартлари

3-Jadval. Issiq gazlari chiqindilarini kamaytirish uchun texnologiya yangiliklarini rivojlantirishga imkon beradigan siyosat variantlari (Manba: NRC, 2010a)

5.4. Innovatsion loyihalarning atrof-muhit ta'sirini baholash

Tartibiy siyosat tanlovlari

Energiya va atrof-muhitni tartibga solish siyosati “bozor muvaffaqiyatsizliklari” ga javob beradi, bunda shaxslar va tashkilotlar umuman jamiyatga salbiy ta'sir ko'rsatadigan (masalan, atrof muhitga ifloslantiruvchi moddalar chiqaradigan) faoliyatni qisqartirish uchun iqtisodiy rag'batlantirmaydi yoki umuman yo'q va hukumat aralashuvi yo'q. Tadqiqotlar energiya va atrof-muhitni tartibga solish siyosatining asosiy energiya bilan bog'liq texnologiyalarni ishlab chiqish va joylashtirishga ta'sir qilish qobiliyatini, Shuningdek, gaz gazlari

chiqindilarini va boshqa havoni ifloslantiruvchi moddalarni kamaytiradigan yangiliklarni rag'batlantirish qobiliyatini hujjatlashtirdi. YOqilg'i tejamkorligi va avtomobillar uchun ifloslantiruvchi moddalar chiqindilari me'yorlari, muzlatgich kabi yirik qurilmalar uchun energiya samaradorligi standartlari, elektrostansiyalar havosini ifloslantiruvchi moddalar uchun yangi manba ishlash standartlari va bozorni rag'batlantirish, masalan, elektr stansiyasining SO₂ chiqindilari uchun savdo-sotiq qoidalari.

Siyosat imkoniyatlarni tanlash

Iqlim o'zgarishini yumshatish bo'yicha muqobil siyosatning afzalliklari va cheklovlari adabiyotda keng muhokama qilingan va siyosat forumlarida muhokama qilingan mavzu. Muqarrar ravishda har qanday millat tomonidan bir tomonlama yoki xalqaro kelishuvning bir qismi sifatida qabul qilingan siyosatni tanlash ko'pgina omil va sharoitlarga bog'liq bo'lib, ularni muhokama qilish ushbu maqola doirasidan tashqarida. Aksincha, avvalgi munozarada IG gazini yumshatish uchun texnologik innovatsiyalarga siyosat tanlovi ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ba'zi usullarni tasvirlash maqsad qilingan edi. Xuddi Shunday, biz Alic va boshqalarning muhokama qilganidek, boshqa siyosat turlari, masalan, patent olish va ishonchga qarshi majburiyatlar ham innovatsiyalarga bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlaymiz.

Ko'pgina hollarda, iqlim o'zgarishini yumshatish va texnologiyalarni yangilashning afzal yo'li ham "sabzi", ham "tayoq" ni taklif qiladigan siyosat kombinatsiyasi bo'ladi. Ushbu bo'limning oddiy, ammo muhim xabari shundaki, faqatgina ixtiyoriy texnologik siyosat choralari issiqxona gazlari darajasini barqarorlashtirish uchun etarli bo'lmaydi. Issiq gazlar chiqindilarini cheklash va texnologiya innovatsiyalarini rivojlantirish uchun etarlicha qat'iy tartibga solish siyosati zarur.

Texnologik innovatsiya uchun resurs ehtiyojlari

Iqlim o'zgarishi maqsadlariga erishish nafaqat 6-rasmda tasvirlangan texnologik o'zgarish jarayonining har bir bosqichini qo'llab-quvvatlash uchun nafaqat siyosat mexanizmlarini, balki moliyaviy va kadrlar manbalarini ham to'ldirishni talab qiladi. . Xususan, ilmiy-tadqiqot ishlarini va kerakli malaka, ko'nikma va ijodkorlikka ega bo'lgan odamlarning innovatsiyalarni amalga

oshirishi uchun moliyaviy ko‘makni kuchaytirishga katta ehtiyojlar mavjud - bu nafaqat energiya ta‘minoti va talabi texnologiyalari, balki issiqxona gazlari chiqaradigan boshqa sohalarida, shu jumladan qishloq xo‘jaligida, o‘rmon xo‘jaligi va ishlab chiqarish.

Bunday manbalarni katta miqdordagi infuzioni uchun hozirgi istiqbol har xil. Masalan, so‘nggi yillarda, masalan, hozirgi kunda dunyodagi eng katta gaz chiqaradigan Xitoy - “yashil” energetika texnologiyalariga investitsiyalarni kengaytirishni boshladi, bu esa uni fotoelektrik quyosh batareyalari ishlab chiqarish bo‘yicha dunyodagi etakchi davlatga aylantirishga undadi. Shuningdek, shamol energetikasi tizimlarida hukmron kuch. Xitoy, Shuningdek, atom energiyasini ishlab chiqarishga katta mablag ‘sarflamoqda va uglerodni tutib olish va saqlash tizimlarini o‘z ichiga olgan bir qator toza ko‘mir texnologiyalarini ishlab chiqmoqda.

Aksincha, so‘nggi uch o‘n yillikda Qo‘shma SHtatlarda energetika bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini milliy hukumat tomonidan moliyalashtirish keskin pasayib ketdi. 2008-yilda bunday mablag 1980-yilda bo‘lgan mablag‘larning beshdan bir qismiga kam edi. So‘nggi bir necha yil ichida AQSHda federal energetik tadqiqotlar va tadqiqotlar mablag‘lari ko‘paygan bo‘lsa-da, iqtisodiy rag‘batlantirish dasturi doirasida 2009 yilda keskin o‘shish kuzatilgan bo‘lsa-da, AQSHning energetik tadqiqotlar va tadqiqotlar uchun xarajatlari kosmik kabi boshqa ilm-fan va texnologiyalar sohalariga nisbatan ancha past bo‘lib qolmoqda. Ko‘pgina boshqa sanoati rivojlangan mamlakatlar bilan taqqoslaganda (shu jumladan Kanada, Daniya, Finlyandiya, Fransiya, YAponiya, Koreya, Norvegiya va Shvetsiya), AQSH ham yalpi ichki mahsulot (YAIM) ning bir qismi sifatida energetik tadqiqotlar va ishlab chiqarishga sarflaydi. Bu 11-rasmda aks ettirilgan bo‘lib, unda AQSH va YAponiya tomonidan energetikani rivojlantirishga qaratilgan davlat xarajatlari YAIMga nisbatan foiz sifatida taqqoslangan. So‘nggi o‘ttiz yil ichida AQSH foizlari YAponiyaga qaraganda ancha past. Mutlaqo ma‘noda AQSHning xarajatlari boshqa kichik davlatlarga qaraganda ko‘proq bo‘lsa-da, normallashtirilgan ma‘lumotlar Shuni ko‘rsatadiki, energetika bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlari ko‘plab boshqa sanoatlashgan mamlakatlarga qaraganda AQSHda eng past milliy ustuvor vazifadir.

Issiqlik gazlari chiqindilarini kamaytirish bo'yicha texnologiya yangiliklari malakali ishchilar sonini ko'paytirishni talab qiladi, ayniqsa turli fanlarning (shu jumladan, ijtimoiy fanlarning) muhandislari va olimlari. AQSH uchun cheklangan ma'lumotlar Shuni ko'rsatadiki, hozirgi vaqtda energetika sanoatida ilmiy-tadqiqot ishchilari umumiy ishchilar soniga nisbatan AQSHning barcha tarmoqlari uchun o'rtacha ish haqiga nisbatan ancha kam. So'nggi yigirma yil ichida muhandislik sohasidagi AQSH kollejlari bitiruvchilarining ulushi ham sezilarli darajada kamaydi. Boshqa mamlakatlar yanada qulay tendensiyalarni namoyish qilayotgan bo'lsada, iqlim o'zgarishini yumshatishni qo'llab-quvvatlaydigan yangiliklarga e'tiborni jalb qilish uchun kadrlar va iste'dodlarni yo'naltirish uchun kuchaytirish kerak bo'ladi.

Texnologik innovatsiyalarni o'rganish tarixiy jihatdan bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy rivojlanish va raqobatbardoshlikka yo'naltirilgan bo'lsa, innovatsiya va atrof-muhitning sifatiga erishish maqsadlari o'rtasidagi aloqalar tobora ortib borayotgan qiziqish mavzusiga aylandi. Ushbu maqolada global iqlim o'zgarishi muammosini hal qilishda texnologiya yangiliklarining hal qiluvchi ahamiyati muhokama qilingan - hozirgi kunda biz turgan eng dolzarb ekologik muammo.

Ushbu maqolada batafsil aytib o'tilganidek, kelgusi o'n yilliklar ichida zararli gazlardan (IH) atmosferada atmosfera havosini barqarorlashtirishning xavfli ta'siridan saqlanish darajasida xalqaro miqyosdagi maqsadga erishish uchun katta miqyosdagi texnologik o'zgarishlarga ehtiyoj seziladi. Buning uchun hozirgi kunda issiqxona gazlarini ko'p talab qiladigan texnologiyalarni, xususan, qazib olinadigan yoqilg'ilarga asoslangan energiya texnologiyalarini (neft, gaz va ko'mir) issiqxona gazlarini kamroq chiqaradigan yoki umuman chiqarmaydigan yangi texnologiyalar bilan almashtirish talab etiladi. Ko'pgina hollarda, bu hali ishlab chiqilmagan yoki muhim tijorat miqyosida qabul qilinmagan yoki hali ixtiro qilinmagan ilg'or texnologiyalarni talab qiladi.

Texnologik o'zgarishlarni o'rganish Shuni ko'rsatadiki, bu jarayonning barcha bosqichlari (ixtiro, yangilik, o'zlashtirish va bozorga yangi texnologiyalarning tarqalishi) o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni o'z ichiga olgan murakkab jarayon. Umuman olganda, yangi

texnologiyalardan olinadigan yutuqlar ularning keng qo'llanilishi bilan amalga oshiriladi, bu jarayon odatda ancha vaqt talab etadi.

Hukumat siyosati ushbu jarayonning har bir bosqichida natijalarga ta'sir qiladi. Yangi jarayonlar va texnologiyalarni rivojlanishiga olib keladigan texnologik innovatsiyalar bosqichi, ayniqsa, noaniq, chunki rivojlanish yo'llari va muvaffaqiyat ehtimoli ishonch bilan bashorat qilinishi mumkin emas. Shuningdek, yangi texnologiyani ishlab chiqish uning tijorat qobiliyatini kafolatlamaydi.

Hukumat siyosatining roli, ayniqsa, iqlim o'zgarishi muammosini hal qiladigan yangiliklarni rivojlantirishda juda muhimdir. Muammoni yumshatish uchun hukumatning topshiriqlari yoki rag'batlantirishlari bo'lmagan taqdirda, yagona maqsadi atrof-muhitga (havo, suv yoki er) chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan yangi texnologiyalar bozorlari kam. Shunday qilib, iqlim o'zgarishi xavfini kamaytirish uchun zarur bo'lgan issiqxona gazlari chiqindilarining katta pasayishiga erishish uchun nafaqat texnologik innovatsiyalarni rivojlantirish, balki ko'plab aktyorlar tomonidan yangi texnologiyalarni o'zlashtirishi uchun keng siyosat portfeli talab qilinadi. shaxslar, hukumatlar va barcha o'lchamdagi firmalar.

Innovatsiyalarni rivojlantirish bo'yicha siyosat portfelida to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita gaz chiqindilarining chegaralarini belgilaydigan tartibga solish siyosati shaklidagi "tayoqchalar" kombinatsiyasi (masalan, bozorga asoslangan mexanizmlar, texnologiya samaradorligi standartlari yoki chora-tadbirlar kombinatsiyasi) bo'lishi kerak. Texnologiya yangiliklarini va joylashishini rag'batlantirish uchun ixtiyoriy rag'batlantiruvchi texnologiya siyosati ko'rinishidagi "sabzi" bilan (masalan, ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari, kreditlar bo'yicha kafolatlar, davlat xaridlari dasturlari va boshqa choralar). Texnologik innovatsiyalarning to'liq afzalliklarini amalga oshirish uchun siyosat portfeli, Shuningdek, boshqa chora-tadbirlar qatori ta'lim va o'qitishni moliyaviy qo'llab-quvvatlash kabi bilimlarning tarqalishini qo'llab-quvvatlashi kerak.

Keng qamrovli texnologik o'zgarishlarga erishish uchun birgina Ar-ge ishlari etarli bo'lmasa-da, baribir, bu issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytiradigan yangiliklarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan siyosat portfelining muhim elementidir. Ushbu maqolada

muhokama qilinganidek, iqlim o'zgarishi muammolarini hal qilish uchun energiya bilan bog'liq ilmiy-tadqiqot ishlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishini sezilarli darajada oshirish talab etiladi. Xususiy sektor tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlashda, ayniqsa, energetika bilan bog'liq sohalarda katta o'sish talab etiladi. Hukumat siyosati yana bir bor ilmiy-tadqiqot va investitsiyalarni oqlash uchun xususiy sektor uchun zarur bo'lgan talablar va bozor signallarini belgilash orqali muhim rol o'ynaydi.

Va nihoyat, texnologiya va muassasalardagi innovatsiyalar orqali issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish malakali ishchilar sonini ko'paytirishni talab qiladi, ayniqsa, turli fan sohalari, shu jumladan ijtimoiy fanlar bo'yicha muhandislar va olimlar. Kunning oxirida, yangilik yaratadigan odamlar. Ham hukumat, ham xususiy sektor dunyodagi eng yaxshi va eng zo'r odamlarni muammolarni hal qilish va global iqlim o'zgarishini yumshatish imkoniyatlarini ixtiro qilish uchun jalb qilish va saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Ishlab chiqarish va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik

Barcha kompaniyalar tabiiy resurslardan foydalanadilar va atrof-muhit muammolariga bevosita ta'sir ko'rsatadilar.

Yakuniy mahsulotdan qat'i nazar, kompaniyalarning ishlab chiqarish birliklari o'zlarini o'rnatish uchun erga metall, xom ashyo, yoqilg'i, energiya, suv va sirt maydoniga muhtoj. Ishlab chiqarish jarayoni atrof muhitga gazlar yoki qoldiqlarni chiqarishni ham talab qiladi. Barcha kichik va o'rta biznes korxonalarini resurslarni boshqarish va barqaror rivojlanish masalalariga duch kelishlari kerak.

Mahsulotning hayot aylanishi uchta alohida bosqichdan iborat:

- Xom ashyo sarfi
- Xom ashyoni yakuniy mahsulotga aylantirish bosqichlarini o'z ichiga olgan ishlab chiqarish
- Muntazam ravishda foydalaniladigan, keyin qayta ishlanadigan yoki umrining oxirida yo'q qilinadigan yakuniy mahsulot

Barqaror ishlab chiqarish nafaqat atrof-muhitga ta'siringizni kamaytirishni o'z ichiga oladi, balki kompaniyaning talablarini inobatga oladi va iqtisodiy jihatdan javobgar bo'ladi. Shuning uchun ishlab chiqarilgan mahsulotlarni yaratish, iloji boricha, tabiiy resurslar, energiya va ishlab chiqarish xodimlari uchun xavfsiz bo'lgan jarayonlardan foydalanishni o'z ichiga olishi kerak.

Barqaror ishlab chiqarishning uch o'ldi

Atrof-muhit. Resurslar va energiyadan samarali foydalanish, atrof-muhitga hurmat ko'rsatadigan materiallar va energiya manbalaridan foydalanish, bioxilma-xillikni muhofaza qilish, qoldiq va chiqindilarni cheklash, xavfli moddalardan foydalanishni cheklash.

Jamiyat. Qonunga rioya qilish, inson huquqlari, jamoatchilik bilan yaxshi munosabatlar, yaxshi ish sharoitlari, etkazib beruvchilarga hurmat va mahsulot xavfsizligi.

Iqtisodiyot. Korrupsiyaning oldini olish, infratuzilma sarmoyalari, ish o'rinlari yaratish, mahalliy iqtisodiyotga hissa qo'shish, daromad va foyda yaratish, soliqlarni mas'uliyatli tarzda to'lash, yangilik.

Yevropa iqtisodiy siyosatidagi ekologik sarmoyalar

Innovatsionlik - bu o'zgaruvchan bozor sharoitlari va korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish yo'llari bilan kurashish usuli. Iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish innovatsion echimlar va yangi texnologiyalar, ekologik texnologiyalar va ekologik innovatsiyalarni korxonalar tomonidan doimiy ravishda amalga oshirilishini talab qiladi. Bu holat Yevropa Ittifoqi siyosatining yo'nalishlariga juda bog'liq. Yevropa-2020 strategiyasini amalga oshirish, kam miqdordagi uglerodli, ekologik toza texnologiyalarni targ'ib qiluvchi, tabiiy resurslarni oqilona boshqaradigan, yangi yashil ish joylarini yaratadigan va shu bilan birga ijtimoiy hamjihatlikka g'amxo'rlik qiladigan iqtisodiyotni keltirib chiqaradi. Ushbu yo'nalishlarga murojaat qilgan holda, metallurgiya sanoati atrof-muhitni muhofaza qilishda beparvo bo'lmasdan, innovatsion qobiliyatini oshirishga va raqobatbardosh elektr energiyasini etkazib berishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Ushbu jihatlar iqtisodiy (ishlab chiqarish tannarxining pasayishi va qo'shimcha qiymatning o'sishi) va iqtisodiy bo'lmagan toifalarda, shu jumladan ekologik jihatlarda (sobiq ante operatsiyalarga asoslangan atrof-muhitni muhofaza qilishning dinamik modeli - biznesning salbiy ekologik ta'sirini oldindan ko'rish va to'xtatish) bo'yicha tahlil qilinishi mumkin. atrof-muhitning keyingi degradatsiyasi), ijtimoiy jihatlari (sog'liqni saqlash xarajatlarning pastligi) va marketing aspektlari (kompaniyaning ekologik qiyofasi). Menejerlar ijobiy va foydali natijalarga olib keladigan prinsipial madaniyat va xatti-harakatlarni sinab ko'rishlari va targ'ib qilishlari kerak. Innovatsionlikni oshirish, raqobatbardoshlikni oshirish

va sanoatni modernizatsiyalashga hissa qo'shadi deb ishonilgan ekologik texnologiyalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish ko'plab Yevropa Ittifoqi mamlakatlari va uchinchi mamlakatlarda temir va po'lat ishlab chiqaruvchi kompaniyalarning barqaror rivojlanish yo'nalishiga aylandi. Yevropa Komissiyasi ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish darajasi va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ekologik innovatsiyalarni joriy etish darajasi bo'yicha tadqiqotlar olib boradi (Ranking of Eco-Innovation Scoreboard). Eco-Innovation Scoreboard - Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar UE-27 da ekoinnovatsiya natijalarini har tomonlama baholaydigan va taqqoslaydigan birinchi vosita. Ushbu reyting 14 yo'nalish bo'yicha 5 yo'nalish bo'yicha indeksni taqdim etadi: kapital xarajatlar, kompaniyalar faoliyati, natijalar, atrof-muhitga ta'siri, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlar. Yevropa Ittifoqi mamlakatlari uchun Ranking of Eco-Innovation Scoreboard 2012-ni hisobga olgan holda shimol mamlakatlari ekologik innovatsiyalar ko'rsatkichining eng yuqori darajasiga erishganligi aniqlandi: Finlyandiya, Daniya, Shvetsiya. Ekoinnovatsiya indeksining eng past darajasi bo'lgan mamlakatlarga kelsak, uchta mamlakat bor: Litva, Polsha, Slovakiya. Ushbu mamlakatlar butun Yevropa Ittifoqi uchun o'rtacha ekologik innovatsiya stavkasining yarmiga ham erisha olmadilar.

Ekologiyaga yo'naltirilgan innovatsiyalar

So'nggi yillarda innovatsiyalar va atrof-muhitning o'zaro ta'siriga qiziqish ortdi. Ekologik innovatsiyalar ekologik muammolarni hal qilishda muhim vosita sifatida qaraladi. Rossiyadagi ekologik yangiliklar statistikasi 2009-yildan beri olib borilmoqda. Texnologik, marketing va tashkiliy yangiliklar bilan bir qatorda ekologik yangiliklar ham ta'kidlandi. Innovatsiyalar ilmiy-texnik faoliyatning noyob natijalarini tijoratlashtirish bilan bog'liq, shuning uchun ko'pincha innovatsiyalarni boshqarish uchun loyihaga yo'naltirilgan yondashuv qo'llaniladi. Loyihani boshqarish hozirgi bosqichda hukmronlik qilmoqda va birinchi marta sodir bo'lgan yoki shunga o'xshash boshqa hodisalardan sezilarli farqlarga ega bo'lgan voqealar uchun eng mos keladi. Hozirgi vaqtda investitsiya loyihalarining alohida turi - innovatsion loyiha ajratib ko'rsatilmoqda.

Adabiyotda "innovatsion loyiha" tushunchasi sifatida qaraladi:

- innovatsion faoliyatni maqsadli boshqarish shakli, ya'ni. "Ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha aniq maqsadlarga (vazifalarga) erishishga qaratilgan faoliyatning resurslari, muddati va bajaruvchilari jihatidan o'zaro bog'liq va bir-biriga bog'liq bo'lgan murakkab tizim";

- innovatsiyalarni amalga oshirish jarayoni, ya'ni "ma'lum bir ketma-ketlikda olib boriladigan, yangiliklarga olib keladigan ilmiy, texnologik, ishlab chiqarish, tashkiliy, moliyaviy va tijorat faoliyati majmui";

- loyiha maqsadlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan texnik, tashkiliy, rejalashtirish va hisob-kitob va moliyaviy hujjatlar to'plami. Federal qonun innovatsion loyihani "ilmiy va (yoki) ilmiy-texnik natijalarni tijoratlashirishni o'z ichiga olgan yangiliklarni amalga oshirish uchun iqtisodiy samaraga erishishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui" deb ta'riflaydi.

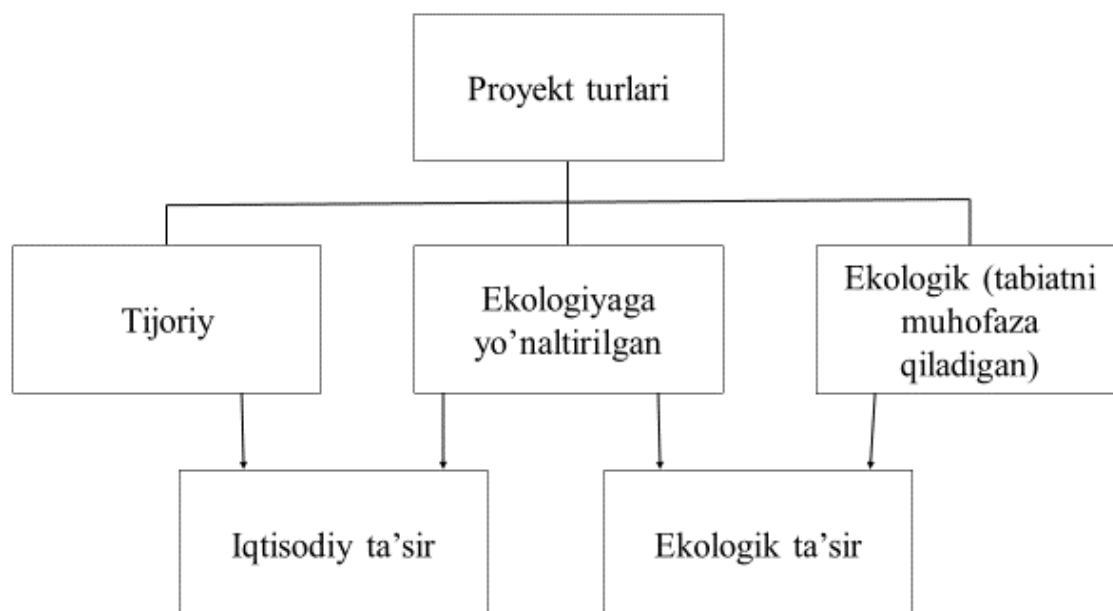
Innovatsion loyihalarning aksariyati qimmatga tushadi, ya'ni. sarmoyalarni talab qiladi. Shuning uchun biz "innovatsiya va investitsiya loyihasi" haqida gaplashishimiz kerak. Shunga qaramay, shuni ta'kidlash kerakki, innovatsion loyiha har doim ham investitsiya hisoblanmaydi sarmoyani talab qilmaydigan loyihalar mavjud.

Hozirgi vaqtda ilmiy adabiyotlarda ekologik komponentni hisobga olgan holda loyihalarni aniq belgilash mavjud emas. Xususan, ekologik yo'naltirilgan loyihalar alohida ajratilgan, ammo ular odatda tabiatni muhofaza qilish loyihalari, ya'ni bu ikkita bir xil turdagi loyihalar. Hozirgi vaqtda ekologik yo'naltirilgan loyihalarni aniqlash, ularni tasniflash bo'yicha yagona yondashuvlar mavjud emas. Atrof-muhitni boshqarish iqtisodiyotida mavjud bo'lgan ekologik loyihalar va dasturlarning shartli tasnifi asosan ekologik (resurslarni tejashga) yo'naltirilgan loyihalar, tadbirlar va dasturlarni ajratib turadi, masalan, muhim ekologik oqibatlariga olib keladigan dizayn qarorlari, maxsus muhofazani tashkil etish.

Tabiiy hududlar, sanoat korxonalaridan chiqadigan chiqindilarni monitoring qilish tizimini joriy etish. "Bunda ekologik xavfsiz investitsiya loyihasi kontseptsiyasi qo'llaniladi, bu "atrof-muhit sharoitlari va talablarini hisobga olgan holda tayyorlangan loyiha va boshqalar qatori ekologik muammolarni hal qilish" degan ma'noni anglatadi. Qo'llanma investitsiya loyihalari bilan shug'ullanadi, ularni

amalga oshirish atrof-muhitga muhim, shu jumladan transchegaraviy ta'sir ko'rsatadi.

Ilgari muallif ekologik komponentni hisobga olgan holda har xil turdagi loyihalarni ajratish zarurligini ko'rsatdi: tijorat, ekologik (ekologik) va ekologik yo'naltirilgan loyihalar. Loyihalarning tasnifi 1-rasmda keltirilgan. Ushbu loyihalar guruhleri o'rtasidagi asosiy farq diqqat markazida. Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik yo'naltirilgan loyihalar atrof-muhitga foyda keltirishga qaratilgan. Shu bilan birga, ekologik tovar deganda ekologik tovarlar, ishlar, xizmatlar tushuniladi. Ekologik foydalarni jamoat mollari toifasiga kiritish odat tusiga kirgan, ammo shu bilan birga ular bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shu bilan birga, yashil loyihalar ham tijorat jihatdan foydali. Innovatsiyani amalga oshirish bilan har qanday turdagi loyihani bog'lash mumkin. Ekologik innovatsiya va investitsiya loyihasi ekologik yangiliklarni (ekologik innovatsiyalar, ekologik yo'naltirilgan innovatsiyalar) amalga oshirish bilan bog'liq. Rosstat ta'rifiga ko'ra, ekologik yangiliklar "bu atrof-muhit xavfsizligini oshirishga, atrof-muhitga salbiy ta'sirni yaxshilashga yoki oldini olishga hissa qo'shadigan yangi va sezilarli darajada takomillash-tirilgan tovarlar, ishlar, xizmatlar, ishlab chiqarish jarayonlari, tashkiliy yoki marketing usullari".

Ekologik omilni hisobga olgan holda loyihalarni tasnifi. 1-jadvalda ekologik va ekologik loyihalarning xususiyatlari va misollari keltirilgan.

Proyekt turlari	Proyekt karakteristikasi	Proyektga misol
1. Ekologik (tabiatni muhofaza qiladigan) loyiha	Loyihaning maqsadi ekologik foyda yaratish)	ekologik effekt olish
1.1. An'anaviy	atrof-muhitni muhofaza qilish uchun an'anaviy texnologiyalardan foydalanishga asoslangan	gazlarni oltingugurt oksidlaridan Venturi skrubberida suv yutish bilan tozalash
1.2. Innovatsion	ekologik innovatsiyalarni amalga oshirishga asoslangan	atrof-muhit monitoringi uchun dronlardan foydalanish
2. Ekologiyaga yo'naltirilgan loyiha	Loyihaning maqsadi ta'sirlarni olishdir	iqtisodiy va ekologik
2.1. An'anaviy	atrof-muhitni muhofaza qilish uchun an'anaviy texnologiyalardan foydalanishga asoslangan	Chiqindilarni kamaytirish va tayyor mahsulot sifatida maydalangan kauchukni olish uchun ishlatilgan avtopoychalarni qayta ishlash
2.2. Innovatsion	ekologik innovatsiyalarni amalga oshirishga asoslangan	Kesuvchi suyuqlikning bakterial ifloslanishini oldini olish va uning korrozivligini pasaytirish, shuningdek chiqib ketish suyuqligini sotib olish xarajatlarini kamaytirish, tarkibida suyuq tarkibli chiqindi suvni tozalash, texnologik vositalarni ta'mirlash va almashtirish uchun suyuqliklarni kesish uchun biosidal qo'shimchadan foydalanish uskunalari

Ilgari muallif tomonidan tasvirlangan ekologik innovatsiyalarning o‘ziga xos xususiyati ekologik yangiliklarni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan maxsus turdagi innovatsion loyihalarni ko‘rib chiqish zarurligini keltirib chiqardi. Ilmiy adabiyotlarda “ekologik yo‘naltirilgan innovatsiya va investitsiya loyihasi” ta’rifi mavjud emasligini hisobga olib, muallif uni shakllantirish vazifasini qo‘ydi. Bunday loyihaning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun biz 2-jadval shaklida har xil turdagi loyihalarni tahlil qilamiz: investitsiyalar, innovatsiyalar va investitsiyalar, ekologik va ekologik yo‘naltirilgan innovatsiyalar va investitsiyalar. Tahlil asosida muallifning “ekologik yo‘naltirilgan innovatsiya va investitsiya loyihasi” tushunchasiga ta’rifi shakllantirildi.

Ekologik yo‘naltirilgan innovatsion-investitsiya loyihasi - bu atrof-muhitga foyda keltirishning umumiy maqsadi bilan birlashtirilgan va ekologik innovatsiyalarni amalga oshirish chora-tadbirlaridan iqtisodiy samaraga erishishga qaratilgan, o‘zaro bog‘liq tizimli resurslar, ish muddatlari va ijrochilarining kompleksidir. Shunday qilib, olib borilgan tadqiqotlar natijasida ekologik yo‘naltirilgan innovatsiya va investitsiya loyihasining o‘ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Quyidagi xulosalar qilindi: 1. Ekologik (tabiatni muhofaza qilish) loyihalari (sof shaklda) va ekologik yo‘naltirilgan loyihalarni ajratib ko‘rsatish kerak. 2. Ekologik va ekologik yo‘naltirilgan loyihalarni amalga oshirishda tashqi ta’sirlarning mavjudligi, loyiha samaradorligini baholashda ushbu ta’sirlarni hisobga olish usullarini ishlab chiqish zarurligini talab qiladi. 3. Bunday loyihalarning o‘ziga xos ekologik va innovatsion parametrlarini hisobga olish uchun loyihalar samaradorligini baholash bo‘yicha mavjud yondashuvlarni takomillashtirish zarur.

2-jadval.

Loyiha ko‘rinishi

Loyiha turi	Investitsion loyiha	Innovatsion-investitsion loyiha	Ekologik (tabiatni muhofaza qiladigan) loyiha	Ekologiyaga yo‘naltirilgan innovatsion-investitsion loyiha
Belgisi				
Investitsiya	Har qanday	Iqtisodiy	Atrof-	Ekologik

maqsadi	tarzda investitsiyalardan foyda	samarani olish maqsadida innovatsiyalarni amalga oshirish	muhitga foyda keltirish	foйда yaratish va iqtisodiy samarani olish
Loyiha muddati	Loyihaning belgilangan boshlanish va tugash sanalari	Loyihaning belgilangan boshlanish va tugash sanalari	Loyihani boshlash uchun ma'lum bir sana. Loyihani yakunlash muddati aniq bo'lmashligi mumkin.	Loyihani boshlash uchun ma'lum bir sana. Loyihani yakunlash muddati aniq bo'lmashligi mumkin.
Tijorat maqsadga muvofiqligi	Majburiy	Majburiy	Odatda erishish mumkin emas	Majburiy
Innovatsiyalarning mavjudligi	Talab qilinmaydi	Kerakli	Talab qilinmaydi	Kerakli
Tashqi ta'sirlar (iqtisodiy bo'lmagan)	Odatda salbiy	Ham ijobiy, ham salbiy ta'sir	Ijobiy ekologik va ijtimoiy ta'sirlar	Ijobiy ekologik va ijtimoiy ta'sirlar
Loyihaning o'ziga xosligi va uni amalga oshirish shartlari	Odatda, taniqli, an'anaviy texnologiyalar va tovarlar qo'llaniladi.	Yangi texnologiyalar va / yoki mahsulotlar yaratilmoqda, ya'ni. loyiha noyobdir	Atrof muhitni saqlash va / yoki yaxshilash uchun an'anaviy va yangi texnologiyalar qo'llaniladi	Yangi texnologiyalar va / yoki mahsulotlarda foydalaniladi, ya'ni. loyiha noyobdir
Loyihaning ba'zi parametrlarining noaniqligi	O'rtacha	Texnik, iqtisodiy, tijorat noaniqligining	O'rtacha	Texnik, iqtisodiy, tijorat noaniqligining

		yuqori darajasi		yuqori darajasi
Risk	Kam va o'rta xavf	Baland	Kam	Baland
Loyiha samaradorligini va tanlovini baholash tartibi	Rasmiylashtirilgan va standart	Standart baholash protseduralari qo'llaniladi, ammo innovatsion loyihalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda talab qilinadi	Baholash tartibi ishlab chiqilmagan, atrof-muhit parametrlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi	Baholash tartibi ishlab chiqilmagan, ekologik va innovatsion parametrlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi

Tayanch so'z va iboralar: sivilizatsiya, innovatsiya, innovatsion loyihalar, texnologik jarayonlar, texnologik o'zgarish bosqichlari, texnologik siyosat variantlari, jamiyat, atrof-muhit, iqtisodiyot, innovatsionlik

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Texnologik jarayonning umumiy rivojlanish bosqichlarini sanab o'ting.
2. Tajriba egri chizig'iga ta'rif bering.
3. Bugungi kunda texnologik innovatsiyaning ahamiyati qay darajada?
4. O'zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilishda qanday texnologik innovatsiyalar joriy qilinmoqda va bunda davlatning ro'lini baholang.
5. Atrof-muhit nazoratini oshirishda qanday texnologik siyosat imkoniyatlaridan foydalangan bo'lar edingiz?
6. Mahsulotning hayotiylik bosqichini keltirib o'ting.

6-BOB. EKOTIZIM TOVARLARI VA XIZMATLARI: TABIATGA TAHDID SOLISH

- 6.1. Ekotizim xizmatlarining holati**
- 6.2. Ekotizim xizmatlarini iqtisodiy tahlil qilish**
- 6.3. Tabiatni muhofaza qilishning institutsional mexanizmlari.**
- 6.4. Ekoturizm**
- 6.5. Yo‘qolib borayotgan turlarni himoya qilish muammolari.**

6.1. Ekotizim xizmatlarining holati

Ekotizim xizmatlari – bu odamlar uchun tabiiy muhit va sog‘lom ekotizimlar uchun turli xil imtiyozlar. Bunday ekotizimlarga, masalan, agroekosistemalar, o‘rmon ekotizimlari, o‘tloqlar ekotizimlari va suv ekotizimlari kiradi. Sog‘lom munosabatda bo‘lgan ushbu ekotizimlar ekinlarning tabiiy changlanishi, toza havo, ob-havoning haddan tashqari yumshatilishi, insonning aqliy va jismoniy farovonligi kabi narsalarni taklif etadi. Umumiy holda ushbu imtiyozlar “ekotizim xizmatlari” deb nomlanadi va ko‘pincha toza ichimlik suvi bilan ta‘minlash, chiqindilarni parchalanishi, oziq-ovqat ekotizimlarining barqarorligi va unumdorligi bilan ajralmas hisoblanadi.

Olimlar va ekologlar ekotizim xizmatlarini o‘nlab yillar davomida bevosita muhokama qilib kelishgan bo‘lsa, 2000-yillarning boshlarida Mingyillik ekotizimini baholash (MA) ushbu konsepsiyani ommalashtirdi. [1] U erda ekotizim xizmatlari to‘rtta keng toifaga birlashtirilgan: oziq-ovqat va suv ishlab chiqarish kabi ta‘minot; tartibga solish, masalan, iqlim va kasalliklarga qarshi kurash; qo‘llab-quvvatlash, masalan, ozuqa davrlari va kislorod ishlab chiqarish; ma‘naviy va ko‘ngil ochish kabi madaniy. Qaror qabul qiluvchilarni xabardor qilishga yordam berish uchun ko‘plab ekotizim xizmatlari inson tomonidan ishlab chiqilgan infratuzilma va xizmatlarga teng keladigan taqqoslash uchun baholanmoqda.

Ekotizim xizmatlarining turlari

Millenium Ecosystem Assessment, BMT tomonidan homiylik qilinadigan, inson xatti-harakatlarining ekotizimlarga va odamlarning farovonligiga ta‘sirini tahlil qilish bo‘yicha asosiy harakat, ekotizim

xizmatlarining to'rtta asosiy toifalarini aniqladi: ta'minlash, tartibga solish, madaniy va qo'llab-quvvatlash xizmatlari.

Xizmatlarni yetkazib berish: Odamlardan tabiat tomonidan taqdim etiladigan xizmatni aniqlashni so'rashganda, ko'pchilik oziq-ovqat haqida o'ylashadi. Meva, sabzavotlar, daraxtlar, baliqlar va chorvachilik biz uchun to'g'ridan-to'g'ri ekotizim mahsuloti sifatida mavjud. Ta'minot xizmati - bu odamlarga tabiatdan olinadigan har qanday foyda turi. Ta'minot xizmatlarining boshqa turlariga oziq-ovqat bilan bir qatorda ichimlik suvi, yog'och, o'tin yoqilg'isi, tabiiy gaz, moylar, kiyim-kechak va boshqa materiallardan tayyorlanadigan o'simliklar va dorivor moddalar kiradi.

Xizmatlarni tartibga solish: Ekotizimlar odamlar uchun hayotni ta'minlaydigan ko'plab asosiy xizmatlarni taqdim etadi. O'simliklar havoni tozalaydi va suvni filtrlaydi, bakteriyalar chiqindilarni parchalaydi, asalarilar gullarni changlatadi va daraxt ildizlari eroziyani oldini olish uchun tuproqni ushlab turadi. Ushbu jarayonlarning barchasi birgalikda, ekotizimlarni toza, barqaror, funksional va o'zgarishga bardoshli qilish uchun ishlaydi. Tartibga solish xizmati - bu tabiiy hodisalarni mo'tadillashtiradigan ekotizim jarayonlari tomonidan ta'minlanadigan foyda. Tartibga solish xizmatlariga changlatish, parchalanish, suvni tozalash, eroziya va toshqinlarni nazorat qilish, uglerod zaxiralari va iqlimni tartibga solish kiradi.

Madaniy xizmatlar: Tabiatni o'zaro ta'sirlashganda va o'zgartirganda, tabiiy dunyo o'z navbatida bizni o'zgartirdi. Bu bizning hayotimizda mavjud bo'lgan doimiy kuch bo'lish orqali madaniy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishimizga rahbarlik qildi. Ekotizimlarning inson ongi uchun ahamiyatini insoniyatning boshidanoq qadimgi sivilizatsiyalar g'or devorlariga hayvonlar, o'simliklar va ob-havo rasmlarini chizish bilan boshlagan. Madaniy xizmat - bu odamlarning rivojlanishi va madaniy taraqqiyotiga hissa qo'shadigan, shu jumladan mahalliy, milliy va global madaniyatlarda ekotizimlarning qanday rol o'ynashiga hissa qo'shadigan moddiy bo'lmagan foyda; bilimlarni qurish va g'oyalarni tarqatish; tabiat (musiqa, san'at, me'morchilik) bilan o'zaro aloqalardan tug'ilgan ijodkorlik; va dam olish.

Xizmatlarni qo'llab-quvvatlash: Tabiat dunyosi juda ko'p xizmatlarni taqdim etadi, ba'zida biz eng asosiy narsalarni e'tiborsiz

qoldiramiz. Fotosintez, ozuqa moddalarining aylanishi, tuproqlarning yaratilishi va suv aylanishi kabi asosiy tabiiy jarayonlarning izchilligi bo'lmagan holda ekotizimlarning o'zi barqaror bo'lmaydi. Ushbu jarayonlar Erga butun ekotizimlarni va odamlarni u yoqda tursin, asosiy hayot shakllarini saqlashga imkon beradi. YOrdamchi xizmatlarsiz vaqtinchalik, tartibga soluvchi va madaniy xizmatlar mavjud bo'lmaydi.

Identifikatsiya, miqdoriy aniqlash va baholash

Ikki mezon ekotizim xizmatlarini boshqa ekotizim sharoitlari yoki jarayonlaridan ajratib turadi. Birinchidan, ekotizim xizmati aniqlangan foyda oluvchilar bilan bog'langan bo'lishi kerak. Xizmat ekologik holatning bir tomoni yoki natijasi bo'lishi mumkin va to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita foyda oluvchilarga foyda keltirishi yoki foyda keltirishi mumkin. Ikkinchidan, jismoniy va institutsional kirish cheklovlari odamlarga ushbu imtiyozlarni amalga oshirishga to'sqinlik qilmasligi kerak. Masalan, baliqlar sonining ko'payishi tijorat yoki rekreatsion baliq ovlari bilan shug'ullanadiganlarning farovonligini oshirishi mumkin, ammo bu o'sish baliq ovi sodir bo'ladigan joylarda sodir bo'lgandagina. Belgilangan benefitsiar guruhlar farovonligi bilan bog'lab bo'lmaydigan ekotizimlarning shartlari yoki jarayonlari ekotizim xizmatlari emas. Masalan, odamlar foydalanmaydigan joylarda va baliq foydasiga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ta'sir ko'rsatmaydigan baliqlarning ko'payishidagi o'zgarishlar ekotizim xizmatlari emas.

Ko'pgina **ekotizim xizmatlarini baholashda birinchi qadam** baholanadigan xizmatlarni aniqlashdir. Buning uchun benefitsiarlarga ekologik sharoit va jarayonlarning o'zgarishi to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ta'sir ko'rsatishi va ularga konseptual sabablar zanjiri ishlab chiqilishi yordam berishi mumkinligini tuShunishni talab qiladi. Bunday zanjir odamlarning xatti-harakatlari va ekologik ta'sirlari o'rtasidagi aloqalarni va keyinchalik ekotizim xizmatlarining o'zgarishi va inson manfaatlari bilan bog'liqligini aniqlaydi. Masalan, o'rmonni mexanik ravishda yupqalash bilan bog'liq bo'lgan sabab zanjiri avval yupqalashning o'rmon tuzilishi kabi ekologik sharoitga ta'sirini aniqlaydi. Keyinchalik, ushbu o'zgarishlar ekotizim natijalariga, sharoitlariga yoki aniqlangan benefitsiar guruhlarining farovonligiga ta'sir ko'rsatadigan jarayonlarga ta'sir qiladi; bu

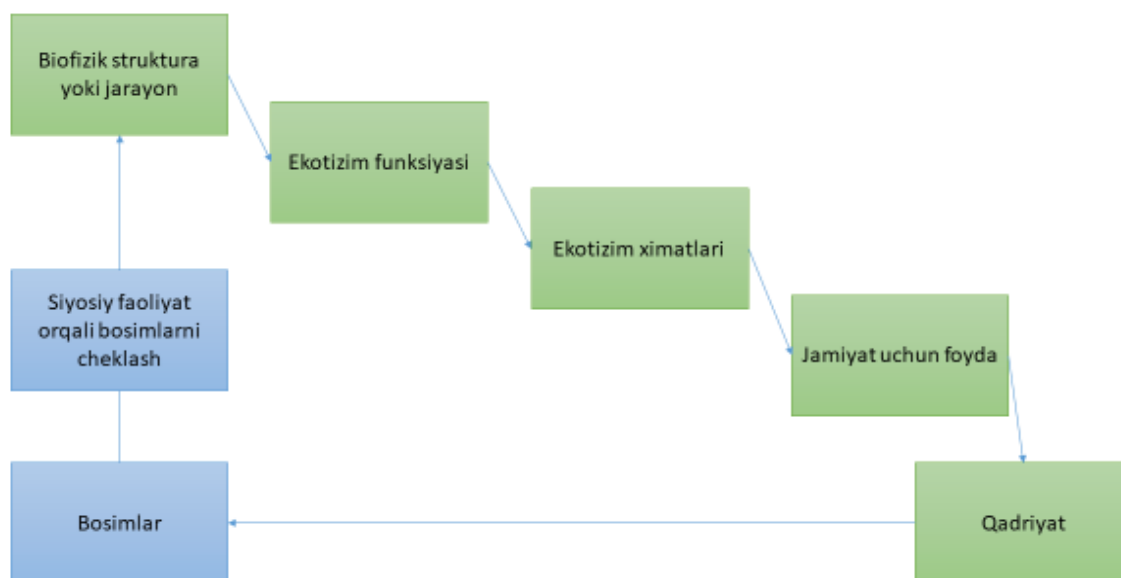
ekotizim xizmatlari. Masalan, oʻrmonlarning siyraklashishi oʻrmon tuzilishini aholi punktlari uchun yongʻin xavfini kamaytiradigan tarzda oʻzgartirishi mumkin. Nedensel zanjirlar koʻpincha insonning dastlabki harakati va oxirgi ekotizim xizmatlariga taʼsiri oʻrtasidagi bir necha bosqichlarni oʻz ichiga oladi. Ekotizim xizmatlarini tahlil qilishning muammolaridan biri ekotizim xizmatlarining turli xil benefitsiar guruhlarga taʼsir koʻrsatadigan koʻplab usullarini aniqlashdir.

Ekotizim xizmatini baholashning umumiy **ikkinchi bosqichi** sabablar zanjirida aniqlangan bir yoki bir nechta xizmatlarning miqdorini aniqlashdir. Miqdorni aniqlash, inson farovonligi bilan bevosita bogʻliq boʻlgan miqdor, sifat yoki boshqa biofizik xususiyatlarning oʻlchovlarini tuShunishni, soʻngra ushbu choralarni olish uchun tegishli usullardan foydalanishni talab qiladi. Baʼzi bir ekotizim xizmatlari, masalan, maʼlum bir oʻrmon hududida ishlab chiqarilgan yogʻoch miqdori kabi miqdorlarni osongina aniqlash mumkin. Boshqalarini oʻlchash qiyinroq, chunki bu biofizik modellar yoki maʼlumotlarning cheklanganligi (masalan, suv toshqinlari tomonidan hosil boʻlgan baliqlar) yoki xizmatni tabiiy ravishda aniqlash qiyin (masalan, tabiiy landshaftlarning estetik xususiyatlari).

Ekotizim xizmatini baholashning **uchinchi bosqichi** ijtimoiy farovonlikning oqibatlarini aniqlashdan iborat. Bu koʻpincha neoklassik iqtisodiy nazariyaga asoslangan rasmiy iqtisodiy baholash usullaridan foydalangan holda amalga oshiriladi, ammo iqtisodiy boʻlmagan texnikalar ham qoʻllanilishi mumkin. Iqtisodiy baho ekotizim xizmatining qiymatini oʻlchovli (odatda pul) birliklarda ifodalaydi; ushbu qiymat faqat maʼlum bir boshlangʻich darajadan oʻlchanadigan ekotizim xizmatining maʼlum miqdori uchun yaxshi aniqlangan. Biyom yoki sayyora miqyosidagi xizmatlar uchun hisoblangan qiymatlar (ular uchun oʻzgarishlar va asosiy koʻrsatkichlar koʻpincha yomon aniqlangan) odatda iqtisodchilar tomonidan yaroqsiz yoki hech boʻlmaganda juda notoʻgʻri deb hisoblanadi. Baholashning toʻgʻriligi, Shuningdek, ekotizim xizmatlarining farovonlikka qoʻshgan hissasini taʼsir qiluvchi omillarni tahlil qilish qobiliyatiga bogʻliq. Masalan, har bir birlik uchun qiymatlarning barchasi teng boʻlib, xizmat tobora kamayib borishi bilan ortib boradi (kamayib borayotgan

marginal yordamni aks ettiradi) va tez-tez ta'sir ko'rsatadigan xizmatdan masofa kabi fazoviy omillar.

Shuningdek, baholash uchun tahlilchilar oraliq va yakuniy xizmatlarni ajratib turishini talab qiladi. Yakuniy xizmatlar bevosita farovonlikka ta'sir qiladi, oraliq xizmatlar esa yakuniy xizmatlarni qo'llab-quvvatlaydi, ammo to'g'ridan-to'g'ri baholanmaydi. Masalan, botqoqli joylarda biokimyoviy jarayonlar azot kabi ortiqcha ozuqa moddalarini yaqin suvlarga etkazib berishni kamaytirishi mumkin (oraliq xizmat), shu bilan suv o'tlari o'sishini kamaytiradi va suvning tiniqligini yaxshilaydi (suzuvchilar va toza suvni afzal ko'rganlar uchun yakuniy xizmat). Yakuniy xizmatning iqtisodiy qiymati, agar to'g'ri o'lchangan bo'lsa, uni ishlab chiqarishda ishlatiladigan barcha oraliq ma'lumotlarning qiymatini o'z ichiga olishi kerak. Ba'zi ekotizim xizmatlari ham yakuniy, ham oraliq xizmatlar sifatida xizmat qiladi.

Ekotizim xizmatlarini iqtisodiy tahlil qilish.

6.2. Ekotizim xizmatlarini iqtisodiy tahlil qilish

Jami iqtisodiy qiymat (TEV)

Iqtisodchilar odatda ekotizim tovarlari va xizmatlarini qanday ishlatilishiga qarab tasniflashadi. Amaldagi asosiy ramka Umumiy iqtisodiy qiymat (TEV=Total Economic Value) yondashuvidir (3.1-rasm). Buzilish va terminologiya tahlilchidan tahlilchiga farq qiladi, lekin odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi (1) to'g'ridan-to'g'ri foydalanish qiymati; (2) bilvosita foydalanish qiymati; (3) variant qiymati; va (4) ishlatilmaydigan qiymat. Birinchi uchta odatda birgalikda "foydalanish qiymati" deb nomlanadi.

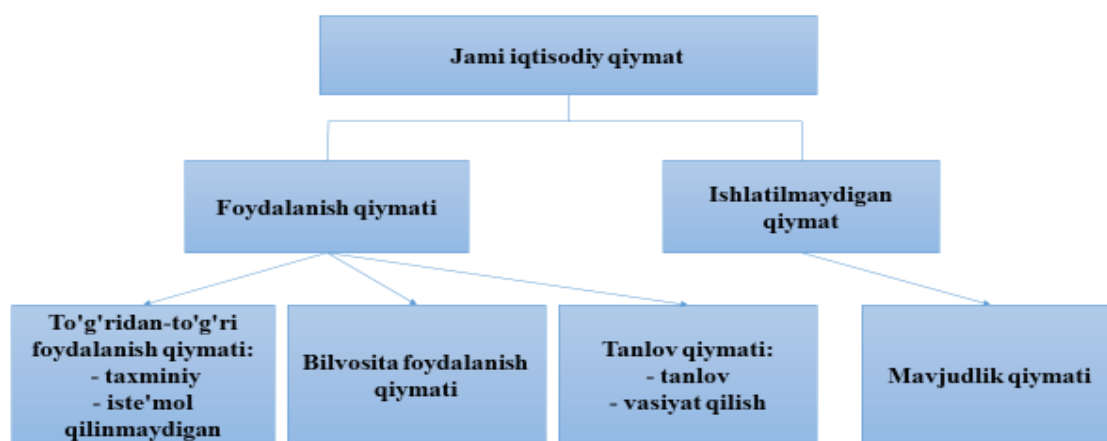
- **To'g'ridan-to'g'ri foydalanish qiymatlari** ekotizim tovarlari va xizmatlarini to'g'ridan-to'g'ri odamlar tomonidan qo'llaniladi. Ular oziq-ovqat mahsulotlarini yig'ish, yoqilg'i yoki qurilish uchun yog'och tayyorlash, dorivor mahsulotlar va hayvonlarni iste'mol qilish uchun ov qilish kabi iste'mol maqsadlarida foydalanish qiymatini o'z ichiga oladi; va mahsulotni yig'ib olishni talab qilmaydigan ko'ngilochar va madaniy tadbirlardan zavq olish kabi iste'moldan tashqari foydalanishning qiymati. To'g'ridan-to'g'ri foydalanish qiymatlari ko'pincha ekotizimning o'ziga tashrif buyuradigan yoki u erda yashovchi odamlar tomonidan yoqadi.

- **Bevosita foydalanish qiymatlari** ekotizim xizmatlaridan kelib chiqadi, ular ekotizimdan tashqarida foyda keltiradi. Masalan, ko'pincha quyi oqimdagi odamlarga foyda keltiradigan botqoqli erlarning tabiiy suv filtrlash funksiyasi, qirg'oq xususiyatlari va infratuzilmasiga foyda keltiradigan qirg'oqdagi mangrov o'rmonlarining bo'ronlardan himoya qilish funksiyasi va iqlim o'zgarishini kamaytirish orqali butun dunyo hamjamiyatiga foyda keltiradigan uglerod sekretsiyasi. Ushbu funksiyalar ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri o'lchanadigan qiymatlarga ega bo'lgan faoliyatga ta'sir qiladi va bu ularning qiymatini baholashga imkon beradi.

- **Variant qiymatlari** kelajakda ekotizimda foydalanish imkoniyatini saqlab qolishdan kelib chiqadi, hozirda o'zi foydalana olmaydigan (opsion qiymati) yoki boshqalar / merosxo'rlar (meros qoldirish qiymati). Ta'minlash, tartibga solish va madaniy xizmatlarning barchasi hozirda foydalanilmaydigan, ammo kelajakda

ishlatilishi mumkin bo'lgan barcha variantlarning qiymatini tashkil qilishi mumkin.

- **Ishlatilmaydigan qiymatlar** deganda, odamlar o'zlarini manba mavjudligini bilib, ular o'zlaridan hech qachon bevosita foydalanishni kutmagan bo'lsalar ham, zavqlanishni anglatadi. Bunday qiymat odatda mavjudlik qiymati (yoki ba'zan passiv foydalanish qiymati) deb nomlanadi.

Atrof-muhitni boshqarish milliy tizimi deganda atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha milliy va mahalliy qonunlar va qoidalar, atrof-muhitni boshqarish sub'ektlari va siyosati va operativ choralari tushuniladi. Bu harakat uchun asos yaratadi, tizimlarni belgilaydi va atrof-muhitni boshqarish rejimlarini o'rnatadi. Xalqaro miqyosda "boshqaruv" atamasi maqsadlarni belgilash va ularga erishish uchun foydalaniladigan barcha jarayonlarni ko'rib chiqadi va hukumat, sanoat va jamiyat tomonidan bajariladigan rollarni o'z ichiga oladi. Atrof-muhitni boshqarish ushbu ko'plab manfaatdor tomonlarning atrof-muhitni boshqarishdagi hamkorligini o'z ichiga olgan holda belgilanadi. Institutlar manfaatdor tomonlar o'rtasida yaqin hamkorlik va atrof-muhitni samarali boshqarish uchun asos yaratadi va umumiy boshqaruv salohiyatiga ta'sir qiladi. Ushbu hisobotda milliy ekologik boshqaruv ekologik sivilizatsiya sharoitida va zarur tizim yangiliklarini anglashning nazariy asosi sifatida muhokama qilinadi. Ushbu hisobot, avvalambor, ifloslanishning oldini olish va nazorat qilish va atrof-muhitni ekologik muhofaza qilish bilan bog'liq islohotlar bo'yicha tavsiyalarga, shu jumladan ijtimoiy boshqaruv

bilan bog‘liq masalalarga qaratilgan. Atrof muhitni muhofaza qilish muassasalari (yoki choralari) atrof-muhitni boshqarish milliy tizimida, shu jumladan ifloslanishni nazorat qilish, atrof-muhit sifatini boshqarish, biologik xilma-xillik va ekologik tizimni muhofaza qilish, turli xil tabiiy resurslarni (suv, erni) saqlash va rivojlantirishni o‘z ichiga olgan qonunlar, siyosat va qoidalarga ishora qiladi. , o‘rmon, o‘tloq, botqoq va mineral resurslar). Ekologik va atrof-muhitni muhofaza qilishni boshqarish tizimlari atrof-muhitni boshqarishni qo‘llab-quvvatlovchi ma‘muriy tadbirlarni, shu jumladan turli xil tuzilmalar tuzilishini va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha hukumatning idoralari va boshqaruv darajalari o‘rtasida majburiyatlarini taqsimlashni nazarda tutadi.

6.3. Tabiatni muhofaza qilishning institutsional mexanizmlari

Atrof-muhitni boshqarish tizimidagi o‘zgarish ham institutsional, ham salohiyat bilan bog‘liq muammolarga e‘tibor qaratishi kerak. Milliy atrof-muhitni boshqarish tizimini modernizatsiya qilish va boshqaruv salohiyatini mustahkamlash ekologik sivilizatsiya maqsadlariga yaxshiroq mos kelish va siyosat va ustuvor yo‘nalishlarning o‘zgarishiga javob berish uchun institutsional tuzilmalarni, boshqaruv tizimlarini va operatsion mexanizmlarini doimiy ravishda takomillashtirishni va mas‘uliyat va resurslarni qayta taqsimlashni talab qiladi. Hukumat rahbarlik qilishi va kerakli o‘zgarishlarni modellashtirishi kerak. Kommunistik partiya va barcha darajadagi hukumatlar o‘z faoliyatida atrof-muhit to‘g‘risidagi qonunlarga rioya qilishlari va ularni bajarishlari uchun namuna ko‘rsatishlari kerak. Bu ekologik sivilizatsiyaga erishish uchun zarur bo‘lgan atrof-muhitni yaxshilash uchun juda muhimdir.

Mavjud atrof-muhitni muhofaza qilish muassasalaridagi muammolar: (i) yuqori tezlikda iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun atrof-muhit qurbon bo‘ldi; (ii) atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘limlari nufuzi, salohiyati, resurslari va vakolatlariga ega bo‘lmagan va mahalliy hukumat tomonidan to‘sqinlik qilingan, ular birinchi o‘ringa qo‘yilgan va YAIM o‘sishiga intilish uchun mukofotlangan; markaziy hukumat atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarini samarali nazorat qilish mexanizmlariga ega

emas; atrof-muhitni boshqarish funksiyalarini turli bo‘limlar o‘rtasida taqsimlash tarqalgan, bir-birining ustiga chiqadigan, muvofiqlashtirilmagan va ba’zi hollarda noo‘rin va bo‘linmalar ko‘pincha atrof-muhitni muhofaza qilish funksiyalarini haqiqiy natijalarsiz bajarmaydilar; (iii) partiya va hukumat rahbarlarining atrof-muhit samaradorligini baholashga etarlicha e‘tibor berilmaganligi; ba’zi atrof-muhit qoidalari yomon ishlab chiqilgan va ularni amalga oshirish qiyin va qimmatga tushadi; qoidabuzarliklar uchun jazo juda past; mahalliy atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘limlarida ijro etish, jamoatchilikning samarali ishtirokini qo‘llab-quvvatlash va atrof-muhitga oid huquqlarni himoya qilish, hukumat va korxonalar tomonidan bajarilayotgan ishlar ustidan nazorat mexanizmlari mavjud emas.

Atrof-muhitni boshqarishni modernizatsiya qilish asosiy munosabatlar, rollar va javobgarlikni qayta belgilashni talab qiladi. Ustuvor yo‘nalishlar quyidagilar: (i) hukumat, bozor va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar; (ii) tartibga solish / nazorat qilish va iqtisodiy / resurslardan foydalanish bo‘limlari o‘rtasidagi munosabatlar; va (iii) markaziy va mahalliy hukumatlarning roli va majburiyatlari. Islohot quyidagilarga ustuvor ahamiyat berishi kerak: strategik qarorlarni qabul qilishda ekologik mulohazalarni hisobga olishni ta‘minlash uchun institutsional choralarni belgilash; ekologik qonunlarga rioya etilishini ta‘minlash; yanada kuchli va obro‘li atrof-muhit vazirligi va atrof-muhitni muhofaza qilish boshqarmalari asosida iqtisodiy / resurslardan foydalanish bo‘limlari ustidan nazorat va nazoratni kuchaytirish; markaziy va mahalliy hukumatlarning, ayniqsa, iqtisodiy bo‘limlarning ekologik javobgarligini aniqlashtirish; milliy hukumat tomonidan boshqariladigan va nazorat qilinadigan, ammo mintaqaviy o‘zgarishlarni ko‘rib chiqadigan va innovatsion echimlarni ilgari suradigan yordamchi asosli yondashuvlarni qabul qilish; atrof-muhit sifatini samaradorlikning asosiy o‘lchovi sifatida o‘z ichiga olgan hisobdorlik mexanizmlarini yaratish; yurisdiksiyalararo muvofiqlashtirish va markaziy hukumat nazorati va mahalliy hukumat xatti-harakatlarini tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish; ekologik ekologik nazoratning mustaqilligini, muvofiqlik monitoringi va samaradorligini mustahkamlash; va korxonalarining ekologik ko‘rsatkichlarini yaxshilash uchun tegishli shart-sharoitlar va

imtiyozlarni yaratish va atrof-muhitni yaxshilash tashabbuslarida uchinchi tomonlarning faol ishtiroki.

□ atrof-muhitni boshqarish bo'yicha institutsional islohotlarning umumiy yo'nalishi. Yangi ekologik qonun asosiy institutsional yangilikdir. Barcha darajadagi hukumat atrof-muhit to'g'risidagi qonunlarga rioya qilishda namuna ko'rsatishi va hukumat sub'ektlari va qaror qabul qilish jarayonlari ekologik sivilizatsiya maqsadlarini aks ettirishi va faol ravishda targ'ib qilishini ta'minlash uchun shoshilinch institutsional o'zgarishlarni amalga oshirishi kerak. Muvaffaqiyatli keyingi islohotlar bir qator institutsional choralar yordamida ekologik sivilizatsiyaning strategik mavqeini oshirishga va ekologik sivilizatsiyani iqtisodiyot, siyosat, madaniyat va jamiyatning barcha jabhalariga qo'shishga bog'liq bo'ladi. Institutsional o'zgarishlar, albatta, ba'zi qarshiliklarga duch keladi va vaqt talab etadi. Islohotga oid harakatlar eng katta xavf-xatarga, jamoatchilikni tashvishga soladigan va potensial yutuqlarga yo'naltirilgan bo'lishi kerak va ushbu ishchi guruh tomonidan amalga oshirilgan mavjud kelishuvlarni keng tahlil qilish asosida olib borilishi kerak. Atrof-muhitni boshqarish bo'yicha institutsional islohotlarning umumiy yo'nalishi quyidagilardan iborat bo'lishi kerak: qonunlarga rioya qilish va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha aniq qonunlar va ko'rsatmalar; hukumat, bozor va jamiyat ishtirokidagi ko'p tomonli boshqaruv tizimini shakllantirish uchun atrof-muhitni muhofaza qilish bilan shug'ullanish uchun barcha manfaatdor tomonlarni rag'batlantirish va safarbar etish; va atrof-muhitni boshqarish yondashuvidan tobora ko'proq foydalanib, unga binoan "davlat makro rahbarlik va nazoratni amalga oshiradi, mahalliy aholi esa mustaqil innovatsiyalarga e'tibor beradi."

Milliy atrof-muhitni boshqarish tizimi

Milliy atrof-muhitni boshqarish tizimi atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha milliy qonunlar va qoidalar, atrof-muhitni boshqarish tizimlari va operatsion mexanizmlarning umumiy tizimini o'z ichiga oladi. Bu harakat uchun asos yaratadi, tizimlarni belgilaydi va atrof-muhitni boshqarish rejimlarini o'rnatadi. Bu kengroq milliy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismidir. Atrof muhitni muhofaza qilish institutlari - bu atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlariga javob berish va talablar va tartiblarni belgilash uchun davlat tomonidan

ishlab chiqilgan qonunlar, qoidalar, siyosat va ko'rsatmalar to'plamidir. Atrof-muhitni muhofaza qilish institutlari atrof-muhitni boshqarish bo'yicha umumiy tizim uchun asos, ko'rsatmalar va ko'rsatmalar beradi. Atrof muhitni muhofaza qilish tizimi deganda atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat idoralari, korxonalari va ijtimoiy tashkilotlari o'rtasida tashkiliy, funksional va vakolatli kelishuvlar tuShuniladi. Atrof-muhitni muhofaza qilish mexanizmlari - atrof-muhitni muhofaza qilishning maqsadlari va talablariga erishish maqsadida atrof-muhitni boshqarishda ishtirok etadigan turli sub'ektlar o'zaro aloqador bo'lgan jarayonlar va operatsiyalar. Ular atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati va qonunlarini samarali amalga oshirishning kalitidir. Kombinatsiyalangan atrof-muhitni muhofaza qilish institutlari, atrof-muhitni muhofaza qilish menejmenti tizimi va boshqaruv mexanizmlari yaxlit va uyg'unlashtirilgan atrof-muhitni boshqarish tizimini shakllantirishlari kerak. Milliy ekologik boshqaruv tizimini yaratish va rivojlantirishning maqsadi: ekotizimlarni va atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik xavfsizlikni himoya qilish, atrof-muhit bilan bog'liq davlat xizmatlarini ko'rsatish, atrof-muhit sifatini yaxshilash va odamlarga foyda keltirish. Atrof-muhitni boshqarishning nazariy asoslari barqaror rivojlanish, ekologik tizimni baholash, tabiiy ekotizim muvozanati va evolyusiyasi va jamoat boshqaruvi nazariyalarida topilgan. U sivilizatsiya taraqqiyoti va insoniyat jamiyati va tabiatining uyg'un rivojlanishi uchun nazariy asos yaratadi. Atrof-muhitni boshqarish sub'ektlariga hukumatlar, korxonalar, ijtimoiy tashkilotlar va keng jamoatchilik kiradi. Hukumat tarkibiga qonun chiqaruvchi organlar, sudyalari, boshqa siyosiy partiyalar va markaziy va mahalliy hukumat kiradi. Korxonalar davlat, xususiy va chet el investitsiyalari, qo'shma korxonalar va yakka tartibdagi korxonalar kiradi. Ijtimoiy tashkilotlarga kasaba uyushmalari, ishlab chiqarish birlashmalari, o'quv muassasalari, ilmiy tadqiqot muassasalari, ijtimoiy guruhlar va ommaviy axborot vositalari kiradi. Keng jamoatchilikka alohida fuqarolar va ularning o'zini o'zi boshqarish tashkilotlari kiradi.

6.4. Ekoturizm

Ekoturizm - bu tabiiy muhitga zarar yetkazmasdan yoki yashash muhitini bezovta qilmasdan, uni his qilishni istagan sayyohlar uchun ovqatlanish. Bu standart tijorat ommaviy turizmiga kam ta'sirli va ko'pincha kichik hajmdagi alternativ sifatida mo'ljallangan, mo'rt, toza va nisbatan bezovtalanmagan tabiiy hududlarni ziyorat qilishni o'z ichiga olgan turizm shakli. Bu tabiiy hududlarga mas'uliyatli sayohat, atrof-muhitni muhofaza qilish va mahalliy aholi farovonligini oshirishni anglatadi. Uning maqsadi sayohatchini o'qitish, ekologiyani muhofaza qilish uchun mablag' ajratish, iqtisodiy rivojlanish va mahalliy jamoalarning siyosiy imkoniyatlarini kengaytirish yoki turli madaniyatlarga va inson huquqlariga hurmatni tarbiyalashdan iborat bo'lishi mumkin. 1980-yillardan boshlab ekoturizm atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha mutaxassislar tomonidan muhim vazifa sifatida qaralmoqda, Shuning uchun kelajak avlodlar inson aralashuvi bilan nisbatan ta'sirlanmagan yo'nalishlarga duch kelishlari mumkin. Bir nechta universitet dasturlari ushbu tavsifdan ekoturizmning ish ta'rifi sifatida foydalanmoqdalar.

Odatda, ekoturizm tabiiy muhitning biotik tarkibiy qismlari bilan o'zaro bog'liqlik bilan shug'ullanadi. Ekoturizm ijtimoiy mas'uliyatli sayohat, shaxsiy o'sish va ekologik barqarorlikka qaratilgan. Ekoturizm odatda flora, fauna va madaniy meros asosiy diqqatga sazovor joylar bo'lgan sayohatlarni o'z ichiga oladi. Ekoturizm sayyohlarga odamlarning atrof-muhitga ta'siri to'g'risida tushuncha berish va tabiiy yashash joylarimizni yanada qadrlashni rivojlantirishga qaratilgan.

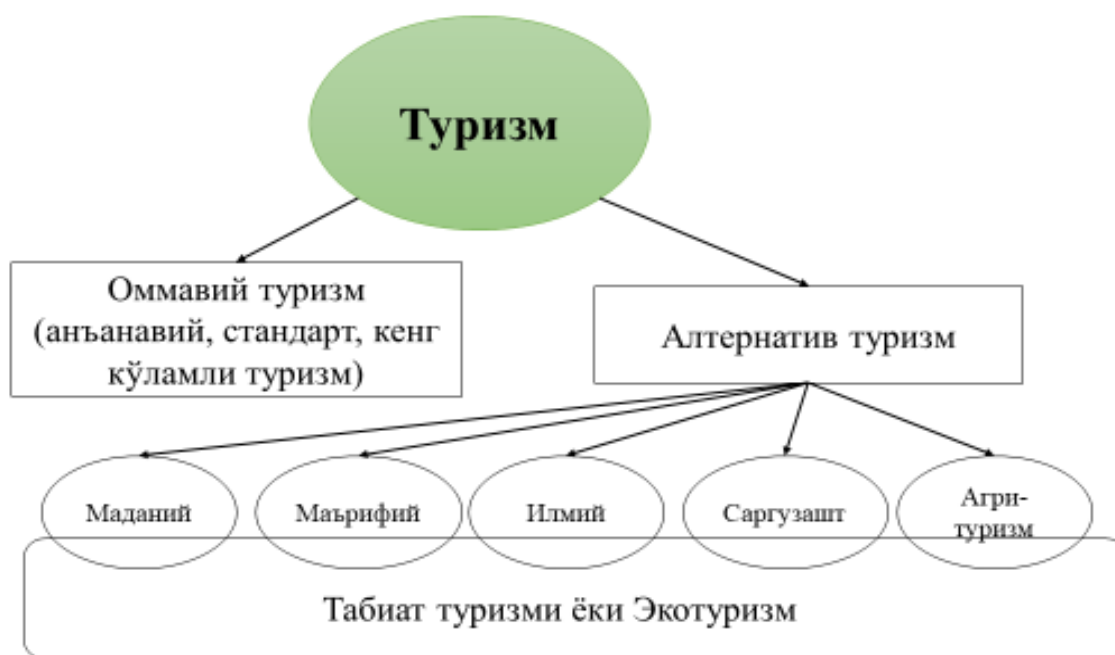
Mas'uliyatli ekoturizm dasturlariga an'anaviy turizmning atrof-muhitdagi salbiy tomonlarini minimallashtirish va mahalliy aholining madaniy yaxlitligini oshiruvchi dasturlar kiradi. Shuning uchun ekologik va madaniy omillarni baholashdan tashqari, ekoturizmning ajralmas qismi bu qayta ishlashni rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish, suvni tejash va mahalliy jamoalar uchun iqtisodiy imkoniyatlarni yaratishdir. SHu sabablarga ko'ra ekoturizm ko'pincha atrof-muhit va ijtimoiy mas'uliyat himoyachilariga murojaat qiladi.

Ko'pchilik "ekoturizm" atamasini, "barqaror turizm" kabi, oksimoron deb biladi. Turizmning aksariyat turlari singari, ekoturizm ham odatda global iqlim o'zgarishiga hissa qo'shadigan havo transportiga bog'liq. Bundan tashqari, "barqaror turizmning umumiy samarasi ekoturizmga xayrixohlik intilishlari singari, o'zlarini qattiq qiziqtirishga to'sqinlik qiladigan joyda salbiydir." Ya'ni, bugungi kunda (ba'zi) yirik aviakompaniyalar tomonidan uglerodni to'ldirish sxemalari ta'minlanmoqda va yo'lovchilar ushbu ta'sirlarni bartaraf etish uchun ulardan foydalanishlari mumkin.

Ekoturizm tamoyillari

Ekoturizm - tabiatni muhofaza qilish, jamoalar va barqaror sayohatlarni birlashtirish. Bu Shuni anglatadiki, ekoturizm faoliyatini amalga oshiradigan, ishtirok etadigan va bozorga chiqaradigan shaxslar quyidagi ekoturizm tamoyillarini qabul qilishlari kerak:

- Jismoniy, ijtimoiy, xulq-atvor va psixologik ta'sirlarni minimallashtirish.
- Atrof-muhit va madaniy ongni va hurmatni shakllantirish.
- Ham tashrif buyuruvchilar, ham mezbonlar uchun ijobiy tajribalarni taqdim etish.
- Tabiatni muhofaza qilish uchun to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy foyda keltirish.
- Ham mahalliy aholi, ham xususiy sanoat uchun moliyaviy foyda keltirish.
- Qabul qilayotgan mamlakatlarning siyosiy, ekologik va ijtimoiy iqlim sharoitlariga nisbatan sezgirlikni oshirishga yordam beradigan tashrif buyuruvchilarga esda qolarli talqin qiluvchi tajribalarni taqdim etish.
- Kam ta'sir ko'rsatadigan ob'ektlarni loyihalash, qurish va ulardan foydalanish.
- O'z mahallangizdagi tub aholining huquqlari va ma'naviy e'tiqodlarini tan oling va imkoniyatlarni yaratish uchun ular bilan hamkorlikda ishlash.

Yovvoyi tabiat turizmiga qiziqish tez sur'atlarda o'sib bormoqda va taklif etilayotgan tajribalarning xilma-xilligi yangi hududlar, turlar va yovvoyi tabiat bilan o'zaro aloqalar usullarini o'z ichiga olgan holda doimiy ravishda kengayib boradi. Yovvoyi tabiat turizmi faoliyati ko'pincha tabiatni muhofaza qilish qiymati yuqori bo'lgan toza muhitda joylashgan bo'lib, odatda ekologik va ijtimoiy jihatdan barqaror deb da'vo qilinadi. Ushbu da'volarga qaramasdan, bunday ko'plab tadbirlar, ko'rib chiqilayotgan hayvonlar va atrof-muhitni ma'lum darajada bezovta qilishi mumkin. Turistik qiziqishlarga duch keladigan kamdan-kam uchraydigan va yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlar, ayniqsa bezovtalanishga juda moyil, chunki hatto kichik salbiy ta'sirlar ham aholi hayotiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Muhofaza qilinadigan hududlar va turlarning o'ziga xos sezgirligini va tashrif buyuruvchilarning ko'pligini hisobga olgan holda, tabiatga asoslangan turizm allaqachon rivojlangan hududlardagi faoliyatga qaraganda katta salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ta'kidlangan. Yovvoyi tabiat turizmi kabi ko'ngilochar tadbirlar hatto turlarni yo'q qilishning asosiy sabablaridan biri sifatida aniqlandi. Turizm biznesi toza muhit va ularda yashaydigan yovvoyi hayvonlar mavjudligiga bog'liq bo'lgani uchun, haddan tashqari ekspluatatsiyaga sezgir. Ekologik barqarorlikni ta'minlash, ko'rilayotgan turlar va atrof-muhitning kelajagi hamda turizm biznesi uchun juda muhimdir.

6.5. Yo‘qolib borayotgan turlarni himoya qilish muammolari

Yovvoyi tabiat turizmi ijobiy iqtisodiy hissa qo‘shishi mumkin, bu ko‘p hollarda tabiatni muhofaza qilish uchun juda muhimdir. Ko‘pgina mintaqalar va jamoalar uchun turizm muhim daromad manbai hisoblanadi va shu sababli turlarni va yashash joylarini muhofaza qilishga turtki beradi, Shuningdek, orqaga qaytish imkoniyati kam bo‘lgan erlardan ko‘proq ekspluatatsiya qilinishiga qarshi dalillarni keltirib chiqaradi. Unda hayvon bilan uchrashish ehtimoli tabiiy muhit ham tabiatni muhofaza qilish uchun kuchli turtki beradi. Yovvoyi tabiat turizmi faoliyat ishtirokchilarining bilimlari, qarashlari va xatti-harakatlariga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, bu hayvonlar va yashash joylari uchun bilvosita foyda keltiradi. Odamlarning bezovtalanishining o‘lja, yirtqichlar yoki qaraydigan hayvonning raqobatchi turlariga ta‘siri ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Odamlar dunyoning deyarli barcha burchaklarida yashashi mumkin, ammo bizning sevimli joyimiz dengizdir. Dunyo bo‘ylab qirg‘oq chiziqlari barqaror ravishda yangi uy-joylar, dam olish uylari va sayyohlik maskanlariga aylanar ekan, odamlarning bu zichligi dengiz ekotizimlari va turlariga katta zarar etkazmoqda.

Dengiz sohillari sayyoramizdagi eng samarali va biologik jihatdan xilma-xil joylardir. Ular, Shuningdek, aholi eng zich joylashgan: BMT ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo aholisining 60% - 1960 yilda butun sayyorada yashagan odamlardan ko‘proq - qirg‘oqdan 60 km uzoqlikda yashaydi. Buning ustiga, barcha sayyohliklarning 80% dengiz sohillarida, plyajlar va okean riflari bilan eng mashhur joylar orasida amalga oshiriladi. Ba‘zi eng dolzarb turizm va qirg‘oqlarni rivojlantirish muammolari quyidagilarga sabab bo‘ladi:

- yirik qirg‘oq shaharlari, dayklar va to‘g‘onlar va boshqa o‘zgarishlar

- turizm infratuzilmasi va faoliyati

Bundan tashqari, ko‘p hollarda mahalliy aholi turizmdan foyda ko‘rmaydi. Ommaviy turizm ko‘pincha mahalliy madaniyatga mahalliy daromadga sezilarli hissa qo‘shmasdan zarar etkazadi - daromadning katta qismi chet ellik turoperatorlar va investorlarga to‘g‘ri keladi. Atrof-muhit ta‘sirini mahalliy odamlar atrof-muhitni muhofaza qilishda qo‘llab-quvvatlashni kamaytirishi mumkin.

O'rta Yer dengizi dunyodagi etakchi sayyohlik maskani hisoblanadi va ommaviy turizm mintaqadagi ekologik yo'qotishlarning asosiy sabablaridan biridir. Har yili mintaqaga tashrif buyuradigan 220 million sayyohning 100 millionidan ortig'i plyajlarga tashrif buyuradi. 20 yildan kamroq vaqt ichida ushbu hududga tashrif buyuradigan yillik sayyohlar soni 350 millionga ko'payishi kutilmoqda. Sayyohlik infratuzilmasining ulkan rivojlanishi O'rta Yer dengizi qirg'oq ekotizimlarining tabiiy dinamikasini tubdan o'zgartirdi. Masalan, 46000 km uzunlikdagi qirg'oqning yarmidan ko'pi hozirgi vaqtda asosan Yevropa qirg'oqlari bo'ylab shaharlashgan. Ushbu infratuzilma mintaqadagi yashash joylarini yo'qotishning asosiy sababidir va ba'zi joylar hozirda ta'mirdan chiqib ketgan. Turizm bilan bog'liq boshqa muammolar qatoriga suv kabi manbalarga bosimni kuchaytirish kiradi. Ushbu turizm ularning atrof-muhitini yo'q qilish bilan bir qatorda mahalliy aholi daromadlariga ham katta hissa qo'shmaydi: So'nggi yillarda O'rta er dengizi turizmidan tushgan daromadning 2/3 qismi SHimoliy Yevropadagi 10 ta turoperatorlariga to'g'ri keldi.

Tayanch so'z va iboralar: ekotizim xizmatlari, xizmatlarni yetkazib berish, madaniy xizmatlar, identifikatsiya, miqdoriy baholash, jami iqtisodiy qiymat, to'g'ridan-to'g'ri foydalanish qiymatlari, variant qiymatlari, ekoturizm

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Ekotizim xizmatlariga ta'rif bering
2. Ekotizim xizmatlarining qanday turlarini bilasiz?
3. Ekotizim xizmatlarini umumiy baholash bosqichlarini keltirib o'ting
4. Ekotizim tovar va xizmatlarining umumiy iqtisodiy tahlil qiling.
5. Atrof-muhitni boshqarish milliy tizimi deganda nimani tushunasiz?
6. Ekoturizmga ta'rif bering.
7. Ekoturizm qanday tamoyillarni o'z ichiga oladi?

7-MAVZU. IFLOSLANISHNI BOSHQARISH IQTISODIYOTI: UMUMIY NUQTAI NAZAR

7.1. Ifloslantiruvchi taksonomiya

7.2. Atrof-muhit ifloslanishini taqsimlanishi

7.3. Ifloslantiruvchi moddalarga nisbatan siyosat.

7.1. Ifloslantiruvchi taksonomiya:

- Atrof muhitning ifloslantiruvchi moddalarni yutish qobiliyati uning yutish qobiliyati deb ataladi.

- Zaxiradagi ifloslantiruvchi moddalar atrof muhitni yutish qobiliyatiga ega bo‘lmagan yoki umuman yo‘q bo‘lgan ifloslantiruvchi moddalardir.

- Jang‘arma ifloslantiruvchi moddalar atrof muhitni o‘ziga singdirish qobiliyatiga ega bo‘lgan ifloslantiruvchi moddalardir.

- Mahalliy ifloslantiruvchi moddalar chiqindilar manbai yaqinidagi zararni keltirib chiqaradi, mintaqaviy ifloslantiruvchi moddalar katta masofalarga zarar etkazadi.

Mekansal toifalarga ajratish

- Mahalliy va mintaqaviy ifloslantiruvchi moddalar zararning gorizontol o‘lchamlarini yoki ta’sirning gorizontol zonasini tashkil etadi.

- Vertikal zarar zonasi deganda ifloslanish zarari asosan er usti darajasida bo‘ladi yoki atmosferaning yuqori qismida to‘planib qolishini bildiradi.

- YUzaki ifloslantiruvchi moddalar (suvning ifloslanishi) er yuzasiga yaqin zarar etkazadi, global ifloslantiruvchi moddalar (karbonat angidrid va xloroflorokarbonatlar) esa atmosferaning yuqori qatlamiga zarar etkazadi.

7.2. Atrof-muhit ifloslanishini taqsimlanishi

Ifloslantiruvchi taksonomiya

Chiqindi chiqindilarining miqdori atrof-muhitga tushadigan yukni belgilaydi. Ushbu yukning zarari atrof muhitning chiqindilarni o‘zlashtirish qobiliyatiga bog‘liq. Atrof-muhitning ifloslantiruvchi

moddalarni yutish qobiliyatini uning singdirish qobiliyati deb ataymiz. Agar emissiya yuki soʻrilish qobiliyatidan oshib ketgan boʻlsa, u holda ifloslantiruvchi moddalar atrof muhitda toʻplanadi. Atrof muhit yutish qobiliyatiga ega boʻlmagan yoki umuman yoʻq boʻlgan ifloslantiruvchi moddalar zahiradagi ifloslantiruvchi moddalar deb ataladi. Atrof muhitga emissiya tushishi bilan zaxiradagi ifloslantiruvchi moddalar vaqt oʻtishi bilan toʻplanadi. Qimmatbaho qogʻozlarni ifloslantiruvchi moddalar qatoriga yoʻl chetiga tashlangan biologik parchalanmaydigan butilkalar kiradi; chiqindilar manbai yaqinidagi tuproqlarda toʻplanadigan qoʻrgʻoshin kabi ogʻir metallar; va doimiy sintetik kimyoviy moddalar, masalan dioksin va tenglikni (polixlorli bifenil). Atrof muhitni oʻziga singdirish qobiliyati boʻlgan ifloslantiruvchi moddalar fond ifloslantiruvchi moddalar deb ataladi. Ushbu ifloslantiruvchi moddalar uchun emissiya darajasi atrof-muhitning soʻrilish qobiliyatidan oshmasa, ifloslantiruvchi moddalar toʻplanmaydi. Fondni ifloslantiruvchi moddalarga misollarni topish oson. Kislorodga boy oqimga yuborilgan koʻplab organik ifloslantiruvchi moddalar doimiy bakteriyalar tomonidan zararli boʻlmagan anorganik moddalarga aylanadi. Uglarod dioksidi oʻsimlik hayoti va okeanlar tomonidan soʻriladi. Gap shundaki, massa yoʻq qilingan emas; massaning saqlanish qonuni Shuni koʻrsatadiki, bunday boʻlishi mumkin emas. Aksincha, fond ifloslantiruvchi moddalar havoga yoki suvga quyilganda, ular odamlar yoki ekologik tizim uchun zararli deb hisoblanmaydigan moddalarga aylanishi mumkin yoki ular shunchalik suyultirilishi yoki tarqalishi mumkinki, natijada hosil boʻlgan konsentratsiyalar zararli emas. Ifloslantiruvchi moddalar gorizont va vertikal ravishda aniqlangan taʻsir zonasi boʻyicha ham tasniflanishi mumkin. Gorizont oʻlchov, chiqadigan ifloslantiruvchi moddadan zarar koʻrgan fazoviy domen bilan bogʻliq. Mahalliy ifloslantiruvchi moddalar tomonidan etkazilgan zararlilar emissiya manbai yaqinida, mintaqaviy ifloslantiruvchi moddalardan keladigan zararlilar esa emissiya manbasidan uzoqroq masofada sodir boʻladi. Cheklovchi holat global ifloslantiruvchi moddadir, bu erda zarar butun sayyoraga taʻsir qiladi. Kategoriyalar bir-birini istisno qilmaydi; ifloslantiruvchi bir nechta toifaga kirishi mumkin. Masalan, oltingugurt oksidi va azot oksidlari mahalliy va mintaqaviy ifloslantiruvchi moddalardir. Vertikal taʻsir zonasi zarar asosan

atmosfera ifloslantiruvchi moddasining er osti konsentratsiyasidan yoki atmosferaning yuqori qatlamidagi konsentratsiyadan kelib chiqadimi-yo‘qligini tavsiflaydi. Qo‘rg‘oshin yoki zarrachalar kabi ba’zi ifloslantiruvchi moddalar uchun zararli moddalar zarari asosan er yuziga yaqin ifloslantiruvchi moddalarning konsentratsiyasi bilan belgilanadi. Ozonni emiruvchi moddalar yoki issiqxona gazlari kabi boshqalar uchun bu zarar ularning atmosferaning yuqori qatlamidagi konsentratsiyasiga ko‘proq bog‘liqdir. Ushbu taksonomiya har xil ifloslanish muammolariga nisbatan siyosiy javoblarni ishlab chiqishda foydali bo‘ladi. Ifloslantiruvchi moddalarning har bir turi uchun o‘ziga xos siyosiy javob talab etiladi. Ushbu farqlarni tan olmaslik samarasiz siyosatga olib keladi.

Ifloslanishning samarali taqsimlanishini aniqlash

Ifloslantiruvchi moddalar - bu ishlab chiqarish va iste'molning qoldiqlari. Ushbu qoldiqlar oxir-oqibat qayta ishlanishi yoki atrofga u yoki bu shaklda qaytarilishi kerak. Atrof muhitda ularning mavjudligi olingan xizmat oqimlarini pasaytirishi mumkinligi sababli, resurslarni samarali taqsimlash ushbu xarajatlarni hisobga olishi kerak. Ifloslanishni samarali taqsimlash deganda ifloslantiruvchi tabiatiga bog‘liq.

7.3. Ifloslantiruvchi moddalarga nisbatan siyosat

Zahiradagi ifloslantiruvchi moddalar

Zahiradagi ifloslantiruvchi moddani samarali taqsimlashda ifloslantiruvchi muhitda vaqt o‘tishi bilan to‘planib borishi va uning mavjudligidan kelib chiqadigan zararlar ifloslantiruvchi moddalar to‘planib borishi bilan ortib borishi va hisobga olinishi kerak. O‘zining

tabiatiga ko'ra zaxiralarni ifloslantiruvchi moddalar hozirgi va kelajak o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni keltirib chiqaradi, chunki kelajakda etkaziladigan zarar hozirgi harakatlarga bog'liq. Ifloslanish natijasida etkazilgan zarar turli shakllarda bo'lishi mumkin. Etarli darajada ba'zi ifloslantiruvchi moddalarga ta'sir qilish, inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ehtimol hatto o'limga olib keladi. Daraxtlar yoki baliqlar kabi boshqa tirik organizmlarga ham zarar etkazilishi mumkin. Hatto jonsiz narsalarga ham zarar etishi mumkin, chunki kislotali yomg'ir haykallarning yomonlashishiga yoki zarrachalar tuzilmalarning rangsizlanishiga olib keladi.

Jamg'arma ifloslantiruvchi moddalar

Jamg'arma ifloslantiruvchi moddalarining emissiyasi atrof-muhitning assimilyasiya qilish qobiliyatidan oshib ketadigan darajada, ular zaxiradagi ifloslantiruvchi moddalarning ba'zi xususiyatlarini to'playdi va baham ko'radi. Emissiya darajasi etarlicha past bo'lsa, chiqindilar atrof-muhit tomonidan o'zlashtirilishi mumkin, natijada mavjud chiqindilar va kelajakdagi zarar o'rtasidagi bog'liqlik buzilishi mumkin. Bu sodir bo'lganda, hozirgi emissiya hozirgi zararni keltirib chiqaradi va kelajakdagi chiqindilar kelajakdagi zararni keltirib chiqaradi, ammo kelajakdagi zarar darajasi hozirgi chiqindilarga bog'liq emas. Vaqt oralig'idagi taqsimotlarning bu mustaqilligi bizga dinamik, samaradorlik emas, balki statik konsepsiya yordamida mablag' ifloslantiruvchi moddalarni samarali taqsimlanishini o'rganishga imkon beradi. Statik konsepsiya sodda bo'lganligi sababli, bu bizga tahlilni asossiz ravishda murakkablashtirmasdan muammoning ko'proq o'lchamlarini kiritish imkoniyatini beradi. Tahlilning normal boshlang'ich nuqtasi chiqindi oqimidan maksimal foyda olish uchun bo'lishi kerak. Biroq, har xil ikki xil xarajatlarni minimallashtirishni o'z ichiga olgan matematik ekvivalent formulani ko'rib chiqsak, ifloslanish osonroq tuShuniladi: zarar etkazish va nazorat qilish yoki oldini olish xarajatlari. Grafik jihatdan samarali taqsimotni o'rganish uchun biz nazorat xarajatlari nazorat darajasiga qarab qanday o'zgarishi va chiqindilar ifloslanish miqdori bilan qanday zararlanishi haqida biron bir narsani bilishimiz kerak. Bizning bu sohalardagi bilimlarimiz to'liq emasligiga qaramay, iqtisodchilar odatda ushbu munosabatlarning shakllari to'g'risida kelishib olishadi.

Ifloslanishning bozor taqsimoti

Bizning qonunchilik tizimimizda havo va suv umumiy havzaning resurslari sifatida ko‘rib chiqilganligi sababli, kitobning ushbu qismida bozor ularni noto‘g‘ri taqsimlaganligi hech kimni ajablantirmasligi kerak. Erkin foydalanish manbalari haddan tashqari ekspluatatsiya qilinadi degan ilgari chiqarilgan xulosamiz, albatta, shu erda ham amal qiladi. Havo va suv resurslari ortiqcha chiqindilar ombori sifatida ishlatilgan. Biroq, bu xulosa faqat sirtni qirib tashlaydi; ifloslanishning bozorga taqsimlanishi haqida ko‘proq ma‘lumot olish mumkin. Firmalar mahsulot yaratganda, kamdan-kam hollarda xom ashyoni mahsulotga aylantirish jarayonida massaning 100 foizi ishlatiladi. Qoldiq deb nomlangan massaning bir qismi qolgan. Agar qoldiq qimmatli bo‘lsa, u shunchaki qayta ishlatiladi. Ammo, agar u qimmatli bo‘lmasa, firma u bilan eng arzon usulda kurashishga turtki beradi. Odatda firma bir nechta alternativaga ega. U qoldiq miqdorini kiritishni to‘liq ishlatish orqali boshqarishi mumkin, shunda kamroq qoladi. Bundan tashqari, u ozroq mahsulot ishlab chiqarishi mumkin, Shuning uchun oz miqdordagi qoldiq hosil bo‘ladi. Qoldiqni qayta ishlash, ba‘zan chiqindilar oqimining eng zararli qismlarini olib tashlash va qolganlarini yo‘q qilish kabi foydali variant hisoblanadi. Ifloslantiruvchi zararlar odatda tashqi ta‘sirga ega. Ifloslantiruvchi moddalar suv havzalariga yoki atmosferaga in‘eksiya qilinayotganda, ular ushbu firmalar va iste‘molchilarga (Shuningdek, o‘simlik va hayvonot dunyosiga) manbaning o‘zi emas, balki quyi yoki pastga qarab zarar etkazadi. Ushbu xarajatlarni emitent manba o‘z zimmasiga olmaydi va Shuning uchun u hisobga olmaydi, garchi ularni umuman jamiyat o‘z zimmasiga oladi. Tizimli ravishda baholanmagan boshqa xizmatlarda bo‘lgani kabi, chiqindilarni havoga yoki suvga tashlash samarasiz jozibador bo‘lib qoladi. Bunday holda, firma hech narsani kamaytirmaslikni tanlaganda, o‘z xarajatlarini minimallashtiradi, chunki uning xarajatlari faqat nazorat xarajatlari hisoblanadi. Firma uchun eng arzon narsa jamiyat uchun arzon emas. Qimmatli qog‘ozlarni ifloslantiruvchi moddalarda, muammo ayniqsa jiddiy. Nazorat qilinmaydigan bozorlar ifloslanishni keltirib chiqaradigan mahsulotning haddan tashqari ko‘p miqdorda ishlab chiqarilishiga, ifloslanishni nazorat qilish uchun juda oz miqdordagi resurslarga va atrof muhitdagi ifloslantiruvchi moddalarning samarasiz ko‘pligiga olib keladi. Shunday qilib, ushbu ifloslantiruvchi moddadan kelib chiqqan holda kelajak avlodlar uchun yuk samarasiz katta bo‘lar edi. Atrof muhitni

ifloslanishini nazorat qilish bilan bog‘liq samarasizliklar va minerallar, energiya va oziq-ovqat mahsulotlarini qazib olish yoki ishlab chiqarish bilan bog‘liq ilgari muhokama qilingan samarasizliklar juda muhim farqlarni keltirib chiqaradi. Xususiyl mulk resurslari uchun bozor kuchlari yaqinlashib kelayotgan tanqislikning avtomatik signallarini taqdim etadi. Ushbu kuchlar kam baholanishi mumkin (importning zaifligi inobatga olinmaganidek), lekin ular to‘g‘ri yo‘nalishda harakat qilishadi. Ba‘zi manbalarga ochiq foydalanish (baliqchilik) sifatida qaralganda ham, xususiyl mulk alternativasi (baliq etishtirish) imkoniyati kengayadi. Xususiyl mulk va erkin foydalanish resurslari bir xil bozorda sotilganda, xususiyl mulk egasi ochiq foydalanish xususiyatlaridan foydalanganlarning ortiqcha holatlarini yaxshilashga intiladi. Samarali firmalar yuqori foyda bilan mukofotlanadi. Ifloslanish bilan solishtirish mumkin bo‘lgan avtomatik melioratsiya mexanizmi ko‘rinmaydi. Ushbu xarajatlarni qisman ishlab chiqaruvchilar emas, balki begunoh qurbonlar qoplashi sababli, mahsulot narxlariga yo‘l topa olmaydi. Bir tomonlama ifloslanishini nazorat qilishga urinayotgan firmalar raqobatdosh ahvolga tushib qolgan; qo‘shimcha xarajatlar tufayli ularning ishlab chiqarish xarajatlari kamroq vijdonli raqobatchilardan yuqori. To‘siqsiz bozor nafaqat ifloslanishni nazorat qilishning samarali darajasini yaratibgina qolmay, balki samarali miqdorni nazorat qilishga urinishi mumkin bo‘lgan firmalarni jazolaydi. Demak, hukumatning qandaydir aralashuviga oid ish ifloslanishni nazorat qilish uchun ayniqsa kuchli.

7.4. Iqlim o‘zgarishi

Samarali siyosat natijasi

Bizning samaradorlik mezonidan foydalanishimiz nega bozorlar ifloslanishni nazorat qilishning samarali darajasini ololmayotganligini ko‘rsatishga yordam berdi va shu bilan bog‘liq bo‘lgan tovarlarning bozorga nisbatan maqbul bo‘lmagan darajadagi nazoratining ta‘sirini aniqladi. U Shuningdek, samarali siyosiy javoblarni aniqlash uchun ishlatilishi mumkin. Umuman olganda, bozor uchun samaradorlikni nazorat qilishning cheklangan qiymati ifloslanish oqibatida etkazilgan zararli miqdorga teng bo‘lganda amalga oshirilishini namoyish etdik. Xuddi shu prinsip har bir emitent uchun amal qiladi. Har bir emitent o‘z ifloslanishini oxirgi birlikni boshqarish uchun cheklangan xarajatlar uning kelib chiqadigan zarari bilan teng bo‘lgunga qadar boshqarishi kerak. Ushbu natijaga erishishning usullaridan biri har bir emitent tomonidan ruxsat etilgan ifloslanish miqdoriga qonuniyl chek qo‘yishdir.

Agar chegara emissiya darajasida aniq tanlangan bo'lsa, unda cheklangan nazorat qiymati cheklangan zararga teng bo'lganida, ushbu emitent uchun samaradorlikka erishilgan bo'lar edi. Muqobil yondashuv har bir emissiya birligi tomonidan soliq yoki har bir emissiya birligi uchun yig'im yordamida har bir chiqindilar birligining zararli zararini ichki holatga keltirishdir. Bu har bir birlik uchun to'lov ifloslanish darajasi bilan ortishi mumkin (har bir keyingi chiqindilar birligi uchun marginal zarar egri chizig'idan keyin) yoki soliq stavkasi stavka marginal ijtimoiy zararga teng bo'lganda, doimiy bo'lishi mumkin. marginal ijtimoiy zarar va marginal nazorat xarajatlari o'zaro bog'liq. Ushbu to'lovlarga duch kelganda emitent marginal ijtimoiy zararni to'layotganligi sababli, ifloslanish xarajatlari ichki holatga keltiriladi. Samarali tanlov, Shuningdek, emitent uchun xarajatlarni minimallashtirish tanlovi bo'ladi. Ushbu siyosat vositalarining samarali darajalari prinsipial jihatdan osonlikcha aniqlanishi mumkin bo'lsa-da, ularni amalda amalga oshirish juda qiyin. Ushbu siyosat vositalaridan birini amalga oshirish uchun har bir emitent uchun ikki marginal xarajat egri chizig'ini kesib o'tadigan emissiya darajasini bilishimiz kerak. Bu yuqori darajadagi buyruq, bu nazorat organlariga haqiqatdan ham yuqori ma'lumot yukini yuklaydi. Nazorat idoralari odatda nazorat xarajatlari to'g'risida juda yomon ma'lumotga ega va chekka zarar etkazish funksiyalari to'g'risida ishonchli ma'lumotga ega emaslar. Axborot yuklari haqiqatdan ham katta bo'lsa, atrof-muhitni muhofaza qilish idoralari ifloslanishni boshqarish bo'yicha javobgarlikni qanday qilib oqilona tarzda taqsimlashlari mumkin? Yondashuvlardan biri, Qo'shma SHtatlarni o'z ichiga olgan bir nechta mamlakatlarning tanlovi, ifloslanishning o'ziga xos huquqiy darajalarini boshqa mezonlarga asoslanib tanlash, masalan, inson yoki ekologik salomatlik uchun xavfsizlik chegaralarini ta'minlash. Ushbu chegaralar har qanday usul bilan o'rnatilgandan so'ng, muammoning faqat yarmi hal qilindi. Boshqa yarmi emitentlarning ko'p sonli qatlamlari orasida oldindan belgilangan ifloslanish darajasini qondirish uchun javobgarlikni qanday taqsimlash masalasi bilan shug'ullanadi. Aynan shu erda iqtisodiy samaradorlik mezonlari kelib chiqadi. Maqsad oldindan belgilangan ifloslanish darajasini minimal xarajatlardan ta'minlash nuqtai nazaridan bayon etilgandan so'ng, mas'uliyatning har qanday iqtisodiy jihatdan taqsimlanishiga javob beradigan shartlarni keltirib chiqarish mumkin. Keyinchalik, ushbu shartlar nazorat organlariga yanada oqilona axborot

yukini yuklaydigan har xil siyosiy vositalarni tanlash uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Iqtisodiy jihatdan ifloslanishni nazorat qilish siyosati

Ushbu taklif nazorat organi ushbu taqsimotga erishish uchun foydalanishi mumkin bo‘lgan turli xil siyosiy vositalarni tanlash uchun asos sifatida ishlatilishi mumkin. Manbalarda atrof muhitga tushadigan ifloslanish miqdorini nazorat qilishning katta menyusi mavjud. Nazoratning eng arzon usuli nafaqat sanoat tarmoqlari, balki bir xil sanoat korxonalarini orasida ham keng farq qiladi. Eng arzon usulni tanlash mumkin bo‘lgan nazorat qilish usullari va ularga tegishli xarajatlar to‘g‘risida batafsil ma‘lumot talab qiladi. Odatda, o‘simliklar menejerlari o‘zlari uchun qiziq bo‘lgan paytda ushbu ma‘lumotni o‘z o‘simliklari uchun olishlari mumkin. Biroq, ifloslanish ko‘rsatkichlarini bajarish uchun mas‘ul bo‘lgan hukumat organlari bu ma‘lumotlarga ega bo‘lishlari ehtimoldan yiroq emas. Ushbu zavodlarni tartibga solish darajasi xarajatlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarga bog‘liq bo‘lganligi sababli, ushbu zavod menejerlaridan hukumatga xolis ma‘lumotlarni uzatishni kutish haqiqatga to‘g‘ri kelmaydi. Zavod menejerlari, ularning yakuniy nazorat yukini kamaytirish umidida nazorat xarajatlarini oshirib yuborish uchun kuchli rag‘batga ega bo‘lar edi. Ushbu holat nazorat organlari uchun qiyin dilemmani keltirib chiqaradi. Turli xil ifloslantiruvchilar orasida nazorat javobgarligini noto‘g‘ri tayinlash qiymati katta bo‘lishi mumkin. SHunga qaramay, nazorat organlarida to‘g‘ri ajratish uchun etarli ma‘lumot mavjud emas. Ma‘lumotga ega bo‘lganlar - zavod rahbarlari - ular bilan bo‘lishishga moyil emaslar. Iqtisodiy jihatdan samarali taqsimotni topish mumkinmi? Javob nazorat qilish organining yondashuviga bog‘liq.

7.5. Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha siyosiy muzokaralar

Emissiya standartlari

Biz ushbu savolni tekshirishni nazorat organi har bir manbaga alohida emissiya cheklovini qo‘yish orqali an‘anaviy huquqiy yondashuvni qo‘llaydi deb taxmin qilishdan boshlaymiz. Iqtisodiy adabiyotlarda ushbu yondashuv “buyruqbozlik va boshqaruv” yondashuvi deb nomlanadi. Emissiya me‘yori - bu alohida manba chiqarishi mumkin bo‘lgan ifloslantiruvchi moddalar miqdorining qonuniy chegarasi. Shunisi ajablanarliki, ammo ba‘zi bir siyosiy vositalar vakolatli organga

chiqindilarni kamaytirishni iqtisodiy jihatdan samarali ravishda taqsimlashga imkon beradi, hatto u nazorat xarajatlari kattaligi to'g'risida ma'lumotga ega emas. Ushbu siyosat yondashuvlari kerakli natijani olish uchun iqtisodiy rag'batlantirishga tayanadi. Ikki eng keng tarqalgan yondashuv emissiya to'lovlari va emissiya savdosi sifatida tanilgan.

7.6. Iqtisodiy yumshatish siyosati

Emissiya uchun to'lovlar

Emissiya uchun to'lov - bu havo yoki suvga chiqadigan har bir ifloslantiruvchi moddadan olinadigan hukumat tomonidan yig'iladigan to'lovdur. Har qanday manbaning hukumatga to'laydigan umumiy to'lovini chiqindilar miqdorini ifloslanish miqdoridan ko'paytirish orqali topish mumkin. Emissiya to'lovlari ifloslanishni kamaytiradi, chunki to'lovlarni to'lash firma pulini talab qiladi. Pulni tejash uchun manba uning ifloslanishini kamaytirish yo'llarini izlaydi.

Tayanch so'z va iboralar: ifloslantiruvchi taksanomiya, ifloslantiruvchi moddalar, zahiradagi ifloslantiruvchi moddalar, jamg'arma ifloslantiruvchi moddalar, emissiya standartlari, emissiya uchun to'lovlar

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Ifloslantiruvchi taksanomiya nima?
2. Ifloslantiruvchi moddalar nimalardan iborat bo'ladi?
3. Zahiradagi ifloslantiruvchi moddalar va jamg'arma ifloslantiruvchi moddalarning farqli jihati nimalardan iborat va ularga ta'rif bering.
4. Iqtisodiy jihatdan ifloslanishni nazorat qilishda qanday siyosat amalga oshiriladi?
5. Emissiya uchun to'lovlar nimalarni o'z ichiga oladi?

8-BOB. IQLIM O‘ZGARISHI

8.1. Iqlim o‘zgarishlari haqida

8.2. Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha siyosiy muzokaralar

8.3. Iqtisodiy yumshatish siyosati

8.1. Iqlim o‘zgarishlari haqida

Iqlim o‘zgarishi ham issiqxona gazlari chiqindilaridan kelib chiqadigan global isishni va natijada ob-havo sharoitida katta o‘zgarishlarni o‘z ichiga oladi. Iqlim o‘zgarishining avvalgi davrlari bo‘lgan bo‘lsa ham, 20-asrning o‘rtalaridan boshlab odamlar Erning iqlim tizimiga misli ko‘rilmagan darajada ta’sir ko‘rsatdilar va global miqyosda o‘zgarishlarga sabab bo‘ldilar.

Issiqlikning eng katta haydovchisi bu issiqxona gazlari emissiyasi bo‘lib, ularning 90% dan ortig‘i karbonat angidrid (CO) va metan. Energiya iste’mol qilish uchun qazilma yoqilg‘ini yoqish (ko‘mir, neft va tabiiy gaz) bu chiqindilarning asosiy manbai bo‘lib, qishloq xo‘jaligi, o‘rmonlarni yo‘q qilish va ishlab chiqarishdan qo‘shimcha hissa qo‘shmoqda. Iqlim o‘zgarishining insoniy sabablari milliy yoki xalqaro miqyosdagi biron bir ilmiy tashkilot tomonidan bahslashmaydi. Haroratning ko‘tarilishi, masalan, quyosh nurlarini aks ettiruvchi qor va muz qatlamining yo‘qolishi, suv bug‘ining ko‘payishi (issiqxona gazining o‘zi), quruqlik va okean uglerod cho‘kmalarining o‘zgarishi kabi iqlimning teskari ta’sirlari bilan tezlashadi yoki susayadi.

Quruqlikdagi harorat ko‘tarilishi o‘rtacha global o‘sishdan taxminan ikki baravar ko‘p bo‘lib, cho‘llarning kengayishiga va keng tarqalgan issiqlik to‘lqinlari va o‘rmon yong‘inlariga olib keladi. Harorat ko‘tarilishi Arktikada ham kuchaydi, bu erda u abadiy muzning erishi, muzliklarning orqaga chekinishi va dengiz muzining yo‘qolishiga yordam berdi. Issiqroq haroratda bug‘lanish tezligi oshib, shiddatli bo‘ronlar va ob-havoning keskinlashishiga olib keladi. Ekotizimlarga ta’sirida ko‘plab turlarning ko‘chib o‘tishi yoki yo‘q bo‘lib ketishi, ularning atrof-muhitining o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lib, eng zudlik bilan marjon riflari, tog‘larda va Arktikada bo‘ladi. Iqlim o‘zgarishi odamlarga oziq-ovqat etishmovchiligi, suv tanqisligi, suv toshqini, yuqumli kasalliklar, haddan tashqari issiqlik, iqtisodiy

yo‘qotish va ko‘chib ketish xavfi tug‘diradi. Ushbu ta’sirlar Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining iqlim o‘zgarishini XXI asrdagi global sog‘liq uchun eng katta tahdid deb atashiga olib keldi. Kelajakda isinishni minimallashtirish bo‘yicha harakatlar muvaffaqiyatli bo‘lsa ham, ba’zi ta’sirlar asrlar davomida davom etadi, jumladan dengiz sathining ko‘tarilishi, okean haroratining ko‘tarilishi va okeanning kislotaliligi.

Iqlim o‘zgarishining ba’zi ta’siri

Qishloq xo‘jaligidagi o‘zgarishlar. Qurg‘oqchilik, haroratning ko‘tarilishi va haddan tashqari ob-havo qishloq xo‘jaligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ko‘rsatilgan: Texas, AQSH. Ushbu ta’sirlarning aksariyati hozirgi isish darajasida allaqachon sezilib turibdi, ya’ni taxminan $1,2^{\circ}\text{C}$ ($2,2^{\circ}\text{F}$). Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hukumatlararo panel bir qator hisobotlarni e’lon qildi, chunki isinish $1,5^{\circ}\text{C}$ ($2,7^{\circ}\text{F}$) gacha va undan keyin davom etayotganligi sababli ushbu ta’sirlarning sezilarli darajada ko‘payishi. Qo‘shimcha isish, Shuningdek, tepalik nuqtalari deb nomlangan tanqidiy chegaralarni ishga tushirish xavfini oshiradi. Iqlim o‘zgarishiga javob berish yumshatishni va moslashishni o‘z ichiga oladi. Yumshatish - iqlim o‘zgarishini cheklash - bu zararli gazlar chiqindilarini kamaytirish va ularni atmosferadan chiqarib tashlashdan iborat; o‘rmonlarni tiklash va o‘rmonlarni saqlash. Moslashuv haqiqiy yoki kutilayotgan iqlimga moslashishdan iborat, masalan [qirg‘oqni himoya qilishni yaxshilash, tabiiy ofatlarni boshqarish, mustamlaka yordami va chidamli ekinlarni etishtirish orqali. Faqatgina moslashish “og‘ir, keng tarqalgan va qaytarib bo‘lmaydigan” ta’sirlar xavfini bartaraf eta olmaydi. Parij kelishuviga binoan, davlatlar yumshatish harakatlari bilan “ $2,0^{\circ}\text{C}$ ($3,6^{\circ}\text{F}$) ostida” iliqlikni saqlashga kelishib oldilar. Biroq, SHartnoma asosida qilingan va’dalarga binoan, global isish asr oxiriga qadar taxminan $2,8^{\circ}\text{C}$ ($5,0^{\circ}\text{F}$) ga etadi. Issiqlikni $1,5^{\circ}\text{C}$ ($2,7^{\circ}\text{F}$) gacha cheklash uchun 2030-yilga kelib chiqindilarni ikki baravarga kamaytirish va 2050-yilgacha nolga yaqin chiqindilarga erishish talab etiladi.

Iqlim o‘zgarishi haqidagi mulohazalar

Dengiz muzlari kirib kelayotgan quyosh radiatsiyasining 50% dan 70% gacha, qorong‘u okean yuzasi esa faqat 6% ni aks ettiradi, Shuning uchun dengiz muzlarining erishi o‘z-o‘zini mustahkamlovchi teskari aloqa hisoblanadi. Iqlim tizimining dastlabki majburlashga

bo'lgan munosabati javob qaytarish yo'li bilan o'zgartiriladi: o'z-o'zini mustahkamlovchi qaytarish orqali ko'payadi va muvozanatni tiklash orqali kamayadi. Suvni bug 'bilan qaytarish, muz-albedo va, ehtimol bulutlarning aniq ta'siri asosiy mustahkamlovchi fikrlardir. Haroratning global o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan asosiy muvozanatlashuvchi mulohaza - bu sirt haroratining ko'tarilishiga javoban infraqizil nurlanish sifatida kosmosga radiatsion sovutish. Haroratni qaytarish bilan bir qatorda uglerod siklida, masalan, o'simliklarning o'sishiga CO₂ ning o'g'itlash ta'siri kabi qaytarib berishlar ham mavjud. Qayta aloqa bo'yicha noaniqlik, turli xil iqlim modellari ma'lum miqdordagi emissiya uchun har xil issiqlik darajalarini loyihalashtirishining asosiy sababidir. Havoning isishi bilan u ko'proq namlikni ushlab turishi mumkin. Issiqxona gazlari chiqindilari tufayli dastlabki isishdan keyin atmosferada ko'proq suv saqlanib qoladi. Suv bug'lari kuchli issiqxona gazi bo'lgani uchun bu atmosferani yanada qizdiradi. Agar bulutlar ko'payib ketsa, ko'proq quyosh nuri kosmosga qaytarilib, sayyorani sovutadi. Agar bulutlar tobora ko'tarilib, ingichka bo'lib qolsa, ular izolyator vazifasini bajaradi, issiqni pastdan pastga qarab aks ettiradi va sayyorani isitadi. Umuman olganda, sanoat davridagi aniq bulutli aloqa harorat ko'tarilishini yanada kuchaytirgan bo'lishi mumkin. Arktikada qor qoplami va dengiz muzining kamayishi Er yuzidagi albedoni kamaytiradi. Hozir Quyoshning ko'proq energiyasi ushbu mintaqalarda so'rilib, Arktikadagi harorat o'zgarishini kuchayishiga yordam beradi. Arktikani kuchaytirish, Shuningdek, metan va CO₂ ni atmosferaga chiqaradigan abadiy muzni eritmoqda. Oddiy CO₂ chiqindilarining yarmiga yaqini quruqlikdagi o'simliklar va okeanlar tomonidan so'rilgan. Quruqlikda CO₂ balandligi va uzaytirilgan vegetatsiya davri o'simliklarning o'sishini rag'batlantirdi. Iqlim o'zgarishi, Shuningdek, o'simliklarning o'sishiga to'sqinlik qiladigan qurg'oqchilik va issiqlik to'lqinlarini ko'paytiradi, bu esa kelajakda bu uglerod cho'kmasi o'sishda davom etadimi yoki yo'qmi degan savol tug'diradi. Tuproqlarda ko'p miqdordagi uglerod mavjud va ular qizib ketganda bir oz ajralib chiqishi mumkin. Ko'proq CO₂ va issiqlik okeanga singib ketganda, u kislotalaydi, uning aylanishi o'zgaradi va fitoplankton kamroq uglerod oladi va okean atmosfera uglerodini yutish tezligini pasaytiradi. Iqlim o'zgarishi, Shuningdek, botqoqli

erlardan, dengiz va chuchuk suv tizimlaridan va doimiy muzlikdan metan chiqindilarini ko'paytirishi mumkin.

Kelajakdagi global isish va uglerod byudjeti

1986 yil 2005 yilga nisbatan 2081-221 yillarda o'rtacha va o'rtacha emissiya ssenariylari bo'yicha iqlim modelining prognozlarini Kelajakdagi isish iqlimning ijobiy tomonlariga va issiqxona gazlari chiqindilariga bog'liq. Birinchisi ko'pincha ko'plab ilmiy muassasalar tomonidan ishlab chiqilgan turli xil iqlim modellari yordamida baholanadi. Iqlim modeli - bu iqlim tizimiga ta'sir ko'rsatadigan fizik, kimyoviy va biologik jarayonlarning aksidir. Modellarga, Shuningdek, Er orbitasidagi o'zgarishlar, Quyosh faolligidagi tarixiy o'zgarishlar va vulkanik majburlash kiradi. Kompyuter modellari okeanlarning aylanishini, fasllarning yillik siklini va er usti va atmosfera orasidagi uglerod oqimlarini ko'paytirish va bashorat qilishga urinadi. Modellar issiqxona gazlari chiqindilari uchun kelajakda har xil harorat ko'tarilishini loyihalashtiradi; Shuningdek, ular iqlimning sezgirligi va iqlim tizimining inersiyasi kattaligi bo'yicha turli xil fikrlarning mustahkamligi to'g'risida to'liq kelisha olmaydilar. Modellarining fizik realizmi ularning zamonaviy yoki o'tgan iqlimni simulyasiya qilish qobiliyatini tekshirish orqali tekshiriladi. O'tmishdagi modellar Arktikaning qisqarish tezligini past baholagan va yog'ingarchilikning ko'payish sur'atini past baholagan. 1990 yildan buyon dengiz sathining ko'tarilishi eski modellarda kam baholangan, ammo so'nggi modellar kuzatuvlar bilan yaxshi mos keladi. Qo'shma SHtatlar 2017 yilda "Iqlim modellari hanuzgacha tegishli qayta aloqa jarayonlarini past baholashi yoki o'tkazib yuborishi mumkin" degan iqlimni baholashni milliy baholashda e'lon qildi. Iqlim modellari uchun turli xil vakillar konsentratsiyasi yo'llari ishlatilishi mumkin: "qat'iy yumshatilish ssenariysi, ikkita oraliq ssenariy va juda yuqori [chiqindi gazlari] ssenariysi. RCP faqat issiqxona gazlari konsentratsiyasini ko'rib chiqadi va Shuning uchun uglerod aylanishining reaksiyasini o'z ichiga olmaydi. IPCC Beshinchi baholash hisobotida umumlashtirilgan ob-havoning model proeksiyalari Shuni ko'rsatadiki, 21-asr davomida global sirt harorati o'rtacha ssenariyda yana 0,3 dan 1,7 ° C gacha (0,5 dan 3,1 ° F) ko'tarilishi yoki 2,6 ga etishi mumkin. kelajakdagi issiqxona gazlari chiqindilarining tezligiga va iqlimning teskari ta'siriga qarab o'ta ssenariyda 4,8 ° C (4,7 dan 8,6 ° F) gacha.

Iqlim modellarining bir qismi oddiy jismoniy iqlim modeliga ijtimoiy omillarni qo'shadi. Ushbu modellar aholi, iqtisodiy o'sish va energiyadan foydalanish jismoniy iqlimga qanday ta'sir qilishini va ular bilan o'zaro ta'sir o'tkazishini simulyasiya qiladi. Ushbu ma'lumot bilan ushbu modellar kelajakda issiqxona gazlari chiqindilarining qanday o'zgarishi mumkinligi haqidagi ssenariylarni ishlab chiqishi mumkin. Keyinchalik, ushbu chiqim ob-havo o'zgarishi prognozlarini yaratish uchun jismoniy iqlim modellari uchun kirish sifatida ishlatiladi. Ba'zi ssenariylarda emissiya asrlar davomida o'sishda davom etmoqda, boshqalari esa chiqindilarni kamaytirmoqda. 21-asrda uglerod chiqindilarini cheklash uchun tanqislikka ishonish uchun qazilma yoqilg'i resurslari juda ko'p. Kelgusida atmosferada issiqxona gazlarining konsentratsiyasi qanday o'zgarishi mumkinligini taxmin qilish uchun emissiya ssenariylarini uglerod aylanishini modellashtirish bilan birlashtirish mumkin. Ushbu birlashtirilgan modellarga ko'ra, 2100 yilga kelib CO₂ atmosfera konsentratsiyasi ijtimoiy-iqtisodiy ssenariyga va yumshatilish ssenariyiga qarab 380 dan past yoki 1400 ppm gacha bo'lishi mumkin. Qolgan uglerod chiqindilarining byudjeti uglerod aylanishini va issiqxona gazlariga nisbatan iqlim sezgirligini modellashtirish yo'li bilan aniqlanadi. IPCC ma'lumotlariga ko'ra, global isishni 1,5 ° C (2,7 ° F) ostida ushlab turish mumkin, agar 2018 yildan keyin chiqadigan chiqindilar global harorat aniq belgilanganiga qarab 420 yoki 570 gigatonnadan iborat CO₂ dan oshmasa. Ushbu miqdor amaldagi chiqindilarning 10 dan 13 yiligacha to'g'ri keladi. Byudjet borasida yuqori noaniqliklar mavjud; masalan, doimiy muzlik va botqoqli erlardan metan chiqishi tufayli 100 gigatonn CO₂ kichik bo'lishi mumkin.

8.2. Iqlim o'zgarishi bo'yicha siyosiy muzokaralar

Iqlim o'zgarishi haqida siyosiy muzokaralar

Iqlim o'zgarishiga eng zaif bo'lgan mamlakatlar odatda global chiqindilarning oz qismi uchun javobgardilar, bu adolat haqida savollar tug'diradi. Iqlim o'zgarishi barqaror rivojlanish bilan chambarchas bog'liq. Global isishni cheklash, qashshoqlikni yo'q qilish va tengsizlikni kamaytirish kabi barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni osonlashtiradi. Ikkalasining aloqasi Barqaror

rivojlanishning 13-maqsadi - “Iqlim o‘zgarishi va uning ta’siriga qarshi tezkor choralar ko‘rish” da tan olingan. Oziq-ovqat, toza suv va ekotizimni muhofaza qilish bo‘yicha maqsadlar iqlimni yumshatish bilan sinergiyaga ega.

Iqlim o‘zgarishi geopolitikasi murakkab va ko‘pincha erkin otliqlar muammosi sifatida qabul qilingan bo‘lib, unda barcha mamlakatlar boshqa mamlakatlar tomonidan qilingan yumshatilishdan foyda ko‘rishadi, ammo ayrim mamlakatlar o‘zlari kam uglerodli iqtisodiyotga o‘tishga sarmoya kiritishdan mahrum bo‘lishadi. Ushbu ramkaga qarshi chiqdi. Masalan, ko‘mirni yo‘q qilishda aholining sog‘lig‘i va atrof-muhitni yaxshilashning foydasi deyarli barcha mintaqalardagi xarajatlardan oshib ketadi. Ushbu tuzilishga qarshi yana bir dalil shundaki, qazib olinadigan yoqilg‘ining sof importchilari o‘tishdan iqtisodiy jihatdan g‘alaba qozonishadi va bu aniq eksport qiluvchilarni aktivlari bilan to‘qnashuvga olib keladi: qazib olinadigan yoqilg‘ilarni sotish mumkin emas.

Siyosiy tanlovlar

Issiqxona gazlarini kamaytirish uchun keng ko‘lamli siyosat, qoidalar va qonunlardan foydalanilmoqda. Uglerod narxini aniqlash mexanizmlariga uglerod solig‘i va emissiya savdosi tizimlari kiradi. 2019 yildan boshlab uglerod narxlari global issiqxona gazlari chiqindilarining taxminan 20 foizini qoplaydi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri global qazilma yoqilg‘isi subsidiyalari 2017 yilda 319 milliard dollarga etdi va havoning ifloslanishi kabi bilvosita xarajatlar baholanganda 5,2 trillion dollarni tashkil etdi. Bu bilan yakunlanish global uglerod chiqindilarining 28 foizga kamayishiga va havo ifloslanishidan o‘limning 46 foizga kamayishiga olib kelishi mumkin. Subsidiyalar toza energiyaga o‘tishni qo‘llab-quvvatlash uchun ham yo‘naltirilishi mumkin. Issiqxona gazlarini kamaytirishi mumkin bo‘lgan aniq ko‘rsatmalarga transport vositalarining samaradorligi standartlari, qayta tiklanadigan yoqilg‘i standartlari va og‘ir sanoatda havo ifloslanishi qoidalari kiradi. Qayta tiklanadigan portfel standartlari bir necha mamlakatlarda qayta tiklanadigan manbalardan ishlab chiqariladigan elektr energiyasining foizini oshirishni talab qiluvchi kommunal xizmatlar talab qilingan.

Qazilma yoqilg‘idan foydalanish kamayganligi sababli, paydo bo‘ladigan ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni o‘z ichiga olgan “Just

Transition” mulohazalari mavjud. Masalan, ta’sirlangan tarmoqlarda ishchilarni ish bilan ta’minlash, shu bilan bog‘liq bo‘lgan keng jamoalarning farovonligi. Arktikada mahalliy aholiga duch keladigan kabi iqlim odilligi masalalari yumshatish siyosatining yana bir muhim jihati hisoblanadi.

8.3. Iqtisodiy yumshatish siyosati

Xalqaro iqlim shartnomalari

Dunyoning deyarli barcha davlatlari 1994 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o‘zgarishi to‘g‘risidagi Asosiy Konvensiyasining (UNFCCC) ishtirokchilari hisoblanadi. UNFCCC ning maqsadi iqlim tizimiga odamlarning xavfli aralashuvining oldini olishdir. Konvensiyada ta’kidlanganidek, bu atmosferada ekologik tizimlar iqlim o‘zgarishiga tabiiy ravishda moslasha oladigan, oziq-ovqat mahsulotlariga tahdid solmaydigan va iqtisodiy rivojlanishni barqarorlashtiradigan darajada atmosferada issiqxona gazlari konsentratsiyasini barqarorlashtirishni talab qiladi. Global emissiya UNFCCC imzolanganidan beri oshdi, bu emissiyani cheklamaydi, aksincha protokollar uchun asos yaratadi. Uning yillik konferensiyalari global muzokaralar bosqichidir.

1997 yil Kioto protokoli UNFCCCni uzaytirdi va ko‘plab rivojlangan davlatlar uchun ularning chiqindilarini cheklash bo‘yicha qonuniy majburiyatlarini o‘z ichiga oldi, Kioto protokoli bo‘yicha muzokaralar paytida G77 (rivojlanayotgan mamlakatlarning vakili) rivojlangan mamlakatlardan “[etakchilik qilishni]” talab qiladigan mandatni talab qildi. ularning chiqindilari, chunki rivojlangan mamlakatlar atmosferada issiqxona gazlarining to‘planishiga katta hissa qo‘shgan va rivojlanayotgan mamlakatlarda jon boshiga chiqadigan chiqindilar hali ham nisbatan past bo‘lganligi sababli rivojlanayotgan mamlakatlarning chiqindilari ularning rivojlanish ehtiyojlarini qondirish uchun o‘sib borar edi.

2009 yilgi Kopengagen kelishuvi past maqsadlari tufayli umidsizlikka uchragan deb tasvirlangan va kambag‘al davlatlar, shu jumladan G77 rad etgan. Uyushgan tomonlar global o‘rtacha haroratni 2,0 ° C (3,6 ° F) dan pastroq darajaga ko‘tarishni cheklashni maqsad qildilar. Kelishuv rivojlanayotgan mamlakatlarga 2020 yilgacha

yumshatish va moslashishga yordam sifatida yiliga 100 milliard dollar yuborishni maqsad qilib qo‘ydi va YAshil Iqlim Jamg‘armasini tashkil etishni taklif qildi. 2020 yilga kelib, fond kutilgan maqsadga erisha olmadi va mablag ‘qisqarishi xavfini tug‘diradi.

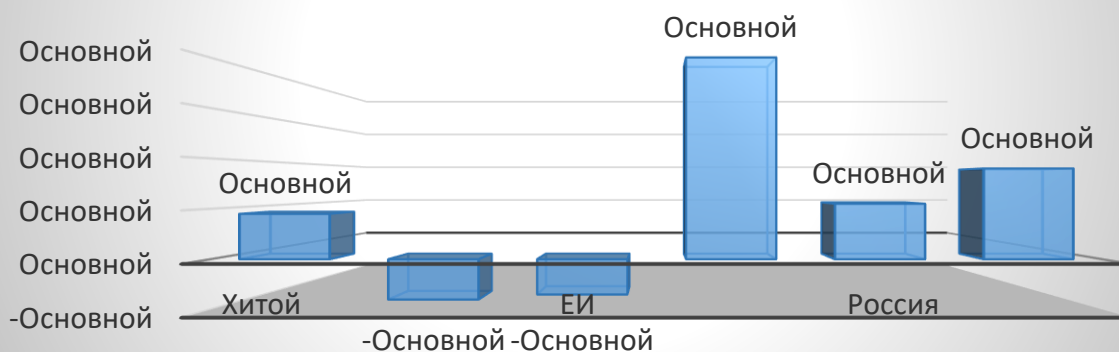
2015 yilda BMTning barcha mamlakatlari global isishni 1,5 ° C (2,7 ° F) darajadan pastroq tutishga qaratilgan va 1,5 ° C darajagacha isishni davom ettirishga qaratilgan Parij kelishuvi bo‘yicha muzokaralar olib borishdi. Kelishuv Kioto protokolining o‘rnini egalladi. Kiotodan farqli o‘laroq, Parij kelishuvida majburiy emissiya maqsadlari belgilanmagan. Buning o‘rniga har doim yanada ulkan maqsadlarni belgilash va har besh yilda ushbu maqsadlarni qayta baholash tartibi majburiy holga keltirildi. Parij kelishuvi rivojlanayotgan mamlakatlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash kerakligini yana bir bor ta’kidladi. 2021 yil fevral oyidan boshlab 194 davlat va Yevropa Ittifoqi shartnomani imzoladilar va 188 davlat va Yevropa Ittifoqi ushbu shartnomani ratifikatsiya qildi yoki unga qo‘shildi.

Ozonni emiruvchi gazlar chiqishini to‘xtatish to‘g‘risidagi 1987 yilgi Monreal protokoli, issiqxona gazlari chiqindilarini cheklashda maxsus ishlab chiqarilgan Kioto protokolidan ko‘ra samaraliroq bo‘lishi mumkin. Monreal protokoliga 2016 yildagi Kigali tuzatish taqiqlangan ozonni emiruvchi gazlar o‘rnini bosuvchi kuchli parnik gazlari guruhi bo‘lgan gidroflorokarbonatlarning chiqarilishini kamaytirishga qaratilgan. Bu Monreal protokolini iqlim o‘zgarishiga qarshi yanada kuchli kelishuvga aylantirdi.

Milliy javoblar

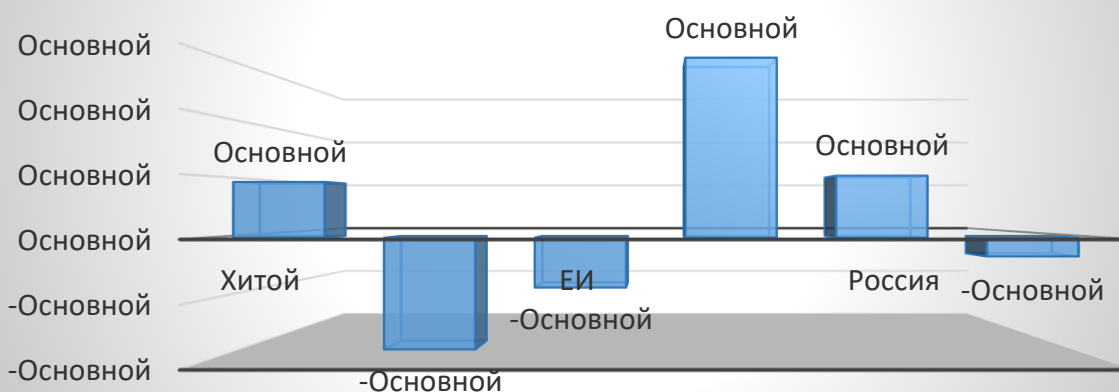
2019 yilda Buyuk Britaniya parlamenti iqlim bo‘yicha favqulodda vaziyatni rasman e‘lon qilgan dunyodagi birinchi milliy hukumat bo‘ldi. Boshqa mamlakatlar va yurisdiksiyalar ham shunga ergashishdi. 2019 yil noyabrda Yevropa parlamenti “iqlim va ekologik favqulodda vaziyat” e‘lon qildi va Yevropa Komissiyasi 2050 yilgacha Yevropa Ittifoqini uglerodli neytral holatiga keltirish maqsadi bilan Yevropa YAshil bitimini taqdim etdi. Osiyodagi yirik mamlakatlar ham Shunday va‘dalar berishdi: Janubiy Koreya va YAponiya 2050 yilga qadar, 2060 yilgacha Xitoy uglerod neytral holatiga o‘tishni o‘z zimmlariga oldi.

2014-йилдан 2019-йилгача бўлган, қазиб олинган ёқилғининг CO2 чиқиндилари

2014-yildan beri Xitoyda va butun dunyoda CO2 chiqindilarining ko'payishi AQSH va Yevropaning ishlab chiqarish hajmidan oshib ketdi.

Аҳоли жон бошига CO2 чиқиндилари, 2014-йилдан 2019-йилгача

Аholi jon boshiga to'g'ri keladigan CO2ni AQSH boshqa asosiy mintaqalarga qaraganda ancha tezroq ishlab chiqaradi. Iqlim o'zgarishi bo'yicha ilmiy konsensus va jamiyat

So‘nggi o‘n yilliklarda global sirt harorati oshgani va bu tendensiya asosan odam tomonidan kelib chiqadigan issiqxona gazlari chiqqani sababli 90-100% (aniq savol, vaqt va namuna olish metodologiyasiga qarab) nashr etilganligi to‘g‘risida juda katta ilmiy kelishuv mavjud. iqlimshunos olimlar ham Shunday fikrda. 2019 yilga kelib antropogen global isish bo‘yicha tadqiqotchi olimlar o‘rtasida konsensus 100% gacha o‘sdi. Hech bir milliy yoki xalqaro miqyosdagi ilmiy tashkilot bu fikrga qo‘shilmaydi. Odamlarni iqlim o‘zgarishi ta’siridan himoya qilish uchun qandaydir choralar ko‘rish zarurligi to‘g‘risida konsensus yanada rivojlandi va milliy ilmiy akademiyalar dunyo rahbarlarini global chiqindilarni kamaytirishga chaqirishdi.

Ilmiy munozaralar obro‘-e‘tiborga olingan jurnallar maqolalarida bo‘lib o‘tadi, olimlar har ikki yilda bir marta Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hukumatlararo panelda baho berishadi. 2013 yilda IPCC Beshinchi Baholash Hisobotida “20-asr o‘rtalaridan beri kuzatilayotgan iliqlashuvning asosiy sababi inson ta’siri bo‘lishi ehtimoldan yiroq”, deb aytilgan edi. Ularning 2018 yilgi hisobotida ilmiy kelishuv quyidagicha ifodalangan: “insonning iqlimga ta’siri 20-asr o‘rtalaridan buyon kuzatilayotgan iliqlashuvning asosiy sababi bo‘ldi”. Olimlar 2017 va 2019 yillarda insoniyatga potensial halokatli iqlim o‘zgarishi traektoriyasi va buning oqibatida odamlarning behisob azoblanishidan xavotir bildirgan holda ikkita ogohlantirish berishdi.

Jamoatchilik

Iqlim o‘zgarishi xalqaro jamoatchilik e‘tiboriga 1980 yillarning oxirlarida tushdi. 1990-yillarning boshlarida ommaviy axborot vositalarining chalkashligi sababli, tuShunish ko‘pincha ozon qatlami kabi atrof-muhitning boshqa muammolari bilan chalkashib ketgan. Ommabop madaniyatda 2004-yilda “ertadan keyingi kun” mavzusida ommaga keng tarqalgan birinchi film, keyin bir necha yil o‘tib Al Gore “Noqulay haqiqat” hujjatli filmi bo‘lgan. Iqlim o‘zgarishi haqidagi kitoblar, hikoyalar va filmlar iqlim fantastikasi turiga kiradi.

Iqlim o‘zgarishi haqida jamoatchilik tashvishi va jamoatchilikni tuShunishda ham mintaqaviy farqlar mavjud. 2015 yilda respondentlarning 54 foizidan tashkil etgan mediani buni “o‘ta jiddiy muammo” deb hisoblagan, ammo amerikaliklar va xitoyliklar (ularning iqtisodiyoti CO2 chiqindilarining ko‘pligi uchun javobgar) eng kam tashvishga tushganlar orasida. 2018 yilda o‘tkazilgan so‘rov

natijalariga ko'ra global miqyosda ko'pchilik mamlakatlarda 2013 yilga nisbatan tashvish kuchaygan. Ko'proq yuqori ma'lumotli odamlar va ba'zi mamlakatlarda ayollar va yoshlar iqlim o'zgarishini jiddiy tahdid deb bilishar edi. Qo'shma SHtatlarda fikrda katta partiyaviy bo'shliq mavjud edi.

Rad etish va noto'g'ri ma'lumotlar

Iqlim o'zgarishi haqidagi jamoatchilik munozaralari AQSHda paydo bo'lgan va keyinchalik boshqa mamlakatlarda, xususan Kanada va Avstraliyada tarqalib ketgan iqlim o'zgarishini inkor etish va noto'g'ri ma'lumotlarga qattiq ta'sir ko'rsatdi. Iqlim o'zgarishini inkor etuvchi aktyorlar qazilma yoqilg'i ishlab chiqaruvchi kompaniyalar, sanoat guruhlari, konservativ tahlil markazlari va qarama-qarshi olimlarning yaxshi moliyalashtirilgan va nisbatan muvofiqlashtirilgan koalitsiyasini tashkil qiladi. Ilgari tamaki sanoati singari, ushbu guruhlarning asosiy strategiyasi ilmiy ma'lumotlar va natijalarga shubha tug'dirishdan iborat edi. Antropogen iqlim o'zgarishi bo'yicha ilmiy konsensusni inkor etadigan, rad etadigan yoki asossiz shubha bildiradigan ko'pchilik "iqlim o'zgarishiga skeptiklar" deb nomlanadi, buni bir nechta olimlar noto'g'ri deb ta'kidladilar.

Iqlimni inkor etishning turli xil variantlari mavjud: ba'zilari umuman isish yuz berayotganini inkor etadi, ba'zilari isishni tan oladi, ammo buni tabiiy ta'sirga bog'laydi, ba'zilari esa iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirini minimallashtiradi. Ilm-fan bo'yicha ishlab chiqarish noaniqligi keyinchalik ishlab chiqarish qarama-qarshiligiga aylandi: siyosat o'zgarishlarini kechiktirish uchun ilmiy hamjamiyat ichida iqlim o'zgarishiga nisbatan katta noaniqlik borligiga ishonch hosil qilish. Ushbu g'oyalarni targ'ib qilish strategiyasiga ilmiy muassasalarni tanqid qilish va ayrim olimlarning sabablarini so'roq qilish kiradi. Iqlimni inkor etuvchi bloglar va ommaviy axborot vositalarining aks sado palatasi iqlim o'zgarishini noto'g'ri tuShunishni yanada kuchaytirdi.

Norozilik va sud jarayonlari

Iqlimiy norozilik namoyishlari 2010-yillarda ommaviy namoyishlar, qazilma yoqilg'idan voz kechish va sud jarayonlari kabi mashhurlik darajasiga ko'tarildi. YAqinda o'tkazilgan taniqli namoyishlar orasida maktab iqlimi uchun ish tashlash va fuqarolarning itoatsizligi bor. Maktab ish tashlashida butun dunyo bo'ylab yoshlar

shved o'spirin Greta Thunbergdan ilhomlanib maktabni tashlab norozilik bildirishdi. Yo'qolish isyoni kabi guruhlarning ommaviy fuqarolik itoatsizligi harakatlari buzilishga olib keldi. Sud jarayoni tobora ko'proq iqlimga qarshi kurashni kuchaytirish vositasi sifatida foydalanilmoqda, ko'plab sud jarayonlari hukumatlardan ob-havoning o'zgarishi bilan bog'liq ambitions choralar ko'rishni yoki amaldagi qonunlarni bajarilishini talab qilishni talab qilmoqda. Faollar, aksiyadorlar va investorlardan tortib, qazilma yoqilg'i bilan ishlaydigan kompaniyalarga qarshi da'volar, odatda, yo'qotish va zarar uchun tovon puli talab qilmoqda.

Tayanch so'z va iboralar: iqlim o'zgarishi, yumshatish siyosati, global isish, uglerod byudjeti, xalqaro iqlim shartnomalari, Iqlim o'zgarishi bo'yicha ilmiy konsensus

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Hozirgi kunda iqlim o'zgarish jarayonlari qanday kechmoqda va nimalarni o'z ichiga oladi?
2. Iqlim o'zgarishini yumshatish siyosati qay tarzda tartibga solinadi?
3. Iqlim o'zgarishi geopolitikasini izohlab bering.
4. O'zbekistonda iqlim o'zgarish siyosatini yumshatish va issiqxona gazlarni kamaytirish uchun qanday ishlar amalga oshirilmoqda?
5. Qanday xalqaro iqlim shartnomalarini bilasiz?
6. Iqlimni inkor etishning qanday variantlari mavjud?

9-BOB. BARQAROR RIVOJLANISH VAZIFASI

9.1. Barqaror rivojlanish

9.2. Barqarorlik va muvaffaqiyat.

9.3. Atrof-muhit va savdo

9.1. Barqaror rivojlanish

Barqaror rivojlanish - bu insoniyat taraqqiyoti maqsadlariga erishish uchun tashkiliy tamoyil bo'lib, shu bilan bir vaqtda tabiiy tizimlar iqtisodiyot va jamiyat bog'liq bo'lgan tabiiy resurslar va ekotizim xizmatlarini ko'rsatish qobiliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Istalgan natija - bu tabiiy tizimning yaxlitligi va barqarorligini buzmasdan, inson ehtiyojlarini qondirishda davom etish uchun yashash sharoitlari va resurslaridan foydalaniladigan jamiyatning holati. Barqaror rivojlanish deb kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon etkazmasdan hozirgi zamon talablariga javob beradigan rivojlanish deb ta'rif berish mumkin. Barqarorlik maqsadlari, masalan, BMT darajasidagi Barqaror rivojlanish maqsadlari global muammolarni, shu jumladan qashshoqlik, tengsizlik, iqlim o'zgarishi, atrof-muhitning tanazzulga uchrashi, tinchlik va adolatni hal qilishga qaratilgan.

Zamonaviy barqaror rivojlanish konsepsiyasi asosan 1987 yilgi Brundtland hisobotidan olingan bo'lsa-da, u Shuningdek, o'rmonni barqaror boshqarish va yigirmanchi asr atrof-muhit muammolari haqidagi ilgari fikrlarga asoslanadi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi ishlab chiqilgach, u kelajakdagi avlodlar uchun iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilishga ko'proq e'tibor qaratdi. "Barqarorlik" atamasini insoniyatning inson ekotizimi muvozanatining maqsadi deb hisoblash kerak, "barqaror rivojlanish" esa bizni barqarorlikning so'nggi nuqtasiga olib boradigan yaxlit yondashuv va vaqtinchalik jarayonlarni nazarda tutadi ". Zamonaviy iqtisodiyotlar katta iqtisodiy rivojlanish va tabiiy resurslar va ekotizimlarni saqlash majburiyatlarini muvofiqlashtirishga intilmoqda, chunki bu ikkalasi odatda ziddiyatli xarakterga ega. Iqlim o'zgarishi bo'yicha majburiyatlarni va barqarorlikni ta'minlash bo'yicha boshqa choralarni iqtisodiy rivojlanish vositasi sifatida qabul qilish o'rniga,

ularni bozor imkoniyatlariga aylantirish va qo'llash [zarur bo'lgan tushuntirishlar] ko'proq foyda keltiradi. Iqtisodiyotda bunday uyushgan tamoyillar va amaliyotlar keltirib chiqaradigan iqtisodiy rivojlanish "Boshqariladigan barqaror rivojlanish" (Managed Sustainable Development) deb nomlanadi.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi tanqidga uchragan va hozir ham mavjud, shu jumladan barqaror rivojlanishda nimani ta'minlash kerak degan savol. Qayta tiklanmaydigan manbadan barqaror foydalanish degan narsa yo'q, degan fikr ilgari surilgan, chunki ekspluatatsiya qilishning har qanday ijobiy darajasi oxir-oqibat erning cheklangan zaxiralarini tugashiga olib keladi; ushbu istiqbol sanoat inqilobini umuman barqaror emas deb hisoblaydi. Shuningdek, ushbu konsepsiyaning ma'nosi "tabiatni muhofaza qilishni boshqarish" dan "iqtisodiy rivojlanish" ga qadar kengaytirilganligi va "Brundtland" hisobotida dunyoning rivojlanishining odatiy strategiyasidek biznesdan boshqa hech narsa targ'ib qilinmaganligi va noaniq va tushunarsiz konsepsiya ilova qilinganligi ta'kidlandi. jamoatchilik bilan aloqalar shiori sifatida.

Barqarorlik tarixi

Apollon 17-dan 1972-yil 7-dekabrda olingan Moviy marmar fotosurat tezda atrof-muhitni muhofaza qilish belgisiga aylandi.

Barqarorlik deganda, tabiiy biotik tizimlarni tanazzulga uchragan yoki xavf tug'dirmaydigan, teng yoki katta qiymatdagi resurslarga almashtirilgan holda, unumdorlikning jahon jarayonlarini - tabiiy yoki inson tomonidan ishlab chiqarilgan holda saqlash amaliyoti tuShunilishi mumkin. Barqaror rivojlanish insoniyat duch keladigan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy muammolar bilan tabiiy tizimlarning imkoniyatlarini tashvishga soladi. Barqarorlik to'g'risidagi fan barqaror rivojlanish va atrof-muhit haqidagi tushunchalarni o'rganadi. Hozirgi avlodlarning kelajak avlodlar foydalanishi uchun sayyora resurslarini tiklash, saqlash va takomillashtirish mas'uliyatiga qo'shimcha e'tibor qaratilgan.

Barqaror rivojlanish 17-18 asrlarda Yevropada rivojlangan o'rmonlarni barqaror boshqarish to'g'risidagi g'oyalardan kelib chiqadi. Angliyada yog'och zahiralarning kamayishi to'g'risida tobora ko'proq xabardor bo'lib kelayotganiga javoban Jon Evelin «Tabiiy boyliklarning vayronkor haddan tashqari ekspluatatsiyasini to'xtatish

uchun daraxt ekish va ekish har bir er egasining milliy burchi sifatida qaralishi kerak edi. “ uning 1662 yilda Sylva inshoida. 1713-yilda Saksoniya shtatidan saylangan Frederik Avgust I xizmatidagi katta tog‘-kon ma‘muri Xans Karl fon Karlovits o‘rmon xo‘jaligi bo‘yicha 400 betlik “Silvikultura iqtisodiyoti” asarini nashr etdi. Evelin va Fransiya vaziri Jan-Batist Kolbertning g‘oyalariga asoslanib, fon Karlovits barqaror hosil olish uchun o‘rmonlarni boshqarish konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning ishi boshqalarga, jumladan Aleksandr fon Gumboldt va Georg Ludvig Xartigga ta‘sir ko‘rsatdi va natijada o‘rmon xo‘jaligi fanining rivojlanishiga olib keldi. Bu, o‘z navbatida, AQSH o‘rmon xizmatining birinchi rahbari Gifford Pinxot kabi odamlarga ta‘sir ko‘rsatdi, ularning o‘rmonlarni boshqarishdagi munosabati resurslardan oqilona foydalanish g‘oyasi va Aldo Leopold atrof-muhitni rivojlantirishda ta‘sir ko‘rsatdi 1960 yillardagi harakat.

1962 yilda Reychel Karsonning “Silent Spring” asari nashr etilgandan so‘ng, rivojlanayotgan ekologik harakat e‘tiborni iqtisodiy o‘sish va rivojlanish va atrof-muhitning buzilishi o‘rtasidagi bog‘liqlikka qaratdi. Kennet E. Boulding o‘zining 1966 yildagi nufuzli inshoida “Kelayotgan kosmik kemaning iqtisodiyoti” iqtisodiy tizimning cheklangan resurslari bilan ekologik tizimga moslashishi zarurligini aniqladi. Yana bir muhim voqea 1968 yilda Garret Xardinning “umumiylik fojiasi” atamasini ommalashtirgan maqolasi edi. Zamonaviy ma‘noda barqaror atamasining birinchi qo‘llanilishlaridan biri 1972 yilda Rim Klubi tomonidan Massachusetts Texnologiya Institutining Dennis va Donella Meadows boshchiligidagi bir guruh olimlar tomonidan yozilgan “O‘sishning chegaralari to‘g‘risida” klassik hisobotida bo‘lgan. Kerakli “global muvozanat holatini” tavsiflab, mualliflar: “Biz to‘satdan va nazoratsiz qulab tushmasdan barqaror bo‘lgan va barcha odamlarning asosiy moddiy talablarini qondirishga qodir bo‘lgan dunyo tizimini ifodalovchi chiqish modelini qidirmoqdamiz” deb yozgan. O‘sha yili nufuzli “Survival for Blueprint” kitobi nashr etildi.

Atrof-muhit (yoki ekologik) barqarorligi

Aholi punktlarining ekologik barqarorligi odamlar va ularning tabiiy, ijtimoiy va qurilgan muhitlari o‘rtasidagi munosabatlarning bir qismidir. Inson ekologiyasi deb ham ataladigan bu barqaror rivojlanish yo‘nalishini kengaytiradi va inson salomatligi sohasini qamrab oladi.

Havo, suv, oziq-ovqat va boshpana mavjudligi va sifati kabi insonning asosiy ehtiyojlari ham barqaror rivojlanishning ekologik asosidir; ekotizim xizmatlariga investitsiyalar orqali aholi salomatligi xavfini hal etish barqaror rivojlanish uchun kuchli va o'zgaruvchan kuch bo'lishi mumkin, shu ma'noda barcha turlarga tarqaladi.

Atrof-muhit barqarorligi tabiiy muhitga va uning qanday davom etishi va xilma-xil va samarali bo'lishiga bog'liq. Tabiiy resurslar atrof-muhitdan olinganligi sababli, havo, suv va iqlim holati alohida tashvishga soladi. **IPCC (United Nations Intergovernmental Panel on Climate Change)** beshinchi baholash hisobotida iqlim o'zgarishiga oid ilmiy, texnik va ijtimoiy-iqtisodiy ma'lumotlar haqidagi mavjud ma'lumotlar bayon qilingan va moslashish va yumshatish variantlari keltirilgan. Ekologik barqarorlik jamiyatdan sayyoramizning hayotini qo'llab-quvvatlash tizimlarini saqlab, inson ehtiyojlarini qondirish bo'yicha faoliyatni rejalashtirishni talab qiladi. Masalan, bu suvdan barqaror foydalanishni, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan va barqaror moddiy ta'minotdan foydalanishni (masalan, o'rmonlardan biomassa va bioxilma-xillikni saqlaydigan darajada yig'ib olish) talab qiladi.

Tabiiy kapital (tabiat boyliklari jami) to'ldirilgandan ko'ra tezroq ishlatilganda, barqaror bo'lmagan holat yuzaga keladi. Barqarorlik inson faoliyati tabiat boyliklaridan faqat tabiiy ravishda to'ldirish mumkin bo'lgan darajada foydalanishni talab qiladi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi tashish hajmi tushunchasi bilan chambarchas bog'liq. Nazariy jihatdan atrof-muhit buzilishining uzoq muddatli natijasi inson hayotini saqlab turishning iloji yo'qligidir. Jahon miqyosidagi bunday degradatsiya, aholi buzilgan muhit qo'llab-quvvatlaydigan darajaga tushgunga qadar, odam o'limi koeffitsientini oshirishni nazarda tutishi kerak. Agar tanazzul ma'lum bir chegaradan yoki tanqidiy chegaradan oshib ketsa, bu insoniyat uchun oxir-oqibat yo'q bo'lib ketishiga olib keladi.

Barqaror rivojlanishning ajralmas elementlari tadqiqot va innovatsion faoliyatdir. Haqiqiy barqaror rivojlanishga erishish uchun iqtisodiyotni va butun jamiyatni ko'klamzorlashtirishning o'zgaruvchan kun tartibini belgilash va amalga oshirishga qaratilgan Yevropaning ekologik tadqiqotlari va innovatsion siyosati bunga yorqin misoldir. Yevropadagi tadqiqotlar va innovatsiyalar Horizon-

2020 dasturi tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlanadi va u butun dunyoda qatnashishi mumkin. Barqaror rivojlanish yo‘lidagi istiqbolli yo‘nalish moslashuvchan va qaytariladigan tizimlarni loyihalashtirishdir.

Jamoat resurslarining ifloslanishi boshqacha harakat emas, bu shunchaki umumiy odamlarning teskari fojiasi, chunki biron bir narsani olib chiqish o‘rniga, umumiy narsalarga biror narsa qo‘yiladi. Agar umumiy foydalanishni ifloslantirish xarajatlari iste‘mol qilinadigan buyumlar narxiga hisoblanmasa, u holda ifloslanish tabiiy holga aylanadi, chunki ifloslanish qiymati ishlab chiqarilgan mahsulotlar narxiga va chiqindilarni undan oldin tozalash xarajatlariga bog‘liq. chiqindi chiqindilarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri umumiy foydalanishga yuborish narxidan oshib ketadi. Shunday qilib, bu muammoni hal qilishning yagona usuli - bu chiqindilarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri umumiy foydalanishga berish uchun chiqindilarni chiqindilarni tozalash uchun sarflanadigan xarajatlardan ko‘ra, soliqlar yoki jarimalar hisobiga umumiy foydalanish ekologiyasini himoya qilishdir.

9.2. Barqarorlik va muvaffaqiyat

Qayta tiklanadigan manbalardan foydalanadigan, atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalari bo‘yicha oldinga siljigan va kuchli va mas‘uliyatli ta‘minot zanjirlarini ishlab chiqaradigan biznes modellariga ega bo‘lgan kompaniyalar keyingi asrga o‘tishda biznes raqobatbardosh qadam bo‘ladi. Har bir ko‘rsatkich shundan dalolat beradiki, mijozlar va iste‘dodlarning keyingi avlodi ushbu kompaniyalarga tobora ko‘proq talab qilishadi.

Atrof-muhit barqarorligi bugungi kunda biznes muvaffaqiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan to‘rtta sabab - va nima uchun bu har yili muhimroq bo‘ladi:

1. Yashaydigan kelajakni ta‘minlash

Sayyoramizga g‘amxo‘rlik qilishning eng katta sababi juda ravshan: biz tur sifatida unda rivojlanishni davom ettirishimiz uchun. Bu joyni saqlab qolish uchun bir-birimizga, kelajak avlodlarga va boshqa turlarga axloqiy va axloqiy majburiyatimiz bor. Mas‘uliyat bilan harakat qilmasak, kelajak avlodlar duch keladigan muammolarni

yanada kuchaytirishni tanlaymiz. Hozir tanlagan qarorlarimiz kelajakka bevosita ta'sir qiladi - bu jiddiy mas'uliyat.

Barqarorlik, Shuningdek, bizning biznesimiz omon qolishiga umid qilsak, juda muhimdir. 100 yildan keyin bo'lishni xohlaydigan tashkilotlar bugun ushbu uzoq muddatli muvaffaqiyatni rejalashtirishlari kerak. Bitta misol: Barqaror ta'minot zanjirini yaratish. Xom ashyo hozir qaerdan keladi? 20 yildan keyin ular qaerdan keladi? 50? Barqaror operatsion modellarga ega bo'lish tashkilotni raqobatdan ancha ustun qo'yadi - bu ma'lum bir tobora o'sib borayotgan biznes afzalligi.

Statistika Shuni ko'rsatadiki, kamroq va kamroq kompaniyalar o'nlab yillar davomida xizmat qiladi. Qisqa muddatli muvaffaqiyatga qo'shimcha ravishda uzoq muddatli barqarorlikni birinchi o'ringa qo'yadiganlar, ertaga g'olib bo'lishadi.

2. Tabiat bu - eng yaxshi dizayner

Tabiatdan ko'ra oqlangan va samarali dizayner yo'q. Tabiatda chiqindilar yo'q. Hamma narsa yana bir narsani yoqadi - hayotning, o'lim va qayta tug'ilishning tugamaydigan sikli. Tabiat muvaffaqiyatli rivojlanib, o'zgarib bormoqda va eons uchun muvaffaqiyat qozonishning yangi usullarini topmoqda. Taqlid qilish uchun qanday yaxshi dizayn? Nolinchi chiqindilar - bu yuqori bar, ammo bu oltin standartdir. Va bu mumkin emas. Ko'pgina kompaniyalar allaqachon tajribasiz va chiqindisiz dunyoda muvaffaqiyat qozonishgan. Mohawk Flooring yaxshi namunadir. Qayta ishlangan plastik butilkalardan gilam yasashda tashkilot chiqindilarni ishlab chiqarish hajmidan 17 baravar ko'proq tashlaydi. Endi bu barqaror dizayn: ishonchli xomashyo ta'minoti va yopiq ishlab chiqarish jarayoni.

Boshqa ko'plab dizaynerlar va tashkilotlar tabiatni taqlid qilish bilan tajriba o'tkazadilar. Biomimikriya - bu tabiatning ilhomlantiradigan yangiliklarini yaratish va insoniyatning murakkab muammolariga echimlar yaratish atrofida joylashgan dizayn falsafasi. Biomimikriya instituti butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar, tashkilotlar va shaxslarga biomimikriyani etkazishda yordam beradi. YOki "Beshikdan beshikka" dizaynini olaylik: inson tizimlari tabiatning sog'lom va xavfsiz ekotizimdagi ozuqaviy moddalarni aylanish jarayonlarini modellashtirishi kerak degan fikr. Sertifikatlangan beshikdan tortib to mahsulotlarga moddiy salomatlik, moddiy

reutilizatsiya, qayta tiklanadigan energiya va uglerodni boshqarish, suvni boshqarish va ijtimoiy adolatda sifatga erishiladi. Xulosa qilib aytganda, ularning ishlab chiqaruvchilari narsalarni kelajak avlodlar uchun dunyoni yaxshi qilib qoldiradigan qilib yaratishga intilishadi.

3. Chidamlilikni shakllantirish

Kelajakdagi mumkin bo'lgan muammolarga qarshi har qanday to'siq tashkilotning o'ziga xos barqarorligini oshiradi. Tizimlarni o'ylash va shaharni rejalashtirishda har xil qiziqarli narsalar barqarorlik atrofida sodir bo'lmoqda. Masalan, qirg'oqdagi shaharlarimiz keyingi bo'rondan qanday qilib tezroq tiklanadi? Dengiz sathining ko'tarilishi bilan shaharlarga yordam berish uchun nima kerak? Kelajakdagi ofatlarga tayyorgarlik ko'rish uchun hozir nimani qurmoqdamiz? Bularning barchasi barqarorlik muhokamasining bir qismi, biznes esa uning katta qismidir. Kutilmagan narsalarni rejalashtirish uchun biznes, hukumat va fuqarolik jamiyati hamkorligi uchun ajoyib imkoniyatlar mavjud.

Barqaror dizayn bilan ichki tashkiliy barqarorlikni ham yaratishimiz mumkin. YOpiq siklli tizim kelajakda xom ashyoning mavjudligini ta'minlaydi va chiqindilarni boshqarish hozirgi va kelajakdagi chiqindilarni tashish yoki chiqindilarni yo'naltirish xarajatlarini yo'q qiladi. Ba'zi sohalarida bu bugun, ba'zilarida ertaga, lekin oxir-oqibat har bir sohada chiqindisiz ishlash eng tejamkor bo'ladi. Bu kelajakdagi bozorda g'alaba qozonadigan biznes modellari.

4. Biznes mahsulot uchun kuch sifatida

Atrof-muhitga g'amxo'rlik qiladigan odamlar azaldan lampochkalarni o'zgartirib, mahalliy, qayta ishlash, oziq-ovqat qoldiqlarini kompostlash va elektr transport vositalarini sotib olishgan. Qachonki biznes unga teng keladigan narsani amalga oshirsa, u shunchaki ko'proq narsani amalga oshiradi. Future State - sertifikatlangan B Corp hamjamiyati butun dunyo bo'ylab minglab korxonalarni o'z ichiga oladi, ular biznes g'oyasiga sodiq qolganlar, shu jumladan atrof muhitga ta'sir qiladi.

Ko'pgina mijozlarimiz, Shuningdek, biznesning qiymati sifatida barqarorlikka sodiqdirlar va ular o'z sohalarida eng muvaffaqiyatli kompaniyalardan biri. Clif Bar & Co., ajoyib misol sifatida, "oddiy" vazifani daraxt kabi o'ylaydigan biznesni yaratishdir. Kompaniya Shunday deydi: "Daraxtlar 100 foiz qayta tiklanadigan energiya bilan

ishlaydi, barcha chiqindilarni qayta ishlaydi va o‘sadigan joylarini saqlab qoladi va yaxshilaydi. Daraxt metaforadan ko‘proq narsa deb o‘ylang - bu barqaror fikrlash uchun namuna. Tabiatning bizga o‘rgatadigan ko‘p narsalari bor “.

Kompaniya barqaror va adolatli savdo zanjirlarini yaratadi, organik qishloq xo‘jaligini himoya qiladi va barqaror dehqonchilik bo‘yicha tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlaydi. YAqinda Aydaho, Twin-Fallsda biofilik dizayni (binolarda odamlarni tabiat va farovonlik bilan bog‘lash uchun zamonaviy yondashuv) foydalanadigan Tvin-Fols shahrida yagona, barqarorlikka yo‘naltirilgan ob‘ektni qurdi.

Clif Bar & Co., B Corps va boshqa ko‘plab mijozlarimiz va hamkasblarimiz pastki chiziqdan tashqarida bo‘lgan narsalarni ko‘rib chiqishga sodiqdirlar: sayyora va jamiyatga ta’siri.

Har qanday potensial kelajakka tayyor bo‘lgan kompaniya bo‘lish juda qiyin. Ko‘p omillarni hisobga olish kerak. Agar sizning tashkilotingiz uzoq muddatli barqarorlik va muvaffaqiyatga tayyorlikni tahlil qilish yoki qo‘llab-quvvatlashga muhtoj bo‘lsa, iltimos biz bilan bog‘laning. Biz o‘z tashkilotimizni uzoq muddatli barqarorlikni ko‘zlab chuqur tekshirishga majbur qildik va sizning kelajakdagi davlatingiz uchun barqarorlikni oshirishga yordam beradigan tajriba va tajribaga ega bo‘ling.

Savdo va atrof-muhit

Savdo va ekologik barqarorlik qanday mos keladi?

Jahon savdosining kengayishi va global qiymat zanjirlarining tobora ko‘payib borayotgani savdo va atrof-muhitning o‘zaro aloqasi to‘g‘risida savollar tug‘diradi. Savdoning atrof-muhitga ta’siri qanday? Va teskari ravishda, o‘zgaruvchan tabiiy muhit (masalan, iqlim o‘zgarishiga ta’sir) savdo modellarini qanday o‘zgartirishi mumkin? Savdoni erkinlashtirish atrof-muhit uchun foydalimi yoki zararlimi? Qisqa va uzoq muddatli oqibatlar qanday va atrof-muhit va atrof-muhit siyosatining maqbul kombinatsiyasi atrof-muhitga sarflanadigan xarajatlarni minimallashtirish bilan birga savdoning afzalliklaridan foydalanishi mumkinmi?

Savdo atrof-muhitga ijobiy va salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin

Savdo kengayishi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy o‘sish ifloslanishni ko‘payishi yoki tabiiy resurslarning yomonlashuvi bilan atrof-muhitga bevosita ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bundan tashqari,

savdo-sotiqni erkinlashtirish ba'zi mamlakatlarda atrof-muhit siyosatining qat'iyligi har xil davlatlarda farq qiladigan bo'lsa, ifloslanishni talab qiladigan faoliyat bo'yicha ixtisoslashuvga olib kelishi mumkin - bu ifloslanish jannati gipotezasi deb ataladi.

Biroq, savdoning ko'payishi, o'z navbatida, iqtisodiy o'sishni, rivojlanishni va ijtimoiy farovonlikni qo'llab-quvvatlash orqali atrof-muhitni samarali boshqarish uchun ko'proq imkoniyatlarga yordam berishi mumkin. Eng muhimi, ochiq bozorlar energiya, suv va boshqa ekologik zararli moddalar kabi manbalardan foydalanishni kamaytirish orqali mahalliy ishlab chiqarish jarayonlarini samaraliroq qiladigan yangi texnologiyalarga kirishni yaxshilashi mumkin.

Xuddi shu tarzda, savdo va investitsiyalarni liberallashtirish firmalarga yanada qattiqroq ekologik standartlarni qabul qilishga rag'batlantirishi mumkin. Mamlakat jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashganligi sababli uning eksport sohasi etakchi importchilar tomonidan qo'yiladigan ekologik talablarga ko'proq ta'sir qiladi. Ushbu talablarni qondirish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlar, o'z navbatida, ta'minot zanjiri bo'ylab orqaga qarab, toza ishlab chiqarish jarayonlari va texnologiyalaridan foydalanishni rag'batlantiradi.

9.3. Atrof-muhit va savdo

Iqlim o'zgarishi oqibatlari savdoni buzishi mumkin

Ob-havoning o'zgarishi savdo-sotiqqa to'g'ridan-to'g'ri oqibatlari ob-havoning tez-tez yuz berishi va dengiz sathining ko'tarilishidan kelib chiqishi mumkin. Ta'minot, transport va tarqatish tarmoqlari infratuzilmasi iqlim o'zgarishi sababli uzilishlarga nisbatan zaifroq bo'lishi mumkin. Jahon savdosining taxminan 80% hajmini tashkil etadigan dengiz tashish salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, masalan, haddan tashqari hodisalar sababli portlarning tez-tez yopilishi. Bundan ham muhimi, iqlim o'zgarishi barcha ishlab chiqarish omillari (ya'ni ishchi kuchi, kapital va er) samaradorligini pasayishiga olib keladi, natijada mahsulot yo'qotilishi va global savdo hajmi kamayadi.

SHu bilan birga, atrof-muhitning buzilishi evaziga bo'lsa ham, Arktikadagi yuk tashish yo'llarini yanada ochish orqali dengiz kemalarida ijobiy iqtisodiy ta'sirlar bo'lishi mumkin.

Qanday qilib siyosatchilar savdo va atrof-muhit siyosatini maqbul tarzda birlashtirishi mumkin?

Mahalliy, mintaqaviy, milliy va xalqaro darajada samarali ekologik siyosat va institutsional asoslar zarur. Savdoni liberallashtirishning mamlakat farovonligiga ta'siri ushbu mamlakat ichida tegishli atrof-muhit siyosati mavjudligiga bog'liq (masalan, tugallanmagan ekologik resurslarga to'g'ri narx belgilash). Qattiq atrof-muhit siyosati ochiq savdo rejimiga mos keladi, chunki ular atrof-muhit tovarlari bozorlarini yaratadi, keyinchalik ularni ekologik standartlar bo'yicha taqlid qilgan mamlakatlarga eksport qilish mumkin - bu birinchi harakatning afzalligi deb ataladi. Bu, ayniqsa, qayta tiklanadigan energiya kabi murakkab texnologiyalarga tegishli.

Mamlakatlar Jahon Savdo Tashkiloti (JST) doirasida atrof-muhit bilan bog'liq bir qator sa'y-harakatlarni amalga oshirdilar, shu jumladan atrof-muhitga tegishli tovarlar va xizmatlarning tariflarini pasaytirish bo'yicha muzokaralar olib borish, JSTning amaldagi qoidalari va ko'p tomonlama ekologik bitimlardagi savdo majburiyatlari o'rtasidagi munosabatlar to'g'risida aniqroq izlash va izlash. baliqchilik subvensiyalari bo'yicha intizomlar. SHu tarzda, JST xalqaro savdo uchun ko'p tomonlama asos yaratmoqda, bu ham "oxirigacha poyga" bilan shug'ullanish uchun har qanday noto'g'ri vasvasani oldini oladi.

Ikki tomonlama va mintaqaviy savdo shartnomalariga atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalarining kiritilishi, Shuningdek, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida atrof-muhitga oid qoidalarni muvofiqlashtirishga yordam berdi. Iqtisodiyoti yanada rivojlangan mamlakatlar salohiyatni oshirish uchun resurslar va muassasalar bilan ta'minlay oladilar va kam rivojlangan sheriklarni atrof-muhit qoidalarini kuchaytirishga undashlari mumkin. OECD savdo va atrof-muhitga oid ko'plab muammolarni hal qildi, masalan, atrof-muhit va mintaqaviy savdo shartnomalari (RTA) RTA-larda atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalarini qo'zg'atuvchi omillar, Shuningdek atrof-muhit siyosati qat'iyligi, atrof-muhit tovarlari va xizmatlari tovarlari savdosi uchun harakatlantiruvchi omil. Shuningdek, hozirgi vaqtda biz siyosat yanada izchilligini ta'minlash yo'lidagi taraqqiyotni kuzatish va savdo va atrof-muhit chorrahasida siyosatning ustuvor yo'nalishlarini aniqlashga yordam berish uchun savdo va

atrof-muhit bo'yicha bir qator siyosat ko'rsatkichlarini ishlab chiqmoqdamiz.

Atrof muhit va savdo aloqalari

Ushbu tendensiyalar alohida emas; ular tubdan bir-biriga bog'liqdir. Atrof-muhitga katta zarar etkazish global iqtisodiy faoliyat ko'lamining oshishi bilan bog'liq. Xalqaro savdo ushbu o'sib borayotgan miqyosning o'sib boruvchi qismini tashkil etadi va uni atrof-muhit o'zgarishi uchun muhim omilga aylantiradi. Iqtisodiy globallashtirish davom etayotgani va ko'plab ekologik muammolarning global xarakteri yanada ravshanlashib borayotganligi sababli, ko'p tomonlama huquq tizimlari va ikkalasini ham tartibga soluvchi siyosat o'rtasida ishqalanish yuzaga kelishi aniq. Jarayon davomida munosabatlar haqidagi ikkita asosiy haqiqat aniq bo'lishi kerak:

- Savdo va atrof-muhit o'rtasidagi aloqalar juda ko'p, murakkab va muhimdir.

- Savdo-sotiqni liberallashtirish o'zi uchun ham atrof-muhit uchun foydali yoki zararli emas. Uning atrof-muhitga ta'siri, aslida atrof-muhit va savdo maqsadlarini bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro qo'llab-quvvatlaydigan darajaga bog'liq. Ijobiy natija milliy va xalqaro miqyosda tegishli qo'llab-quvvatlanadigan iqtisodiy va ekologik siyosatni talab qiladi. Eng asosiy darajada savdo va atrof-muhit bir-biriga bog'liqdir, chunki barcha iqtisodiy faoliyat atrof-muhitga asoslangan. Bu barcha asosiy manbalar (metallar va minerallar, tuproq, o'rmonlar va baliqchilik) va ularni qayta ishlash uchun zarur bo'lgan energiya uchun asosdir. Shuningdek, u iqtisodiy faoliyatning chiqindi mahsulotlarini oladi. Savdoga ekologik muammolar ham ta'sir qiladi, chunki eksportchilar yashil tovar va xizmatlarga bo'lgan bozor talablariga javob berishlari kerak.

Odamlar savdo-sotiq atrofidagi munozaralarga turli xil qarashlardan kelib chiqib xulosa qiladi.

Savdo tomondan qarash

- Savdo odamlarning farovonligini oshirish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan boylikni yaratadi.

- Ammo aksariyat milliy hukumatlar milliy sanoat tarmoqlariga to'g'ridan-to'g'ri javob berishadi va chet el raqobatchilarini chetlab o'tib, ushbu tarmoqlar uchun ichki bozorlarni saqlab qolishga harakat qilishadi.

- Bunda hukumatlar o‘z fuqarolarini yomonlashtiradi: mahalliy firmalar samarasiz bo‘lib qoladi, ichki iste‘molchilar yuqori narxlarni to‘laydilar va yanada samarali xorijiy firmalar yopiq.

- Eng yaxshi himoya bu kabi xatti-harakatlarga qarshi kuchli qoidalar tizimidir, masalan, Jahon Savdo Tashkiloti (JST) qoidalari, unga barcha mamlakatlar amal qilishi mumkin.

- Bunday shartnomalarni imzolaganidan keyin ham mamlakatlar bo‘shliqlarni qidirishadi. Tijoratni atrof-muhit nuqtai nazaridan taqiqlash yoki cheklash mana Shunday bo‘shliqlardan biri bo‘lishi mumkin.

- Savdo aslida atrof-muhit uchun foydali bo‘lishi mumkin, chunki u atrof-muhitni yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan boylikni yaratadi, chunki savdodan olinadigan samaradorlikning oshishi resurslarning kamligi va chiqindilarning kamligini anglatishi mumkin va savdo samarali va ekologik toza texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini kengaytirishi mumkin. .

Atrof-muhit tomondan qarash

- Bizning hozirgi ijtimoiy va iqtisodiy tizimlarimiz, shu jumladan atrof-muhitga etkazilgan zararning to‘liq narxini aks ettirmaydigan narxlarning haqiqati, er ekotizimlariga jiddiy tahdid solmoqda.

- Ammo aksariyat milliy hukumatlar milliy sanoat tarmoqlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri javob berishadi va ularni “qimmat” ekologik talablardan himoya qilishga harakat qilishadi.

- Bunda hukumatlar o‘z fuqarolarini yomonlashtiradi: mahalliy firmalar foyda ko‘radi, ammo jamoat atrof-muhitning tanazzulga uchrashi xarajatlarini to‘lash orqali ularni subsidiyalaydi.

- Ushbu muammolardan qochishning bir usuli bu atrof-muhitni qanday himoya qilish kerakligi to‘g‘risida milliy va xalqaro darajada aniq yozilgan kuchli qoidalar tizimidir.

- Bunday qoidalar amal qilganidan keyin ham hukumatlar va sanoat ularni buzishga intiladi. Muayyan turdagi ekologik qoidalarni taqiqlovchi savdo qoidalari buning bir usuli bo‘lishi mumkin.

- Ko‘proq savdo - bu ko‘proq iqtisodiy faoliyat va Shuning uchun ko‘p hollarda atrof-muhitga ko‘proq zarar etkazish demakdir. Savdo orqali yaratilgan boylik atrof-muhitni yaxshilashga olib kelishi shart emas.

Iqtisodiy o'sish va rivojlanish o'rtasidagi farq

-Iqtisodiy o'sish haqiqiy milliy daromad / milliy mahsulotning o'sishini anglatadi.

-Iqtisodiy rivojlanish hayot sifati va turmush darajasining yaxshilanishini anglatadi, masalan. savodxonlik, umr ko'rish va sog'liqni saqlash choralari.

-Ceteris paribus, biz iqtisodiy o'sishni ko'proq iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashiga umid qilamiz. Haqiqiy YAIMning yuqori bo'lishi sog'liqni saqlash va ta'limga ko'proq mablag sarflashga imkon beradi.

-Biroq, bog'liqlik kafolatlanmagan. Iqtisodiy o'sishdan tushgan mablag'larni mayda boy elita isrof qilishi yoki ushlab qolishi mumkin edi.

Iqtisodiy o'sish

Iqtisodiy o'sish YAIMning real hajmini (real mahsulot) o'sishini o'lchaydi. YAIM - bu milliy daromad / milliy mahsulot va milliy xarajatlar o'lchovidir. Bu asosan iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning umumiy hajmini o'lchaydi.

Iqtisodiy rivojlanish

Rivojlanish aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotga qaraganda ko'proq statistik ma'lumotlarni ko'rib chiqadi. Rivojlanish odamlarga aslida qanday ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq. Bu ularning haqiqiy hayot darajasi va yaxshi hayot darajasidan bahramand bo'lish erkinligiga qaraydi.

Iqtisodiy rivojlanish choralari quyidagilarni ko'rib chiqadi:

- Boshiga to'g'ri keladigan daromad - jon boshiga YAIM
- Savodxonlik darajasi va ta'lim standartlari
- Sog'liqni saqlash darajasi. Masalan, 1000 aholiga to'g'ri keladigan shifokorlar soni
- Uy-joy sifati va mavjudligi
- Ekologik standartlarning darajalari
- O'rtacha umr ko'rish.

Mutlaq qashshoqlik. Odamlar sog'lom ovqatlanishni saqlash va boshpana kabi hayot asoslarini ta'minlash uchun etarli manbalarga egami? Iqtisodiy o'sish odamlarning ko'proq oziq-ovqat sotib olishlari uchun yuqori daromadlarni ta'minlash uchun muhim bo'lishi mumkin. Biroq, iqtisodiy o'sish har kimning turmush darajasini yaxshilashi

shart emas. Iqtisodiy o‘shish jamiyatning qashshoq qatlamlarini chetlab o‘tishi mumkin, chunki ular ishtirok etish qobiliyatiga ega emaslar. Iqtisodiy o‘shishning foydalari jamiyatning turli guruhlari o‘rtasida teng ravishda taqsimlanadimi-yo‘qmi asosiy masala.

Ta’lim standartlari. Masalan, savodxonlik darajasi. Iqtisodiy o‘shish ta’limga ko‘proq pul sarflashga imkon berishi mumkin. SHu bilan birga, o‘shishdan tushgan mablag ‘ta’lim standartlarini yaxshilashga sarflanishiga kafolat yo‘q. YAAlpi ichki mahsulot va savodxonlik darajasi o‘rtasida zaif bog‘liqlik mavjud.

Atrof-muhit standartlari. Iqtisodiy o‘shish aslida atrof-muhitga va odamlarning turmush darajasiga zarar etkazishi mumkin. Masalan, mahsulotning yuqori miqdori ifloslanishni keltirib chiqarishi mumkin. Agar yuqori o‘shish o‘rmonlarni kesishni o‘z ichiga olsa - bu uzoq muddatli ekologik oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Transport / infratuzilma. Iqtisodiy rivojlanish infratuzilma va transportni yaxshilashni talab qiladi. Bu iqtisodiy o‘shishning asosiy yo‘nalishlaridan uzilib qolgan mintaqalar uchun muhim bo‘lishi mumkin.

Iqtisodiy rivojlanish choralari

Iqtisodiy rivojlanishni o‘lchash YAIMni o‘lchash kabi aniq emas, chunki bu o‘lchov tarkibiga qanday omillar kiritilganiga bog‘liq.

Iqtisodiy rivojlanishning bir necha xil o‘lchovlari mavjud. Masalan, Inson taraqqiyoti indeksi

Inson taraqqiyoti indeksi

- Inson taraqqiyoti indeksi quyidagilarni birlashtiradi:

- Hayotni kutish ko‘rsatkichi. O‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi global kutilgan umrga nisbatan.

- Ta’lim ko‘rsatkichi (o‘rtacha maktab yillari kutilgan maktab yillari)

- Daromadlar indeksi (PPP da YAIM)

- Inson taraqqiyoti indeksi

Rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘shishga ta’sir etuvchi omillar

Infratuzilma darajasi – masalan, transport va aloqa

Korrupsiyaning darajasi, masalan, soliq stavkalarining necha foizi davlat xizmatlariga yig‘ilib sarflanadi.

Ta'lim standartlari va mehnat unumdorligi. Savodxonlik va ta'limning asosiy darajalari ishchi kuchining samaradorligini aniqlashi mumkin.

Ichki investitsiyalar darajasi. Masalan, Xitoy ko'plab Afrika mamlakatlariga o'z iqtisodiyotiga muhtoj bo'lgan xom ashyoni eksport qilishga yordam berish uchun sarmoya kiritdi.

Mehnat harakati. Ish kuchi nisbatan samarasiz qishloq xo'jaligidan samaraliroq ishlab chiqarishga o'tishga qodirmi?

Xorijiy yordam va sarmoyalar oqimi. Maqsadli yordam infratuzilmani va turmush darajasini yaxshilashga yordam beradi.

Jam'arma va investitsiyalar darajasi. YUqori tejash iqtisodiy o'sishga yordam beradigan ko'proq sarmoyalarni moliyalashtirishi mumkin.

Rivojlanmasdan iqtisodiy o'sish

Rivojlanmasdan iqtisodiy o'sishga erishish mumkin. Ya'ni yalpi ichki mahsulotning o'sishi, ammo aksariyat odamlar turmush darajasining haqiqiy yaxshilanishini ko'rishmaydi. Bu quyidagilar tufayli sodir bo'lishi mumkin:

Iqtisodiy o'sish aholining ozgina foiziga foyda keltirishi mumkin. Masalan, biron bir davlat ko'proq neft qazib oladigan bo'lsa, unda YAIM o'sishi kuzatiladi. Biroq, bu moy faqat bitta firma egalik qilishi mumkin va Shuning uchun oddiy ishchiga foyda keltirmaydi.

Korrupsiya. Mamlakat YAIMni yuqori darajaga ko'tarishi mumkin, ammo o'sishning foydasi siyosatchilarning bank hisobvaraqlariga singan bo'lishi mumkin

Ekologik muammolar. Zaharli kimyoviy moddalarni ishlab chiqarish YAIMning real o'sishiga olib keladi. Biroq, tegishli tartibga solinmasdan, u ekologik va sog'liq muammolariga ham olib kelishi mumkin. Bu o'sish ko'pchilik uchun turmush darajasining pasayishiga olib keladigan misol.

Tirbandlik. Iqtisodiy o'sish tirbandlikning ko'payishiga olib kelishi mumkin. Bu Shuni anglatadiki, odamlar tirbandlikda ko'proq vaqt sarflashadi. YAlpi ichki mahsulot o'sishi mumkin, ammo hayot darajasi pastroq, chunki ular tirbandlikda ko'proq vaqt sarflaydilar.

Ishlab chiqarish iste'mol qilinmaydi. Agar davlatga tegishli sanoat ishlab chiqarishni ko'paytirsam, bu yalpi ichki mahsulotning

o'sishida aks etadi. Ammo, agar ishlab chiqarilgan mahsulotni hech kim ishlatmasa, u holda bu hayot darajasining o'sishiga olib kelmaydi.

Harbiy xarajatlar. Mamlakat YAIMni harbiy mahsulotlarga ko'proq mablag sarflab ko'paytirishi mumkin. Ammo, agar bu sog'liqni saqlash va ta'lim xarajatlari hisobiga bo'lsa, bu hayot darajasini pasayishiga olib kelishi mumkin.

Tayanch so'z va iboralar: barqaror rivojlanish, "Boshqariladigan barqaror rivojlanish" (Managed Sustainable Development), atrof-muhit yoki ekologik barqarorlik, IPCC (United Nations Intergovernmental Panel on Climate Change), savdo va atrof-muhit, Iqtisodiy o'sish va rivojlanish, Ta'lim standartlari, Mutlaq qashshoqlik, Inson taraqqiyoti indeksi

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Hozirgi kunda barqaror rivojlanish deganda nimani tushunasiz?
2. Barqaror rivojlanish tushunchasi qachon paydo bo'lgan?
3. Savdo va ekologik barqarorlik qanday mos keladi?
4. Savdo atrof-muhitga qay tarzda ijobiy va salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin?
5. Qanday qilib siyosatchilar savdo va atrof-muhit siyosatini maqbul tarzda birlashtirishi mumkin?
6. Iqtisodiy o'sish va rivojlanish o'rtasidagi farqni izohlang.
7. Inson taraqqiyoti indeksi nimalarni o'zida birlashtiradi?

10-BOB. ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH, TABIIY RESURLARDAN OQILONA FOYDALANISH

10.1. Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishni nazorat qilish

10.2. Tabiatdan foydalanishni boshqarishning iqtisodiy uslublari.

10.3. Tabiatni muhofaza qilish tizimining tashqiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish.

10.1. Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishni nazorat qilish

Tabiiy resurslarni boshqarish bu - er, suv, tuproq, o‘simliklar va hayvonlar kabi tabiiy resurslarni boshqarish, bunda boshqaruv hozirgi va kelajak avlodlar uchun hayotning sifatiga qanday ta’sir qilishiga alohida e’tibor qaratilgan.

Tabiiy resurslarni boshqarish odamlar va tabiiy landshaftlarning o‘zaro munosabatlarini boshqarish bilan shug‘ullanadi. U tabiiy merosni boshqarish, erdan foydalanishni rejalashtirish, suvdan foydalanish, biologik xilma-xillikni saqlash va kelajakda qishloq xo‘jaligi, tog‘-kon sanoati, turizm, baliqchilik va o‘rmon xo‘jaligi kabi tarmoqlarning barqarorligini birlashtiradi. Bu odamlar va ularning hayoti bizning landshaftlarimizning sog‘lig‘i va mahsuldorligiga bog‘liqligini tan oladi va ularning erni boshqaruvchisi sifatida harakatlari ushbu sog‘liq va unumdorlikni saqlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Tabiiy resurslarni boshqarish, asosan, resurslar va ekologiyani ilmiy-texnik jihatdan tushunishga va ushbu resurslarning hayotni qo‘llab-quvvatlovchi imkoniyatlariga qaratilgan. Atrof muhitni boshqarish tabiiy resurslarni boshqarishga o‘xshaydi. Akademik sharoitda tabiiy resurslar sotsiologiyasi tabiiy resurslarni boshqarish bilan chambarchas bog‘liq, ammo ular bilan ajralib turadi.

Tabiiy resurslarni boshqarish yondashuvlari manfaatdor tomonlarning turiga va huquqlariga, tabiiy resurslarga qarab turkumlanishi mumkin:

Davlat mulki: Resurslardan foydalanishni boshqarish va boshqarish davlat qo‘lida. Jismoniy shaxslar yoki guruhlar resurslardan foydalanishlari mumkin, lekin faqat davlatning ruxsati bilan. Milliy

oʻrmon, milliy bogʻlar va harbiy rezervatsiyalar AQSHning baʼzi misollari.

Xususiy mulk: Belgilangan shaxs yoki korporativ shaxsga tegishli boʻlgan har qanday mulk. Resurslarning foydasi ham, majburiyatlari ham egasiga (egalariga) tegishli. Xususiy erlar eng keng tarqalgan misoldir.

Umumiy mulk: Bu guruhning shaxsiy mulki. Guruh hajmi, tabiati va ichki tuzilishi bilan farq qilishi mumkin, masalan. qishloqning mahalliy qoʻshnilari. Umumiy mulkning ayrim misollari - jamoat oʻrmonlari.

Mulkiy boʻlmagan (ochiq kirish) hududlar: Ushbu xususiyatlarning aniq egasi yoʻq. Har bir potensial foydalanuvchi uni xohlaganicha ishlatish imkoniyatiga ega. Ushbu hududlar eng koʻp ekspluatatsiya qilinadi. Masalan, koʻllardagi baliq ovi. Umumiy er egalik huquqsiz mavjud boʻlishi mumkin, bu holda Buyuk Britaniyada u mahalliy hokimiyatga tegishli.

Gibrid: Tabiiy resurslarni boshqaruvchi koʻplab mulkchilik rejimlari yuqorida tavsiflangan rejimlarning bir qismidan iborat boʻladi, Shuning uchun tabiiy resurslar menejerlari gibrid rejimlarning taʼsirini hisobga olishlari kerak. Bunday duragayning namunasi - Avstraliyaning Yangi Janubiy Uels shtatidagi mahalliy oʻsimliklarni boshqarish, bu erda qonunchilik mahalliy oʻsimliklarni saqlab qolish uchun jamoatchilik manfaatlarini tan oladi, ammo mahalliy oʻsimliklarning aksariyati xususiy erlarda mavjud.

10.2. Tabiatdan foydalanishni boshqarishning iqtisodiy uslublari

Resurslarni boshqarish

Tabiiy resurslarni boshqarish masalalari mohiyatan murakkab va bahsli. Birinchidan, ularga ekologik sikllar, gidrologik sikllar, iqlim, hayvonlar, oʻsimliklar va geografiya va boshqalar kiradi. Bularning barchasi dinamik va oʻzaro bogʻliqdir. Ulardan birining oʻzgarishi uzoq muddatli va / yoki uzoq muddatli taʼsirga ega boʻlishi mumkin, bu hatto qaytarilmas boʻlishi mumkin. Ikkinchidan, menejerlar tabiiy tizimlarning murakkabligidan tashqari, har xil manfaatdor tomonlar va ularning manfaatlari, siyosati, siyosati, geografik chegaralari va iqtisodiy oqibatlarini hisobga olishlari kerak. Bir vaqtning oʻzida barcha jihatlarni toʻliq qondirish mumkin emas. SHu sababli, ilmiy murakkablik va turli xil manfaatdor tomonlar oʻrtasida tabiiy resurslarni boshqarish odatda tortishuvlarga olib keladi.

1992 yilda Rio-de-Janeyroda bo‘lib o‘tgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va taraqqiyot bo‘yicha konferensiyasidan so‘ng, aksariyat davlatlar er, suv va o‘rmonlarni kompleks boshqarish bo‘yicha yangi prinsiplarga obuna bo‘lishdi. Har bir xalqda dastur nomlari turlicha bo‘lishiga qaramay, barchasi o‘xshash maqsadlarni ifoda etadi.

Tabiiy resurslarni boshqarishda qo‘llaniladigan turli xil yondashuvlarga quyidagilar kiradi:

- YUqoridan pastga (buyruq va boshqaruv)
- Jamiyat asosida tabiiy resurslarni boshqarish
- Adaptiv boshqaruv
- Ehtiyot choralari
- Tabiiy resurslarni kompleks boshqarish
- Ekotizimni boshqarish

Jamiyat asosida tabiiy resurslarni boshqarish

Jamiyat asosida tabiiy resurslarni boshqarish yondashuvi tabiatni muhofaza qilish maqsadlarini qishloq jamoalari uchun iqtisodiy foyda olish bilan birlashtiradi. Uchta asosiy taxmin: mahalliy aholi tabiiy resurslarni tejashga yaxshiroq joylashtirilgan, odamlar foyda tejash xarajatlaridan oshib ketgandagina odamlar resurslarini tejashadi va odamlar o‘zlarining hayot sifatleri bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan resursni saqlab qolishadi. Mahalliy aholining turmush darajasi yaxshilanganida, ularning sa’y-harakatlari va resursning kelajakdagi farovonligini ta’minlashga bo‘lgan sadoqati ham yaxshilanadi. Tabiiy resurslarni mintaqaviy va jamoatchilik asosida boshqarish ham sheriklik tamoyiliga asoslanadi. U Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bioxilma-xillik to‘g‘risidagi konvensiyada va CHo‘llanishga qarshi kurash to‘g‘risidagi konvensiyada jamoatchilik asosida tabiiy resurslarni boshqarishni qo‘llab-quvvatlaydi. Agar aniq belgilanmagan bo‘lsa, markazlashtirilmagan tabiiy resurslarni boshqarish mahalliy jamoalarning tabiiy resurslardan foydalanishda poyga qilishlari bilan noaniq ijtimoiy-huquqiy muhitni keltirib chiqarishi mumkin. Markaziy Kalimantan (Indoneziya) dagi o‘rmon jamoalari.

Tabiiy resurslarni kompleks boshqarish

Tabiiy resurslarni kompleks boshqarish bu - tabiiy resurslardan foydalanishning ko‘p qirralarini (biofizik, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy) o‘z ichiga olgan ishlab chiqaruvchilar va boshqa to‘g‘ridan-to‘g‘ri foydalanuvchilarning ishlab chiqarish maqsadlariga javob beradigan

(masalan, oziq-ovqat xavfsizligi, rentabellik) tabiiy resurslarni boshqarish jarayoni. xavfdan qochish), Shuningdek, keng jamoatchilikning maqsadlari (masalan, qashshoqlikni kamaytirish, kelajak avlodlarning farovonligi, atrof-muhitni muhofaza qilish). U barqarorlikka e'tibor qaratadi va shu bilan birga kelajakdagi yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarni kamaytirib, rejalashtirish darajasidan barcha mumkin bo'lgan manfaatdor tomonlarni birlashtirishga harakat qiladi. Integratsiyalashgan tabiiy resurslarni boshqarishning konseptual asoslari so'nggi yillarda erdan barqaror foydalanish, birgalikda rejalashtirish, suv havzalarini kompleks boshqarish va adaptiv boshqarish kabi turli sohalardagi tadqiqotlar birlashishi orqali rivojlanib bormoqda. Tabiiy resurslarni kompleks boshqarish keng qo'llanilmoqda va mintaqaviy va jamoatchilik asosida tabiiy boshqarishda muvaffaqiyatli bo'ldi.

10.3. Tabiatni muhofaza qilish tizimining tashqiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish

Atrof muhitni muhofaza qilish

Atrof muhitni muhofaza qilish bu - odamlar, tashkilotlar va hukumatlar tomonidan tabiiy muhitni muhofaza qilish amaliyoti. Uning maqsadi tabiiy resurslarni va mavjud tabiiy muhitni tejash va iloji bo'lsa zararni tiklash va tendensiyalarni qaytarishdir.

Haddan tashqari iste'mol, aholi sonining ko'payishi va texnologiya bosimi tufayli biofizik muhit ba'zan buzilib ketmoqda. Bu e'tirof etildi va hukumatlar atrof-muhitning buzilishiga olib keladigan faoliyatga cheklovlar qo'yishni boshladilar. 1960-yillardan boshlab atrof-muhit harakatlari ko'plab ekologik muammolar to'g'risida ko'proq ma'lumotga ega bo'ldi. Inson faoliyatining atrof-muhitga ta'siri darajasi to'g'risida kelishmovchiliklar mavjud, Shuning uchun himoya choralari vaqti-vaqti bilan muhokama qilinadi.

Atrof-muhitni muhofaza qilishning yondashuvlari

Ixtiyoriy ekologik shartnomalar

Sanoat mamlakatlarida ixtiyoriy atrof-muhit to'g'risidagi bitimlar ko'pincha kompaniyalar uchun minimal me'yoriy me'yorlardan oshib ketganligi uchun tan olinishi uchun maydon yaratadi va shu bilan eng yaxshi ekologik amaliyotni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, Hindistonda Atrof-muhitni yaxshilash tresti 1998-yildan beri atrof-muhit va o'rmonlarni muhofaza qilish bilan shug'ullanadi. Yashil ko'ngillilar

guruhi Gren India Clean India konsepsiyasining maqsadiga erishadi. CA Gajendra Kumar Jain - buxgalter, Sojat shahridagi atrof-muhitni yaxshilash trestining asoschisi, Hindistonning Rajastan shtatining kichik bir qishlog‘i Lotin Amerikasi kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu shartnomalar ko‘proq foydalaniladi. majburiy tartibga solish talablariga rioya qilmaslik.

Ekotizim yondashuvi

Resurslarni boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha ekotizimlar yondashuvi aniq bir muammo va muammolarga javob berishdan ko‘ra, qaror qabul qilishda butun ekotizimning murakkab o‘zaro bog‘liqligini ko‘rib chiqishga qaratilgan. Ideal holda, bunday yondashuv bo‘yicha qarorlarni qabul qilish jarayonlari rejalashtirish va qaror qabul qilishda barcha tegishli davlat idoralari, Shuningdek sanoat vakillari, atrof-muhitni muhofaza qilish guruhlari va jamoatchilikning keng doiralarini qamrab oladigan hamkorlikdagi yondashuv bo‘lishi mumkin. Ushbu yondashuv ideal ma‘lumot almashishni, nizolarni hal qilish strategiyasini ishlab chiqishni va mintaqalarni muhofaza qilishni yaxshilashni qo‘llab-quvvatlaydi. Atrof muhitni saqlashda dinlar ham muhim rol o‘ynaydi.

Xalqaro ekologik shartnomalar

Erning aksariyat boyliklari ayniqsa zaifdir, chunki ular turli mamlakatlardagi inson ta‘siridan ta‘sir lanadi. Natijada, mamlakatlar tomonidan insoniyatning tabiiy resurslarga ta‘sirini boshqarish yoki zararni oldini olish uchun bir nechta hukumatlar tomonidan imzolangan bitimlarni ishlab chiqishga ko‘p urinishlar qilinmoqda. Bunga iqlim, okeanlar, daryolar va havoning ifloslanishi kabi omillarga ta‘sir ko‘rsatadigan bitimlar kirishi mumkin. Ushbu xalqaro ekologik bitimlar, ba‘zida qonuniy kuchga ega bo‘lgan hujjatlar bo‘lib, ularga rioya qilinmasa, huquqiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin va boshqa paytlarda prinsipial jihatdan ko‘proq kelishuvlar yoki odob-axloq qoidalari sifatida foydalanish uchun mo‘ljallangan. Ushbu shartnomalar 1910-yildayoq Yevropa, Amerika va Afrikada amalga oshirilgan ko‘p millatli shartnomalar bilan uzoq tarixga ega.

1945-yildan keyin tuzilgan ko‘plab xalqaro texnik agentliklar atrof-muhitga oid mavzularga murojaat qilishdi. 1960-yillarning oxiriga kelib tobora kengayib borayotgan ekologik harakat muvofiqlashtirilgan va institutsionallashtirilgan xalqaro hamkorlikni talab qildi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson atrof-muhitga oid muhim konferensiyasi

1972-yilda Stokgolmda bo‘lib, sog‘lom atrof-muhitga bo‘lgan huquq konsepsiyasini o‘rnatdi. SHundan so‘ng o‘sha yil oxirida Birlashgan Millatlar Tashkilotining atrof-muhit dasturi yaratildi. Eng taniqli xalqaro bitimlarning ba‘zilari orasida 1997-yildagi Kioto protokoli va 2015-yildagi Parij kelishuvi mavjud.

Tabiiy resurslar iqtisodiyoti

Tabiiy resurslar iqtisodiyoti - Erning tabiiy resurslariga talab, talab va taqsimot bilan shug‘ullanadi. Tabiiy resurslar iqtisodiyotining asosiy vazifalaridan biri bu tabiiy resurslarning kelajak avlodlar uchun mavjudligini ta‘minlash uchun ularni boshqarishning barqaror usullarini ishlab chiqish uchun iqtisodiyotdagi rolini yaxshiroq anglashdir. Resurs iqtisodchilari barqaror va samarali iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida iqtisodiy va tabiiy tizimlarning o‘zaro ta‘sirini o‘rganadilar.

Tabiiy resurslar iqtisodiyoti bu - inson iqtisodiyoti va tabiiy ekotizimlari o‘rtasidagi bog‘liqlik va o‘zaro bog‘liqlikni hal qilishga qaratilgan iqtisodiyot sohasidagi akademik tadqiqotlarning transdipliner sohasi. Uning diqqat markazida erning tabiiy boyliklari ekologik cheklovlari doirasida iqtisodiyotni qanday boshqarish kerak. Resurslar iqtisodiyoti ershunolik, inson iqtisodiyoti va tabiiy ekotizimlarning keng sohalari bilan bog‘liq bo‘lgan tabiiy va ijtimoiy fanlarning turli fanlarini birlashtiradi va birlashtiradi. Iqtisodiy modellar tabiiy resurslarni kiritishning o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtirilishi kerak. Tabiiy resurslar iqtisodiyotining an‘anaviy o‘quv dasturida baliqchilik modellari, o‘rmon xo‘jaligi modellari va foydali qazilmalarni qazib olish modellari (ya‘ni baliqlar, daraxtlar va ruda) ta‘kidlangan. Ammo so‘nggi yillarda boshqa manbalar, xususan, havo, suv, global iqlim va umuman “atrof-muhit resurslari” siyosat ishlab chiqishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Akademik va siyosiy manfaat endi boshqa maqsadlar uchun boshqaruvni qamrab olish uchun standart uchlik resurslarini maqbul tijorat ekspluatatsiyasidan tashqariga chiqdi. Masalan, tabiiy resurslar tijorat qiymatlari bilan bir qatorda rekreatsion va rekreatsion xususiyatlarga ega. Ular o‘zlarining mavjudligi bilan umumiy ijtimoiy ta‘minot darajalariga hissa qo‘shishlari mumkin.

Iqtisodiyot va siyosat sohasi ekologik muammolarning insoniy jihatlariga qaratilgan. Atrof-muhit va tabiiy resurslar iqtisodiyotining an‘anaviy yo‘nalishlariga farovonlik nazariyasi, erdan / erdan foydalanish, ifloslanishni nazorat qilish, resurslarni qazib olish va

bozorda bo‘lmagan baholash, Shuningdek resurslarning tugashi, barqarorlik, atrof-muhitni boshqarish va atrof-muhit siyosati kiradi. Tadqiqot mavzulariga qishloq xo‘jaligi, transport va urbanizatsiya, atrof-muhitga ta‘siri, qashshoq va sanoati rivojlangan mamlakatlarda erdan foydalanish, xalqaro savdo va atrof-muhit, iqlim o‘zgarishi va bozor bo‘lmagan baholash bo‘yicha uslubiy yutuqlarni kiritish mumkin.

Hotelling qoidasi - Garold Hotelling tomonidan qayta tiklanmaydigan resurslarni boshqarishning 1938 yildagi iqtisodiy modeli. Bu Shuni ko‘rsatadiki, qayta tiklanmaydigan va ajratib bo‘lmaydigan resurslardan samarali foydalanish, aks holda barqaror iqtisodiy sharoitlarda resurslarning tükenmesine olib keladi. Qoidada bu aniq narxga yoki “Hotelling rentasi” ga har yili foiz stavkasiga teng stavkada ko‘tarilishiga olib keladi, bu resursning etishmayotganligini aks ettiradi. Noorganik materiallarning (ya‘ni minerallarning) o‘lchanmaydigan manbalari juda kam uchraydi; aksariyat resurslarni qayta ishlash va oxirgi foydalanish uchun mahsulotlar o‘rnini bosuvchi vositalarning mavjudligi va ulardan foydalanish bilan oshirish mumkin (quyida ko‘rib chiqing).

Vogel mineral resurslarni o‘zlashtirish besh bosqichda sodir bo‘lishini ta‘kidladi: Amaldagi operatsion marj (ishlab chiqarish darajasi) allaqachon zaxira (resurs) ulushi bilan boshqariladi. Rivojlanishning jadal marjasi o‘sayotgan zarur sarmoyalar va daromadlarni tezroq amalga oshirish o‘rtasidagi o‘zaro hisob-kitob bilan boshqariladi. Ma‘lum bo‘lgan, ammo ilgari iqtisodiy bo‘lmagan konlarni qazib olish boshlangan keng rivojlanish chegarasi. YAngi konlarni (resurslarni) qidirish va qazib olinadigan birlik uchun sarflanadigan xarajatlar chegarasi juda noaniq, chunki qazib olishning cheklangan xarajatlari undan yuqori bo‘lmagan foydali resurslarni (konlarni) topish bilan taqqoslanmasligi kerak. yuqoridagi dastlabki uchta bosqich. Texnologiya marjasi dastlabki to‘rt bosqich bilan o‘zaro ta‘sir qiladi. Grey-Hotelling (charchoq) nazariyasi alohida voqea hisoblanadi, chunki u faqat 1-3 bosqichlarni qamrab oladi va 4 va 5 bosqichlarni emas.

Ushbu qarama-qarshi qarashlar keyingi bobda resurslarga oid mavzularni chuqur ko‘rib chiqish yoki hech bo‘lmaganda minimallashtirish orqali sezilarli darajada yarashadi.

Bundan tashqari, Xartvik qoidasi qayta tiklanmaydigan resurslardan foydalanadigan iqtisodiyotda farovonlikning barqarorligi to‘g‘risida tushuncha beradi.

Iqtisodiy boshqaruv usullari

Menejmentning iqtisodiy rag'batlantiruvchi omillari orasida eng muhimi ifloslanish uchun to'lovlar va soliqlardir. Ular bilvosita ta'sir o'tkazish vositasi bo'lib, chiqindi gazlari yoki chiqindilar uchun to'lovlarni belgilashda ifodalanadi. To'lov darajasi ifloslanishdan kelib chiqadigan ijtimoiy-iqtisodiy zararga yoki boshqa bir ko'rsatkichga mos keladi, masalan, tabiiy muhitning assimilyasiya potensialini iqtisodiy baholash. Ushbu vosita ifloslantiruvchiga tozalash va qoldiq chiqindilarni to'lash darajasini birlashtirish strategiyasini tanlashda maksimal erkinlikni ta'minlaydi, bu tashqi xarajatlarni ichkilashtirish xarajatlarini minimallashtirishga imkon beradi.

Subsidiyalar chiqindilarni kamaytirish uchun ifloslantiruvchilarga maxsus to'lovlarni anglatadi. Subsidiyalar orasida investitsiya soliq imtiyozlari, foiz stavkasi pasaytirilgan kreditlar, kreditlar bo'yicha kafolatlar, ekologik uskunalarning tezlashtirilgan amortizatsiyasi, birlamchi resurslar va yakuniy mahsulotlar narxlarini tartibga solish uchun mablag'lar keng tarqalgan.

Majburiy javobgarlik tizimlari. Agar atrof-muhitga egalik huquqi butun jamiyatga tegishli deb taxmin qilinsa, etkazilgan zarar uchun ifloslantiruvchi firmalar javobgar bo'lishi kerak. Agar ifloslanish solig'i yoki emissiya uchun to'lov emissiya aktidan oldin aniqlangan maksimal ifloslanish zararini aks ettirsa, majburiy majburiyat tizimidagi zarar har bir ish uchun maxsus chiqarilganidan keyin (undan keyin) hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, zarar etkazuvchi kompaniya uni qandaydir tarzda qoplashi yoki zarar ko'rgan tabiiy ob'ektni tozalashi yoki jarohat olganlarga tovon puli to'lashi kerak. Bunday tizim tegishli garov (atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha tadbirlarni amalga oshirish uchun majburiyatlarni belgilaydigan hujjatlar (aktivlar, pul mablag'lari depozitlari va boshqalar)) foydalanishni o'z ichiga oladi.

Chiqindilarni yo'q qilish uchun mablag'larni maqsadli ravishda zaxiraga olish tizimi (garovga qo'yilgan) iste'molchilarga qo'shimcha xarajatlarni amalga oshirish uchun rag'batlantirish uchun ishlatiladi. Yaqinlashib kelayotgan ifloslanishni oldindan belgilaydigan mahsulotni sotib olish vaqtida, chiqindilarni olib tashlangandan so'ng, foizlar bilan qaytariladigan, masalan, batareyalar, qalay qutilarga ichimliklar sotib olish va hk. Hissasi qo'shiladi. ushbu tizim ishlatilgan yog'larni qayta tiklash va ulardan foydalanishni rag'batlantirish, ozonni emiruvchi moddalarni qayta ishlash uchun ishlatilgan holatlar.

Axborotning to'liqligi va u bilan tanishish erkinligini ta'minlaydigan axborot tizimlari iqtisodiy rag'batlantirish kabi funksiyalarni bajaradi. Agar firmalar barcha ma'lumotlarni taqdim qilsalar, u holda iste'molchilar yoki yaqin hududlarning aholisi mahsulotdagi ifloslanish yoki zararli moddalar miqdori to'g'risida xabardor qilinadi. Xabardorlik (reklamaga qarshi) mahsulotlarga bo'lgan talabning o'zgarishiga, ifloslanishning kamayishini, tegishli dastlabki resurslardan yoki texnologiya turlaridan foydalanishni ta'minlaydi. Dunyoda atrof-muhitni boshqarishning yuzdan ortiq iqtisodiy vositalari mavjud. Ularning samaradorligini baholash uchun ularning quyidagi shartlarni qanday qondirishini tekshirish kerak: nazoratning soddaligi, qo'shimcha resurslarning minimal miqdori, maxsus ishlab chiqarishlar yaratishga hojat yo'q, usulni amalga oshirish uchun minimal vaqt, usulni amalga oshirishning uslubiy soddaligi.

Tayanch so'z va iboralar: tabiiy resurslarni boshqarish, davlat mulki, xususiy mulk, umumiy mulk, mulkiy bo'lmagan hududlar, gibrid, ekologik shartnomalar, ekotizim yondashuvi, xalqaro ekologik shartnomalar, subsidiyalar, majburiy javobgarlik tizimi

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Tabiiy resurslarni boshqarish deganda nimani tushunasiz?
2. Xususiy mulkka ta'rif bering.
3. Davlat mulki va umumiy mulkning farqli jihati nimadan iborat?
4. Tabiiy resurslarni boshqarishda qo'llaniladigan qanday yondashuvlarni bilasiz?
5. Tabiiy resurslarni kompleks boshqarish qay tarzda amalga oshiriladi?
6. Ixtiyoriy ravishda tuzilgan qanday ekologik shartnomalarni bilasiz?
7. Tabiiy resurslar iqtisodiyotiga ta'rif bering.
8. Atrof-muhitni muhofaza qilishni tartibga solish uchun qo'llaniladigan qanday iqtisodiy boshqaruv usullarni bilasiz?

11-BOB. MILLIY PARKLARNING EKOTURIZM RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI

11.1. Milliy parklar va muhofaza qilinadigan hududlar

11.2. Milliy parklarni rivojlantirish konsepsiyasi

11.3. Ekoparklar va ularning turizmga ta'siri

11.1. Milliy parklar va muhofaza qilinadigan hududlar

Ekoturizm zamonaviy turizmni rivojlantirishning barqaror shakli sifatida kelajak uchun to'g'ri yo'ldir. Ushbu bo'limda ekologik onglik harakatlari uchun mukammal sozlamalar bo'lgan muhofaza qilinadigan hududlar kiritiladi. Ekoturizm g'oyalari uchun mukammal muhit sifatida dunyo miqyosida ahamiyati oshgan milliy bog'lar qo'riqlanadigan hududlar uchun yaxshi misol sifatida ta'kidlanadi. Muhofaza etiladigan hududlarni takomillashtirilgan tasniflash tizimiga asoslanib IUCN - Butunjahon tabiatni muhofaza qilish ittifoqi joriy etiladi. Ushbu bo'limning asosiy qismi muhofaza etiladigan hududlarda turizmga bag'ishlanadi. Parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmni barqaror rivojlantirish tendensiyalari, parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmning afzalliklari va parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmning mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlariga e'tibor qaratiladi. Nihoyat, parklar va qo'riqlanadigan hududlarning asl maqsadi nima va ular nega kerakligi haqida savol tug'iladi.

Qanday muhofaza qilinadi?

So'nggi bir necha o'n yilliklar ichida, eng tez rivojlanayotgan turizm davrida ko'plab landshaftlar, joylar va ob'ektlar ommaviy turizmga bag'ishlangan. Ommaviy turizmni rivojlantirishga yo'naltirilgan mamlakatlar tabiiy joylar va landshaftlardan o'z maqsadlari uchun foydalanib, atrof-muhit va ekotizimlarida keskin o'zgarishlarga olib keldi. Ommaviy turizmni rivojlantirish o'zgargan hududlarga reaksiya sifatida mas'ul ekoturistlarning yangi avlodi o'zlarining tabiat tajribalari uchun maydonlarni yaratdilar. Muhofaza qilinadigan hududlar ekoturistlar uchun tabiiy muhitni va mas'uliyatli faoliyatga bo'lgan qiziqishlarini yaxshilaydi. Ceballos-Lascuráin, IUCN - Butunjahon tabiatni muhofaza qilish ittifoqidan (1996)

quyidagicha ta'riflanadi: «Umuman olganda, mamlakatning tabiiy va madaniy manfaatlariga ega bo'lgan asosiy joylariga milliy va ba'zan xalqaro darajadagi qo'riqlanadigan hudud maqomi berilgan. Shuning uchun ko'p sayyohlik, xususan ekoturizm, qo'riqlanadigan hududlarga tashrif buyurishni o'z ichiga oladi “. Ularning nomiga ko'ra, qo'riqlanadigan hududlar tabiatni muhofaza qilishga bag'ishlangan va insoniyat rivojlanishiga yo'l qo'ymaydi, deb noto'g'ri qabul qilish mumkin edi. Biroq, bu to'g'ri emas, chunki qo'riqlanadigan hududlar ekoturistlar uchun mukammal sharoitlarni yaratadi va uning tabiatga asoslangan ambitsiyalari turizmdagi bozor joylarini diversifikatsiyalashga yordam beradi. Himoyalangan hududlarni shakllantirish bilan bir qatorda, turizm sohasi hozirgi tendensiyalarga javoban sarguzashtlar va ekoturizm sohasida maxsus bozor bozorlarini taqdim etdi. “Himoyalangan hududlar tabiiy muhitda ochiq havoda, minnatdorchilik faoliyatiga bo'lgan talabning o'sishi uchun juda jozibali muhitdir. Muhofaza etiladigan hududlar menejerlari oldida turgan qiyinchiliklar, tashrif buyuruvchilarga kerakli tadbirlarda ishtirok etish imkoniyatini berish bilan birga, ular qadriyatlarni bilishlari va saqlashlarini ta'minlashdir. “ Tabiatni muhofaza qilishni maksimal darajada oshirishning asosiy maqsadi uchun qo'riqlanadigan hududlarni yaratish, uni bir vaqtning o'zida sayyohlarni jalb qilish uchun targ'ib qilish qiyin ishdir. Muhofaza etiladigan hududlarning konservativ maqsadi aniq, ammo daromadlarni oshirish kerak, chunki tabiatni muhofaza qilish yoki atrof-muhitni muhofaza qilish biznesi qimmatga tushadi. Tabiatni muhofaza qilish siyosatining tamoyillarini inobatga olgan holda, ekoturizm sohasi daromadlarni oshirish uchun mukammal echimni aksariyat hollarda qadriyatlar va atributlar bir-biri bilan uyg'unlashishini tasvirlaydi. “O'rtacha muhofaza qilinadigan hududga tashrif buyuruvchi” mavjud emasligi sababli, bozor segmentatsiyasi muhofaza qilinadigan hududlarni maqsadli guruhlariga targ'ib qilishning keng tarqalgan chorasi hisoblanadi. Har bir qo'riqlanadigan hudud odamlarning bir xil miqdordagi foydalanishiga bardosh bera olmasligi sababli, muhofaza qilinadigan hududlarning tabiiy holatiga qarab kerakli miqdordagi tashrif buyuruvchilarni e'tiborini jalb qilish nuqtai nazaridan bozor segmentatsiyasi vositasi sifatida ishlatilishi mumkin. Turli xil omillarni atrof-muhitni yo'q qilishni kamaytiradigan va bir vaqtning o'zida turizmdan foydalanishni

kuchaytiradigan tizimga birlashtirish nimani anglatishini quyidagi soʻzlar bilan aniqlashtirish mumkin: “Marketing ushbu tashrif buyuruvchilar segmentlarini parkning biofizik va madaniy atributlari bilan taqqoslash va taqqoslash orqali foydalanadi va keyin maqsadli segmentga tegishli himoyalangan maydon atributlarini sezgir ravishda targʻib qilish. Bu qoʻriqlanadigan hududga salbiy taʼsirlarni kamaytiradi, iqtisodiy foydalarni oshiradi va tashrif buyuruvchilarni qoniqtirishi ehtimolini oshiradi “. Ushbu taʼrifning oʻrtasida ushbu tezisda hali paydo boʻlmagan, ammo uning keyingi yoʻnalishiga katta taʼsir koʻrsatadigan bitta ibora mavjud. Milliy Park bu - quyidagicha belgilab qoʻyilganidek, “anʼanaviy ravishda eng keng tarqalgan va taniqli muhofaza qilinadigan hudud boʻlib kelgan”, iqtisodiy ongli fikrlashning juda uzoq davrida.

Parklar tizimlarining kelib chiqishi

XVIII asr oxiri va XIX asrning boshlarida tabiiy muhitning madaniy va tabiiy xususiyatlariga qiziqish paydo boʻldi. Bu vaqtda qitʼani madaniy nuqtai nazardan bilish motivatsiyasi ostida boʻlgan ingliz sayohatchilari Shveysariyaning alp mintaqalariga tashrif buyurishdi va ularni baland togʻli romantik landshaftlar oʻziga jalb qildi. SHveysariyadagi Alp togʻlari sayyohlarni madaniy va tabiiy dam olish uchun jalb qilgan birinchi tabiiy hududlar boʻlib koʻrindi. Demak, ularni ekoturizm yoʻnalishlarining boshlanishi deb hisoblash mumkin. Aynan shu vaqtning oʻzida sayyohlar uchun jozibadorligini saqlab qolish uchun tabiiy muhitning yaxlitligini taʼminlashga birinchi yondashuvlar paydo boʻldi. Bu muhofazaga boʻlgan ehtiyoj va odamlardan foydalanishni taʼminlash gʻoyasi tabiiy hududlarni qoʻriqlanadigan hududlarga aylantirish uchun harakatlantiruvchi kuch edi. Koʻrinishidan, milliy bogʻlarning qoʻriqlanadigan hududlar haqidagi gʻoyasi Yevropa qitʼasida paydo boʻlgan, ammo shunga qaramay milliy parklarga xizmat koʻrsatish tushunchasi SHimoliy Amerika qitʼasida ildiz otgan. Hozirgi kunda AQSHdagi Yellowston milliy bogʻi butun dunyoda shakllangan birinchi haqiqiy milliy park boʻlganligi hammaga maʼlum. Ellouston milliy bogʻining aniq tarixi haqida batafsil maʼlumotga ega boʻlmasdan, uning tarixdagi birinchi koʻrinishi 1872 yilga toʻgʻri kelishi mumkinligini tan olish kerak. Keyingi ellik yil ichida bugungi kunda Amerika milliy bogʻlarining butun majmuasi yaratildi. Yosemite, Grand Canyon, Crater Lake va

boshqalar kabi taniqli. Xuddi shu qit'ada joylashgan Kanada milliy parki tizimi ozmi-ko'pmi bir vaqtning o'zida paydo bo'ldi. 1885 yilda o'zining birinchi milliy bog'i tashkil etilishi bilan, Kanadada qo'riqlanadigan erlar davri boshlandi, bugungi kunda uni hech qanday ekvivalent bilan taqqoslash mumkin emas. Ushbu ishning asosiy qismi milliy park tizimlarini xalqaro taqqoslashga bag'ishlangani sababli, Kanada tizimi va ayniqsa uning eng qadimgi milliy bog'i keyingi bo'limlardan birida batafsil muhokama qilinadi. Bog'lar va qo'riqlanadigan hududlar haqidagi ba'zi bir asosiy tuzilmalarni ta'kidlash uchun, milliy bog'larning xalqaro ko'rinishi uchun juda katta ahamiyatga ega bo'lgan xalqaro tasniflash tizimiga e'tibor qaratiladi.

Bog'lar va muhofaza qilinadigan hududlarda barqaror turizmga yo'naltirilgan tendensiyalar

Zamonaviy turizm dunyosi ijtimoiy va madaniy hayotning ko'p qirrali sohalarida tez o'zgarish bilan tavsiflanadi. Hozirgi kunda, hatto o'n yillardan ko'proq vaqt oldin, dunyo turg'unlikdan ko'ra dinamikroq, demak, parklarni rejalashtiruvchilar va sayyohlik operatorlari o'zgarishlarning ularning intilishlari va qarorlariga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tushunishlari kerak. Ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar tendensiyalarda kuchli aks etadi. Zamonaviy turizmni rivojlantirish, ayniqsa barqaror rivojlanish va ekoturizm sohasida, turizmni rejalashtirishning har qanday shakliga kiritilishi kerak bo'lgan bir qator tendensiyalar mavjud.

Ta'lim darajasining ko'tarilishi va sayohatga bo'lgan talab

Ta'lim darajasi va uning zamonaviy turizm rivojiga ta'siri avvalgi boblarda allaqachon muhokama qilingan. Bu erda ta'kidlash kerak bo'lgan yagona jihat - bu sayyohlar tobora ko'proq qiziqish uyg'otadigan hayotni boyitadigan sayohatlar tajribasi tendensiyasidir. Ayniqsa, yoshlar "o'rganish-sayohat qilish tajribalariga" jonli qiziqish bildirmoqdalar. maxsus o'quv sayohat dasturlari. Ko'pincha "ekskursiyali ekskursiyalar" ko'rinishida sayyohlar tabiat sharoitida milliy bog'lar kabi ekologik tajribalarni izlashadi. Bunga tobora ortib borayotgan talabni qondirish uchun butun dunyo bo'ylab milliy park boshqaruvi ushbu segmentlarga e'tiborni qaratishga intiladi.

Xizmat ko'rsatish sifatining ahamiyati

Ekoturizm o'zining ta'rifi va kelib chiqishidan ma'lum darajada sifatni talab qiladi. Ayniqsa, bu miqdorga yo'naltirilgan ommaviy turizm bilan taqqoslansa, ekoturizm sifatga alohida e'tibor qaratadigan xizmatlarga muhtoj. Atrof-muhitni tarbiyalashga alohida e'tibor beradigan ixtisoslashtirilgan dam olish nuqtai nazaridan milliy parklarda ekoturizm yuqori ta'sirga ega bo'lgan miqdordagi ommaviy turizm dasturlaridan ajralib turadi. Bundan tashqari, ekoturizm sifat jihatidan yuqori standartlarni o'rnatadi va kam ta'sirli turistik paketlarni rag'batlantiradi va atrof-muhitga mas'uliyatli operatsiyalarga alohida e'tibor beradi.

Parklar va muhofaza qilinadigan hududlarda sayyohlikning afzalliklari

Parklar va qo'riqlanadigan hududlar, avvalo, tabiiy yashash joylarini atrofdagi rivojlanishdan saqlab qolish uchun yaratilgan. Bundan tashqari, qo'riqlanadigan hududlarning landshaftlarini zararli sanoat dunyosidan ajratish kerak va ekotizimlarni kerakli darajada saqlab turadigan sharoitlarni yaratish kerak. Bundan tashqari, milliy parkning maqsadi ushbu holatlarni odamlarga ko'rsatishdir, Shuning uchun ular ular bilan bog'lanib, ulardan o'rganishlari mumkin. SHu sababli, qo'riqlanadigan hududlarda turizmdan eng katta foyda bu ekoturizm qadriyatlarini tuShunishga va qadrlashga majbur qiladigan ta'lim jihati va tajribasi. Milliy parklarning g'oyasi tabiiy muhitni egallash va ularning go'zalligi va maftunkorligini odamlar ongiga tatbiq etishdir. Odamlar muammosiz ekotizimlar insoniyat uchun naqadar muhimligini va ularni himoya qilish qanchalik muhimligini bilib, tuShunishlari kerak.

11.2. Milliy parklarni rivojlantirish konsepsiyasi

Iqtisodiy imkoniyat va ijtimoiy imtiyozni kengaytirish

Yuqorida aytib o'tganimizdek, turizmni rivojlantirish dunyo bo'ylab tendensiyalarni kuzatmoqda. So'nggi bir necha yil ichida tabiiy ekotizimlarga qiziqish va tabiiy jarayonlar haqidagi bilimlar turizm sohasida juda katta o'sdi. Uzoq masofalarga sayohat qilishning jadal rivojlanayotgan imkoniyatlari bilan birgalikda qo'riqlanadigan hududlar ko'plab xalqaro sayyohlarni jalb qiladi. Odatda bu valyuta

manbai sifatida qaraladi, chunki turizm mahalliy aholi yoki mintaqalarda bandlik va daromadni oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ekoturizmning iqtisodiy foydasi bir shart bilan chambarchas bog'liq - sayyohlar pul sarflashlari uchun mahsulotlar va xizmatlar bo'lishi kerak. Himoyalangan va qo'riqlanadigan ekotizimlar har doim o'z-o'zidan omon qoladi, ammo agar mahalliy jamoalar daromad olishni va hayot sifatini oshirishni xohlasa, qo'riqlanadigan hududni sotish va targ'ib qilish kerak bo'ladi. Bundan tashqari, daromadlarning daromadlari va mintaqaning iqtisodiy yutuqlari muhofaza etiladigan hududlarni boshqarish uchun asos yaratadi. Biroq, ushbu sohalar eng yaxshi darajada ishlaydi va faqat mablag mavjud bo'lganda.

Tabiiy va madaniy merosni muhofaza qilish

Muhofaza qilinadigan hududning iqtisodiy foydalariga kelsak, olingan daromadlar tabiatni muhofaza qilish xarajatlarini qoplashga yordam beradi. Turizm odamlarni qo'riqlanadigan hududlarga olib kelishning asosiy omili bo'lib, Shuning uchun u jamoat va siyosiy qo'llab-quvvatlashga qodir. Istirohat bog'i yoki qo'riqlanadigan hudud ichkarisiga kirish va xizmat ko'rsatish to'lovlari orqali hosil bo'lgan mablag'lar boshqaruv maqsadlari va xizmat ko'rsatish sifatini saqlashga yordam beradi. Tabiatni muhofaza qilishdan tashqari, qo'riqlanadigan hududlarda turizm qabul qiluvchi mintaqada madaniy merosni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Turizmni rivojlantirish orqali tarixiy, me'moriy yoki arxeologik boyliklarga talab ortadi, bu muhim joylarni va binolarni saqlash va saqlash uchun mablag yaratadi. Turizm orqali mahalliy jamoalar mintaqada haqiqiy tajribalarni taqdim etishda bevosita ishtirok etishi mumkin. Bu mahalliy aholining qimmatli urf-odatlar va madaniy meros to'g'risida xabardorligini oshiradi, Shuningdek o'z mintaqalari yoki jamoalari bilan faxrlanishni oshiradi.

Iqtisodiy foyda to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadigan, muhofaza etiladigan hududlarda yashovchilar mahalliy hayot sifatini yaxshilaydi va yashash sharoitlarini yaxshilaydi. Turizmdan foydalanish uchun qulayliklar va xizmatlarni yaratadigan mahalliy turizmni rivojlantirishdan mahalliy aholi ham foydalanishi mumkin va shu bilan ularning yashash sharoitlari yaxshilanadi. Eagles, McCool va Xeyns

mahalliy jamoalarning turizmni rivojlantirish orqali qondirilishi mumkin bo'lgan ehtiyojlariga yaxshi misollar keltiradi.

- "Yaxshilangan aloqa: sayyohlik uchun yo'llarni modernizatsiya qilish qo'shni qishloqlarga tashqi dunyoga kirish imkoniyatini yaxshilaydi. Favqulodda vaziyatlarda muhofaza qilinadigan hududdagi ofislarga telekommunikatsiya aloqasi mahalliy jamoalar uchun muhim bo'lishi mumkin;

- Ta'lim: ba'zi bir muhofaza etiladigan hududlar o'z xodimlariga til, savodxonlik va hisoblash bo'yicha ta'lim beradi, Shuningdek, jamiyatda qo'llanilishi mumkin bo'lgan ko'nikmalarga ega;

- O'quv mashg'ulotlari: parklar xodimlarining transport vositalariga texnik xizmat ko'rsatish yoki oziq-ovqat gigienasi kabi masalalar bo'yicha olgan mashg'ulotlari mahalliy jamoalarda amaliy qo'llanilishi kerak;

- Sog'liqni saqlash: istirohat bog'lari xodimlari va tashrif buyuruvchilarga ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlar mahalliy aholi bilan bo'lishishi mumkin. "

Parklar va muhofaza qilinadigan hududlarda turizmning salbiy ta'siri

Adabiyotda salbiy ta'sir ko'pincha parklarda va qo'riqlanadigan hududlarda turizmning mumkin bo'lgan xatarlari bilan bog'liq. Turizmni rivojlantirishning barcha qirralarini va istirohat bog'lari va qo'riqlanadigan hududlarning xususiyatlarini inobatga olgan holda, salbiy ta'sirlar sayyohlarning tashriflaridan kelib chiqishini aniq aytish mumkin. Bu salbiy ta'sirlarni boshqarish va yumshatish mumkin emas degani emas. Ta'sir va xatarlarni qanday kamaytirish va oldini olish mumkinligini aniqlash himoyalangan hudud manfaatdor tomonlari va parklarni rejalashtiruvchilarning vazifasidir.

Turizm xarajatlari

Umumiy konsepsiyadan so'ng, muhofaza qilinadigan hududlarda turizmning salbiy ta'siri turizm xarajatlari bilan hisoblanadi. SHu sababli, turizmni rejalashtiruvchilar xarajatlarning uch turiga duch kelishadi, "moliyaviy va iqtisodiy xarajatlar, ijtimoiy-madaniy xarajatlar va atrof-muhit xarajatlari". Barqarorlik nuqtai nazaridan ekologik xarajatlar eng muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, aynan tabiatni muhofaza qilish qo'riqlanadigan hududlar va milliy bog'larni

yaratishga yordam beradi. Shuning uchun atrof-muhitga ta'siri haqida keyingi bobda batafsil ma'lumot beriladi.

Parklar va qo'riqlanadigan hududlarda turizmning xavf-xatarlari

Himoyalangan hududlarda turizmning ziddiyatlarining eng aniq sababi uning ekotizimlar va tabiiy yashash joylari jihatidan sezgir bo'lgan muhitga jalb qilinishi. Himoyalangan hududlarda turizm maqbulmi yoki yo'qmi degan savol iloji boricha batafsil va aniqroq bo'lishi kerak bo'lgan baholarga asoslanadi. "Biroq, bularni baholashda, agar park va uning turizm sohasi qishloq, o'rmon xo'jaligi, tog'-kon sanoati yoki urbanizatsiya kabi boshqa erlardan foydalanish bilan almashtirilsa, atrof-muhitga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rib chiqish muhimdir".

Davlatlarning ekoturizmni rivojlantirishdagi tajribalari

Xalqaro taraqqiyot va ularning mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushining iqtisodiy mazmuni o'sha kuni biz uning muhim rolini olamiz, ayniqsa turizm, tabiiy yoki ekologik turizm bugungi kunda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda ekologik turizmni rivojlantirish ekologik turizm tarmog'i, turizm sohasi o'sish sur'atlaridan 2-3 baravar o'sib bormoqda. Masalan, Kanadada o'sha kuni «ochiq tabiat bo'ylab sayohat» turizmi ichki turizmdan tushadigan daromadning 25 foizini tashkil etadi. Mamlakatda ekologik turizmni rivojlantirish uchun nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun dunyoda sayyohlik resurslari markazlaridan biri bo'lishi uchun barcha imkoniyatlar mavjud, turizm dunyoda 15-o'rinni egallaydi. SHu bilan birga, turistik yoki boshqa yo'nalishga tashrif buyuradigan chet ellik sayyohlar bizning manfaatlarimizning ekologik jihatlarining deyarli 3 dan 2 qismigacha. Ularning qiziqishlari va yangi yo'nalish bo'lgan ekoturizmga ko'proq e'tibor berishni rag'batlantiradi. Bugungi globalashuv davri, insoniyat oldida turgan barcha ekologik muammolar, atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish va asrab-avaylash va kelajak avlodlarga g'amxo'rlik qilish uchun sayqallanganligi dunyo hamjamiyati oldida turgan eng muhim masalalardan biridir. Shuni ta'kidlash kerakki, ularning tug'ilgan joylari va cho'llarining o'ziga xos xususiyati va juda mazali meva va sabzavotlarga ega bo'lgan hayvonlar va o'simliklarning boy zaxiralari. Shunday qilib, mamlakat butun dunyoda istiqbolli turizm sohasidagi markaziy joylardan biriga

aylanganligini hisobga olsak, buni ta'kidlaymiz. Tabiiy, ekologik toza hududning muhim ekologik hududlari va mineral suv manbalarining go'zal ko'rinishi. Mamlakatda ekologik turizmni rivojlantirish bo'yicha rivojlangan mamlakatlarning tajribasiga nazar tashlar ekanmiz, ularning jamoasini oldik; Masalan, Malayziya sayyohlik sanoati mamlakatda turizmni barqaror rivojlantirishning strategik maqsadlaridan biridir. Ushbu siyosat uchun aholining iqtisodiy rivojlanishiga ko'maklashish, barqaror ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini ta'minlash va iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun mamlakatimiz turizm sohasida valyuta tushumlarini ko'paytirish. Hukumat turizmdan qishloq joylarini barqaror rivojlantirish vositasi sifatida foydalanishga intilmoqda. Mamlakatimizdagi xalqaro turizm sohasi iqtisodiy o'sish va ijobiy natijalar bilan bog'liq jarayonlarni vizalarni soddalashtirish sohasida turizm infratuzilmasini doimiy ravishda takomillashtirishga investitsiyalarni jalb qilish. Shunisi e'tiborga loyiqki, bu mamlakatda sayyohlarni ko'p jalb qiladigan geografik qulay joylashuvi, mahalliy landshaftlarning jozibadorligi, mintaqadagi o'simlik va hayvonot dunyosining boyligi, qulay ekologik sharoit, dengiz bo'yidagi go'zal kurort zonalarida joylashganligi, tarixiy mavjudligi va me'morchilikning madaniy yodgorliklari va eng muhimi, etnik Malayziya tarkibning xilma-xilligi kabi afzalliklarga ega.

Osiyo-Tinch okeani mintaqasi, Malayziya shtatida turizmni barqaror rivojlantirish bo'yicha harakatlar dasturiga ko'ra bir qator tadbirlarni amalga oshirmoqda. Xususan, biz ulardan foydalana olamiz va amalda quyidagicha amalga oshirishimiz mumkin;

- turistik sanoat rolining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini amalga oshirish:

- sayyohlar transporti, sayyohlikni rivojlantirish bilan bog'liq transport va boshqa infratuzilmani takomillashtirish; turizmni rivojlantirishning ijtimoiy, madaniy va ekologik omillarini hisobga olgan holda:

- turizmni xatarlarni boshqarish va tartibga solish sohasidagi inqirozli vaziyatlar:

- turizmni kadrlarni rivojlantirish sohasida. Bugungi kunda eng muhim narsa shundaki, chet ellik sayyohlarni Malayziyaga jalb qilish uchun turizmning yangi tendensiyalari ekoturizm va tibbiy turizm va

bog‘dorchilikka katta e‘tibor beradi. Ekologik turizm da bog‘dorchilik haqida etarli ma‘lumot mavjud bo‘lsa, agar turizmning ushbu yo‘nalishidagi yangi yo‘nalish sifatida to‘xtaladigan bo‘lsak, turizm uni amalga oshirishda etakchi mamlakatlardir. Bog‘ning markazida turistik kurortning markazi joylashgan. Bizning uzumzorning o‘rtasida joylashgan anor yoki olma bog‘i turistik joylarini tasavvur qiling. Bu odam estetik zavq bag‘ishlaydi. Go‘zal va chiroyli go‘sh t ham tibbiyot aniqligi nuqtai nazaridan inson salomatligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Xususan, Yangi qo‘rg‘onning toza havosidan atlas har bir nusxasini chet ellik sayyohlar e‘tiborini jalb qilishni o‘ylay olmaydi. Masalan, ushbu maxsus konsepsiyaning kiritilishi ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, masalan, o‘tgan yili 883 milliondan ziyod sayyohni joriy 2015 yilgacha sayohat qilgan bo‘lsa, ularning 25 millioni Malayziya mamlakatiga sayohat qilish uchun. Bizga ko‘ra, 70 dan ortiq mamlakatlardagi so‘nggi ko‘rsatkich, sayyohlar soni 2,5 millionga ko‘paygan. Tibbiy turizmga kelsak, Malayziya hukumati chet ellarda davolanish uchun klinikalarni va tibbiyot muassasalarini rekonstruksiya qilish uchun sayyohlikni rivojlantirish uchun mamlakatni rivojlantirishda duch keladigan ba‘zi muammolarni ochib beradi. Shu nuqtai nazardan, Shuningdek, Hindiston va Tailandning asosiy raqibi, bu tibbiy xizmatlarning narxi ancha pasaygan. Shuni e‘tiborga loyiqlik, Malayziyadagi ushbu sanoat oqim orqali chet el valyutasining ikkinchi muhim manbai hisoblanadi. Turizm faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha maxsus qo‘mita. Ushbu qo‘mita 1989 yilda tashkil etilgan va hozirgi kunda Turizm va madaniyat vazirligida ishlaydi. Malayziya vazirligining asosiy maqsadi Osiyodagi jahon turizm markaziga aylanish. Shu maqsadda tashkil etilgan quyidagi muhim funksiyalarni bajaradi:

- dastlabki besh yillik ish faoliyati davomida qurilgan mehmonxonalar barcha turdagi soliqlardan ozod qilinadi;

- mehmondo‘stlik juda yaxshi tashkil etilgan;

- sohada ishlaydigan turizm xodimlaridan ushbu sohada maxsus bilimlarga ega bo‘lish talab etiladi: Xalqaro tajriba va milliy mentalitetni hisobga olgan holda, qator muhim omillar mamlakatda ekoturizmni rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bizning tinch, iqtisodiy jihatdan barqaror, iqlim rangidagi ... chet ellik sayyohlar doimo tinch va go‘zal tabiatga ega bo‘lib, tabiat manzaralarini

ta'kidladilar. Shunday qilib, turizm infratuzilmasining rivojlanishini, jozibadorligini oshirishni hisobga olgan holda, umuman turizm xizmatida jarayon va vositalarni takomillashtirish zarur. YUqoridagilardan kelib chiqib, diqqatimizni jamlash maqsadga muvofiqdir; aholining etarlicha ekologik madaniyatini shakllantirish

“□ ekoturizm mutaxassislari:

- ekoturizm ob'ektlarini kompleks baholash;
- yuridik shaxs maqomini belgilash uchun maxsus mavzular bo'yicha ekoturizm;

- xorijiy mamlakatlarning ekoturizm tajribasi qurilma: foreign xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va tezlashtirish uchun turizm sohasi. Turizm mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi farovonligini oshirish sohasidagi doimiy sa'y-harakatlar ko'paymoqda va yangi ish o'rinlari yaratildi.

11.3. Ekoparklar va ularning turizmga ta'siri

Ekoparklar va ularning turizmga ta'siri

Ekopark har qanday tabiiy yashash muhitida tashkil etilgan, **Biodiversity** yoki ushbu hududning hamjamiyatini bezovta qilmaydigan yoki ta'sir qilmaydigan rekreatsiya parki. Ekopark tushunchasi yaqinda paydo bo'lgan. Ekopark tashkil etishning maqsadi uydan va chet eldan tashrif buyurgan odamlarning dam olishlari, Shuningdek barcha yosh toifasidagi odamlarga u erda yashovchi o'simlik va hayvon populyasiyasining odatlari va yashash joylari to'g'risida bilimlarni tarqatish markazini yaratishdir. va shu bilan birga bioxilma-xillikni saqlash zarurligi to'g'risida xabardorlikni yaratish. So'nggi yillarda turli xil mamlakatlarda odamlarni sayyohlik, ta'lim va tadqiqotlarga jalb qilish uchun bunday ekoparklar tashkil etilgan.

Eko-parkning tamoyillari:

Turli xil tadqiqot ishlarini tahlil qilish natijasida Ekoparkning ba'zi prinsiplari baholanadi. Bular quyida muhokama qilinadi:

- 1) resurs, mahalliy hamjamiyat va sanoat uchun uzoq muddatli foyda keltirishi kerak.

- 2) u resursni yomonlashtirmasligi va ekologik jihatdan yaxshi ishlab chiqilishi kerak.

3) hukumat, nodavlat notijorat tashkilotlari sohalari, olimlar va mahalliy aholi ishtirok etishi mumkin bo'lgan ko'plab o'yinchilar o'rtasida tushunishni rivojlantirish va sheriklikni o'z ichiga olishi kerak. (Operatsiyalardan oldin ham, operatsiyalar paytida ham)

4) Bu barcha partiyalar, mahalliy jamoalar, hukumat, nodavlat tashkilotlar, sanoat va sayyohlar o'rtasida ta'limni o'z ichiga olishi kerak (sayohatdan oldin va keyin). Bu birinchi qo'l, ishtirok etish va ma'rifiy tajribalarni taqdim etishi kerak.

5) Bu resurslarning ichki qiymatini har tomondan tan olishga undashi kerak.

6) Bu resursni o'z shartlarida qabul qilishni va etkazib berishga yo'naltirilgan boshqaruvni o'z ichiga olgan chegaralarini tan olishni o'z ichiga olishi kerak.

7) Bu axloqiy va axloqiy mas'uliyatni va barcha o'yinchilar tomonidan tabiiy va madaniy muhitga nisbatan xatti-harakatlarini targ'ib qilishi kerak. Loyiha, dastur yoki siyosatning mahalliy yoki mintaqaviy iqtisodiy ta'sirini baholashga ko'pincha qiziqish mavjud. Biroq, iqtisodiy ta'sirlar osongina noto'g'ri ko'rsatiladi. Ushbu primerda iqtisodiy ta'sir ta'riflari va iqtisodiy ishlar bilan bog'liq o'zgaruvchilar tushuntiriladi. Iqtisodiy ta'sirning ko'plab ta'riflari mavjud; ulardan ba'zilar berilgan

Iqtisodiy ta'sir bu - voqea, siyosat o'zgarishi yoki bozor tendensiyasining foiz stavkalari, iste'molchilarning ishonchi, fond bozori faolligi yoki ishsizlik kabi iqtisodiy omillarga ta'siridir. Tartibga soluvchi o'zgarishlar, ta'minot etishmovchiligi yoki tabiiy ofatlar kabi hodisalar, ularning ishbilarmonlik faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi sababli muhim iqtisodiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Iqtisodiy ta'sir - bu ma'lum bir sohadagi iqtisodiy faoliyat darajasiga ta'sir. Ular quyidagilar bo'yicha ko'rib chiqilishi mumkin: (1) biznes ishlab chiqarish hajmi (yoki sotish hajmi), (2) qo'shimcha qiymat (yoki yalpi hududiy mahsulot), (3) boyluk (mulkiy qiymatlarni o'z ichiga olgan holda), (4) shaxsiy daromadlar (shu jumladan ish haqi) yoki (5) ish joylari. Ushbu chora-tadbirlarning har biri, odatda, iqtisodiy rivojlanish harakatlarining asosiy maqsadi bo'lgan hudud aholisining iqtisodiy farovonligini yaxshilash ko'rsatkichi bo'lishi mumkin.

Ekoparkning atrof-muhitga ta'siri

Okeanlar, ko'llar, sharsharalar, tog'lar, noyob o'simlik va hayvonot dunyosi kabi ajoyib tabiiy resurslarga ega bo'lgan joylar sayyohlarni va tabiat bilan hissiy va ma'naviy aloqalarni izlayotgan yangi aholini (ko'chib kelganlarni) o'ziga jalb qiladi. Ushbu odamlar tabiatni qadrlashi sababli, tanlangan tabiiy muhitlar saqlanib qoladi, himoya qilinadi va ekologik pasayishdan saqlanadi. O'zlashtirilishi mumkin bo'lgan erlar tashrif buyuruvchilarning rekreatsion tadbirlarini o'tkazish orqali daromad olishlari mumkin. Turistlarning daromadi ko'pincha tarixiy binolar va yodgorliklarni saqlash va tiklashga imkon beradi. Tozalash yoki ta'mirlash yo'li bilan hududning tashqi qiyofasini yaxshilash va devoriy rasmlar, suv favvorolari va yodgorliklar kabi jamoat san'ati qo'shilishi (jamoatchilikni turizmga tayyor qilishning bir qismi) tashrif buyuruvchilar va fuqarolar uchun foydali. Ekopark odatda zavodlar o'rniga mehmonxonalar, restoranlar, do'konlar va diqqatga sazovor joylarga asoslangan "toza" sanoat deb hisoblanadi. Ekopark Shuningdek atrof-muhitni buzishi mumkin. Tashrif buyuruvchilar chiqindilar va ifloslanishlarni keltirib chiqaradi (havo, suv, qattiq chiqindilar, shovqin va ingl.). Noto'g'ri foydalanish yoki haddan tashqari foydalanish tufayli tabiiy resurslarni jalb qilish xavf ostida qolishi mumkin.

Ekoparkning iqtisodiy ta'siri:

Ekopark tashqi iqtisodiy faoliyatning eng yirik va jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biridir. Ekopark ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini oshiradi. Menejment va texnik sohalarda kam ish haqi olish darajasidan yuqori maoshli professional lavozimlarga qadar bo'lgan qo'shimcha ish joylari daromad keltiradi va turmush darajasini oshiradi. Xususan, qishloq joylarda turizm yaratgan diversifikatsiya, ehtimol, faqat bitta sohaga bog'liq bo'lgan jamoalarga yordam beradi. Uning yuqori o'sish va rivojlanish sur'atlari, katta miqdordagi valyuta tushumlari, infratuzilmaning rivojlanishi, yangi boshqaruv va ta'lim tajribasining joriy etilishi iqtisodiyotning turli sohalariga faol ta'sir ko'rsatmoqda, bu umuman mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy hissa qo'shmoqda. So'nggi statistik ma'lumotlarga ko'ra, turizm dunyo daromadlarining taxminan 10 foizini ta'minlaydi va dunyo ishchilarining deyarli o'ndan bir qismini ish bilan ta'minlaydi. Hammasi hisobga olingan holda, turizmning

haqiqiy va potensial iqtisodiy ta'siri hayratlanarli. Ko'p odamlar turizmning ijobiy tomonlarini valyuta manbai, tashqi savdoni muvozanatlash usuli, "bacasiz sanoat" - qisqasi osmondan manna sifatida ta'kidlashadi. SHu bilan birga, turizmning mahalliy hamjamiyat uchun iqtisodiy o'sishining boshqa bir qator ijobiy va salbiy tomonlari ham mavjud bo'lib, ular har doim ham turizm istiqbollari tarafdorlari tomonidan ko'rib chiqilmaydi. Shuning uchun ushbu maqolada turizmning mamlakat darajasidagi asosiy ijtimoiy va atrof-muhitga ta'sirini ko'rib chiqaman.

Ekoparkning ijtimoiy ta'siri:

Ijtimoiy ekopark, mezbon jamiyatlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Ekopark xalqaro hamjihatlik, tinchlik va hamfikrlikning manbai va mahalliy madaniyatni yo'q qiluvchi va buzuvchi, ekologik halokat, odamlarning shaxsiy hayoti, qadr-qimmatini va haqiqiylikiga tajovuz qilish manbai bo'lishi mumkin.

Ekoparkning ijobiy ta'sirlari:

1. Uy egalari va sayyohlarning o'z qadr-qimmatini oshirish
2. Salbiy hislar va stereotiplarni kamaytirish
3. Bir-biriga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantirish
4. Bir-birining madaniyati va urf-odatlarini to'g'risida o'rganish
5. do'stlikni rivojlantirish
6. O'zaro aloqadan psixologik qoniqish
7. Bir-birining madaniyati uchun g'urur, minnatdorchilik, tushunish, hurmat va bag'rikenglikni rivojlantirish.

Ekoparkning hissasi:

Ekopark to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita moliyaviy foyda keltirishi mumkin, Shuningdek, o'rmonni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Ekoparkning o'rmonlarni muhofaza qilish, biologik xilma-xillikni saqlash va barqaror rivojlanishdagi hissasi quyidagicha:

a) Daromadni muhofaza qilish harakatlarini qo'llab-quvvatlashi isbotlanganda, kirish uchun yuqori to'lovlarni ixtiyoriy ravishda to'lash.

b) Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha ishonchli tashkilot tomonidan boshqariladigan tabiatni muhofaza qilish loyihalari uchun foydalaniladigan daromadning bir qismini xayriya qilish.

c) parkni qo'riqchilarni sayyohlarga professional ravishda rahbarlik qilish va ularga xizmat ko'rsatishni o'rgatish.

d) tabiatni muhofaza qilish va hayvonot dunyosini muhofaza qilish uchun yuqori motivatsiyaga ega mas'ul sayyohlarni tanlash.

e) bog'larni talqin qilish va yovvoyi tabiatni muhofaza qilishni tushunadigan bilimdon qo'llanma bilan ta'minlash.

Tayanch so'z va iboralar: Milliy parklar va muhofaza qilinadigan hududlar, IUCN - Butunjahon tabiatni muhofaza qilish ittifoqi, tabiiy va madaniy meros, ekoturizm, ekoparklar

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Milliy parklar tizimlarining kelib chiqishi va ularga qiziqish ortishi qaysi davrdan paydo bo'la boshladi?

2. Parklar va qo'riqlanadigan hududlarning asl maqsadi nima va ular nega kerak?

3. Parklar va muhofaza qilinadigan hududlarda sayyohlikning afzalliklari nimalardan iborat?

4. Parklar va muhofaza qilinadigan hududlarda turizmning qanday salbiy ta'siri mavjud?

5. Xorijiy davlatlarning ekoturizmni rivojlantirishdagi tajribalari haqida aytib bering.

6. Ekoparklar va ularning turizmga ta'siri baholang.

7. Ekoparklarning qanday umumiy tamoyillari mavjud?

12-BOB. INSON TARQQIYOTI VA ATROF-MUHIT ALOQALARINI SAMARALI TASHKIL ETISH

12.1. Inson taraqqiyoti va turizm

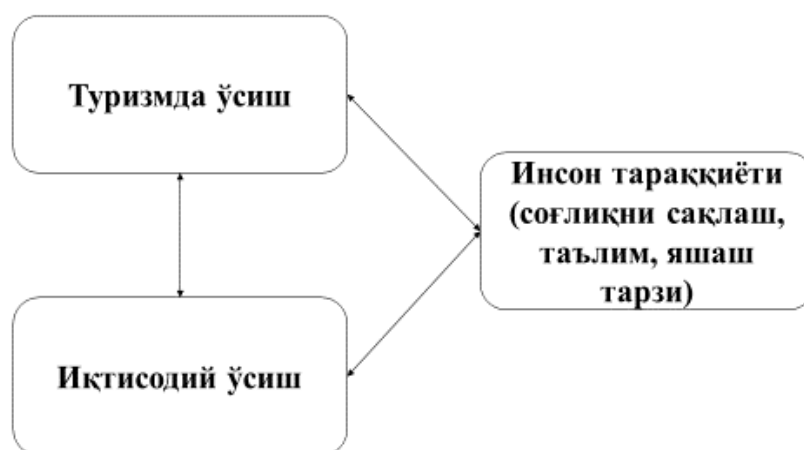
12.2. Taraqqiyotning bosqichlari va atrof-muhit o'zgarishlari

12.3. Rivojlangan mamlakatlar taraqqiyotida atrof-muhit va zamonaviy muammolar

12.1. Inson taraqqiyoti va turizm

Rivojlangan mamlakatlar bilan taqqoslaganda turizm rivojlanishning iqtisodiy o'sishida dinamik rol o'ynashi mumkin. Turizmni rivojlantirish bandlikni oshirish va daromad olish vositasi sifatida qaraladi. Turizm tovar savdosi va asosiy vositalarni import qilish, zarur xizmatlar va iqtisodiyotning ishlab chiqarish segmentlari orqali valyuta tushumini oshiradi. Bu tendensiyalar turizmni rivojlantirishning iqtisodiy ta'sirining uchta turini taklif qiladi: to'g'ridan-to'g'ri, bilvosita va induksiya qilingan. Turizmning to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy ta'sirining misoli mehmonxonalar, restoranlar va turistik tashkilotlarning daromadlarining ko'payishi. Bilvosita ta'sir, mehmonxonalar va restoranlarning etkazib berish joylarini firmalar tomonidan sotib olish kabi oqimlardan kelib chiqadi. Ta'sir etuvchi ta'sir to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ta'sirlardan foyda oluvchilar (masalan, firma egalari, xodimlar) o'z daromadlarini sarf qilganda paydo bo'ladi. Demak, turizmni rivojlantirish multiplikatsion effektlar orqali iqtisodiyotning turli sohalariga ta'sir qiladi. Turizm inson taraqqiyotiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: turizm to'g'ridan-to'g'ri inson taraqqiyotini ta'minlash uchun resurslarni, Shuningdek, iqtisodiy o'sish orqali bilvosita ta'minlaydi. Biroq, turizm natijasida paydo bo'lgan resurslar insoniyat taraqqiyotiga qanday ta'sir qilishi aniq emas. Turizm uy xo'jaliklariga ish joylari, muqobil daromad manbalari va biznes imkoniyatlari orqali to'g'ridan-to'g'ri manbalarni jalb qilishi mumkin. SHu bilan bir qatorda, turizm iqtisodiy o'sishni tezlashtirishi va shu bilan birga insoniyat

rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, Mak (2003) ta'kidlaganidek, turizm iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shu bilan birga boshqalarning farovonligini oshiradi. Agar turizm natijasida hosil bo'ladigan iqtisodiy samaradorlikdan foydalanadiganlar jamiyatda eng badavlat bo'lsa, unda samaradorlikning yaxshilanishi tengsizlikka to'liq mos kelishi mumkin. Millionlab odamlar uchun imkoniyatlar va tanlovlar tobora ko'payib borayotgani nuqtai nazaridan, bu qabul qilinishi mumkin emas va Shuning uchun inson taraqqiyoti ushbu tengsizlikni keltirib chiqarishi mumkin. Turizm va inson rivojlanishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning boshqa mumkin bo'lgan natijalari mavjud. Ya'ni, turizm iqtisodiy o'sish yo'li bilan insoniyat rivojlanishiga bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. SHunga mos ravishda ushbu iqtisodiy o'sish parametrlari turizmga ham ta'sir qilishi mumkin. Masalan, turizmni kengaytirish uy xo'jaliklariga shaxsiy daromadlarni taqdim etish orqali inson taraqqiyotiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa o'z navbatida ushbu uy xo'jaliklarida bo'lgan kishilarning ma'lumoti va sog'lig'i holatiga ta'sir qilishi mumkin. YOki, turizm soliqlar hisobiga ko'proq davlat daromadlarini keltirib chiqarishi mumkin, bu esa o'z navbatida, ta'lim va sog'liqni saqlashni yaxshilash orqali inson taraqqiyotini qo'llab-quvvatlovchi xizmatlarni kuchaytirishi mumkin. Shunday qilib, shaxsiy daromadlarni kengaytirishga yoki ko'proq davlat xizmatlarini ko'rsatishga e'tibor qaratish rivojlanish munozaralarini shakllantiradi va siyosat harakatlarining konfiguratsiyasini belgilaydi.

12.2. Taraqqiyotning bosqichlari va atrof-muhit o‘zgarishlari

Iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq muammolar

“Iqlim o‘zgarishi” atamasi atmosferaning ming yilliklarda yoki yaqinda tabiiy jarayonlar yoki inson faoliyati natijasida uzoq muddatli xatti-harakatlarining o‘zgarishini anglatadi. Iqlim ob-havodan ajralib turadi, bu ma’lum vaqtdagi iqlimning o‘ziga xos harakati. Ob-havo ma’lum hodisalardan iborat, masalan, ma’lum bir bo‘ron, ma’lum bir davrda yog‘ingarchilik, ma’lum bir vaqtdagi harorat. Iqlim kutish bilan bog‘liq; ob-havo hodisalar va sharoitlar bilan bog‘liq. “Iqlim - bu siz kutgan narsadir, ob-havo sizga nima beradi” degan so‘zlar ko‘pincha iqlim va ob-havo o‘rtasidagi farqni tavsiflash uchun keltirilgan. Ob-havo ham, iqlim ham ma’lum joylarni yoki umumiy hududlarni nazarda tutishi mumkin, ammo ob-havo sanalari va vaqtlari kabi haqiqiy vaqt oralig‘ini nazarda tutsa, iqlim umumiy vaqt oralig‘ida kutilgan sharoitlarni anglatadi, masalan, bahor yoki yoz, kun yoki tun, ertalab yoki kechqurun. Iqlimni tashkil etadigan eng muhim o‘zgaruvchilar - bu harorat, yog‘ingarchilik (yog‘ingarchilik, qor, do‘l), shamol yo‘nalishi va tezligi, atmosfera bosimi, namlik, bulutlarning tabiati va darajasi va quyosh nurlarining soatlari va intensivligi. Biroq, iqlimni tavsiflashning ko‘plab usullari mavjud. Ular odatda harorat, yog‘ingarchilik, shamol va bulutning o‘rtacha yoki o‘zgaruvchanligi bilan bog‘liq. Iqlim fazoviy farq qiladi, masalan, ekvator yoki dengizdan masofaga qarab, vaqtincha, masalan, mavsumiy va kunlik o‘zgarishlarga qarab.

Taraqqiyot muammolari

Taraqqiyot nima?

“Iqlim o‘zgarishini” aniqlash osonroq bo‘lsa-da, bu “taraqqiyot” atamasi bilan bog‘liq emas. Ko‘pgina “yaxshi” mavhum tushunchalar singari (tenglik, adolat va inson huquqlari kabi), ko‘pchilik odamlar rivojlanishning mavjudligini tan olishadi va, ehtimol, uning erishilishi maqsadga muvofiq ekanligi va jamiyatlar sari intilishlari uchun yaxshi maqsaddir. Biroq, rivojlanish degani haqida juda katta kelishmovchiliklar mavjud.

Taraqqiyot haqida ikkita asosiy (va o‘zaro bog‘liq) o‘lchovlar nuqtai nazaridan o‘ylashimiz mumkin. Birinchi o‘lchov taraqqiyot maqsadlari va rivojlanish jarayonlari o‘rtasidagi farqni keltirib

chiqaradi. Ikkinchi o‘lchov bu erda iqtisodiy va inson taraqqiyoti deb belgilangan rivojlanishning asosiy muammolarini ajratib turadi. Bu quyidagi jadvalda keltirilgan.

Taraqqiyot o‘lchovlari

	Jarayonlar	Maqsadlar
Iqtisodiy taraqqiyot	Iqtisodiy siyosat; infratuzilma va bozorni rivojlantirish; investitsiya; iqtisodiy va ijtimoiy tarkibiy o‘zgarishlar; texnik o‘zgarish; samaradorlik	Moddiy turmush darajasini yaxshilash; daromad, iste’mol, bandlik, jamg‘arma va investitsiyalar; oziq-ovqat xavfsizligi; daromad va boylikni taqsimlash; qashshoqlikni kamaytirish, atrof-muhitni muhofaza qilish
Inson yoki ijtimoiy rivojlanish	Iqtisodiy o‘shishning tengligi; vakolat berish; boshqaruv; rasmiy va norasmiy huquqlarning o‘zgarishi va ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlar	Imkoniyatlar; sog‘liqni saqlash va ta’lim xizmatlaridan foydalanish; huquqlar; tenglik; erkinlik, imkoniyatlarni kengaytirish; ozchiliklar va marginal guruhlarga, gender munosabatlariga alohida e’tibor; xavfsizlik; qadr-qimmat

Taraqqiyotning ko‘plab tavsiflarida bo‘lgani kabi, ushbu jadvaldagi farqlar ba’zi foydali tushunchalarni beradi, ammo rivojlanish jadvaldagi to‘rtta toza va alohida qutilarga joylashish uchun juda murakkab!

Birinchidan, jarayonlar (yoki rivojlanishga erishish vositalari) va maqsadlar o‘rtasidagi farq qat’iy emas. Iqtisodiy taraqqiyotga kelsak, ba’zi maqsadlar jarayonning zarur qismidir (investitsiya, masalan, ikkala

qutiga ham joylashtirilgan). Iqtisodiy taraqqiyot jarayonlaridagi o‘zaro bog‘liqlik sabab va natija, jarayon va natijalarga bo‘linishga imkon bermaydi. Jarayonlarni maqsadlardan ajratish qiyinligi inson yoki ijtimoiy rivojlanish bilan yanada kattaroqdir, chunki bu erda odamlar o‘zlarining va boshqalarning imkoniyatlarini anglash, ularga intilish jarayonlari o‘zlari rivojlanish maqsadi va ajralmas qismi sifatida qaraladilar. rivojlanish jarayoni. Sen (2001) “taraqqiyotni erkinlik” deb ta’riflaydi va qobiliyatlarning ichki va tashqi rivojlanishi ham erkinlikka erishishning maqsadlari va vositalaridir (yashash, jamiyatda ishtirok etish, tanlash, iste’mol qilish va hk). Darhaqiqat, inson taraqqiyoti nuqtai nazaridan, jarayonlarni maqsadlardan ajratish rivojlanishning ma’lum bir iqtisodiy yoki texnik va reduksionistik nuqtai nazaridan kelib chiqadigan ko‘rinishi mumkin. Rivojlanishni tuShunishimizga ko‘pincha bizning kelib chiqishimiz - madaniyatimiz va shaxsiy tariximiz, Shuningdek kasbiy ta’limimiz, o‘qitishimiz va tajribamiz ta’sir qiladi.

Ikkinchidan, iqtisodiy va inson taraqqiyoti o‘rtasidagi farq jadvaldagi toza qutilar taklif qilganidan ko‘ra ko‘proq xiralashgan. Albatta, iqtisodiy va inson taraqqiyoti o‘rtasidagi jarayonlar va natijalar bo‘yicha muhim o‘zaro ta’sirlar mavjud. Bular “teng iqtisodiy o‘shishni” inson taraqqiyoti jarayoniga qo‘shilishi bilan ishora qilmoqda. Bu ta’lim, sog‘liqni saqlash va boshqa xizmatlarga investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun ko‘proq boylik zarurligini aks ettiradi. SHu bilan birga, turli xil iqtisodiy o‘shish darajasi daromadni oshirishda tabiiy ravishda ozmi-ko‘pmi samarali ekanligi, daromadning bu o‘shishi qanday taqsimlanganligi va ular an’anaviy yoki marginal jamiyatlarni istisno etishi (yo‘q qilishi) kerakmi yoki yo‘qmi degan savollar mavjud. tirikchilik. So‘ngra turli xil rivojlanish jarayonlaridan kelib chiqadigan “g‘oliblar” va “yutqazuvchilar” va “samaradorlik”, “ehtiyotlar” va “huquqlar” asosida rivojlanish siyosatining yondashuvlari o‘rtasidagi ziddiyatlar to‘g‘risida savollar tug‘iladi.

Jamiyatlarni, madaniyatlarni va tirikchilikni “rivojlanish” bilan yo‘q qilish ko‘pincha globalashuv va hokimiyat munosabatlaridagi tengsizlik bilan bog‘liq. Tabiiy resurslarga kirishni yo‘qotish yoki degradatsiyalash - bu ko‘pincha “rivojlanish” bilan bog‘liq bo‘lgan yana bir jarayon (bu resurslarga bog‘liq bo‘lgan jamiyatlarni, madaniyatlarni va hayotni yo‘q qilish bilan). Tabiiy resurslardan foydalanish huquqini yo‘qotish an’anaviy (odatda kambag‘al) foydalanuvchilar rasmiy mulk huquqlariga yoki o‘z huquqlarini boshqa kuchli manfaatlardan himoya qilish vositasi

va kuchiga ega bo‘lmagan hollarda sodir bo‘ladi. Ifloslanish yoki haddan tashqari foydalanish natijasida resurslarning degradatsiyasini shunga o‘xshash tarzda tahlil qilish mumkin: asosiy muammo - himoyalangan mulk huquqining etishmasligi. Albatta, resurslarning tanazzulga uchrashi nafaqat kambag‘allarga va cheklanganlarga ta‘sir qiladi (garchi bu ularga ko‘proq ta‘sir esa ham). Biz bugun yashayotgan dunyoda (va ayniqsa, iqlim o‘zgarishi sharoitida) barqarorlik va barqaror rivojlanish haqidagi savollarni ko‘rib chiqmasdan turib, rivojlanishni muhokama qilish mumkin emas.

Iqlim o‘zgarishi va taraqqiyotning o‘zaro ta‘siri

Iqlim o‘zgarishi va rivojlanishining alohida tekshiruvlari Shuni ko‘rsatadiki, iqlim o‘zgarishi va rivojlanishining asosiy global muammolari o‘zaro bog‘liqdir. Birinchidan, iqlim o‘zgarishi eng ko‘p qashshoq va zaif odamlarga ta‘sir qiladi va Shuning uchun o‘tmishda erishilgan yutuqlarni orqaga qaytarishi mumkin. Ikkinchidan, iqlim o‘zgarishi barqaror rivojlanishga tahdid solmoqda. Iqlim o‘zgarishi aniq barqaror yoki bilvosita barcha barqaror rivojlanish maqsadlariga ta‘sir o‘tkazish imkoniyatiga ega. Barqaror iste‘mol va ishlab chiqarish uslublari bilan bog‘liq bo‘lgan ba‘zi maqsadlarga erishish va dengiz va quruqlikdagi ekotizimlardan barqaror foydalanish odatdagidek biznes bilan taqqoslaganda chiqindilarni kamayishiga olib kelishi mumkin.

Iqlim o‘zgarishi taraqqiyotga tahdid solmoqda

Iqlim o‘zgarishining rivojlanishga ta‘sirini ko‘rib chiqishda katta qiyinchilik global isish tezligi va tabiati, natijada uning iqlim tizimining turli qismlariga ta‘sirining darajasi va tabiati to‘g‘risida, keyin esa tezlik va tabiat to‘g‘risida juda noaniqlikdir. ushbu iqlim o‘zgaruvchilaridagi o‘zgarishlarning inson va iqtisodiy rivojlanishiga ta‘siri. Bunday noaniqlik, ob-havoning o‘zgarishiga, rivojlanishga ta‘sirini baholashda katta e‘tibor talab etilishini anglatadi. Biroq, ob-havo o‘zgarishiga ta‘sir etuvchi fizik, biologik va ijtimoiy fanlarni tuShunish jadal rivojlanmoqda. Iqlim o‘zgarishi va uning ta‘sirining avvalgi hisob-kitoblari tez-tez mavjud hisob-kitoblarga qaraganda ancha konservativ deb topilgan va bu Shuni ko‘rsatadiki, siyosat va rejalashtirish yanada jiddiy potensial ta‘sirlarni hisobga olishi kerak. Ta‘kidlanishicha, “iqlim o‘zgarishi qashshoqlikni doimiy ravishda yo‘q qilish yo‘lidagi muhim to‘siqni tashkil etadi, ammo qashshoqlikka kelgusi ta‘sir siyosat tanlovi bilan belgilanadi: tezkor, qamrab oluvchi va iqlimdan xabardor rivojlanish aksariyat qisqa muddatli ta‘sirlarning oldini oladi, zudlik bilan

kambag'allarga yordam beradi. CHiqindilarni kamaytirish siyosati uzoq muddatli siyosatni keskin cheklashi mumkin.

Iqlim o'zgarishi barqaror rivojlanishga tahdid solmoqda

Iqlim o'zgarishi hozirgi rivojlanish modellari uchun asosiy tahdidni keltirib chiqaradi, chunki IG gazlarining keng ko'lamli chiqindilarini o'z ichiga olgan rivojlanish barqaror emasligi aniq. Iqlim tizimi iqlimdagi sezilarli o'zgarishsiz, biz hozirgi paytda bog'liq bo'lgan global tabiiy va iqtisodiy tizimlarga putur etkazadigan o'zgarishlarsiz ko'p miqdordagi issiqxonalarini yutish imkoniyatiga ega emas. Bu bizning suv ta'minoti, oziq-ovqat tizimlari, sog'liqni saqlash, infratuzilma va aholi punktlarini o'z ichiga oladi. Ushbu tahdidlarni tuShunish uchun iqlim o'zgarishi, turli xil inson faoliyatining iqlim o'zgarishiga ta'siri va iqlim o'zgarishining inson faoliyati va farovonligiga ta'siri haqidagi fanni tuShunishni talab qiladi. Bu erda inson faoliyati va farovonligining asosiy yo'nalishlari qishloq xo'jaligi, energiya ishlab chiqarish, transport, sanoat, aholi punktlari, suv ta'minoti, sog'liqni saqlash, oziq-ovqat ta'minoti, turmush tarzi va zaifliklar va ofatlarga javob berishdir.

12.3. Rivojlangan mamlakatlar taraqqiyotida atrof-muhit va zamonaviy muammolar

"Boy" rivojlangan mamlakatlar atrof-muhitni muhofaza qilish muammosini rivojlanayotgan mamlakatlarga qaraganda ko'proq e'tibor qilingan muammo deb o'ylashadi. CHunki rivojlangan mamlakatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish uchun moliyaviy va texnik vositalar mavjud. Aslida atrof-muhitga ta'sir ko'rsatishda sanoati rivojlangan mamlakatlarning roli quyidagi sabablarga ko'ra hal qiluvchi ahamiyatga ega: Masalan, rivojlangan mamlakatlar uglerod chiqindilarining 70% i uchun, to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita mas'uldir, faqat 23%i yolg'iz AQSHdan; ular xavfli chiqindilarning katta qismini ishlab chiqaradi. Ularning iste'mol qilish sxemalari xom-ashyoni yuqori iste'mol qilish va chiqindilarni ishlab chiqarishning asosiy sababchisidir va hozirgacha o'zgarishsiz qolmoqda. Energiya iste'mol qilishning bunday namunalari va yuqori darajalari rivojlanayotgan mamlakatlar ta'qib qilishni istagan, ammo aslida amal qilmasligi kerak bo'lgan misoldir. Rivojlangan mamlakatlar cheklovni amalga oshirmay, balki ishlab chiqarishda chiqindini ortishiga olib kelishni davom ettirish bilan, rivojlanayotgan mamlakatlardan ishonchni yo'qotadi, shu bilan birga ulardan atrof-

muhitni himoya qilishda ko‘p mablag‘ ajratishni talab qilmoqda. Rivojlangan mamlakatlar ekologik o‘lchovni hisobga olmaydigan iqtisodiy vositalar va fikrlash usullaridan foydalanishda davom etishda har kim kabi aybdordir.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda

Rivojlanayotgan mamlakatlarda, aksincha, arzon mahsulotlarga ega bo‘lish va iste‘mol darajasining oshishi ustuvor vazifadir. Rivojlanayotgan mamlakatlar katta miqdordagi yordam, qarzlarni kechirish yoki yangi savdo imkoniyatlari va boshqalarga qarshi ekologik cheklovlar bilan savdo qiladigan savdolashishni ko‘rishga moyil bo‘lib, ular ham eskirgan iqtisodiy tahlil va atrof-muhitga e‘tibor bermaslik siyosatidan foydalanmoqdalar. Ko‘pgina rivojlanayotgan mamlakatlar sanoati rivojlangan mamlakatlarda atrof-muhitga nisbatan xavotirni hali ham rivojlanishini sekinlashtirish, iste‘mol hajmining o‘shishini sekinlashtirish va ularni bo‘ysunuvchi holatda ushlab turish uchun tuzoq sifatida qabul qilishadi.

Iste‘mol darajasining tavakkalni idrok etishga ta‘siri

Ekologik muammolarni hal qilishda aholining ekologik xatar va kimyoviy jarayonlar xatarlarini idrok etishdan xavotirlanishi iste‘mol darajasiga bog‘liqligini anglash kerak. Natijada iste‘mol darajasidagi farq qonunchilik, tartibga solish, atrof-muhit xavfsizligiga munosabat, kimyoviy jarayonlar xavfsizligi, ish joyidagi xavfsizlik va atrof-muhitni muhofaza qilishning boshqa jihatlariga ta‘sir qiladi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakat chegarasida bu farq mamlakatlar o‘rtasida “ekologik va ijtimoiy muammolarni” o‘tkazish harakatlantiruvchi kuchlarini yaratadi.

Tayanch so‘z va iboralar: inson taraqqiyoti va turizm, iqlim o‘zgarishi, taraqqiyot, taraqqiyot o‘lchovlari

Mustaqil ta‘lim va nazorat savollari:

1. Turizmni rivojlanishida inson omili ta‘sirini baholang.
2. Turizmda uy xo‘jaliklari faoliyati qanday ahamiyatga ega.
3. O‘z yurtiingizda yuzaga kelayotgan Iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq muammolarni sanab o‘ting.
4. Taraqqiyot nima?
5. Taraqqiyot o‘lchovlarini keltiring.
6. Iqlim o‘zgarishi va taraqqiyotning o‘zaro ta‘sirini baholang.

13-BOB. O‘ZBEKISTONDA ATOROF-MUHIT BARQARORLIGINI TA’MINLASH SIYOSATI

13.1. O‘zbekistonda atrof-muhit obodlashtirish bo‘yicha davlat siyosati

13.2. O‘zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish yo‘nalishlari

13.3. Ekoturistik makonlarni rejalashtirish va iqtisodiy samaradorligini baholash

13.4. O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning zamonaviy muammolari

13.1. O‘zbekistonda atrof-muhit obodonlashtirish bo‘yicha davlat siyosati

O‘zbekiston mustaqillikka erishgan vaqtdan boshlab, mamlakatni barqaror rivojlantirishga erishish, xalq farovonligini oshirishga yo‘naltirilgan ijtimoiy-siyosiy, sotsial-iqtisodiy o‘zgarishlar va keng ko‘lamli bunyodkorlik ishlari izchil amalga oshirilmoqda.

Bugun mamlakatimiz hayotining barcha sohalarida – davlat va jamiyat qurilishi, sud-huquq tizimi, iqtisodiyotni liberallashtirish, sog‘liqni saqlash, ta‘lim va kadrlar tayyorlash, madaniyat, tashqi siyosat, atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish tizimi va boshqa sohalarda chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda. Islohotlarning maqsadi adolatli jamiyat va demokratik davlat qurish, «inson manfaatlarini hamma narsadan ustun» tamoyilini amalga oshirish ustuvor hisoblangan joyda fuqarolarning qulay atrof muhitga bo‘lgan huquq va manfaatlarini himoya qilishdir.

O‘tmishda atrof muhit holatiga e‘tiborsiz munosabatda bo‘lish, tabiiy resurslardan me‘yordan ortiq foydalanish va ekologik talablarga bepisand munosabatda bo‘lish Orol dengizi qurishi, cho‘llanish, er va suv resurslarining tanazzuli, o‘simlik va hayvonot dunyosi genofondining yomonlashuvi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, ko‘p miqdordagi sanoat, maishiy va boshqa chiqindilarning hosil bo‘lishi kabi bir qator global va mintaqaviy ekologik muammolarni paydo bo‘lishiga olib keldi. Ushbu muammolar iqlim o‘zgarishi sodir bo‘layotgan sharoitlarda yanada yaqqolroq va kuchliroq namoyon

bo‘lib, zamonaviy O‘zbekiston uchun atrof muhitni muhofaza qilish va uni sog‘lomlashtirish masalalarini yanada dolzarb qilib qo‘ymoqda.

Mustaqil rivojlanish yillarida mamlakatimizda ekologik muammolarni hal etish va ularning salbiy oqibatlarini bartaraf qilish borasida muayyan tajriba orttirildi. Ekologiya, atrof muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasida ilg‘or xalqaro talablarga javob beradigan fundamental normativ-huquqiy baza shakllantirildi. Mazkur sohada 30 ga yaqin qonunlar qabul qilindi va 300 dan ortiq normativ hujjatlar tasdiqlandi.

Biroq, mazkur sohadagi vazifalarning ko‘lami mamlakatda ekologik holatni yaxshilash va yuzaga kelgan muammolarni yaxlit holda hal etishda jamiyatning barcha kuchlarini sa’y-harakatlarini birlashtirishga yo‘naltirilgan davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish zaruratini qo‘ymoqda.

Bu yuksak vazifani atrof muhit va aholi salomatligini saqlash sohasida faoliyat yuritayotgan milliy va xorijiy jamoatchilik tashkilotlari va harakatlarining ijobiy tajribalarini o‘zlashtirgan O‘zbekiston Ekologik partiyasi bajarishga qodir.

O‘zbekiston Ekologik partiyasining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- mamlakatning barqaror rivojlanishiga, ekologik xavfsizligiga erishish, hozirgi va kelajak avlod uchun qulay atrof muhitni yaratish hamda tabiiy resurslarni saqlashga yo‘naltirilgan davlat siyosatini ro‘yobga chiqarishni ta’minlash;

- atrof-muhit muhofaza qilish va tabiiy resurslarni saqlash davlat, jamiyat va mamlakat har bir fuqarosining vazifasi bo‘lishiga erishishga ko‘maklashish.

O‘z maqsadlariga erishish uchun Partiya quyidagi vazifalarni hal etadi:

- mamlakatda atrof muhit holatini yaxshilash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muamolarni kompleks hal etishga yo‘naltirilgan dastur va harakatlar strategiyasini shakllantirish va ilgari surish;

- atrof muhitni muhofaza qilish, aholini sog‘lig‘ini saqlash va tabiatdan foydalanish sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish;

O‘zbekistonning milliy manfaatlarini hisobga olgan holda ekologiya sohasidagi xalqaro konvensiya, shartnoma va kelishuvlarga qo‘shilish;

Partiyaning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik

palatasidagi fraksiyasi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kenesidagi va mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlaridagi partiya guruhlarini va deputatlari orqali siyosiy tashabbuslarni ilgari surish;

- mamlakatning ekologik siyosatini amalga oshirishda jamiyatning barcha kuchlarini safarbar etish;

- ekologiya va sog‘liqni saqlash sohasidagi qonunchilikni ijrosini ta‘minlashda davlat organlari, biznes va jamoat tuzilmalarining mas‘uliyatini oshirish;

Orol fojiasi oqibatlarini bartaraf etish, Orolbo‘yi hududida ijtimoiy-iqtisodiy holatni yaxshilash, mahalliyashtirishni ta‘minlash, ekologik vaziyatni tiklash va sog‘lomlashtirish, boshqa ekologik noqulay hududlarda ekologik muammolarni hal etish va aholi salomatligini saqlashga yo‘naltirilgan innovatsion g‘oya va texnologiyalarni, dastur va loyihalarni qo‘llab-quvvatlash;

- mamlakatda «yashil iqtisodiyot»ga o‘tishga, qayta tiklanuvchi va boshqa muqobil energiya manbalarini, ekologik toza chiqitsiz (kam chiqitli) texnologiyalar va innovatsion echimlarni tadbiq etish jarayonlarini faollashtirish;

- suv resurslarining etishmasligi va ifloslanishi, cho‘llanish, erlarning tanazulli, atmosfera havosini ifloslanishi, biologik xilmaxillikning qisqarishi jarayonlarini to‘xtatish, Shuningdek iqlim o‘zgarishiga moslashish bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rish;

- mamlakat manfaatlarini hisobga olgan holda transchegaraviy suv oqimlarining suv resurslaridan adolatli foydalanishga yo‘naltirilgan tashabbuslarni ilgari surish va harakatlarni qo‘llab-quvvatlash;

- aholining, ayniqsa qishloq joylarida toza ichimlik suviga bo‘lgan ehtiyojni yaxshilash, mavjud suv chiqarish va kanalizatsiya inshootlarini modernizatsiya qilish, suv o‘tkazish tarmoqlari va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish bo‘yicha kompleks choralarni amalga oshirish;

- mamlakatda ekologik tizimlarni saqlash, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni va ekologik turizmni rivojlantirish bo‘yicha ta‘sirchan chora-tadbirlarni qabul qilish;

- uzluksiz ekologik ta‘lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, aholining ekologik madaniyati darajasini yuksaltirish, sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish;

- davlatning ekologik siyosati ustuvor yoʻnalishlari, Partiyaning maqsad va vazifalari, mavjud ekologik muammolar va ularning echimi boʻyicha aholining xabardorlik darajasini oshirish;

- yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishga va yoshlarni tabiat va uning resurslariga ehtiyotkorona munosabatda boʻlish ruhida tarbiyalashga koʻmaklashish;

- atrof muhitni va aholi salomatligini muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish boʻyicha amaliy tadbirlarni amalga oshirishda davlat organlari, korxonalar va muassasalar, siyosiy partiyalar, NNT, OAV, fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan hamkorlikni rivojlantirish;

- ekologiya va sogʻliqni saqlash sohasidagi masalalarni hal etishga xorijiy va xalqaro xamkorlarni jalb etish, xalqaro xamkorlikni rivojlantirish.

Oʻzbekiston Ekologik partiyasi «Biz kelajak uchun javobgarmiz!» gʻoyasini oʻzining bosh shiori hisoblagan holda oʻz faoliyatida quyidagi ustuvor yoʻnalishlarni belgilab olgan:

I. Mamlakatda atrof muhitni holatini yaxshilash va ekologik muammolarni yaxlit holda hal etishga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirish

Mamlakatning ekologik siyosatini amalga oshirish va oʻzining siyosiy tashabbuslarini tadbiq etishda, iqtisodiyot, ijtimoiy soha, atrof muhit va fuqarolar sogʻligʻini saqlash, ekologik muammolarni hal etishda tizimli oʻzgarishlarga yoʻnaltirilgan amaliy choralarni koʻrishda jamiyatning barcha kuchlarini safarbar etish muhim omil boʻlib bormoqda.

Mazkur ustuvorlikni amalga oshirish maqsadida Oʻzbekiston Ekologik partiyasi mamlakatda atrof muhitni holatini yaxshilash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muammolarni yaxlit holda hal etishga qaratilgan dastur va harakatlar strategiyasini shakllantirish va ilgari surishni muhim deb hisoblaydi.

Mazkur maqsadlarga erishish uchun Oʻzbekiston Ekologik partiyasi quyidagilarga intiladi:

- mamlakatning ekologik siyosatini shakllantirish va uni amalga oshirishga yoʻnaltirilgan partiyaning siyosiy tashabbuslarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

- mavjud ekologik muammolarni hal etish, ularning yuzaga kelishini oldini olish va salbiy oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha strategiya va dasturlarni amalga oshirishni ta'minlash;

- ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik muammolarni hal etishga doir strategiya va dasturlarni amalga oshirish uchun davlat organlari, tadbirkorlik sub'ektlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari nodavlat notijorat tashkilotlari, OAV va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari vakillarini safarbar etish.

II. Ekologiya va sog'liqni saqlash sohasidagi milliy qonunchilikni takomillashtirish

O'zbekiston Ekologik partiyasi umume'tirof etilgan xalqaro huquq normalari va O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga asosan, tabiatni muhofaza qilish masalalarini huquqiy jihatdan tartibga solishni takomillashtirish, atrof muhit, aholi salomatligini saqlash va tabiatdan foydalanish sohasidagi qonunchilikni yanada rivojlantirish maqsadida davlat hokimiyatining qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlari tomonidan yangi qonun hujjatlari qabul qilish, amaldagi qonunlarni takomillashtirish tashabbusi bilan chiqadi.

Xususan, O'zbekiston Ekologik partiyasi:

- fuqarolarning qulay atrof muhitga ega bo'lish huquqini himoya qilishni hamda tabiatdan foydalanish sohasida iqtisodiy mexanizmlarni joriy etishni yaxlit tarzda ta'minlash bo'yicha qonun hujjatlarini qabul qilish va ularni amalga oshirishga ko'maklashishni;

- ekologiya sohasidagi huquqbuzarliklar va tabiatga, shu jumladan, transchegaraviy tusdagi zararli ta'sir oqibatlarini bartaraf etish hamda atrof muhit va inson salomatligiga etkazilgan zararni qoplashni huquqiy jihatdan tartibga solish hamda huquqni qo'llash amaliyoti samaradorligini oshirishga ko'maklashishni;

O'zbekistonning barqaror rivojlanish ustuvor maqsadlari va milliy manfaatlariga mos keluvchi xalqaro ekologik konvensiya va kelishuvlarga mamlaktimizning qo'shilishi masalalarini ilgari surishni nazarda tutadi.

III. Aholining ekologik xavfsizlikni ta'minlash hamda ekologik va sanitariya me'yorlariga rioya etish bo'yicha mas'uliyatini kuchaytirish

O‘zbekiston Ekologik partiyasi aholining ekologik xavfsizlik Strategiyasini ishlab chiqish va qabul qilish hamda ro‘yobga chiqarish tashabbusi bilan chiqadi.

O‘zbekiston Ekologik partiyasining asosiy vazifasi davlat organlari, tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari, korxonalar va muassasalarning ekologik xavfsizlikni yaxlit, ya’ni atrof muhit, aholi salomatligini muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari bo‘yicha amaldagi qonunlar talablariga rioya etishlari ta’minlash, strategiya va dasturlarni amalga oshirish ishlarida faollashtirishdan iborat bo‘ladi.

O‘zbekiston Ekologik partiyasi korxonalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolarning atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash hamda ekologik huquqbuzarlik sodir etganligi, atrof muhit va fuqarolar sog‘lig‘iga zarar etkazganligi uchun javobgarligini oshiradi.

Bunda, markazda va joylarda davlat hokimiyati organlari, korxonalar, muassasa va tashkilotlarning ekologik xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan davlat dasturlarini amalga oshirish uchun mas’uliyatini oshirishga alohida e’tibor qaratiladi, xususan:

Orol ekologik fojiasi oqibatlarining Orolbo‘yi aholisi va atrof muhiti uchun salbiy ta’sirni yumshatish, Shuningdek mamlakatning boshqa ekologik noqulay hududlarida tabiiy muhitni sog‘lomlashtirishga;

- suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida, er to‘g‘risida, er osti boyliklari to‘g‘risida, atmosfera havosini muhofaza qilish to‘g‘risida, o‘rmonlar, o‘simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida;

- mamlakat aholisini sifatli ichimlik suvi bilan ta’minlash bo‘yicha ishlarni jadallashtirish hamda xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar va aholini suv resurslaridan tejimli va oqilona foydalanish borasidagi javobgarligini kuchaytirishga;

- muhofaza etiladigan tabiiy hududlar va ob’ektlar to‘g‘risida, ekologik sertifikatlash va ekspertiza to‘g‘risida, chiqindilarni boshqarish to‘g‘risida hamda ishlab chiqarish faoliyatida ekologik talablar to‘g‘risida;

- ekologik toza transport turlarini rivojlantirish;

- atrof muhit monitoringi tizimini rivojlantirish to‘g‘risida;

- innovatsion, ekologik toza chiqitsiz (kam **chiqitli**) texnologiyalarni tatbiq etish to‘g‘risida;
- aholi genofondini himoya qilish va ekologik xatarli hududlarda istiqomat qiluvchi aholini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash borasida qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida;
- fuqarolar sog‘lig‘ini muhofaza qilish to‘g‘risida;
- ekologik turizmni rivojlantirish to‘g‘risida va boshqalar.

IV. Mamlakatda «yashil iqtisodiyot»ga o‘tishga ko‘maklashish

O‘zbekiston Ekologik partiyasi «yashil iqtisodiyot»ga o‘tish mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim omili deb hisoblaydi. O‘zbekiston Ekologik partiyasi quyidagilarni «yashil iqtisodiyot»ga o‘tishning ustuvorliklari deb hisoblaydi:

- iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish;
- sanoat ishlab chiqarish, energetika, qishloq xo‘jaligi, savdo, transport kommunikatsiya tizimi va kommunal sektorda innovatsion, resurstejamkor, energiyatejamkor, suv tejavchi, chiqitsiz (kam chiqitli) va boshqa ekologik toza texnologiyalarni keng joriy etish;
- ishlab chiqarishga ilm-fan yutuqlari, innovatsion g‘oya va echimlarni tatbiq etishni qo‘llab-quvvatlash;
- jamiyat hayotining barcha sohlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni faol tatbiq etish;
- «yashil iqtisodiyot»ga o‘tish maqsadlariga erishish uchun investitsiyalarni jalb qilish, moliyaviy, moddiy-texnik vositalarni va intellektual resurslarni safarbar etish.

O‘zbekiston Ekologik partiyasi quyidagi maqsadlarga yo‘naltirilgan yangi qonunlar ishlab chiqish va qabul qilish hamda amaldagi qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirish borasida jamoatchilik tashabbuskorligini rivojlantirishni muhim deb hisoblaydi:

- ekologik toza va xavfsiz, suv tejavchi, resurstejamkor va energiyatejamkor texnologiyalarni tatbiq etishni rag‘batlantirish hamda iqtisodiy, moliyaviy, soliq va boshqa turdagi mexanizmlarni yanada rivojlantirish;
- energiya resurslaridan tejamli foydalanish, bosqichma-bosqich qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishga o‘tishni ta‘minlash;

- qishloq xo‘jaligida innovatsion texnologiyalar va yangi samarali uslublarini qo‘llash hisobiga er unumdorligi va uning meliorativ holatini yaxshilash;

- ishlab chiqaruvchiga atrof muhitni muhofaza sohasidagi konunchilikni buzish iqtisodiy naf keltirmaydigan tarzdagi soliqqa tortishning samarali tizimini yaratish, tabiatni muhofaza qilish faoliyati uchun soliq imtiyozlari berish;

- muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni kengaytirish va ularning boshqarish tizimini takomillashtirish orqali bioxilma-xillikni saqlashga ko‘maklashish.

V. Atrof muhitni muhofaza qilish, tabiatdan oqilona foydalanish va qulay yashash sharoiti yaratish sohasidagi faoliyatni kuchaytirish

O‘zbekiston Ekologik partiyasi quyidagi maqsadli mintaqaviy va hududiy dasturlar hamda loyihalarning joylarda amalga oshirilishini faollashtirishga intiladi:

- suv resurslaridan, shu jumladan, transchegaraviy suv resurslaridan oqilona foydalanishga, suvni muhofaza qilish zonalari rejimiga rioya qilishga;

- atmosfera havosini, er osti va er usti suvlarini ifloslanishi, atrof muhitning shovqinli va elektromagnitli ifloslanish darajasini pasaytirishga;

- sanoat, qurilish, qishloq xo‘jalik, maishiy, tibbiy va boshqa chiqindilarni to‘plash, tashish, qayta ishlash, zararsizlantirish, utilizatsiya qilish, ko‘mish bilan bog‘liq bo‘lgan chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirishga;

- aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta‘minlashga;

- sanoat va maishiy oqovalarni tozalash inshootlarini qurish va rekonstruksiya qilishga;

- ekotizimlarni, ayniqsa tabiatni muhofaza qilish noyob ob‘ektlari va hududlarini saqlashga;

- atrof muhitga, ekotizimlarga zararli ta‘sirni va tabiiy resurslarni qisqarishini kamaytirish maqsadida mavjud ishlab chiqarish korxonalarini modernizatsiya qilishga;

- shaharlar va aholi punktlarining ekologik holatini yaxshilash hamda obodonlashtirishga, zamonaviy urbanizatsiya jarayonining

salbiy ekologik oqibatlarini bartaraf etishga, aholi punktlarida «yashil hududlarni» tashkil etishga;

- shaharlar va aholi punktlari, ayniqsa intensiv shamol eroziyasi va cho'llar joylashgan hududlar atrofida ixota o'rmonlarini barpo qilishga;

- sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirishga va aholining genofondini muhofaza qilishga;

- ekologik sug'urta tizimini yaratish va rivojlantirishga;

- ekologik ekspertiza, ekologik baholash va ekologik audit tizimlarini takomillashtirishga;

- turizmning ekologik, agro, gastronomik, ekstremal va boshqa turlari infrastrukturasi rivojlantirishga;

- qishloqlarda maishiy turmush madaniyatini, ayniqsa, uning sanitar-gigienik va ekologik jihatlarini yaxshilashga;

- davlat, idoraviy, ishlab chiqarish va jamoat ekologik nazorati tizimlarini rivojlantirishga.

Shuningdek, O'zbekiston Ekologik partiyasi joylarda tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirilgan istiqbolli investitsion loyihalarni bajarilishi ustidan tizimli jamoatchilik ekologik monitoringini amalga oshirilishini, bu maqsadlar uchun davlat byudjetidan ajratilgan mablag'lar, Shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalari va kreditlari, homiylar mablag'larini o'z vaqtida, to'liq o'zlashtirishga va oqilona foydalanishga o'z e'tiborini qaratadi.

VI. Aholining ekologik savodxonlik darajasini oshirish, dunyoqarashi va ularda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ekologik ma'lumotga ega bo'lishini ta'minlash

Aholining xabardorligini, ekologik madaniyati darajasini oshirish, har bir insonda atrof muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, mamlakatning noyob tabiatini kelgusi avlodlar uchun asrab-avaylash fuqarolik javobgarligini shakllantirish bugungi kunda ekologik holatni yaxshilash va atrof muhitga salbiy texnogen hamda antropogen tasirni oldini olishning muhim omili bo'lib bormoqda.

Ushbu ustuvor yo'nalishni amaliyotga tatbiq etish maqsadida O'zbekiston Ekologik partiyasi ekologik fikrlashni shakllantirish, uzluksiz ekologik ta'lim va tarbiyaning mukammal tizimini ishlab chiqishga yo'naltirilgan ishlarda keng jamoatchilikning faol ishtirokini muhim deb hisoblaydi. O'zbekiston Ekologik partiyasi mazkur

yoʻnalishda quyidagilarga yoʻnaltirilgan davlat dasturlarini amalga oshirishda faol ishtirok etadi:

- uzluksiz ekologik taʼlim va tarbiya konsepsiyasini va dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish;

- ekologiya sohasidagi mutaxassislarning malakasini, Shuningdek, ishlab chiqarishning turli tarmoqlari, iqtisodiyot va boshqaruv, sudlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning rahbarlari hamda mutaxassislarini ekologik maʼlumoti darajasini oshirishning samarali tizimini yaratish;

- ekologik taʼlim-tarbiya jarayoniga masofadan oʻqitish uchun resurslar yaratishni oʻz ichiga olgan zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalarni joriy etish;

- yoshlarning ekologik taʼlimi va tarbiyasi masalalarida davlat va nodavlat taʼlim muassasalari, oila, fuqarolarning oʻzini oʻzi boshqarish organlarining saʼy-harakatlarini birlashtirish.

Aholining ekologik madaniyatini oshirish vazifasini hal etish uchun Oʻzbekiston Ekologik partiyasi xalqimizning doimo tabiat va inson uygʻunligiga erishishni taʼminlashga intilish, kelgusi avlod uchun uni asrab-avaylash, suv va boshqa tabiiy resurslardan tejamli foydalanishdek asriy anʼanalari va qadriyatlaridan iborat madaniy va tabiiy merosiga murojaat qilishni muhim deb hisoblaydi.

Oʻzbekiston Ekologik partiyasi ushbu vazifalarni davlat organlari, siyosiy partiyalar, NNT, OAV va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan yaqin hamkorlikda hal etadi.

Mavjud ekologik muammolarga jamoatchilikning eʼtiborini qaratish, ularni izchil hal etishning eng maqbul yoʻllarini jamoatchilik muhokamasini tashkil etish, atrof muhit muhofazasi holati, uni muhofaza qilish ishlari haqida fuqarolarni haqqoniy va tezkor axborot bilan taʼminlash maqsadida Oʻzbekiston Ekologik partiyasi mavjud ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlik qiladi hamda oʻzining ommaviy axborot vositalari va Internet resurslarini tashkil etadi.

Oʻzbekiston Ekologik partiyasi atrof tabiiy muhit muhofazasi sohasida resurs va energiya tejovchi, ekologik toza texnologiyalar borasidagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirishda keng jamoatchilikning qoʻllab-quvvatlashini taʼminlagan holda bugungi kunda fan va taʼlim sohasiga sarflanayotgan mablagʻlar mamlakatimizda kelajagimiz egalari xizmat qiladigan, ekologik madaniyati yukori, yuksak

intellektual jamiyatni shakllantirishga mustahkam poydevor bo‘ladi, deb hisoblaydi.

O‘zbekiston Ekologik partiyasi:

- aholining atrof muhit holati va ekologik vaziyatni yaxshilash, fuqarolar salomatligini muhofaza qilishga oid ko‘rilayotgan chora tadbirlar haqidagi ma‘lumotlarni olish imkoniyatini ta‘minlash;

- ekologik ta‘lim va tarbiya tizimini Shuningdek, barqaror rivojlanish maqsadlari uchun ta‘limni rivojlantirish;

- yuksak ekologik madaniyat darajasiga, har bir fuqaro tomonidan mamlakatning noyob tabiati halkimiz tarixiy merosining ajralmas qismi ekanligi va kelajak avlodlar uchun uni asrab-avaylashda o‘zining mas‘uliyatini anglashiga erishishga bosqichma-bosqich intiladi.

VII. Atrof muhit va fuqarolar sog‘lig‘ini muhofaza qilish masalalarida hamkorlikni rivojlantirish

O‘zbekiston Ekologik partiyasi siyosiy partiyalar, nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari va boshqa fuqarolik jamiyati institutlari bilan o‘zaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirishni zarur, deb hisoblaydi va mamlakatni barqaror rivojlantirish maqsadlariga erishish yo‘lida jamiyatning barcha qatlamlarini sa‘y-harakatlarini birlashtirishga intiladi.

Shu maqsadlarda O‘zbekiston Ekologik partiyasi:

- muayyan ekologik muammolarni hal qilish uchun ekologiya sohasida jamoatchilik faolligini rivojlantirishga ko‘maklashish hamda bu borada tashabbuskor bo‘lishni;

- yoshlarning ekologik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashni, yoshlarni va o‘sib kelayotgan avlodni tabiatni muhofaza qilish ishlariga faol jalb etishni;

- partiya safiga fermerlar va agrar sohaning boshqa xodimlarini keng jalb etish orqali mamlakatning er va suv resurlaridan tejamli va oqilona foydalanishdagi muammolarni hal etish maqsadida ularning ishtirokini yanada faollashtirishni;

- insonlarning o‘z sog‘lig‘ini saqlashda mas‘ullik munosabatlarini shakllantirish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishda xalk ta‘limi va sog‘likni saqlash organlari, xotin-qizlar va yoshlar tashkilotlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va ommaviy axborot vositalari o‘zaro hamkorligini mustahkamlaydi.

VIII. Atrof muhit va fuqarolar sog‘lig‘ini muhofaza qilish masalalarida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish

O‘zbekiston Ekologik partiyasi atrof muhitni muhofaza qilish chegara bilmasligini hisobga olgan holda, xalqaro va xorijiy ekologik jamoatchilik tashkilotlari bilan aloqalarni izchil ravishda rivojlantiradi va mustahkamlaydi.

O‘zbekiston halqaro huquqning eng muhim ekologik hujjatlariga - BMTning cho‘llanishga qarshi kurash, bioxilma-xillikni saqlash, iqlim o‘zgarishi, transchegaraviy suvlardan foydalanish bo‘yicha va boshqa konvensiyalariga ko‘shilganligiga alohida e‘tibor olgan holda O‘zbekiston Ekologik partiyasi atrof muhit muhofazasi va fuqarolar salomatligi, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash va barqaror rivojlanishga doir samarali halqaro hamkorlikni yanada rivojlantirishga o‘z hissasini qo‘shishga intiladi.

Shu maqsadlarda O‘zbekiston Ekologik partiyasi:

- ekologik muammolar bo‘yicha ikki tomonlama va ko‘p tomonlama uchrashuvlar, halqaro konferensiyalar, seminarlar, davra suhbatlari va boshqa tadbirlar o‘tkazish amaliyotini rivojlantiradi;

- xalqaro ekologik forumlarda O‘zbekiston vakillarining ishtirok etishiga ko‘maklashadi;

- xalqaro va xorijiy ekologik tashkilotlar bilan hamkorlikdagi tadbirlar va ekologik aksiyalar o‘tkazish tashabbusini ko‘rsatadi va amalga oshiradi;

O‘zbekistonda ekologik holatni yaxshilash va fuqarolar salomatligini saqlash bo‘yicha qabul qilinayotgan chora-tadbirlar haqidagi ma‘lumotni xorijiy jamoatchilik e‘tiboriga etkazadi;

- atrof muhitni muhofaza qilish masalalari bo‘yicha xalqaro huquqiy hujjatlarni takomillashtirishda ishtirok etadi;

Markaziy Osiyoning ekologik xavfsizligini ta‘minlash nafaqat shu hududda yashovchi xalqlarning hayoti va taqdiriga bevosita aloqador, balki global ahamiyatga ega ekanligi hamda Orol dengizining qurishi, iqlim o‘zgarishi, er degradatsiyasi, suv resurslarining tanqisligi va ifloslanishi, bioxilma-xillikning qisqarishi, ifloslanishlarning transchegaraviy ko‘chishi kabi muammolarni hal qilish har bir davlat manfaatlarini chegarasidan chiqishi va ularni birgalikda hal etish zaruratini hisobga olib, O‘zbekiston Ekologik partiyasi quyidagi

yoʻnalishlar boʻyicha halqaro loyihalarni har tomonlama qoʻllab-quvvatlaydi va ularda faol ishtirok etishni nazarda tutadi:

- insoniyat oʻlchovlaridagi ushbu va boshqa oʻtkir ekologik muammo va masalalarni hal etishda xalqaro saʼy-harakatlarni birlashtirish;

- Oʻzbekistonda «yashil iqtisodiyot» prinsiplarini joriy etish va undan foydalanish boʻyicha ilgʻor xorijiy tajribalarni oʻrganish;

- atrof muhit, aholi salomatligini muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish sohasidagi ustuvor dastur va loyihalarni investitsiyalashga xalqaro moliya institutlarni jalb qilish.

- Oʻzbekiston Ekologik partiyasi mamlakatimizning barcha fuqarolarini insonlarning sogʻligʻini saqlash va bebaho tabiiy boyliklarini asrab-avaylashdek oliy vazifani bajarishda faol ishtirok etishga chaqiradi.

13.2. Oʻzbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish yoʻnalishlari

Oʻzbekistonda ekoturizmni rivojlantirishda hali jiddiyroq ilmiy maqolalar eʼlon qilinmagan bir sharoitda «Oʻzbekistonda ekoturizmni rivojlantirish Konsepsiyasi»ni Oʻzbekiston Respublikasi «Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish Davlat qoʻmitasi» va «Davlat Bionazorati» tashkiloti ishlab chiqishdi. SHu oʻrinda Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qoʻmitasini boshqargan, mamlakatimiz tabiatini muhofaza qilishda Respublikamizdagi fidoyilardan boʻlgan B.Alixonovning xizmatlari alohida hurmatga loyiq. «Oʻzbekistonda ekoturizmni rivojlantirish Konsepsiyasi» 2007-yilda «Ekologiya xabarnomasi» jurnalining 6-sonida eʼlon qilindi. Oʻzbekistonda ekoturizmni rivojlantirish Konsepsiyasining tarkibiy qismlari. Konsepsiyaning tarkibi 2 qismdan iborat: muqaddima, 1-qism – «Oʻzbekistonda ekoturizmni rivojlantirish konsepsiyasi»; ikkinchi qism – «Oʻzbekistonda ekoturizmning rivojlanishi va uning yaqin kelajakdagi istiqbollari» deb bosh mavzulari belgilangan. Birinchi qism quyidagi boʻlimlardan tashkil topgan:

- masalaning dolzarbligi va uni amalga oshirishning umumiy qoidalari;

- ekoturizmning tashkiliy huquqiy masalalari;

- ekoturistik fan, taʼlim, tarbiya va targʻibot;

- ekoturizmning ijtimoiy-iqtisodiy masalalari.

Konsepsiyaning «muqaddima»sida ekoturizmning dunyoda shakllanishi va ekoturizmni mamlakatimizda rivojlantirishning imkoniyatlari, bu imkoniyatlar va ekoturizmning kuchli salohiyatlaridan foydalanishdagi muammolar keltirilgan. Ushbu konsepsiyada Vatanimizda ekoturizmni bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ekoturizmning salohiyati, maqsadi, masalaning dolzarbligi va uni amalga oshirishning umumiy qoidalari; ekoturizmning tashkiliy huquqiy masalalari; ekoturistik fan, ta'lim, tarbiya va targ'ibot; ekoturizmning ijtimoiy-iqtisodiy masalalari mukammal yoritilgan. Ushbu o'quv qo'llanmaning mavzularida yuqorida qayd qilingan masalalar, ekoturizmni rivojlantirishdagi muammolar, ekoturizmning maqsadi va vazifalari, mamlakatimizning ekoturistik salohiyatlari, ekoturistik obektlar va ekoturistik resurslar haqidagi ma'lumotlar manbalar bo'yicha batafsil yozilgan. Ikkinchi qismda quyidagi bo'limlar yozilgan:

- O'zbekistonda ekoturizmning rivojlanishi va uning yaqin kelajakdagi istiqbollari;

- ekoturizmning O'zbekistondagi salohiyati va uning yaqin kelajakdagi istiqbollari.

Ikkinchi qismning bo'limlarida ekoturizmning xalqaro bozordagi o'rnini, uning rivojlanish tendensiyalari, ekoturizmning mohiyati, mazmuni va ekoturizmga xalqaro tashkilotlarning bergan ta'riflari, tavsiflari, xalqaro ekoturizm bozorida ekoturizmdan katta daromadlar olayotgan davlatlar, ekoturizmning maqsadlari bo'yicha tarmoqlanishi, ekoturizmning O'zbekistondagi salohiyati va uning yaqin kelajakdagi istiqbollari haqida ma'lumotlar, axborotlar keltirilgan. Shuningdek, konsepsiyada O'zbekistonning alohida muhofazadagi tabiat hududlari, milliy parklar, tabiat qo'riqxonalari, tabiat buyurtmaxonalari va tabiiy yodgorliklarning ro'yxati, maydoni, vazifasi va tashkil qilingan yillari joy olgan. Konsepsiyaning so'nggi bo'limida ekoturizmni rivojlantirish uchun O'zbekistonda olib borilayotgan keng qamrovli ishlar, milliy park va tabiat qo'riqxonalari sonini ko'paytirish, ekoturizmning tegishli infratuzilmalarini yaratish, ekoturizmni rivojlantirishda xalqaro ekoturizm bozori talablariga javob beradigan xizmatlarni tayyorlash, ekoturizmning zamonaviy moddiy texnika va texnologiyalari zaxiralarini yaratish uchun amalga oshiriladigan

loyihaviy yo‘nalishlar belgilangan. Mavzu oxirida «O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish Konsepsiyasi»ning xotimasidagi so‘nggi bandni keltiramiz: «Sizning diqqatingizga havola etilgan «O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish Konsepsiyasi»da ko‘rsatilgan omillar va chora-tadbirlar o‘z vaqtida to‘la to‘kis amalga oshirilsa, ishonamizki, hech shubhasiz yaqin kelajakda O‘zbekiston ham dunyoda ekoturizm taraqqiy etgan mamlakatlar qatorida munosib o‘rinni egallaydi. Bu ishda kech qolmaslik, hamda sustkashlikka yo‘l qo‘ymaslik o‘ta muhim masaladir.

13.3. Ekoturistik makonlarni rejalashtirish va iqtisodiy samaradorligini baholash

Ekoturistik rayonlarda ekoturizmni rivojlantirishdagi vazifalar

O‘zbekistonning ekoturistik rayonlari xartiasining ishlab chiqilishi ham mamlakatimizda ekoturizmni rivojlantirishdagi jiddiy tadqiqotlardan hisoblanadi. Shu bilan birga bu ekoturistik rayonlarda ekoturizmni rivojlantirishda quyidagi muammo va masalalarni hal qilishga to‘g‘ri keladi:

1. Ekoturistik rayondagi ekoturizm resurslaridan ekoturizmni rivojlantirishda foydalanishning huquqiy-me‘yorlarini ishlab chiqish.
2. Ekoturistik rayonda turizmga foydalanish mumkin bo‘lgan barcha resurslarning ro‘yxatini tuzish va ta’rif-tavsiflarini tayyorlash.
3. Ekoturistik rayondagi ekoturizm resurslarining ro‘yxatini tuzish va ta’rif-tavsiflarini tayyorlash.
4. Ekoturistik rayonda ekoturizmni rivojlantirish yo‘nalishlarini, imkoniyatlarini, ilmiy, amaliy va tashkiliy jihatlardan ishlab chiqish.
5. Ekoturistik rayonning ekoturistik resurslari reklamalarini ishlab chiqish.
6. Ekoturistik rayondagi ekoturizm resurslariga ekoturistik ekskursiya va ekoturistik marshrutlar ishlab chiqish.
7. Ekoturistik rayonda ekoturizmni rivojlantirishning tashkiliy, ekologik va iqtisodiy tizimlarini ishlab chiqish.
8. Ekoturistik rayonda aholini ekoturizm sohasiga tayyorlashda bepul o‘qitish va ekoturizm tadbirkorligi markazlarini tashkil qilish.

9. Ekoturistik rayonda ekoturizmni rivojlantirishning hududiy dasturlari va strategik rejalarini ishlab chiqish.

10. Ekoturistik rayonlardagi ekoturizm resurlarida (obektlarida) ekturistik infratuzilmalar yaratishga kirishish.

11. Respublikamizdagi viloyatlar o'zlarining ijtimoiy va iqtisodiy rivojlantirish dasturlariga ekoturizmni rivojlantirish dasturlarini ham qo'shishi. O'zbekistonning ekoturistik rayonlarida ekoturizmni rivojlantirishni turizmga qisqa muddatlarda hal qilinadigan masalalar qatoriga kiritib bo'lmaydi. Chunki, yuqorida keltirilgan vazifalar mukammal ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishni va tashkiliy iqtisodiy tizimlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Shuning uchun ham ekoturizm mutaxassislari dastlabki bosqichda mamlakatimizning viloyatlarida ekoturizmni rivojlantirish muammolarini o'rganishni boshlashlari lozim bo'ladi. Bu yo'nalishda dastlabki natijalar yuzaga (Navoiy viloyati bo'yicha) chiqdi. Bu holatning asosiy sababi birinchidan, O'zbekistonda hali majmualiy turizm, majmualiy turmahsulotlarni ishlab chiqaruvchi malakali turoperatorlarning juda kamligi hisoblanadi. Ikkinchidan, turoperatorlarimiz respublikamizning tabiiy geografiasini, tabiiy mintaqalarning biologik xilma-xillik resurslarini yaxshi bilishmaydi. Uchinchidan, viloyatlardagi turistik resurslarning rayonlashtirilmaganligidir. SHu sababli turoperatorlar turistik resurslarning umumiy ro'yxati bilangina ishlashadi, yoki viloyatlarda faqat ancha ommaviylashgan turistik obektlargagina turmahsulot, turistik marshrutlar ishlab chiqishmoqda. Ichki turizmga ham, ayniqsa xalqaro turizmga bunday, ya'ni har bir turistik obektdan individual usulda foydalanish davridan o'tdik. Bu davrning turistik mahsuloti eskirdi. Hozir xalqaro turizmni rivojlantirish uchun yangi va faqat yangi turistik mahsulotlar ishlab chiqishimiz talab qilinmoqda. Turistik resurslardan majmualiy foydalanishning mazmuni shundaki, tajribali turoperator bir turistik obektni ko'rishga kelgan turist yoki turistlarni qo'shni turistik obekt yoki turistik hududga qiziqtirishning uddasidan chiqishi lozim. Yevropa, Amerika va Xitoy davlatlaridagi turoperatorlar shu usulda ishlashadi. Shuning uchun ham biz viloyatdagi ekoturistik-rekreasion resurslardan turizmga foydalanish uchun bu resurslarni viloyat bo'yicha rayonlashtirish bugungi turizm rivojining dolzarb talablaridan deb hisoblaymiz. Turistik rayonlashtirishda ko'plab tadqiqotchilar hududlarning turizmga yaroqliligi,

turistik resurslarning jozibadorligini asos qilib turizm tizimini hududiy va mintaqaviy loyihalashtirishni taklif qilishgan. Turistik hududiy birliklarda rayonlashtirilganda tahlil obekti qilib (asos qilib) geografik joylashishni, tabiiy sharoitini, biologik resurslarini, etnik, madaniy, tarixiy va tarixiy-madaniy resurslarini (arxitektura obidalari, oʻziga xos anʼanaviy madaniyati, muzeylari, madaniy markazlari), turizm industriyasining madaniy texnik resurslarini, hududning ijtimoiy-iqtisodiy va zamonaviy ekologik holatiga bahoni, ekologik ijtimoiy-iqtisodiy bashoratlarni asos qilib oladi. Yana bir muhimi ekoturistik rayon ichidagi ekoturistik hududlar bir-biriga chegaradoshligi, bir ekoturistik hududdan ikkinchi bir ekoturistik hududga oʻtishi mumkinligi ham hisobga olindi. Shuning uchun ham, bizning xulosalarimiz boʻyicha bir ekoturistik rayon ichidagi ekoturistik hududlardan majmualiy foydalanish imkoniyatlari yuqori darajada boʻladi (masalan, oʻrmonlardan suv havzalariga, ulardan ijtimoiy-madaniy resurslarga va boshqa).

Ekoturizmni rivojlantirishning iqtisodiy ahamiyati

Ekoturizmning mamlakat iqtisodiy hayotidagi oʻrni esa ekoturizmning buyuk tamoyillaridan kelib chiqib, yaʼni ekoturizmdan keladigan mablagʻ tabiatni muhofaza qilish, noyob biologik resurslar, biologik xilma-xillikni saqlab qolishga qaratilganligi bilan juda muhimdir. Yana ham muhimrogʻi, ekoturizm resursi atrofidagi aholining ish bilan bandligini oshirishi, taʼminlashi hisoblanadi. Ekoturistik xizmatlar koʻrsatish esa mehnat qilishning eng engil turlariga kirishi ham juda muhimdir. Shuning uchun ham ekoturizmning mamlakat iqtisodiy hayotidagi oʻrnini quyidagicha belgilash mumkin. Bu tamoyillar ekoturizmning ijtimoiy tamoyillariga qoʻshiladi va ekoturizmning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy hayotida istiqbolli yoʻnalish boʻlishini isbotlaydi.

- Ekoturizm mahalliy mehnat resurslarini qoʻshimcha, yangi ish oʻrinlari bilan taʼminlashda yordam beradi;
- Ekoturizm tabiat va tabiiy resurslardan foydalanishning yangi texnologiyalarini jalb qiladi;
- Ekoturizm ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqishni ragʻbatlantiradi;
- Ekoturizm tabiat muhofazasidagi investitsiyalar kirishini axborotlaydi va ekoturistik xizmatlar servisini takomillashtiradi;

- Ekoturizm obektlarida mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy darajalarini o‘stiradi;
- Ekoturizm va tabiat muhofazasi ta’limini olishda mutaxassislarda ekoturistik bilim va ekoturistik madaniyat bilimlarining nazariy va amaliy asoslarini yaratadi;
- Ekoturizm mahalliy ekoturistik mahsulotlar hunarmandchiligiga yo‘l ochadi;
- Ekoturizm tabiatni muhofaza qiluvchi mahalliy boshqaruvni rivojlantiradi va ma’naviy, moddiy jihatlar bo‘yicha rag‘batlantiradi;
- Ekoturizm xalqlar o‘rtasida do‘stona hamdo‘stlik aloqalarini yuzaga keltiradi.

Alohida muhofazadagi hududlarida ekoturizmni rivojlantirayotgan xorij davlatlari yaxshi foyda olmoqdalar va asta-sekinlik bilan o‘z aholisini va xorijlik ekoturistlarni ekoturizmning talablarini o‘rgatmoqdalar. Masalan, Kosta-Rikadagi Monteverdi qo‘riqxonasi mahalliy ishlab chiqarish mahsulotlarini sotish hisobiga 50 ming dollar, ekoturizmdan har yili 650 ming dollar foyda oladi. Keniya milliy parklaridan har yili 450 ming dollar, Ekvador “Galapagos” orollari ekoturizmidan 180 ming dollar daromad qiladi. Ruanda ekoturizmda o‘z gorillalarini ko‘rsatib (bir sutkada har bir gorillani 4 kishi tomosha qilishi mumkin, undan ortig‘iga ruxsat berilmaydi) har yili 1 mln., boshqa ekoturizmidan 3 mln. dollar foyda oladi. Zambiyada Luangva qo‘riqxonasi ekoturizmdan 150 ming dollar daromad qiladi. Keniyadagi Amboseli qo‘riqxonasi bitta sherdan 27 ming dollar, bitta fillar to‘dasidan 61 ming dollar foyda oladi. O‘z mamlakatlarida ekoturizmni rivojlantirib yaxshi foyda olayotgan Afrika, Lotin Amerikasi davlatlarining taraqqiyot darajalariga qarab ularning ekoturizmni yaxshi yo‘lga qo‘yganligini hisobga olsak, bizning mamlakatimizda ekoturizmni rivojlantirishdagi holatimiz ancha taassufli holdir. Biz hozirdan ekoturizmda lider davlatlarning tajribalarini, texnologiyalarini, ekoturizmni tashkil qilishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarini, usullarini, ekoturizmda boshqarish va ish yuritishni mukammal o‘rganishimiz kerak. Eng muhimi, ekoturizmda ekologik obekt, resurslardan olinadigan daromadlar taqsimotida mahalliy aholining ulushlarini (ekoturistning kirish va tabiat betakrorligidan foydalangandagi to‘lovlari) huquqiy-me’yorlar asosida hal qilishimizdir.

13.4. O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning zamonaviy muammolari

Ekoturizmni rivojlantirishda «O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish Konsepsiyasi» dasturlari bo‘yicha katta ishlar bajarilmoqda. SHu bilan birga respublikamizda ekoturizmni rivojlantirishda echimlari ancha og‘ir, jiddiy bo‘lgan muammolar ham to‘planib qolgan. Bu muammolarning birinchi navbatda o‘z echimini kutib turgani, ekoturizmni rivojlantirishdagi bosh ekoturizm resurslarining davlat muhofazasida turganligidir. Keltirilgan ma‘lumotlar bilan tanishib chiqib respublikamizda ekoturizm rivojlanishi kerak bo‘lgan birinchi navbatdagi ekoturizm resurslari davlat muhofazasida ekanligi ma‘lum bo‘ladi. Bu holat juda to‘g‘ri qaror qilingan. Dunyoning barcha davlatlarida ham tabiiy hududlar o‘zining o‘simliklar olami va hayvonot dunyosi bilan qattiq qo‘riqlanadi. Shu bilan birga ta‘kidlash lozimki, juda ko‘plab davlatlarda, ayniqsa tabiatda noyob o‘simlik yoki hayvon turlari muhofaza qilinadigan qo‘riqxonalaridan ham ekoturizm maqsadlarida samarali foydalanishadi. Bunga misol qilib Afrika, Kanada, Amerika, Avstraliyadagi qo‘riqxonalar, rezervatlar va milliy parklar haqidagi kino seriallarning tobora ommaviylashib borayotganligini keltirish mumkin. Bu holatning eng muhim sababi, bu muhofazadagi manzillardan ekoturizmda foydalanishning huquqiy-qonuniy me‘yorlari yaratilganligidir va bu qonunlarga «mehmonlar» ham, «mezbonlar» ham qattiq rioya qilishadi. Respublikamizdagi tabiat qo‘riqxonalariga faqat ilmiy xodimlar kirishga ruxsat beriladi. Bu qo‘riqxonalariga hatto maxsus ilmiy ekspeditsiyalar ham O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasining ruxsatnomasini olishi kerak. Shuningdek, respublikamizning daryo va suv havzalari, suv omborlariga kirish O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligi va suv xo‘jaligi vazirligi tomonidan taqiqlangan. Tabiatimizning diltortar tog‘ va cho‘l landshaftlari haqida ham qayd qilingan cheklovlarni keltirish mumkin. Mamlakatimizda xalqaro ekologik turizmni rivojlantirish uchun birinchi navbatda tabiat qo‘riqxonalarimizdan xalqaro ekologik turizmni rivojlantirishda foydalanishning huquqiy-me‘yoriy asoslarini yaratishimiz kerak. CHunki, xalqaro ekologik turizmning asosiy resurslari milliy parklar,

tabiat va biosfera qo‘riqxonalari, alohida muhofazadagi hududlar hisoblanadi. Ekoturizmni rivojlantirish uchun ekoturizmning asosiy resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilib ekoturizmdagi muammolar quyidagilar ekanligi ma’lum bo‘ldi:

1. Respublikadagi asosiy ekoturizm resurslariga turistik marshrutlar ishlab chiqish qoniqarsiz holatdaligini alohida ta’kidlash zarur.

2. Qo‘riqxonalar, zakazniklar va milliy parklarda ekoturizm so‘qmoqlari, marshrutlari va bu marshrutlarda turistlarga xizmatlar ko‘rsatish, dam olish va tunash manzillarini yaratishga haligacha kirishilgan emas.

3. Respublikamizda ekoturizm resurslaridan foydalanishning huquqiy-qonuniy me’yorlari hozirgacha ishlab chiqilmagan.

4. Ekoturizmni rivojlantirishda ekoturizm maskanlaridagi tadbirkorlik, tashabbuskorlik, turizm-biznes mahalliy mehnat resurslarining ish bilan band bilishidagi ta’lim-targ‘ibot, qiziqtirish ishlari qoniqarsiz ahvolda.

5. Ekoturizmni rivojlantirishda ichki ekoturizm va xalqaro ekoturizmning milliy reklamasi ichki turizm bozoriga ham, tashqi turizm bozoriga ham chiqarilmagan.

Mamlakatimizda turizm ta’limining 5 yo‘nalishi uchun 5 ta mukammal o‘quv qo‘llanmalarni tayyorlagan taniqli olim N.To‘xlijev va T.Abdullaevalar ekologik turizmni rivojlantirishdagi muammolarga Markaziy Osiyo davlatlari chegaralarida qaraydi:

- Davlatning ekoturizmni rivojlantirish dasturi ishlab chiqilmaganligi. Shuning uchun viloyatlar va hududlar ekoturizmni rivojlantirishda davlatning moliyaviy quvvatlashi juda kam miqdorlarda;

- Ekoturizm obektlari va ekoturistik tashriflar haqida statistik hisobotlar yuritilmaydi;

- Ekoturizmni tashkil qilish usullari va ekologik turizmni tashkil qilishning ijtimoiy, iqtisodiy va tashkiliy mexanizmlari ishlab chiqilmagan;

- Ekoturizmni rivojlantirishda tegishli idoralar va korxonalarining bir-biri bilan bog‘lanmaganligi, Shuningdek, ekoturizm infratuzilmalari boshqaruvining tashkil qilinmaganligi;

- Ekoturizm xizmatlarining xalqaro darajalarda emasligi;

- Ekoturizmda moddiy-texnika zaxiralarining rivojlanmaganligi;

- Alohida muhofaza qilinadigan hududlarning ekoturizm marshrutlarini rivojlantirishga moliyaviy kuchsizligi, ekoturizm mutaxassislarining yo‘qligi;
- Ekoturistik obektlarga transport vositalari bilan borishning chegaralanganligi va asosiy magistrallardan uzoqligi;
- Ekoturizmda o‘zaro aloqalarning va xalqaro tajribalar almashishining yo‘qligi.

Tayanch so‘z va iboralar: O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish konsepsiyasi, O‘zbekistonda atrof-muhit obodonlashtirish, ekologik partiya maqsadlari, yashil iqtisodiyot,

Mustaqil ta’lim va nazorat savollari:

1. O‘zbekistonda atrof-muhit obodonlashtirish bo‘yicha qanday davlat siyosati amalga oshirmoqda
2. O‘zbekiston Ekologik partiyasining asosiy maqsadlari nimalardan iborat?
3. Mamlakatda yashil iqtisodiyotga o‘tish uchun qanday chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda?
4. Atrof muhit va fuqarolar sog‘lig‘ini muhofaza qilish masalalarida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishda qanday ishlar amalga oshirilmoqda?
5. O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish konsepsiyasi haqida nimani bilasiz?
6. O‘zbekistonda ekoturistik rayonlarda ekoturizmni rivojlantirishdagi qanday vazifalar qo‘yilgan?

14-BOB. ATROF-MUHIT FAROVONLIGINI TA'MINLASHDA XALQARO TASHKILOTLARNING O'RNI

14.1. Xalqaro turistik tashkilotlar va ekoturizmning rivojlanishi

14.2. Atrof-muhitni barqarorligini ta'minlash xalqaro tashkilotlarning o'rni

14.3. Turizm biznesini rivojlantirishda xalqaro tashkilotlar siyosati

14.4. Atrof-muhit barqarorligi va turizm biznesini rivojlantirishning xalqaro tajribalari

14.1. Xalqaro turistik tashkilotlar va ekoturizmning rivojlanishi

UNWTO ta'rifiga ko'ra ekoturizm quyidagi xususiyatlarga ega bo'lgan turizm turlarini anglatadi: Sayyohlarning asosiy turtki bo'lgan tabiatning barcha tabiatiga asoslangan turlari, tabiatni kuzatish va qadrlash, Shuningdek tabiiy hududlarda mavjud bo'lgan an'anaviy madaniyatlarni qadrlashdir. U ta'lim va talqin xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Bu odatda, lekin faqat kichik guruhlar uchun ixtisoslashgan turoperatorlar tomonidan tashkil etilmaydi. Belgilangan joylarda xizmat ko'rsatuvchi provayderlar sheriklari kichik, mahalliy korxonalar bo'lishadi. Bu tabiiy va ijtimoiy-madaniy muhitga salbiy ta'sirlarni minimallashtiradi. U ekoturizmning diqqatga sazovor joylari sifatida foydalaniladigan tabiiy hududlarni saqlashni qo'llab-quvvatlaydi:

- Tabiatni muhofaza qilish maqsadida tabiiy hududlarni boshqaradigan mezbon jamoalar, tashkilotlar va hokimiyat uchun iqtisodiy foyda olish;

- Mahalliy jamoalar uchun muqobil ish va daromad olish imkoniyatlarini ta'minlash;

- Mahalliy aholi va sayyohlar o'rtasida tabiiy va madaniy boyliklarni saqlash bo'yicha xabardorlikni oshirish.

UNWTO ekoturizm sohasida 1990-yillarning boshidan buyon ishtirok etib kelmoqda va turistik qo'riqlanadigan hududlarning maqsadlariga o'z hissasini qo'shishi va ularni buzmasligini ta'minlash maqsadida, qo'riqlanadigan hudud va turizm o'rtasidagi mustahkam aloqaga e'tibor qaratilgan bir qator ko'rsatmalar ishlab chiqdi. BMT tomonidan e'lon qilingan Xalqaro Ekoturizm yili 2002 yilda UNWTO mintaqaviy konferensiyalar va Butunjahon ekoturizm sammitini tashkil

etish kabi keng ko‘lamli tadbirlarni amalga oshirdi va ekoturizmni rivojlantirish va bozor tadqiqotlari bo‘yicha ko‘rsatmalar va metodikalarni nashr etdi. Shuningdek, qo‘llab-quvvatlanadigan mintaqaviy va milliy tadbirlar. Jahon sayyohlik tashkiloti Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh assambleyasining talabiga binoan Xalqaro ekoturizm yili doirasida davlatlar va yirik xalqaro tashkilotlar tomonidan amalga oshirilgan ishlar to‘g‘risida hisobot tayyorladi. Shuningdek, UNWTO “Ekoturizmni yaratuvchi bozorlar” deb hisoblangan ettita muhim mamlakatlarning bilimlarini oshirish uchun bir qator bozor hisobotlarini tayyorladi.

Ekoturizmning kuchli tomonlari

Bozorga asoslangan mexanizm orqali bioxilma-xillikni va ekotizimlarni saqlash: Ekoturizmning qashshoqlikni kamaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilishdagi salmoqli hissasi, ayniqsa xavf ostida bo‘lgan ekotizimlar, 2002 yilda Yoxannesburgda bo‘lib o‘tgan Barqaror rivojlanish bo‘yicha Butunjahon sammitida rasman tan olingan. O‘sha yili BMTning Xalqaro ekoturizm yili, ekoturizm bo‘yicha Kvebek deklaratsiyasi va uning samarali rivojlanishi sharoitida ekoturizm faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar qabul qilindi. YAqinda iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda turizmning ahamiyati siyosat e‘tiborini kuchaytirdi. Davos deklaratsiyasida (Iqlim o‘zgarishi va global muammolarga javob beradigan turizm, 2007 y.) Hukumat va barqaror turizmning boshqa sub’ektlari tomonidan iqlim muammolarini hal qilish va shu bilan birga boshqa rivojlanish va qashshoqlik maqsadlariga e‘tibor qaratish uchun shoshilinch choralar ko‘rish talab etiladi. YAshil o‘shida ekoturizmning dolzarbligi, ayniqsa biologik xilma-xillikni saqlab qolish uchun (masalan, kam uchraydigan yoki yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lgan turlarni himoya qilish) va o‘rmon xo‘jaligi va ekotizimlarni uglerod olish va saqlash uchun asosiy manba sifatida himoya qilish uchun juda muhimdir. Qashshoqlikni kamaytirish va jamoalarni va ularning iqtisodiyotini mustahkamlash uchun yashil turizmni rivojlantirish: Moliyalashtirish cheklangan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun yaxshi ishlab chiqilgan ekoturizm jamoalar, iqtisodiyot va tabiiy muhit farovonligini ta‘minlash uchun samarali moliyalashtirish mexanizmini taqdim etishi mumkin. Sayohat va turizm juda ko‘p mehnat talab qiladi, bu erda 230 million kishi yoki global ishchi kuchining 8 foizi ishlaydi. Asosiy turizm sohasidagi bitta ish turizmi bilan bog‘liq iqtisodiyotda taxminiy qo‘shimcha yoki bilvosita

ish o‘rinlarini yaratadi. Sektorni ko‘kalamzorlashtirish ish bilan ta‘minlash va mahalliy ta‘minotni ko‘paytirish orqali uning ish bilan ta‘minlanishini kuchaytirishi kutilmoqda. Mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish va qashshoqlikni kamaytirish uchun turistik qiymat zanjiriga jamoalarning jalb qilinishini oshirish juda muhimdir.

14.2. Atrof-muhitni barqarorligini ta‘minlash xalqaro tashkilotlarning o‘rni

Ekoturizmning muammolari

- Sanoatning o‘sishi va uni saqlash o‘rtasidagi to‘g‘ri muvozanatni topish: Tabiiy kapitalga investitsiyalar ekoturizmni rag‘batlantirish uchun muhimdir. Biroq, hukumatlar tabiiy resurslarning haddan tashqari ishlatilishini oldini olish uchun cheklovlar va qoidalarni belgilashi kerak.

- ishonchli ekoturizm provayderlarini ajratib ko‘rsatish: “yashil yuvish” dan saqlanish uchun ekologik kurortlar (yoki ekolodjalar) va ekoturizm mahsulotlari uchun yagona standartlarni va sertifikatlash mexanizmlarini yaratish muhimdir. Sertifikatlashtirish jarayoni yagona, mustaqil tartibga soluvchi organ tomonidan boshqarilishi va nazorat qilinishi kerak.

- Oddiy turizm turlarining o‘zgarishini qabul qilish: Ekologik va ijtimoiy mas‘uliyatli turizm katta xarajatlarni keltirib chiqarishi va sayyohlar uchun kamroq qulaylik va qulaylik keltirishi mumkin; masalan, ekolodge yo‘nalishlariga samolyotlar bilan uzoq masofaga sayohat qilish uchun uglerodni ofset bilan to‘lash sxemalarini kiritish orqali; sezgir ekotizimlarga ma‘lum hududlar yoki fasllarga kirishni cheklash; yoki uzoq turistik hududlarga etib borish uchun ulkan uglerod izini to‘playdigan import qilinadigan tovarlarning mavjudligini kamaytirish. Bizning uyimiz bo‘lgan A sayyorasini himoya qilish uchun ushbu tendensiyalarni o‘zgartirish uchun yangi boshqaruv institutidan talab qilinadi. Insoniyat global atrof-muhitni barqaror ishlatib, xalqaro savdo hajmining oshishi, aholi sonining ko‘payishi va shaxsiy iste‘mol tufayli resurslarni misli ko‘rilmagan darajada qazib olmoqda. Dunyo miqyosida Er atrof-muhitining pasayishi ko‘pchilik tomonidan yaxshi tasdiqlangan, shu jumladan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Mingyillik ekotizimini baholash va Butunjahon yovvoyi tabiat fondi (WWF) ning Sayyoralar bo‘yicha hisobotlari. Mahalliy atrof-muhitni muhofaza qilish fojiasi asosan shaxsiy manfaat uchun resurslarni qisqa muddatli qazib olish

bilan bog‘liq bo‘lgan kollektiv harakatlarning muvaffaqiyatsizligi natijasidir. Ushbu muvaffaqiyatsizliklar orasida daryolarning fabrikalar yoki qishloq xo‘jaligidan ifloslanishi, erlarning haddan tashqari ko‘p o‘tishi va yo‘q bo‘lib ketishiga olib keladigan yashash joylarining yo‘qolishi kiradi. Mahalliy miqyosdan global miqyosda ekstrapolyasiya qilinganida, ushbu jamoaviy harakatlar muvaffaqiyatsizlikka olib keldi, chunki o‘nta atrof-muhitni boshqarish inqirozi, jumladan, iqlim o‘zgarishi, tropik o‘rmonlarning yo‘q qilinishi va biologik xilma-xillikning yo‘qolishi. YAqinda, insoniyat jamiyati resurslaridan foydalanish ba‘zi sayyoralarning ekologik chegaralaridan oshib ketgani va boshqalarnikidan oshib ketish yo‘lida ekanligi haqida bahs yuritilmoqda. Atrof-muhitni boshqarish institutlari xususiy iste‘molning ta‘sirini yoki darajasini va shu kabi umumiy resurslardan foydalanishga imkon beradigan mahalliy, individual hukumat siyosatini tegishli ravishda boshqarish uchun imkoniyat yoki kuchga ega emas. Bizning atrof-muhitni qo‘riqlamasligimiz bu bizning zamonamizning asosiy axloqiy chaqirig‘iga quloq solmaslikdir. Rim Papasi Frensis bu muvaffaqiyatsizlikni Ensiklopediyasi Laudato sida ta‘kidlagan. Garchi ushbu axloqiy muvaffaqiyatsizlik Xalqaro Tabiatni muhofaza qilish ittifoqining Biosfera axloqiy tashabbusi kabi ilgari tashabbuslar tomonidan tan olingan bo‘lsa-da, xalqaro agentliklar mavjudligiga qaramay, biosferadagi dominant zararli turlar sifatida bizning yo‘nalishimiz etarli darajada ijobiy teskari bo‘lib qolmoqda. masalan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi (UNEP).

Butunjahon atrof-muhitni himoya qilish tashkiloti uchun masala

Antropotsendagi atrof-muhit muammolari hali etarli yoki samarali boshqaruv javobini olmagan. Bu jamiyatni kelajakdagi resurslar ziddiyatlari, sog‘liqni saqlash sohasidagi falokatlar va atrof-muhitning pasayishi natijasida boshqa ta‘sirlar qatorida iqtisodiy qulashga qarshi himoyasiz qoldiradi. Ushbu xatarlardan tashqari, atrof-muhitga qilingan ko‘plab tajovuzlar ham inson huquqlarining buzilishiga olib keladi. Kollektiv harakatlardagi muvaffaqiyatsizliklar va yaqinlashib kelayotgan ekologik muammolarni mahalliy va global miqyosdagi boshqaruv mexanizmlari orqali bartaraf etish mumkin. Atrof-muhitning pasayishi ko‘p jihatdan ro‘y beradi, chunki “qonuniy vakolatli vakolat yo‘q” va “atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi jamoatlarning global boshqaruvini ta‘minlash uchun” so‘nggi chora mavjud emas “. Boshqaruvni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy va axloqiy asoslangan

chaqiriqlarga javob berish uchun atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha Butunjahon atrof-muhit tashkiloti tashkil etilishi kerak. Hozirda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan e'tirof etilganidan ko'ra, atrof-muhitni muhofaza qilishning keng ko'lamli to'plamiga qaratilgan bunday takomillashtirilgan boshqaruv inson huquqlari va tabiat farovonligini himoya qilish va saqlash uchun zarur bo'lgan ekologik yaxlitlikni saqlashga yordam beradi. Global boshqaruv zarurligiga ishonmaydigan ko'plab odamlar bor. Ko'pgina mutaxassislar atrof-muhit inqirozlari odamlarning ixtirolari, ixtirolari va yangiliklari yordamida hal qilinadi deb hisoblashadi. Biroq, kuchli qarshi ta'sirlar tufayli jamiyat Er oldida turgan muammolarni hal qila oladigan mavjud texnologiyalarni o'zlashtirmadi. Bu, masalan, fotoalbom yoqilg'i sanoati tomonidan iqlim o'zgarishini yumshatishning oldini olishda aniq. WEO-ga o'xshash muassasani tashkil etishni tanqid qiladigan boshqalar markazsiz tarmoqlar orqali atrof-muhitni boshqarishni afzal ko'rishadi. Biroq, bunday yondashuvlar atrof-muhitning pasayishini o'z vaqtida bartaraf etish uchun etarlicha global qoidalar, ijro etish mexanizmlari va boshqaruv qobiliyatiga olib kelmaydi va atrof-muhitning buzilishi uchun javobgar bo'lgan global kuchlarga zid kelmaydi. Jamiyat global ijtimoiy va iqtisodiy umumiyliklarni shunchaki markazlashmagan tarmoqlar orqali boshqarmaydi. Nega biz atrof-muhitni muhofaza qilish bilan shug'ullanamiz? Biz global boshqaruv organi tomonidan boshqariladigan tezroq harakatlarni bekor qilish va sayyoralarning ekologik chegaralarini oshirib yubormaslik zarurligini ta'kidlaymiz. Xususi manfaatlar va davlatning yomon tartibga solinishi va salohiyati ko'pincha atrof-muhitni boshqarish bo'yicha barqaror boshqaruvni muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Bunday ta'sirlarning tasvirlari orasida global baliqchilikning qulashi, qirg'oqdagi o'lik zonalar va o'rmonlarni yo'q qilish kiradi. Davomiy degradatsiyani global jamoatchilikni boshqarishga qodir bo'lgan yanada samarali boshqaruv bilan almashtirish mumkin.

Mavjud ekologik boshqaruv turlari

Yuqorida ko'rsatilgan milliy davlatlar va atrof-muhitni muhofaza qilish tashkilotlari atrof-muhitni muhofaza qilishning mahalliydan globalgacha bo'lgan o'zaro bog'liq qoidalar to'plami (rasmiy va norasmiy), qoidalar yaratish tizimlari va aktyorlar tarmoqlari orqali atrof-muhitni boshqarish dasturlarini ishlab chiqadilar va amalga oshiradilar. Ushbu tarmoqlar va bitimlarni uchta boshqaruv turi deb ta'riflash mumkin:

Birinchiidan, shartnomalar, konvensiyalar va Birlashgan Millatlar Tashkiloti tizimini o'z ichiga olgan xalqaro tizim. BMT tizimi atrof-muhitning muhim muammolari to'g'risida xabardorlikni samarali oshirdi, ammo etarli vakolatga ega emas. Masalan, UNEP vakolatlarni cheklaydigan murosaga erishish yo'li bilan yaratilgan. Iqlim o'zgarishi bo'yicha xalqaro panel (IPCC) iqlim o'zgarishi to'g'risidagi ma'lumotlarni tashkil qilish va tarqatishdan tashqari global boshqaruv funksiyasiga ega emas. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi to'g'risidagi Asosiy Konvensiyasi (UNFCCC) iqlim o'zgarishi bo'yicha dunyo miqyosida majburiy va bajarilishi mumkin bo'lgan kelishuv tuzishga qodir emasligini isbotladi. Biologik xilma-xillik va ekotizim xizmatlari bo'yicha nisbatan yangi hukumatlararo ilmiy-siyosiy platforma (IPBES) hali ekotizim xizmatlarini tartibga solish va bioxilma-xillikni saqlash bilan bog'liq ko'plab jabhalarda o'z samaralarini bermagan.

Ikkinchiidan, milliy, davlat va mahalliy qonunlar, Shuningdek, ko'p millatli va mintaqaviy boshqaruv organlari. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha milliy, davlat va mahalliy qonunlar ularning bajarilishida va maqsadlariga erishishda turlicha. Amaldagi qonunlar qatoriga Qo'shma SHtatlardagi "Toza havo to'g'risida", "toza suv to'g'risida" va "yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan turlar to'g'risida" gi qonunlar kiradi; va Filippindagi rivojlanayotgan Erdan foydalanish to'g'risidagi milliy qonun. Biroq, atrof-muhit buzilgan ko'plab joylarda mahalliy hokimiyat idoralari osongina buzilgan yoki umuman yo'q.

Uchinchiidan, fuqarolik jamiyati (masalan, nodavlat notijorat tashkilotlari) va xususiy sektor tomonidan nodavlat aktyorlik boshqaruvi. Nodavlat sub'ektlar ba'zi birlar nodavlat aktyorlar atrof-muhitni boshqarish deb talqin qiladigan harakatlarni amalga oshiradilar. Bunday boshqaruvning namunalari qatoriga o'rmonni boshqarish bo'yicha kengash (FSC), dengiz boshqaruvi kengashi (MSC) va barqaror palma yog'i (RSPO) kabi davra suhbatlari kabi tovarlarni sertifikatlashning ixtiyoriy sxemalari kiradi. Davlat-xususiy sherikligi atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarini ham hal qiladi, ammo salbiy tendensiyalarni muvaffaqiyatli qaytarib bermayapti.

Atrof-muhitni boshqarishning uchta turi ham atrof-muhitni boshqarishni yaxshilasa-da, ular hali ham ekologik yaxlitlikning pasayish tendensiyalarini tizimli ravishda o'zgartira olmadilar. Amaldagi boshqaruv tuzilmalari bosqichma-bosqich o'zgarishni rag'batlantiradi va

hozirgi ekologik inqiroz tufayli yuzaga keladigan muammolarni bajara olmaydi.

14.3. Turizm biznesini rivojlantirishda xalqaro tashkilotlar siyosati

Mavjud global ekologik boshqaruv va tashkilotlar

Oxirgi hisob-kitoblarga ko'ra, tabiiy resurslarni boshqarish uchun milliy davlatlar o'rtasida 1190 ko'p qirrali atrof-muhit to'g'risidagi bitimlar va 1500 ta ikki tomonlama atrof-muhit to'g'risidagi bitimlar mavjud. Atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog'liq asosiy xalqaro tashkilotlar va dasturlarga Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi, Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi, Global Environment Fund kiradi; Iqlim o'zgarishi bo'yicha hukumatlararo panel, bioxilma-xillik va ekotizim xizmatlari bo'yicha hukumatlararo panel, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti (YUNESKO) va yovvoyi hayvonot dunyosining yo'qolib borayotgan turlari bilan xalqaro savdo to'g'risida Konvensiya va Flora.

Ushbu xalqaro tashkilotlar juda parchalanib ketgan, kun tartiblari bir-birining ustiga chiqadigan va ba'zan ziddiyatli. Hozir atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha umumiy shartnomalarni va prinsiplarni "noaniq va deyarli amalga oshirilmagan" deb ta'riflash mumkin. Bundan tashqari, jamoat boshqaruvida bo'shliqlar mavjud, ayniqsa resurslarni uzoq muddatli boshqarish va huquqlari bilan bog'liq.

Jahon miqyosida atrof-muhitni boshqarish tashkilotini yaratish murakkab masalalar va yuqori iqtisodiy ulushlarni hisobga olgan holda imkonsiz bo'lib tuyulishi mumkin. Biroq, inson huquqlari, qashshoqlikni engillashtirish, ovqatlanish, sog'liqni saqlash, savdo va global iqtisodiyot kabi umumiy masalalarda kelishuv tuzish uchun davlatlar va xususiy manfaatlar o'rtasidagi raqobat chetga surilgan. 2015 yil dekabrda bo'lib o'tgan Parij tomonlar konferensiyasi va 2016 yildagi Kigale shartnomasi - bu maqsadga erishish uchun barcha vositalar aniqlanmagan bo'lsa ham, iqlim o'zgarishi bilan shug'ullanish uchun dunyoning ulkan maqsadlar bo'yicha kelishuvga erishganligining so'nggi misollari. Ushbu bitimlar va boshqalarga nisbatan muhim muammo shundaki, ijtimoiy va iqtisodiy jamoalar odatda atrof-muhitga nisbatan ustunlik bilan boshqariladi.

Ijtimoiy va iqtisodiy umumiyliklarni boshqaruvchi muassasalar

Mavjud global atrof-muhit tashkilotlari Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti (JSST), Xalqaro valyuta fondi (XVJ) yoki Jahon savdo tashkiloti (JST) kabi ijtimoiy va iqtisodiy umumiyliklarni boshqaradigan oʻxshash muassasalarga teng kuch va taʼsirga ega emas. Ushbu tashkilotlar sogʻliqni saqlash va iqtisodiyot bilan bogʻliq hayotiy ijtimoiy funksiyalarni qisqa va uzoq muddatli saqlashni taʼminlash uchun yaratilgan. Biroq, barqaror ishlaydigan muhit insoniyatning barcha iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatiga asos boʻlganligi sababli, uzoq muddatli global iqtisodiy boshqaruv va jamiyat hayoti ularni qoʻllab-quvvatlovchi global muhit bir xil darajada yaxshi boshqarilgandagina mumkin boʻladi. Bir necha holatlarda tabiatni muhofaza qilish va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan saʼy-harakatlar ijtimoiy va iqtisodiy jamoalarni boshqarish mexanizmlari tomonidan bekor qilinadi yoki bekor qilinadi.

Global ijtimoiy va atrof-muhitni boshqarish turli xalqaro tashkilotlar tomonidan boshqariladi, jumladan: Xalqaro mehnat tashkiloti; Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti; Jahon oziq-ovqat dasturi; Xalqaro jinoiy sud; Jahon savdo tashkiloti; Xalqaro valyuta fondi; BMT SHartnomasi; oziq-ovqat va qishloq xoʻjaligi tashkiloti; va Jahon banki guruhi.

Butunjahon atrof-muhitni muhofaza qilish tashkiloti (WEO=World Environment Organization) duch kelayotgan qiyinchiliklar

Global ijtimoiy va iqtisodiy umumiy tashkilotlarni tashkil etilgan tashkilotlar orqali boshqarish bir necha sabablarga koʻra yangi atrof-muhitni boshqarish tashkilotini tuzishdan koʻra koʻproq amalga oshiriladi. Etakchi muammolarga quyidagilar kiradi:

Global ekologik umumiyliklarni boshqarish koʻplab raqobatdosh manfaatlarni birlashtiradi. Odatda boshqa siyosat muhokamalarida erishilgani kabi vositalar va natijalar boʻyicha murosaga kelish, tabiat va uning jarayonlari haqiqatan ham yangi tatbiq etilgan siyosatga qanday taʼsir qilishini boshqarolmaydi va nazorat qila olmaydi. Amaldagi atrof-muhitni boshqarish boʻyicha global kelishuvlarga kiritilgan oʻzgartirishlar nodavlat va sub-davlat subʼektlarining qoida yaratish jarayonida taʼsirini kuchaytirdi. Global ekologik boshqaruvni yaratishda protsessual toʻsiqlar mavjud. Ammo bu muammolarni Jahon atrof-muhit tashkilotini barpo etish uchun qamrab olingan, qatʼiyatli siyosiy jarayon orqali engib oʻtish mumkin. Buning uchun boshqaruv rejimlarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun ishtirok etish jarayoni zarur. Ushbu

jarayon hukumatlar, Shuningdek, fuqarolik jamiyati va kerak bo'lganda korporatsiyalarni jalb qilishi mumkin va jalb qilishi kerak. Ijtimoiy va iqtisodiy umumiyliklarni boshqaradigan har bir yirik global tashkilot global sovuq kelishmovchiliklar Sovuq Urush davrida yoki Birinchi Jahon Urushidan keyin yoki boshqa yirik mojarolardan qat'i nazar, imkonsiz bo'lib tuyulishi mumkin bo'lgan davrda tashkil etilganini kuzatamiz.

Shuning uchun yangi ittifoqning WEO tashkil etish bo'yicha harakatlarni kuchaytirishi juda muhimdir. Tabiatni muhofaza qilish va ijtimoiy adolat bo'yicha nodavlat notijorat tashkilotlarini o'z ichiga olgan va atrof-muhit va ijtimoiy boshqaruvga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan fuqarolik jamiyati, Shuningdek ekologik barqarorlikka katta qiziqish bildirgan davlatlar WEO tashkil etish bo'yicha sa'y-harakatlarni kuchaytirishi kerak. Siyosatchilarni va boshqa muhim qarorlarni qabul qiluvchilarni rag'batlantirish uchun tabiatni muhofaza qilish biologiyasi va biologik institutlar jamoalari WEO-ni himoya qilishlari kerak. Oddiy odamlar tomonidan bunday mas'uliyatni ifoda etadigan holat ham mavjud - odamlar bunday tashkilotni talab qilishlari kerak. Keng jamoatchilik talablari milliy hukumatlarni BMT tizimida yoki boshqa yo'llar bilan WEO tashkil etish to'g'risida kelishishga undaydi.

14.4. Atrof-muhit barqarorligi va turizm biznesini rivojlantirishning xalqaro tajribalari

Butunjahon atrof-muhitni muhofaza qilish tashkilotining maqsadlari

WEO quyidagilarni bajarishi kerak:

Barqaror hayotga erishish uchun tabiiy resurslarni boshqarish va boshqarish bo'yicha ijobiy, faol yondashuvlarni yarating.

Sayyora resurslaridan foydalanishni yashashga yaroqli chegaralardan tashqariga chiqarish: ekotizimning yaxlitligi va barqarorligini ta'minlash va saqlash; qishloq xo'jaligi azot va fosforini ishlab chiqarish, ulardan foydalanish va ifloslanishini kamaytirish; va biologik xilma-xillikning yo'qolishini to'xtatish.

Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiyaning Aichi bioxilma-xilligi bo'yicha maqsadlariga va BMTning barqaror rivojlanish maqsadlariga, shu jumladan: 6-maqsad, hamma uchun suv va sanitariya sharoitida mavjud va barqaror boshqaruvni ta'minlash; Maqsad 12,

barqaror iste'mol va ishlab chiqarish tartibini ta'minlash; 13-maqсад, iqlim o'zgarishi va uning ta'siriga qarshi kurashish uchun shoshilinch choralar ko'rish; 14-maqсад, barqaror rivojlanish uchun okeanlar, dengizlar va dengiz boyliklarini saqlash va ulardan barqaror foydalanish; va er usti ekotizimlaridan muhofaza qilish, tiklash va ulardan barqaror foydalanishni rag'batlantirish, o'rmonlarni barqaror boshqarish, cho'llanishga qarshi kurash, erlarning tanazzulini to'xtatish va teskari yo'naltirish va biologik xilma-xillikni yo'qotishlarini to'xtatish uchun 15-maqсад.

WEO tuzilmasi

WEO Jahon savdo tashkiloti va Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi xalqaro tashkilotlarga o'xshash tarzda tuzilishi va vakolatiga ega bo'lishi mumkin, ammo birinchi navbatda global homiylik vazifalariga e'tibor qaratiladi. Tashkiliy tuzilma, shu jumladan funksiyalar va dasturlar, imzolagan milliy partiyalarning birgalikdagi qarorlaridan kelib chiqadi. Bunday harakatlar uchun uch xil model kooperativ, markazlashgan va ierarxik sifatida tavsiflangan; Ayni paytda, WEO tashkil etish bo'yicha avvalgi sa'y-harakatlar tanqidiy ko'rib chiqildi.

UNEP ijro etuvchi vakolatga ega bo'lmasada, to'rtta bo'linma bilan 2010-2013 yillarda atrof-muhitni boshqarish dasturini yaratdi: qaror qabul qilish uchun asosli ilm; xalqaro hamkorlik; milliy rivojlanishni rejalashtirish; xalqaro siyosatni belgilash va texnik yordam. Ushbu so'nggi bo'linmaning ikki yillik byudjeti 117 million dollarni tashkil etadi, bu mablag'larning deyarli uchdan bir qismi qashshoqlikni engillashtirishga mo'ljallangan. WEO bu kabi barcha bo'linishlarni balandlik va qudratda ko'taradi.

Bizning WEO tuzilmasi haqidagi tushunchamiz ijro etuvchi hokimiyat bilan kooperativ boshqaruvni ta'kidlaydi; atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha aralashuv qobiliyati; UNEP vakolatiga kirmaydigan qarorlar qabul qilish uchun ilmiy bilimlarni taqdim etish; atrof-muhitni oqilona boshqarish uchun muhim tashkilotlar va muassasalar bilan munosabatlarni saqlab qolish, ayniqsa global ekologik tizimlar va Er ekotizimlarining ekologik yaxlitligi.

Xalqaro hamjamiyat global ijtimoiy va iqtisodiy umumiyliklarning muhim jihatlarini boshqarish uchun munosib ko'rdi. U hali ham asosiy ijtimoiy va iqtisodiy umumiyliklarning asosini tashkil etuvchi atrof-muhit jarayonlari va sharoitlarini hamda insoniyatning doimiy yashashi uchun zarur bo'lgan sharoit va resurslarni samarali boshqarishi kerak

emas. Qisqa muddatli xususiy va milliy manfaatlar keltirib chiqaradigan jamoaviy harakatlarning muvaffaqiyatsizligi sababli xalqaro ekologik boshqaruvning etishmasligi, yashashga yaroqli sayyoralarning ekologik chegaralarini haddan tashqari ko'tarilishiga olib keladi.

Hozir va kelajakda sog'lom global muhitni ta'minlash uchun etakchilik global boshqaruv mexanizmi shaklida paydo bo'lishi vaqti keldi. Yaxshi tuzilgan va vakolatli Jahon atrof-muhit tashkiloti bunday boshqaruvni ta'minlay oladi. Global ekologik umumiylik fojiasi yuz bermoqda, ammo bu muqarrar emas. Butun fojining oldini olish uchun Erning boyliklari va atrof-muhitni boshqarish uchun WEO tashkil etish orqali atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha aniq ilmiy va axloqiy da'vatlarga quloq solib, qat'iyat, kuch va fidoyilik talab etiladi. Shunday qilib, biz inson huquqlari va tabiat farovonligini himoya qilamiz.

Tayanch so'z va iboralar: Xalqaro turistik tashkilotlar, ekoturizm va muhofaza qilinadigan hududlar, Butunjahon turizm tashkiloti (UNWTO), ekologik boshqaruv, Butunjahon atrof-muhitni muhofaza qilish tashkiloti (WEO=World Environment Organization)

Mustaqil ta'lim va nazorat savollari:

1. Ekoturizmni rivojlantirishda hissa qo'shadigan qanday xalqaro tashkilotlarni bilasiz?
2. Bugun kunda ekoturizm bilan bog'liq qanday muammolar mavjud?
3. Qanday ekologik boshqaruv turlari mavjud?
4. Butunjahon atrof-muhitni muhofaza qilish tashkiloti o'z oldiga qanday maqsadlarni qo'yganligi haqida aytib bering.

GLOSSARIY

1. **Atrof-muhit iqtisodiyoti** - atrof-muhit va tabiiy resurslar masalalarida asosiy iqtisodiy tamoyillarni qoʻllaydigan iqtisodiyot sohasi.

2. **Davlat sarflari** – bu mahsulotlarni va iqtisodiy resurslarni, xususan ishchi kuchini sotib olishga davlatning (boshqaruvining quyi va mahalliy organlari bilan birga) qilgan barcha sarflarini oʻz ichiga oladi.

3. **Deflyatsiya** - narx darajasining kamayishi

4. **Ekologik huquq** bu - atrof-muhitni muhofaza qilishni taʼminlaydigan qonunning aspektlarini oʻz ichiga olgan jamoaviy atama.

5. **Ekologik iqtisodiyot** bu - turli xil oʻquv fanlari nuqtai nazarlarini birlashtiradigan va iqtisodiy tizimni kengroq ekotizimning bir qismi va biofizik qonunlariga boʻysunuvchi sifatida koʻrib chiqadigan soha.

6. **Ekotizim xizmatlari** bu - odamlar uchun tabiiy muhit va sogʻlom ekotizimlar uchun turli xil imtiyozlar.

7. **Ekoturizm** bu - tabiiy muhitga zarar yetkazmasdan yoki yashash muhitini bezovta qilmasdan, uni his qilishni istagan sayyohlar uchun ovqatlanish.

8. **Ichki Milliy Mahsulot (IMM)** - maʼlum vaqt davomida (bir yilda) mamlakat hududida ishlab chiqarilgan va isteʼmol qilishga tayyor pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor narxlaridagi qiymatidir

9. **Inflyatsiya** - narx darajasining oʻsishi

10. **Innovatsionlik** - bu oʻzgaruvchan bozor sharoitlari va korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish yoʻllari bilan kurashish usuli.

11. **Investitsion sarflar** tadbirkorlik sektorining asosiy kapitalni yalpi jamgʻarishga qiladigan sarflardir.

12. **Milliy hisoblar** bu - YAMM ishlab chiqarish, milliy daromadni hisoblash, taqsimlash hamda ulardan foydalanishni xarakterlaydigan oʻzaro bogʻliq makroiqtisodiy koʻrsatkichlar tizimidir

13. **Qoʻshilgan qiymat** – bu korxonadan ishlab chiqarilgan mahsulot qiymatidan etkazib beruvchilardan sotib olingan va isteʼmol

qilingan xom ashyo va materiallar qiymati chiqarib tashlangandan keyin qolgan qismining bozor qiymati.

14. **Rayonlashtirish** - turli xil fazoviy miqyoslarda, masalan, qo'riqlanadigan hudud doirasida yoki mintaqaviy va hatto milliy darajada qo'llanilishi mumkin bo'lgan yerni boshqarish strategiyasi.

15. **Rebound effektlari**, mohiyatan, resurslardan foydalanish samaradorligining pasayishi resurslardan foydalanish samaradorligining pasayishiga to'g'ri kelganda potensial samaradorlik yutuqlarini yo'qotishdir.

16. **Shaxsiy daromad** – shu daromad hisobidan daromad soliqlar = soliqlar to'langandan keyingi daromad deb nomlanadi. YAlpi milliy mahsulotni hisoblash usullari. Milliy mahsulotni hisoblashda milliy hisob tizimidan foydalaniladi.

17. **Tabiiy resurslar iqtisodiyoti** bu - inson iqtisodiyoti va tabiiy ekotizimlari o'rtasidagi bog'liqlik va o'zaro bog'liqlikni hal qilishga qaratilgan iqtisodiyot sohasidagi akademik tadqiqotlarning transdipliner sohasi.

18. **Yalpi ichki mahsulot (YaIM)** bu -ma'lum bir mamlakat tomonidan ma'lum vaqt ichida ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar qiymatining dollar bilan ifodalangan o'lchovidan iborat bo'lgan iqtisodiy ko'rsatkich.

19. **Yalpi milliy mahsulot (YAMM)** – milliy xo'jaliklarda bir yil davomida vujudga keltirilgan va bevosita iste'mol– chilarga borib tushishi mumkin bo'lgan tayyor pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor narxidagi qiymatidan iborat bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tietenberg, Tom and Lynne Lewis. Environmental and Natural Resource Economics, (11th Edition). Publisher: Routledge, 2018.
2. “Environmental and Natural Resource Economics” (10th edition) by Tom Tietenberg and Lynne Lewis, Routledge, 2014.
3. George Cassar. Sustainable Tourism Management A Collection of Studies from Malta, Lebanon and Jordan. Published by: Heland Project. University of Malta. 2015.
4. М. А. Морозов, Н. С. Морозова. Экономика туризма. М. : Федеральное агентство по туризму, 2014. — 320 с.

Кўшимча адабиётлар

5. David Styles, Harald Schönberger, Jose Luis Galvez Martos. Best Environmental Management Practice in the Tourism Sector. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.
6. Gandip Kc. Environmental Management And Sustainable Tourism Development In the Annapurna Region, Nepal. Textbook. Wildpath Adventure Pvt. Ltd, P.O. Box No: 13257, Nayabazar KTM, Nepal. 2013.
7. Tuxliyev I., Amriddinova R., Tursunova G. Ekskursiya xizmatini tashkil qilish: o`quv qo`llanma /. - Toshkent : Barkamol fayz media, 2018 - 296 b.
8. Kotler P., Bowen J. & Makens J. Marketing For Hospitality & Tourism Pearson International Edition 2014, USA.
9. Шимова О.С. Устойчивый туризм. Учебно-методическое пособие. - Минск: РИПО, 2014. - 158 стр.
4. Хамидов О.Х., Норчаев А.Н. Экотуризм. Ўқув қўлланма. Т: ТДИУ. 2011.
5. “Возможности и пути стимулирования «зеленой» экономики в странах восточного партнерства” Отчет о возможностях и путях стимулирования «зеленой» экономики в странах Восточного Партнерства. EuropeAid/127054/C/SER/Multi. 2011.

Ахборот манбалари

1. <http://www.gov.uz/>- Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали;
2. <http://www.edu.uz/>- Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги;
3. <http://www.uzbektourizm.uz/> - “Ўзбектуризм” давлат қўмитаси;
4. www.lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
5. www.economist.com
6. www.world-economics.com
7. www.world-tourism.org
8. www.wttc.org
9. www.e-tours.ru
10. www.travel-library.com
11. www.tseu.uz

MUNDARIJA

KIRISH	3
1-BOB. “TURIZMDA ATROF-MUHIT IQTISODIYOTI” FANI-GA KIRISH	5
1.1 Turizmda atrof-muhit iqtisodiyotining mazmun mohiyati.....	5
1.2 “Turizmda atrof-muhit iqtisodiyot fanining maqsadi va vazifalari....	10
1.3 Atrof-muhit iqtisodiyotining asosiy jihatlari.....	11
1.4 Iqtisodiyotning atrof-muhit o‘zgarishlaridagi roli.....	12
2-BOB. TURIZMDA ATROF-MUHIT IQTISODIYOTINING O‘ZIGA HOS JIHALARI	19
2.1. Atrof-muhit va ekologik o‘zgarishlar.....	19
2.2. Turizmda atrof-muhitga ta’sir etuvchi omillar.....	23
2.3 Atrof-muhitni tartibga solishda xorij tajribasi.....	27
2.4 Atrof-muhit va turizmning o‘zaro bog‘liqligi.....	30
2.5 Atrof-muhitni tartibga solishning xuquqiy asoslari.....	43
2.6 Investitsiyalar va atrof muhitning ta’sirlanishi.....	44
3-BOB. TURIZMDA ATROF-MUHITNING IQTISODIY SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARI	46
3.1. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar mohiyati.....	46
3.2. Atrof muhitni iqtisodiy baholash.....	54
3.3. Atrof-muhitning iqtisodiy ko‘rsatkichlari.....	59
3.4 Atrof-muhitni baholashning samaradorlik ko‘rsatkichlari.....	60
3.5 Atrof-muhitning turizm rivojlanishiga ta’sirini baholash.....	64
3.6 Atrof-muhit va ekologik rivojlanish omillari.....	65
4-BOB. ATROF-MUHIT VA EKOLOGIK RIVOJLANISH OMILLARI	69
4.1. Xususiy va nodavlat sektorining atrof-muhitni boshqarishga ta’siri..	69
4.2. Atrof-muhit xavfsizligini ta’minlashning turizmga ta’sirini o‘rganish..	73
4.3. Sayyohlik kompaniyalari va ekologiya.	75

5-BOB.

SIVILIZATSIYA VA INNOVATSION RIVOJLANISHNING ATROF-MUHIT HOLATIGA TA'SIRINI BAHOLASH.....	84
5.1. Atrof-muhit holatining o'zgarishi va innovatsiyalar.....	84
5.2. Zamonvaviy taraqqiyotning ta'sirini baholash.....	86
5.3. Zamonaviy ishlab chiqarish va ekomuhitning bog'liqliligi.....	89
5.4 Innovatsion loyihalarning atrof-muhit ta'sirini baholash.....	92

6-BOB.EKOTIZIM TOVARLARI VA XIZMATLARI: TABIATGA TAHDID SOLISH.....

6.1. Ekotizim xizmatlarining holati.....	106
6.2. Ekotizim xizmatlarini iqtisodiy tahlil qilish.....	111
6.3. Tabiatni muhofaza qilishning institutsional mexanizmlari.....	113
6.4 Ekoturizm.....	117
6.5 Yo'qolib borayotgan turlarni himoya qilish muammolari.....	120

7-BOB. IFLOSLANISHNI BOSHQARISH IQTISODIYOTI: UMUMIY NUQTAYI NAZAR.....

7.1. Ifloslantiruvchi taksanomiya.....	122
7.2. Atrof-muhit ifloslanishini taqsimlanishi.....	122
7.3. Ifloslantiruvchi moddalarga nisbatan siyosat.....	124
7.4. Iqlim o'zgarishi.....	127
7.5 Iqlim o'zgarishi bo'yicha siyosiy muzokaralar.....	129
7.6 Iqtisodiy yumshatish siyosati.....	130

8-BOB. IQLIM O'ZGARISHI.....	131
8.1. Iqlim o'zgarishlari haqida	131
8.2. Iqlim o'zgarishi bo'yicha siyosiy muzokaralar.....	135
8.3. Iqtisodiy yumshatish siyosati.....	137

9-BOB. BARQAROR RIVOJLANISH VAZIFASI.....

9.1. Barqaror rivojlanish	143
9.2. Barqarorlik va muvaffaqiyat.....	147
9.3. Atrof-muhit va savdo	151

10-BOB. ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH, TABIIY RESURLARDAN OQILONA FOYDALANISH.....

10.1. Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanishni nazorat qilish.....	159
--	------------

10.2. Tabiatdan foydalanishni boshqarishning iqtisodiy uslublari.....	160
10.3. Tabiatni muhofaza qilish tizimining tashqiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirish	162
11-BOB. MILLIY PARKLARNING EKOTURIZM RIVOJLANISHIDAGI AHAMIYATI.....	168
11.1. Milliy parklar va muhofaza qilinadigan hududlar.....	168
11.2. Milliy parklarni rivojlantirish konsepsiyasi	172
11.3. Ekoparklar va ularning turizmga ta'siri.....	178
12-BOB. INSON TARQQIYOTI VA ATROF-MUHIT ALOQALARINI SAMARALI TASHKIL ETISH.....	183
12.1. Inson taraqqiyoti va turizm.....	183
12.2. Taraqqiyotning bosqichlari va atrof-muhit o'zgarishlari.....	185
12.3. Rivojlangan mamlakatlar taraqqiyotida atrof-muhit va zamonaviy muammolar.....	189
13-BOB. O'ZBEKISTONDA ATROF-MUHIT BARQARORLIGINI TA'MINLASH SIYOSATI.....	191
13.1. O'zbekistonda atrof-muhit obodonlashtirish bo'yicha davlat siyosati.....	191
13.2. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish yo'nalishlari.....	203
13.3. Ekoturistik makonlarni rejalashtirish va iqtisodiy samaradorligini baholash.....	205
13.4. O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning zamonaviy muammolari.....	209
14-BOB. ATROF-MUHIT FAROVONLIGINI TA'MINLASHDA XALQARO TASHKILOTLARNING O'RNI.....	212
14.1 Xalqaro turistik tashkilotlar va ekoturizmning rivojlanishi.....	212
14.2 Atrof-muhitni barqarorligini ta'minlash xalqaro tashkilotlarning o'rni.....	214
14.3 Turizm biznesini rivojlantirishda xalqaro tashkilotlar siyosati.....	218
14.4 Atrof-muhit barqarorligi va turizm biznesini rivojlantirishning xalqaro tajribalari.....	220
GLOSSARIY.....	223
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....	225

О Г Л А В Л Е Н И Е

ВВЕДЕНИЕ	3
ГЛАВА 1. ВВЕДЕНИЕ В ПРЕДМЕТ «ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИКА В ТУРИЗМЕ».....	5
1.1. Сущность содержания экологической экономики в туризме.....	5
1.2. «Цели и задачи экологической экономики в туризме.....	10
1.3. Основные аспекты экономики окружающей среды.....	11
1.4. Роль экономики в изменении окружающей среды.....	12
ГЛАВА 2. ОСОБЕННОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКИ В ТУРИЗМЕ.....	19
2.1. Окружающая среда и экологические изменения.....	19
2.2. Факторы окружающей среды в туризме.....	23
2.3. Зарубежный опыт экологического регулирования.....	27
2.4. Взаимосвязь между окружающей средой и туризмом.....	30
2.5 Правовая основа экологического регулирования.....	43
2.6 Инвестиции и воздействие на окружающую среду.....	44
ГЛАВА 3. ПОКАЗАТЕЛИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭФФЕК- ТИВНОСТИ В ТУРИЗМЕ.....	46
3.1. Суть экономических показателей.....	46
3.2. Экономическая оценка окружающей среды.....	54
3.3. Экологические экономические показатели.....	59
3.4 Показатели экологической эффективности.....	60
3.5 Оценка воздействия окружающей среды на развитие ту- ризма.....	64
3.6 Факторы экологии и экологического развития.....	65
ГЛАВА 4. РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ.....	69
4.1. Влияние частного и негосударственного секторов на управление окружающей средой.....	69
4.2. Изучить влияние экологической безопасности на туризм.	73
4.3. Туристические компании и экология.....	75

ГЛАВА 5. ОЦЕНКА ВОЗДЕЙСТВИЯ ЦИВИЛИЗАЦИИ И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	84
5.1. Изменение окружающей среды и инновации.....	84
5.2. Оценка воздействия современного развития.....	86
5.3. Взаимосвязь современного производства и окружающей среды.....	89
5.4 Оценка воздействия инновационных проектов на окружающую среду.....	92
ГЛАВА 6. ЭКОСИСТЕМНЫЕ ТОВАРЫ И УСЛУГИ: УГРОЗА ПРИРОДЕ	106
6.1. Состояние экосистемных услуг.....	106
6.2. Экономический анализ экосистемных услуг.....	111
6.3. Институциональные механизмы охраны природы.....	113
6.4 Экотуризм.....	117
6.5 Проблемы сохранения исчезающих видов.....	120
ГЛАВА 7. ЭКОНОМИКА УПРАВЛЕНИЯ ЗАГРЯЗНЕНИЕМ: ОБЗОР	122
7.1. Таксономия загрязнителей.....	122
7.2. Распространение загрязнения окружающей среды.....	122
7.3. Политика загрязнения.	124
ГЛАВА 8. ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА	131
8.1. Об изменении климата.....	131
8.2. Политические переговоры по изменению климата.....	135
8.3. Политика экономического смягчения.....	137
ГЛАВА 9. ЗАДАЧА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ	143
9.1. Устойчивое развитие.....	143
9.2. Устойчивость и успех.	147
9.3. Атр окружающей среды и торговли.....	151
ГЛАВА 10. ОХРАНА ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ, РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ	159
10.1. Охрана природы и контроль за использованием природных ресурсов.....	159

10.2. Экономические методы природопользования.....	160
10.3. Совершенствование нормативно-правовой базы системы охраны природы.	162

ГЛАВА 11. ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПАРКОВ В РАЗВИТИИ ЭКОТУРИЗМА.....	168
11.1. Роль национальных парков в развитии экотуризма.....	168
11.2. Концепция развития национальных парков.....	172
11.3. Опыт стран в развитии экотуризма.....	178

ГЛАВА 12. ЭФФЕКТИВНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ.....	183
12.1. Человеческое развитие и туризм.....	183
12.2. Этапы развития и изменения в окружающей среде.....	185
12.3. Экологические и современные проблемы развития развитых стран.....	189

ГЛАВА 13. ПОЛИТИКА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	191
13.1. Государственная политика по улучшению окружающей среды в Узбекистане.....	191
13.2. Направления развития экотуризма в Узбекистане	203
13.3. Планирование и оценка экономической эффективности объектов экотуризма.....	205
13.4. Современные проблемы развития экотуризма в Узбекистане.....	209

ГЛАВА 14. РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЛАГОПОЛУЧИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ.....	212
14.1 Развитие международных туристических организаций и экотуризма.....	212
14.2 Роль международных организаций в обеспечении экологической устойчивости.....	214
14.3 Политика международных организаций в развитии туристического бизнеса.....	218
14.4 Международный опыт в области экологической устойчивости и развития туристического бизнеса.....	220

ГЛОССАРИЙ.....	223
ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР.....	225

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION.....	3
CHAPTER 1. INTRODUCTION TO THE SUBJECT “ENVIRONMENTAL ECONOMY IN TOURISM”	5
1.1 The essence of the environmental economy in tourism.....	5
1.2 “Goals and objectives of environmental economics in tourism.....	10
1.3 Basic aspects of environmental economics.....	11
1.4 The Role of the Economy in Environmental Change.....	12
CHAPTER 2. CHARACTERISTICS OF THE ENVIRON- MENTAL ECONOMY IN TOURISM.....	19
2.1. Environment and ecological changes.....	19
2.2. Environmental factors in tourism.....	23
2.3 Foreign experience in environmental regulation.....	27
2.4 The relationship between the environment and tourism.....	30
2.5 Legal basis of environmental regulation.....	43
2.6 Investment and Environmental Impact.....	44
CHAPTER 3. ENVIRONMENTAL ECONOMIC EFFI- CIENCY IN TOURISM.....	46
3.1. The essence of economic indicators.....	46
3.2. Economic assessment of the environment.....	54
3.3. Environmental Economic Indicators.....	59
3.4 Environmental Efficiency Indicators.....	60
3.5 Assess the impact of the environment on tourism development.....	64
3.6 Environmental and ecological development factors.....	65
CHAPTER 4. FACTORS OF THE ENVIRONMENT AND ECOLOGICAL DEVELOPMENT	69
4.1. Impact of the Private and Non-Governmental Sector on Environmental Management.....	69
4.2. Exploring the Impact of Environmental Security on Tourism.	73
4.3. Tourism companies and ecology.....	75
CHAPTER 5. CIVILIZATION AND INNOVATIVE DE- VELOPMENT ASSESSMENT OF THE IMPACT ON THE	84

ENVIRONMENT.....	
5.1. Environmental change and innovation.....	84
5.2. Assessing the Impact of Modern Development	86
5.3. The relationship between modern production and the environment.....	89
5.4 Environmental Impact Assessment of Innovative Projects.....	92
CHAPTER 6. ECOSYSTEM GOODS AND SERVICES: THREAT TO ENVIRONMENT.....	106
6.1. Status of ecosystem services.....	106
6.2. Economic Analysis of Ecosystem Services	111
6.3. Institutional mechanisms of nature protection.	113
6.4 Ecotourism.....	117
6.5 Problems of protection of endangered species.....	120
CHAPTER 7. POLLUTION MANAGEMENT ECONOMY: OVERVIEW.....	122
7.1. Pollutant taxonomy.....	122
7.2. Distribution of environmental pollution.....	122
7.3. Pollution Policy.....	124
7.4. Climate change.....	127
7.5 Political negotiations on climate change.....	129
7.6 Economic easing policy.	130
CHAPTER 8. SUSTAINABLE DEVELOPMENT TASK.....	131
8.1. Sustainable development.....	131
8.2. Sustainability and success.....	135
8.3. Atr of Environment and Trade.....	137
CHAPTER 9. ENVIRONMENTAL PROTECTION, RATIONAL USE OF NATURAL RESOURCES.....	143
9.1. Nature protection and control over the use of natural resources.....	143
9.2. Economic methods of nature management.....	147
9.3.Improvement of the legal framework of the nature protection system.	151
CHAPTER 10. ECOTURISM OF NATIONAL PARKS IMPORTANCE IN DEVELOPMENT.....	159

10.1. The role of national parks in the development of ecotourism	159
10.2. National Parks Development Concept.....	160
10.3. Experiences of countries in the development of ecotourism.	162
CHAPTER 11. EFFECTIVE ORGANIZATION OF HUMAN DEVELOPMENT AND ENVIRONMENTAL RELATIONS.....	168
11.1. Human Development and Tourism	168
11.2. Stages of development and changes in the environment.....	172
11.3. In the development of developed countries.....	178
CHAPTER 12. ENVIRONMENT IN UZBEKISTAN SUSTAINABILITY POLICY.....	183
12.1. State Environmental Policy in Uzbekistan	183
12.2. Directions for the development of ecotourism in Uzbekistan	185
12.4. Planning and evaluation of economic efficiency of ecotourism sites.....	189
CHAPTER 13. IN PROVIDING ENVIRONMENTAL WELL-BEING THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS.....	191
13.1. Development of international tourism organizations and ecotourism 195.....	191
13.2. The role of international organizations in ensuring environmental sustainability 197.....	203
13.3. Policy of international organizations in the development of tourism business 202.....	205
13.4 Environmental sustainability and tourism international experience of business development.....	209
CHAPTER 14. THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN ENSURING THE WELL-BEING OF THE ENVIRONMENT.....	212
14.1 Development of international tourism organizations and ecotourism.....	212
14.2 The role of international organizations in ensuring environmental sustainability.....	214
14.3 Policy of international organizations in the development of tourism business.....	218

14.4 International experience in environmental sustainability and
tourism business development..... 220

GLOSSARY OF TERMS..... 223

REFERENCES..... 225

**M. Amonboyev, B. Mamayev,
N. Oppoxonov, B. Dehqonov**

TURIZMDA ATROF- MUHIT IQTISODIYOTI

(DARSLIK)

**Toshkent – «INNOVATSION RIVOJLANISH
NASHRIYOT-MATBAA UYI» – 2021**

Muharrir:	S.Alimboyeva
Tex. muharrir:	A. Moydinov
Musavvir:	A. Shushunov
Musahhih:	L. Ibragimov
Kompyuterda sahifalovchi:	M.Zoxidova

E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899920-90-35

№ 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.

Bosishga ruxsat etildi 25.11.2021.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturasida.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 15,25. Nashriyot bosma tabog'i 14,75.

Tiraji: 50. Buyurtma № 289

«INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBAA UYI»

bosmaxonasida chop etildi.

100174, Toshkent sh, Olmazor tumani,

Universitet ko'chasi, 7-uy.